اللہ یجتبی الیہ من یشاء ویہدی الیہ من ینیب

دُرر بہیہ حمد و ثنا نثار بارگاہ کبریا کہ درین زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب گلزار احمدیہ المسمّٰی

ہدیہ مجددیہ

از افادات علیہ مخزن الفیوضات حضرات خواجگان نقشبندیہ جناب مولوی وکیل احمد صاحب سکندرپوری دام فیوضہ حسب فرمایش مجلس الحنفیہ باہتمام مولوی محمد عبد الاحد

در مطبع مجتبائی واقع دہلی مطبوع شد

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد ذاتیکہ مظاہر کونی را آئینہ تجلیات حقیقت محمدیہ ساختہ و شکر مبدعیکہ مشارق
عالم ناسوت را از خورشید لاہوت حقیقت احمدیہ تافتہ جلوہ عروس غیب ہویت
فنا بمنصہ بقا کشیدہ و شاہد خفای اتحاد را بپیرایۂ عالم شہادت بخشیدہ آزل پردہ ایست
جلوہ نخستین گنجینہ ذات او و ابد منزلیست از لاانتہای مدارج صفات او حال
از نار شکدہ ظہور او و مقام جلوہ ایست از تجلی کدہ نور او فنای بحت فقر حقیقی
و سواد الوجہ فی الدارین رجوع بسوی عدم اصلی در بارگاہ فیض سکر انبساط
و صحو بعد غیبت و زوال احساس عارف را بعالم احساس وارد غیبت آئینہ ایست از جلوہ
انوار او و قبض و بسط نزہتکدہ ایست از گلشنستان اسرار او تا خیالات بطون
ہای ارواح کشیدہ مقامات لاتعینی بہ تعینات رسیدہ الٰہی حرفی از ثنا

بے منتہائے تو بر زبانِ خویش نمی آرم بکمالِ عجز و فراوان نیاز ثنائی تو بر تو می‌ستایم

بیت آنجا کہ کمالِ کبریائے تو بود	عالم نمے از بحرِ عطائے تو بود
ما را چہ حدِ حمد و ثنائے تو بود	ہم حمد و ثنائے تو سزائے تو بود

و نعت مر رسولے کہ دریائی حقیقت قطرہ ایست از تموج شہودش و تجلی گاہ معرفت
ذرہ ایست از صیقل طرازی وجودش پیکرش ظہوریست در مظاہر حقائق امکانی
و دانشش جوہریست از گنجینۂ نہانی خلوت سرمدی نغمہ ایست از ارغنون حقیقتش
و نوای کن اشارتیست از عشرتکدۂ معرفتش نہالِ وجود آرائشِ بوستان کائنات
و گلِ شہودِ او پیرایۂ گلزار تجلیات مشاہدہ کمالش شہادت گاہ شاہد اطلاق و تماشاگاہ
بازار ظہورش تجلی فروشِ جواہر اشراق صیقلگری لمعات انظارش جوہر نمائی شمشیر
امکانی و آئینہ خیزی اشعات توجہاتش خورشید بار مطلع اکوانی گوہریست کہ نیستان
کن بجوہر نمائش باریدہ و مشرقیست کہ آفتاب احدیہ از منظرش درخشیدہ عالمِ اجمال
خلوتگاہ شاہد اونگ وست و عالم تفصیل جلوت کدۂ ظہور جمال او از اکابر اتباعش در
ہر صدی شخصی پدید آید کہ تجدید دین متین فرماید و گرہی از احوالِ پر اختلالِ
عالم و عالمیان کشاید نفوسِ آلِ اطہارش در انجمن گاہ ملکوت چندان گوشۂ
کلاہ نشکستہ اند کہ سیاہی نورانیان جبین سائی بارگاہِ شان نتوان گردید و ذوات
اصحابش در تجلی گاہ تقدیس آن قدر سر نکشیدہ اند کہ دیدہ روحانیان را غبارِ کفِ پای
این بزرگواران جلا نخواہد بخشید امابعد فقیر حقیر وکیل احمد سکندر پوری
نقشبندی مجددی عفا عنہ ربہ بلطفہ السرمدی می گوید کہ بر مرایائی ضمائر اولو الابصار
[illegible] اشراقاتِ علم و کمال اند مخفی نخواہد بود کہ آفتابِ فیضان مبدءِ فیاض تا لمعۂ نیز

معادن قلوب انسانی گردیدہ ہر جوہر بمقتضای صفا طینتی خویش در بازار کمال تابیدہ
آنرا کہ در نگارستان ازل نور بینش دادہ اند از لمعات آن آفتاب عالم تاب درخشید
و کسے را کہ در میثاق التفاتی کردہ اند از ضیای مہر انجلای باطنش آفاق منور گردید
مصداق این ذات تقدس مآب کمالیت انتساب سلطان طریقت برہان حقیقت
مہبط انوار الٰہی مورد برکات نامتناہی امام ربانی حضرت **شیخ احمد** سرہندی
مجدد الف ثانی علیہ الرحمۃ است کہ از ظہور انکشاف صبح شعور در اقتباس انوار
تقدیس بودہ و ہر جلوۂ انوار قدس کہ در دیدۂ تکوین مخفی بود از آئینۂ خویش وا نمود

قصیدہ

زہی خیال تو مرآت قدس نورانی — خہی جمال تو مصباح نور یزدانی
لوامع دل تو نوربار صبح وجود — سواطع رخ تو آفتاب عرفانی
نگار صورت تو کارنامۂ ایجاد — صریر خامۂ تو نقشبند اکوانی
خمیر مایۂ تو آب و رنگ نور بقا — ضمیر پاک تو مرآت روح حقانی
دقائق تو ہم آواز لوح محفوظ است — حقائق تو ہم آہنگ راز قرآنی
دمیکہ نور ضمیر تو لمعہ ریزان شد — خرد چو دیدۂ خفاش گشت ظلمانی
ہوای مقدم تو صبح جنت فردوس — ورای محمل تو عندلیب رضوانی
نسیم گلشن فیض تو مایۂ اشباح — شمیم گیسوی خُلق تو طبع روحانی
شہود از رخ تو رازدان نقطۂ کے — وجود از دل تو محو سر وحدانی
ثبات کون ز تکوین تو بقا پایہ — ابد شکوہ ز ظلم تو جوہر فانی
زہی جلال تو لامع آفتاب قدیم — خہی جلال تو اشراق نور [illegible]

تکلم تو نواسنج از ترانهٔ کن
تبسم تو شکرخند صبح امکانی

رموز لوح غیبی عیان ز فیض دمش
خطاب تو ز حق آمد امام ربانی

لموع نیر فیض تو لمعهٔ اشراق
سطوع اختر خلق تو لطف یزدانی

بآن خدای که در کارگاه لم یزلی
گزید جوهر ذاتت بشرف روحانی

بلمعه ریزی اشراق نیر ذهن عقول
که کارگاه جهان را کنند نورانی

بسطح باطن و قعر محدب افلاک
که سقف گشته باوج خیام اکوانی

بعقل نقش طرازی که بر صفائح خاک
کشید از قلم صنع نقش بلدانی

بصانعی که کشد بر لوائح اصلاب
شیون منقلبات طباع ولدانی

بجوش تلبیهٔ محرمان بیت الله
بز هر طینتی عاکفان لبنانی

بگرمی لمعات شرار سوزش عشق
بشوخی ازلی جمال نورانی

که ذات تست ز مشکوة احمد مرسل
فروغ بخش دل کائنات امکانی

مقام پاک تو اورنگ کعبهٔ دیدار
مسیر قدس تو افزونک بزم یزدانی

مقاصد تو تحیر دهٔ مزاج عقول
مطالب تو دقائق فروش یونانی

نگاه فیض تو اشراق آفتاب کمال
فروغ روی تو خورشید نور سبحانی

نکات تو که رموز کتاب محفوظ است
بکر و طبع خرد خون ز فکر معانی

ناقدت همگی عقدهای لا ینحل
غوامض تو تحیر فروش لقمانی

کسی که راز تو پی می برد بعالم کون
اگر گشت رمزشناس رموز قرآنی

ببین بها به بین بدل من که نسخهٔ عصیان
[illegible] نی

غبار سینهٔ من
[illegible] نی

گدازِ جوهرم از بارقاتِ الهامی
تتابِ سینه ام از ساطعاتِ عرفانی

مطالعِ تنِ من ساز محوِ جلوهٔ ذات
طوالعِ دلِ من کن شروقِ سبحانی

شوارقِ ازلی از دلم درخشان کن
بوارقِ ابدی از تنم بتابانی

مواطنِ طلبم جلوه گاهِ موکبِ تو
بواطنِ دلِ من با تو در قدم رانی

امید هست مرا کز فروغِ لمعهٔ خویش
رخم بدشتِ قیامت چو خور درخشانی

بدین فسانهٔ عاجز ز التفات ببین
کشا بروی دلش بابِ ملکِ عرفانی

از انجا که بعض اعیان که مشار الیهم بالبنان بسبب غشاوت بشری ایراداتی چند بر کلام حضرت مجدد علیه الرحمة نگاشته باهتزاز نسیم توفیق ایزدی از ان رجوع آورده آن را قابلِ تلف انگاشتند فاما درین زمان به تمسک همان کلمات مرجوع عنها بعضی حضرات بر صبح طرازی جوهر وجودش التفات نکرده زبان بی گوهری ذاتش کشاوند و حجب نکوهشش مانع سواطع آفتاب کمالاتش گردانیدند صفای [illegible]تش را نه دریافته اند که بچه مرتبه درخشیده است و کلام معجز نظامش را نه دانسته اند که بچه پایه رسیده اشارت مندرجه معنیش را نه سنجیده اند که چه بلاغت در ان صرف کرده حبابات عبارتش را نه فهمیده اند تا حقایق در ان ودیعت نهاده لهذا بندهٔ مسکین که [illegible] بوده است و عقدهای غوامض عبارات [illegible] که ترهات مزخرفات از لوحهٔ اعتبار بر اندازد و [illegible] بگلستان اصفیا از خس و خاشاک بپردازد پس بعون الله و کرمه درین رساله [illegible] مجدد [illegible] نامیده شد در حل غوامض کنایات مکتوبات شریف [illegible] خارستان اشکال پاک کرد که سالکان بی سعی

۵ یعنی شیخ عبد الحق دهلوی که رد بر مجدد درین رساله حضرت معترض یا شیخ یا حضرت شیخ نگاشته شده مراد از ان ایشانند ۱۲

پای فکرت بمنزل معنی تواند رسید اَللّٰھُمَّ احْفَظْنَا مِنَ الْاِشْتِغَالِ بِالْمَلَاھِیْ وَاَرِنَا حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ کَمَا ھِیَ

یارب دل پاک وجان آگاہم دہ	آہِ شب وگریۂ سحرگاہم دہ
درراہ خود اول ز خودم بیخود کن	انگہ پی خود ز خود بخود راہم دہ

مقدمہ دربیان بعض امور ضروریہ

امر اوّل علم حقیقت علمیست کزان بہ اسرار علوم شرعیہ پی می برند چہ این علم باطن ست مر علوم ظاہریہ را و تا آنکہ از آب زلال فیض الٰہی سیراب نگردند قطرہ ازین بکام احدی نہ ریزند کار ہر کس نیست کہ گامی درین گلشن جاوید بہار نہد یا درین بحر ناپیداکنار غوطہ زند پس فضل علوم باشد وعن الحسن قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لکل آیۃ ظھر وبطن مراد این ست برای ہر آیت ظہر ست کہ ارباب علم ظاہر از معانیش ظاہر گردد و اسرار یست کہ بران ارباب حقائق مطلع شوند اخرج ابو نعیم عن ابن مسعود قال ان القرآن انزل علی سبعۃ احرف ما فیھا حرف الا لہ ظھر وبطن وان علی بن ابی طالب عندہ من علم الظاہر والباطن واخرج الدیلمی فی مسند الفردوس بسند مسلسل من طریق احمد بن غسان عن عبد الواحد بن زید عن الحسن عن حذیفۃ مرفوعا سألت جبرئیل عن علم الباطن ما ھو فقال قال اللہ ھو سر بینی وبین احبائی

اَوْدَعَتْهُ فِیْ قُلُوْبِهِمْ هر گاه علم باطن این چنین سرے باشد پس رفعت پایہ اش باید سنجید تا آنکه طلب زیادتی علم باطنی از فرائض آمده قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَقُلْ رَّبِّ زِدْنِیْ عِلْمًا ابو طالب مکے رحمه الله تعالی در قوت القلوب می فرماید علمائے ظاهر زینت ارض و ملک هستند و علمای باطن زینت آسمان و ملکوت و علمائی ظاهر اهل جز و لسان هستند و علمای باطن ارباب قلوب و عیان بعضے عارفین گویند علم ظاهر محکوم ست و علم باطن حاکم و محکوم موقوف ست تا آنکه حاکم در انجا آید بعضے عارفین گویند که چون بر علمائے ظاهر بسبب اختلاف دلائل مسئله مشکل افتد ایشان از اهل علم باطن سوال کنند زیراکه ایشان قریب تراند بسوی توفیق و بعید تراند از هوا احمد بن حنبل و یحیی بن معین بیشتر بخدمت حضرت معروف کرخی رح حاضر می شدند با آنکه علم ظاهر ایشان بنسبت کرخی رح هزاران درجه زائد بود از پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم از بر و اثم سوال کردند فرمود اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَاِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُوْنَ یعنے مفتیین بر تاویل و ترخیص اعتماد کنند و قلبی که از ایمان منور ست از الله تعالی فتوی حاصل کند پس اگر علم قلب اصل حقیقت فقه نمی بود سرور عالم صلی الله علیه وسلم سائل را از فتاوای اهل ظاهر بسوی قلب رجوع نمی فرمود و آن را قاضی قرار نمی داد پس علم باطن اصل علم و علم العلم باشد و عالم باطن عالم اصل و عالم العلما باشد اگر قلب فقیه و علم باطن حاکم بر علم ظاهر نمی بود سرور عالم صلی الله علیه وسلم هدایت بسوے علم باطن که علم قلوب ست نمی فرمود و قال قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ رض لَمَّا مَاتَ عُمَرُ اِنِّیْ لَاَحْسِبُ اَنَّهٗ قَدْ ذَهَبَ بِتِسْعَةِ اَعْشَارِ الْعِلْمِ فَقِیْلَ لَهٗ تَقُوْلُ هٰذَا وَفِیْنَا جُمْلَةٌ مِّنَ الصَّحَابَةِ قَالَ لَیْسَ اَعْنِی الْعِلْمَ

اَلَّذِیْ تُرِیْدُوْنَ وَاِنَّمَا غِنَی الْعِلْمِ بِاللّٰہِ تَعَالٰی قَالَ ابْنُ مَسْعُوْدٍ لَیْسَ الْعِلْمُ بِکَثْرَۃِ
الرِّوَایَۃِ اِنَّمَا الْعِلْمُ الْخَشْیَۃُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ اِنَّمَا الْعِلْمُ نُوْرٌ یَقْذِفُهُ اللّٰہُ فِی الْقُلُوْبِ
علما باطن علم باطن را بر کتاب و سنت عرض کنند زیرا که نزد اہل حقائق و ارباب ولایات در
شریعت و حقیقت منافات نیست از پیشینیان بسی ارباب صدق و صفا جامع حقیقت و
طریقت گذشته اند مثل جنید بغدادی و شیخ عبدالقادر جیلانی و ابن فارض
و شمس الدین بساطی مالکی و علی بن وفا شاذلی و شیخ محی الدین بن عربی و شیخ شہاب الدین
سہروردی و خواجہ محمد پارسا نقشبندی و شیخ مجدد الف ثانی و دیگر اکابر رحمۃ اللہ
علیہم کہ ذکر شان موجب اطناب ست در حدیث وارد ست اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَۃُ الْاَنْبِیَاءِ
مناسبش اینست کہ علمائی ظاہر و معارف وارث انبیا بوده اند زیرا کہ وراثت نبوۃ بر دو
قسمست اوّل وراثت ظاہری دوم وراثت باطنی پس اہل شریعت صاحب
علوم کسبیہ ظاہریہ اند و اہل حقیقت وارث علوم وہبیہ باطنیہ شریعت منبع عبارات
ظاہره است و حقیقت منبع اشارات باطنہ زیر ہر عبارات شرعیہ من حیث الاشارات
احکام و معارف و حقائق بوده اند کہ حق تعالی جل شانہ اصفیا و صدیقین را بران اطلاع داد
پس از باطن عبارت اشارت لائح شود نہ از ظاہر عبارت در حدیث وارد ست فَضْلُ
الْعَالِمِ عَلَی الْعَابِدِ کَفَضْلِیْ عَلٰی اُمَّتِیْ درین حدیث مراد از علم علم بیع و شرا و طلاق
و عتاق و غیره نیست بلکہ علم باللہ تعالی و قوت یقین ست امام شافعی با وصف جلالت و قرب
با شیبان امی می نشست و از وی مسائل می پرسید از امام شافعی پرسیدند کہ مثل شما
ازین بدوی سوال کند امام فرمود هذا اَوْفَقُ لِمَا عَلَّمْنَاهُ شیبان بدوی رضی اللہ عنہ
امی بود چون از امی مثل شافعی امام الائمہ سوال کند پس عظمت شان ائمہ اہل تصوف نگر بسنجی

ابن تیمیه حنبلی انکار این اجتماع وارد و می گوید که شیبان بعهد شافعی نبود مگر این انکار قابل
اعتداد نیست زیرا که ائمه اسلام مثل قشیری و ابن جوزی قائل باجتماع بوده اند چنانچه
ابن جوزی نقل کرده که امام احمد و شافعی بر شیبان گذشتند امام احمد گفت که ازین راعی
سوالی می کنم ببینم چه جواب میدهد شافعی منع کرد امام احمد باز نیامد و پرسید که اگر شخصی
چار رکعت نماز گزارد و در سجدات اربعه سهو کند پس کدام امر او را لازم می شود شیبان گفت
بر مذهب من یا بر مذهب ایشان امام احمد گفت که این هر دو یک مذهب بوده اند شیبان
گفت که نزد شما لازم ست که دو رکعت نماز گذارد و سجده سهو کند و نزد من این شخصیست که قلب او
غافل ست برو واجب ست که قلب خود را عتاب کند تا مرتکب این غفلت نشود امام احمد
پرسید که اگر کسی مالک چهل گوسفند گردید و بر وی سال گذشت پس چه کند شیبان فرمود
که نزد شما بر وی یک گوسفند لازم آید و نزد من بنده با وجود مالک نیست مالک کدامی شئی نمی شود
از استماع این کلام امام احمد از هوش رفت هرگاه به هوش آمد امام احمد و امام شافعی راه
خود گرفتند ائمه مجتهدین مثل شافعی وغیره برین معنی اعتراف دارند که علمای باطن را بر علمای
ظاهر فضل ست **امر دوم** تابعین رضی الله عنهم چنانکه جمیع علوم را از صحابه آموختند و فنون را
به تبع تابعین تعلیم کردند همچنان علم زهد و معامله و احوال و اجتهاد و عبادت را حسن بصری
و مالک بن دینار و ثابت بنانی و مطرف بن عبدالله و اویس قرنی و ربیع بن خثیم رحمهم الله
از ائمه زهد و عبادت و حفاظ طریق معاملت بودند حسن بصری رح امام الائمه بود و بر وی
علوم اختصاص و خصوص و محبت غالب بود و بر مذهب تصوف باشارات و عبارات
شاهد بود و برای علم باطن و تصوف و نسک اصحاب خاص داشت مثل عبدالواحد بن زید
و مالک بن دینار وغیره بعد حسن بصری در علوم خصوص و محبت و وجود و صفای اذکار علوم

امر دوم در بیان [illegible]

اسرار و استتار عبد الواحد بن زید بر دیگران گوی سبقت ربوده و عتبة الغلام و رباح قیسی
و حیان حریری و موسی الاشج و احمد بن عطاء الهجیمی و غیره متصوفین و نساک اقتدا بش
فرمودند ازین بزرگواران در علوم محبت و تصوف اخبار و حکایات بر زبانها مشهور و معروف
است بعد عبد الواحد بن زید احمد بن عطاء الهجیمی بر مسند تصوف نشست و استاذ این فن
گردید و در احوال تصوف تکلم فرمود و در هجیم خانقاهی وقف کرد که در و متعبدین و مریدین و منقطعین
عن الدنیا گرد آمدند و مذهب تصوف مذهب متفرد برسومه و احواله و حقائقه و ظاهره و باطنه
گردید و طریق تصوف از طرق دیگر علوم و مرسومات متباین گشت پس متصوفین در جمیع علوم
و افراد توحید و معامله و اسرار و حضور و اذکار و شواهد و انوار و وجود تکلم فرمودند پس
مذهب تصوف از وقت تابعین رواج یافت و مریدین آن را دست بدست گرفتند و در صدد
ترویج و انتقاد شدند پس حقائق تصوف طبقةً بعد طبقةٍ و عصراً بعد عصرٍ و وقتاً بعد وقتٍ
هل من مزید در امصار و دیار رواج کلی یافت بعد احمد بن عطاء احمد بن غسان بر سجاده
تصوف نشست متصوفین و نساک دست بیعت و اتباع دادند احمد بن غسان از احمد بن
عطاء و حسن عبارت و رقت معنی گوی سبقت بود و ذات مقدس خود را به مذهب
تصوف نصب کرد و مکانی که خانقاه گویندش بر مریدین وقف کرد و بر ایشان مذهب تصوف
بیان می فرمود خلیفه معتصم حضرت ایشان را طلب داشت تا بخلق قرآن زبان کشاید مگر حضرت
ایشان انکار فرمودند پس به بغداد محبوس کرد او با احمد بن حنبل و ابی یعقوب بویطی و حسن بود
در زمان احمد بن غسان در بصره جماعتی از متصوفین بود مثل حمویه و ابی بکر عطشی و ابی عبد الله
الجمال و غیره که خود را غسانیه می گویانیدند نسبةً الی الغسان و ابو حاتم عطار در بصره در آن وقت و
و بعد ایشان بوده و در عبارت تصوف و اشارت توحید کلام حسن بر زبان هم آورده و منفرد بود

مَنْ ذَكَرَ نِعْمَةَ اللّٰهِ وَقَدِيْمَ مَنِّهٖ نَسِيَ عَمَلَهٗ وَمَنْ ذَكَرَ اللّٰهَ

هر که نعمت الله تعالے و منت هائے سابقهٔ او را یاد کند عمل خود را فراموش کند و هر که الله تعالے را

نَسِيَ نَفْسَهٗ و میخواند يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ

یاد کند نفس خود را فراموش کند اے اهل کتاب بیائید بسوئے کلمه که میان

بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللّٰهَ بعد احمد غسان حسن مسوحی در بغداد بود

ما و شما برابر است پرستش نکنید مگر خدائے تعالے را

که در حسن کلام و تصوف و تعبد ید طولانی داشت درین وقت سری سقطی و اسحاق

لبان و حداد کبیر و ابو حمزه بغدادی و حارث بن اسد المحاسبی و احمد بن مسروق

و ابو الحسن نوری و ابن ابی الورد و نصر بن رجا و حسن بن المثنی و احمد بن عمرو بن ابی عاصم

و شماخی و بن حلیمه رحمهم الله بودند که هر یکی از ایشان در شمار تصوف آفتابی بود

و بسبب صحت مذهب و حقائق تصوف قبولیتی در خاص و عام می داشتند و جنید

بن محمد رح درین وقت از مریدین به مجالس حسن مسوحی رح بود و بعد مسوحی ابو حمزه

که از شاگردان حسن مسوحی بود و مسوحی ابو حمزه را استاد می گفت ابو حمزه مقبول و

معروف در تصوف بود و او را حلقه در جامع بود که در آن متصوفین جمع می شدند و

اهل این مذاهب بگرد می آمدند و ابا حمزه را امام بن حنبل در مسائل باین طور خطاب

می کرد یا صوفی مَا تَقُوْلُ فِيْ مَسْئَلَةِ كَذَا وَكَذَا و کان اکمال

تصوف و غرائب امور درین وقت بشر بن حارث و معروف کرخی و سری سقطی

و محمد بن منصور طوسی و حسن مسوحی را بود و هر گاه ابو حمزه در جامع نشست در مجلس

او حارث بن اسد محاسبی و احمد بن مسروق و جنید بن محمد و غیره رحمهم الله

اے صوفی ... (مرا بن ...) [illegible]

جمع می شدند و تصوف در کمال بود و ابو حمزه در بسط علوم معارف بانه استاد
خود که حسن مسوحی بود قدمی پیش داشت بعد وفات ابو حمزه ابو القاسم
جنید بن محمد در جامع بجایش نشست تمامی متصوفین در حلقه اتباعش در آمدند
کلامش اجمع و اعرف و احسن از کلام استاد و استاد استادش بود و بر
اقران خود گوی سبقت بود معاصرین بر امامت و جلالت او در فن تصوف
شهادت دادند درین وقت بر صوفیه از دست فرقه ظاهریه که قصه اش
طویل ست جفای رفت تا آنکه گروهی از متصوفین محبوس گردیدند این سانحه در
سنه ۲۶۴ هجری اتفاق افتاد درین فتنه محنتی عظیم بر اصحاب بشر بن الحارث
و معروف کرخی و سری سقطی وغیرهم افتاد چون فتنه فرو نشست جنید بن
محمد مذهب و مسند مذاکره مذهب تصوف گردید بقیه مشائخ پروانه وار
گردش جمع آمدند مثل ابی العباس بن مسروق و اسمعیل بن بکر السکری و موسی الخفاف
و ابی جعفر الحائک و ابراهیم البناء و ابی جعفر بن وهب و ابی محمد الحریری و ابی
احمد القلانسی و یعقوب الزیات و ابی العباس بن عطا وغیرهم رحمهم الله ایشان
افصح مشائخین در علم تصوف بودند و در صفائی احوال و توحید و مواجید و موارید و مشاهده
و حضور کلام کردند و در علوم خود اشارات نغز وضع کردند تا بجز ایشان کسی دیگر
نشناسد و حقائق تصوف از نا اهل محفوظ ماند آن وقت سری دنیا از ائمه متصوفین
و مشائخ کبری معمور بود و آفتاب علم تصوف بر دائره نصف النهار تابان بود
طالبین در اکتساب تجرید و اخلاص و توکل و زهد و صبر و جهاد فی الخلوة
و المحبة جهد بلیغ می کردند هرگاه بایشان در معرفت بحقائق تصوف ملکه تامه حاصل شد

اشارات دقیق در توحید و معرفت بیان فرمودند تا آنکه در غرائب علوم تصوف یکے
بر دیگرے افزوود و در اندک زمان علم[۵۱] تصوف به رموز و اشارات مثل سائر
علوم بلکه ادق و اخفی و اعز از آن گردید و این علم مخصوص به متصوفین گشت پس
ایشان در جمع و تفریق و فرق اول و فرق ثانی و فنا و بقا و صحو و سکر و مشاهده
و حضور و مراقبه و خفا و کشف و موارید و مواجید و شواهد و طوالع و احوال
کثیره که متعلق بمعانی قلوب و اسباب غیوب ست کتب و رسائل مدون فرمودند
و این علم در بلاد و امصار شائع گشت و کثرت جماعت مشائخ تصوف گردید و مکاتبات
و رسائل میان عارفین تحریر یافتند و هر یکی از ایشان بر دیگرے در تفوق باظهار
دقائق اشارات تصوف جهد بلیغ می فرمود تا آنکه بعهد فیض مهد علیه بن محمد
شرقاً و غرباً و جنوباً و شمالاً از انوار تصوف منور گردید تقریباً تا سنه ۱۳۰۰ هجری
کره بسیط رشک مطالع شمس بود مگر چون هر کمالی را زوالی است اکثری از
مشائخ قبل و بعد سنه مذکور بسیر روضه رضوان تشریف فرما شدند *

امر سوم علمای باطن که ایشان را حق تعالی جل شانه بر حقائق و معارف و حکم
اطلاع داده گاهی تصنیفی کنند که بر سر بعض مقاماتش سوای اهل باطن هیچ یکے
از اهل ظاهر نرسد چه در ظاهر عبارتش اشکالات و رموز مغلقه باشد که بجز ناخن
علمای باطن دیگرے آن را نه کشاید مثل غنیة[۵۲] الطالبین و بعض قصائد حضرت
سیدنا شیخ عبد القادر جیلانی رح و مصنفات شیخ محی الدین بن عربی و ابن فارض
و ابن سبعین و ابن جلاد عفیف[۵۳] تلمسانی و مهلکات احیاء غزالی و منقذ و نفخ[۵۴] و
تسویه و مضنون به علی غیر اهلها و خفیه علی اهلها و مضنون علی اهلها و معراج السالکین

۵۰ اسم تصوف قد ثبت از عبد الله بن مسعود رض روایت قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ... اهل التصوف ... [illegible]

۵۴ حسب کشف الظنون از رسائل شیخ محی الدین عربی النفخ و تسویه از تصانیف شیخ ابو الحسن علی السفر نقل می کنند ... [illegible]

از رسائل غزالی و آداب المریدین شیخ نجیب الدین سهروردی و قوت القلوب
ابی طالب مکی و بعض مکتوبات جلد ثالث حضرت مجدد الف ثانی و دیگر ائمه سلوک رح
امام شعرانی در یواقیت والجواهر این بیان را بکمال وضاحت نگاشته چنانچه
از شیخ محی الدین عربی نقل می کند اِعْلَمْ اَنَّ اَهْلَ اللهِ لَمْ يَضَعُوا الْاِشَارَاتِ
الَّتِیْ اصْطَلَحُوْا عَلَيْهَا فِيْمَا بَيْنَهُمْ لِاَنْفُسِهِمْ فَاِنَّهُمْ يَعْلَمُوْنَ
الْحَقَّ الصَّرِيْحَ فِیْ ذٰلِكَ وَاِنَّمَا وَضَعُوْهَا مَنْعًا لِلدَّخِيْلِ
بَيْنَهُمْ حَتّٰى لَا يَعْرِفَ مَا هُمْ فِيْهِ شَفَقَةً عَلَيْهِ اَنْ يَّسْمَعَ شَيْئًا لَمْ يَصِلْ
اِلَيْهِ فَيُنْكِرَهُ عَلٰى اَهْلِ اللهِ فَيُعَاقَبُ بِحِرْمَانِهِ فَلَا يَنَالُهُ
بَعْدَ ذٰلِكَ اَحَدًا طرفه اینست که هرکه در زمره صوفیه نشسته محنتی می کشد آن
اصطلاحات خود بخود بداهة مکشوف می گردد حتی کانه الواضع لذلک الاصطلاح

---

۵ اہل ہر صنعتی را و ارباب ہر معاملتی را با یکدیگر اندر جریان اسرار خود عبارات ست و کلماتیکه بجز ایشان معنی آن ندانند و مراد از وضع آن عبارات دو چیز باشد یکی حسن تفہیم و تسہیل عبارت تا بفہم مرید نزدیک تر باشد و دیگر کتمان سر از کسانیکه اہل آن علم نباشند و دلائل آن واضح ست چنانکه اہل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فعل ماضی و مستقبل و صحیح و معتل و اجوف و لفیف و ناقص و آنچه بدان مانند و اہل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جر و منصرف و نامنصرف و آنچه بدین مانند و اہل عروض مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون بحر و دوائر و سبب و وتد و فاصله و آنچه بدین مانند و محاسبان مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فرد و زوج و ضرب و قسمت و کعب و جذر و اضافت و تضعیف و تنصیف و جمع و تفریق و آنچه بدین مانند و فقها مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون علت و معلول و قیاس و اجتهاد و دفع و الزام و آنچه بدین مانند و محدثان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون مسند و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و آنچه بدین مانند و متکلمان نیز مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون عرض و جوهر و کل و جزو و جسم و حدث و تحیز و تولی و آنچه بدین مانند پس این طائفه را نیز الفاظ موضوع ست مر ظهور سخن خود را تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند و آنرا که خواهند متصوف خود پیدا باشند و از آنکه خواهند بپوشانند ۱۲

بخلاف دیگر علوم مثل نحو و منطق و حکمت که بدون زحمت تعلیم و تعلم عبور بر اصطلاحات آن
امکانی ندارد اگر اهل انکار از جادهٔ حسد برآیند و طریق اهل الله برگزینند
این انکار و حسد دور شود و همان اصطلاح بر زبان حال و قال ایشان جاری گردد
که بر زبان این طائفه جاری ست آنچه این قوم می گویند همه از تعلیم الٰهی ست
که بر قلوب شان از مبدء فیاض مطابق شریعت می ریزد حق جل شانه فرماید
عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ کسانیکه زهد را گذاشته مدار علم بر ظاهر حال
داشته اند در ایشان استعداد این معنی نیست که از مبدء فیاض الکتاب انوار
علوم نماید فکر هر کس بقدر همت اوست **اشتباه** اگر علوم صوفیه مقصود
می بود پس ائمه مجتهدین درین باب توجهی کردند لیکن از ائمه مجتهدین هیچ یکی
در تصوف رساله نه نگاشته **انتباه** ائمه مجتهدین بدو وجه التفات باشاعت
علم تصوف نکردند **اول** امراض قلوب در زمن ائمه شائع نشده بود تا ضرورت
بیان طرق علاج داعی باشد چون ریا و حسد و کبر و عجب و غل و حقد ظاهر شد
درین باب رسائل مستقله مدون کرده شد **دوم** ائمه مجتهدین بامر عظیم متوجه بودند
از آن فرصتی نیافتند تا بامری دیگر متوجه شوند همچون جمع ادلهٔ شریعت
و بیان ناسخ و منسوخ و مفصل و مجمل و تمهید قواعد تا مردم بآن متوجه شوند اگر قواعد شریعت
که آنرا مجتهدین ممهد کردند نمی بود کسی اعمال ظاهره و باطنه را نمی شناخت
پس اشتغال ائمه مجتهدین باین سو اهم بود به نسبت تالیف رسائل بعلم تصوف **اشتباه**
صوفیه بظاهر کتاب و سنت چرا متوجه نشدند آیا این امر ایشان را کافی نه بود
انتباه چون صوفیه صافیه بتحصیل علم باطن پرداختند لهذا توجه این طائفه

بباطن کتاب و سنت گرویده هر کسے راهر کارے ساختند میل او و خاطرش انداختند مگر شریعت و حقیقت باهم مثل شیر و شکر اند حَقِیْقَةٌ بِلَا شَرِیْعَةٍ بَاطِلَةٌ وَشَرِیْعَةٌ بِلَا حَقِیْقَةٍ عَاطِلَةٌ یَعْنِیْ نَاقِصَةٌ اشتباه چرا قوم رمزها گفتند که ورائے ارباب تصوف کسی نه فهمد تا آنکه از ایشان نه شنود و چرا مطالب العبارات واضح بیان نکردند اشتباه برائے رفق خلق و بمقتضائی رحمت و شفقت بر ایشان چه فهم ظاهر پرستان بآن نرسد ازینجاست که حسن بصری و جنید و شبلی علیهم الرحمة علم توحید بر ملا نمی گفتند بلکه در خانه بسته پیش کسانیکه در ایشان اهلیت و لیاقت مے یافتند بیان می فرمودند تا آنکه قلب صافی از کدورت بود و در ان میل شهوات و آثام نباشد زیرا که این مدارک در وی بگنجد لیکن چون سنت برین جاری ست و بتجربه در آمده که کُلُّ عِلْمٍ لَیْسَ فِی الْقِرْطَاسِ ضَاعَ اهل تصوف بتدوین آن متوجه شدند و بعض امور را برمز گذاشتند تا نااهل بسبب قصور فهم از جادۂ اعتدال برنگردد اگر صاف صاف بیان می شد در مسائل غامضه اهل الله نااهلان خوض می کردند و بسبب نااهلی خود گمراه می شدند و دیگران را در ورطۂ ضلالت می افگندند حضرت امام زین العابدین رحمة الله علیه فرماید شعر

اِنِّیْ لَاَکْتُمُ مِنْ عِلْمِیْ جَوَاهِرَهٗ — کَیْلَا یَرَی ذَا الْحَقَّ ذُوْ جَهْلٍ فَیَفْتِنَنَا

وَقَدْ تَقَدَّمَ فِیْ هٰذَا اَبُوْ حَسَنٍ — اِلَی الْحُسَیْنِ وَوَصّٰی قَبْلَهُ الْحَسَنَا

یَا رُبَّ جَوْهَرِ عِلْمٍ لَوْ اَبُوْحُ بِهٖ — لَقِیْلَ لِیْ اَنْتَ مِمَّنْ یَعْبُدُ الْوَثَنَا

وَلَاسْتَحَلَّ رِجَالٌ مُسْلِمُوْنَ دَمِیْ — یَرَوْنَ اَقْبَحَ مَا یَاْتُوْنَهٗ حَسَنَا

شیخ عبدالقادر جیلانی رح فرماید ع

قالوا العواذل لیس هذا مسلم	اُفتی بسفک دمی الذی لا یعلم		لو اننی ابدی سرائر و دکم	فی باطنی من نور کم ما لو بدا

امر چهارم هر ولی را اظهار کرامت ضرور نیست فرق درمیان معجزه و کرامت آنست که نبی را واجب ست تا معجزه را ظاهر فرماید و بر ولی ضرور نیست که کرامت را مخفی و مستتر دارد مگر بوقت ضرورت یا باذن یا حال غالب که درو اختیار نباشد یا برای تقویت یقین بعضی مریدین وغیره امور حضرت شیخ عبدالرشید جونپوری قدس سره در رساله محکم مربوطه فرموده که اصل کرامت و اعظم آنها لذت گرفتن است بطاعت در خلوت و از جمله کرامات ست رعایت انفاس مع الله تا بغفلت نگزارد و از انجمله راضی بودن از خدا در هر حال و از انجمله اطلاع بر عیوب جسمیه و روحانیه و معنویه هر یک ازین مذکور کرامات خاصه است مگر کشف حسی چنانکه دیدن مکانها و شهرها بعید المسافت که این از برائے خلق ست بدانکه کراماتی که عطا می کند الله تعالی اهل احوال را بسیار اند ولکن ضابطه که جامع کل باشد این ست کسی که خرق عادت نفس خود کند ازان چیزها که نفوس خلق بران معتاد ست خرق کند الله تعالی او را عادت خود مشتمل آنکه در کون ست و این را در عامه کرامت می نامند و اما خواص پس کرامت عنایت الٰهی را می گویند که موجب استقامت بر احوال سنیه و اعمال صالحه باشد و ازین خوارق که عالم آن را کرامت نامند مردان خدا ننگ می کنند از برائے آنکه اهل استدراج اندران مشارکت دارند و از انکه عارف بقدرے که حظوظ در دنیا می یابد در آخرت محروم می ماند مگر آنکه مقرون باشد باذن و بشارت

در باطن من نور محبت است که اگر ظاهر شود نا واقفان فتوی بقتل من دهند و اگر من اسرار را ظاهر کنم ملامت کنندگان گویند که این مسلمان نیست ۱۲

عاذل ملامت کننده عواذل جمع ۱۲

یا آنکه خارق زائد است ناقص نمیکند خطا اقرب آن هنگام ادراک است نامند انتهی
بهر حال خرق عادات از لوازم ولایت نیست بعضی مردان اولیاء الله اند و مقربان
درگاه و خرق عادات از ایشان ظاهر نشده چنانکه از اکثر اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وسلم خرق عادت مروی نیست حال آنکه ادنی اصحاب از دیگر اولیاء الله
افضل اند پس معلوم شد که فضیلت بعضی اولیا بر بعضی بکثرت خوارق نیست بلکه
فضل عبادت ست از کثرت ثواب و خوارق از حظوظ است ثنا از ثواب نیست مگر
عبادت و قرب الهی و لهذا محدثین کرامات اصحاب در مناقب ذکر کرده اند بلکه کرامات
را بابی علیحده آورده اند بعد ذکر معجزات و خرق عادات در حق ایشان هم می باشد

سوال اندرین معنی حکایتی آرند از ابراهیم خواص رحمة الله علیه وآن جنشند اندر قصر بود اینجا ابراهیم گفت من ببادیه فرو رفتم
بر تجرید بر حکم عادت خود چون لختی بشدم یکی از گوشه برخاست و از من صحبت خواست اندر وی نگاه کردم از وی میان می
رنجی بدل من باز آمد گفتم این چه شاید بود مرا گفت یا ابراهیم رنجه دل مشو که من یکی از نصارائیم و صابیان ایشان که از اقصای
بلاد روم آمده ام با امید صحبت تو گفتا چون بدانستم که بیگانه است دلم بر وی تسلی پذیرفت هست مرا گردن حق و دعوی صحبت آسان گشت گفتم یا
راهب النصاری با من طعام و شراب نیست و ترسم که ترا اندرین بادیه هیچ رسد گفت یا ابراهیم چندین بانگ تو اندر عالم و تو هنوز اندر غم طعام
و شراب تشویش میکنی گفتا که عجب داشتم از انبساط وی و صحبتش قبول کردم مر تجربت را اندر ادعای وی که چه جاست چون هفت شبانروز برفتیم تشنگی ما را
دریافت وی بایستاد گفت یا ابراهیم چندین طبل تو اندر جهان می زنند بیار تا چه داری اکنون گستاخی این درگاه که از طاقت ما اندر تشنگی
گذشت من سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا مرا پیش این کافر رسوا مگردان که وی اندرین بیگانگی بمن ظن نیکو برده است چه باشد که
ظن بیگانه ای بر من وفا کنی گفتا چون سر برآوردم طبقی دیدم دو قرص و دو کاسه شربت آب برآن نهاده بخوردیم و از آنجا برفتیم چون هفت روز
دیگر برآمد با خود گفتم که من این ترسا را تجربه کنم تا ذل خود ببیند پیش از آنکه وی بچیزی دیگر امتحان کند و با من سخا کند گفتم یا راهب
النصاری بیار که امروز نوبت تست تا چه داری از ثمرهٔ مجاهده وی نیز سر بر زمین نهاد و چیزی بگفت طبقی پدید آمد چهار قرص و چهار کاسه
شربت آب بروی نهاده من از آن سخت عجب داشتم و رنجه دل شدم و ازان درگاه نومید گشتم و با خود گفتم که من این نخورم که این از برای کافر
پدید آمده است معونت وی باشد من این کی خورم با من گفت یا ابراهیم بخور گفتم نخورم گفتا بچه علت گفتم از آنچه اهل این نیستی و این از جنس حال تو
نیست و من اندر کار تو متحیرم اگر این را بر کرامت حمل کنم بر کافر کرامت روا نباشد و اگر گویم معونت ست ترا و بدعی را شبهت افتد با من گفت
یا ابراهیم بخور و بشارت مر ترا بدو چیز یکی باسلام من اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا عبده و رسوله و دیگر آنکه ترا
بنزدیک عز و جل خطری بزرگ ست گفتم چرا گفت از آنچه ما را ازین جنس هیچ چیز نباشد من از شرم تو سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا اگر

خوش گفت آنکه

ز ابلیس لعین بی شهادت — شود پیدا هزاران خرق عادت
گه از دیوارت آید گاه از بام — گهی بر دل نشیند گه بر اندام
کرامات تو اندر حق پرستی ست — جز آن کبر و ریا و عجب هستی ست
کرامات تو گر در خود نمائی ست — تو فرعونی و این دعوی خدائی ست
همه روئی تو در خلق ست زنهار — مکن خود را درین علت گرفتار

حضرت مخدوم الملک بهاری رح در مکتوب هشتم می فرماید کسی که او را محل ولایت باشد با کرامت آرام نگیرد و خود را اهل کرامت نشناسد از بهر آنکه ضدانند هر دو چیز و هر چیز که ضدین باشد روا نباشد که حکم این یکی حکم آن دیگری باشد تحقیق ضدیت را بزرگان بکرامات بدین چشم نگرند و یکی از ایشان گفته است که بت اندر عالم بسیارست یکی از بتان کرامت ست تا کافران به بت تعلق کنند اعدا باشند چون از بت تبرا کنند اولیا گردند بت عارفان را کرامات ست اگر با کرامات بیارایند محجوب و معزول گردند و اگر از کرامات تبرا کنند مقرب گردند و موصول گردند عزیزی گفته است **قطعه**

زاهدان را جنت الفردوس باید زانگاه — عاشقان را لذت اندر قعر زندان و لبس
لطف او را عام و خاص نیک و بد یابنده اند — قهر او را پیش قلتین کار مردان ست و بس

ازینجاست که چون خدای عز و جل مر ایشان را چیزی از کرامات پدید آرد اندر دل ایشان خضوع و خشوع زیاده گردد و ذل و تواضع بیش ازان باشد که بود و ترس و خوف زیاده ازان گردد که بود سلطان العارفین ابو یزید بسطامی قدس الله سره العزیز

ملاحظه شیخ شرف الدین یحیی منیری مخدوم الملک بهاری [illegible] در تصوف [illegible] نا پیدا کنار حضرت مجدد رح [illegible] بعض مقامات [illegible] مثل [illegible] از [illegible] از مقامات [illegible] حضرت مجدد [illegible] شیخ نجیب الدین فردوسی [illegible] ۱۲ × ۱۲ ×

در سفر خویش بر لب آبے رسیده که کشتی نداشت در خاطرش گذشت که بی
کشتی چون گذرم در حال ماهی در میان آب پدید آمد فریاد بر آورد که المکر المکر
و باز گشت و اینجا سریست لطیف و آن آنست که صحت ولایت متعلق ست
باعراض از غیر دوست و ترک ما دون الحبیب و ترک و اخذ ضد اند و اقبال و اعراض
مخالف یکدیگر اند چون بکرامات اقبال کرد و کرامات دید و بران اعتماد کرد از
مکرم اعراض نمود و به غیر دوست اقبال کرد و لا ولا ینفع مع الاعراض ولایت
با اعراض هرگز نبود در **مکتوب دهم** مذکورست در معجزه اظهار شرطست
و در کرامت کتمان شرطست و دیگر آنکه ابدا نند که این معجزات ست و پیش از
آمدن خبر دهند از معجزات اما اولیا ندانند که این کرامات ست و از رفتن کرامات خبر
ندارند و پیش از آمدن کرامات خبر ندهند و این بمان اصل ست که ولی را محل
ولایت ثابت نگردد تا خویشتن را کمترین همه خلق نداند چون خویشتن را چنین داند
او را دعوی کرامت کی بود و چون دعوی نباشد از آمدن و رفتن کرامت چه
خبر دارد و گفته اند هر کرا از حق جز حق چیزے باید او را مقام ولایت نیست چون
دعوی کرامت کند از دوست غیر دوست خواست پس این نفی ولایت باشد
نه ثبوت ولایت باز در همان مکتوب می فرماید اما اتفاق کرده اند مشائخ این طائفه
و جمله اهل سنت و جماعت بر آنکه روا باشد که فعلی ناقض عادت مانند معجزهٔ انبیا
و کرامات اولیا پدید آید بر دست کافرے و کسے را اندر کذب وی شک نیفتد
و این چنان بود که فرعون چهار صد سال عمر یافت که وے را اندران میان
هیچ بیماری نبود و آب از پس وے ببالا رسید و چون او بایستاد آب

[illegible] شیخ الاکبر ۱۲

بالیستاد و چون او برفت آب برفت و هیچ عاقل را اینجا شبهه نیفتد در آنکه او دعوی
خدائی می کرد زیرا که همه عقلا متفق و مقر اند که خداوند جسم و جوهر و خورنده و خسپنده
و رونده و آینده و گوشت و پوست نیست و اگر چنین افعال ناقص بر وی بسیار
پدید آمدی هیچ عاقل را بر کذب دعوی او شک نبودی و شبهه نیفتادی
زیرا که اگر چنین چیز از خلاف عادت که بر وی پدید آمد کسی را شبهه خواهد افگند
هزار چیز ظاهر که بر وی پدید آمده است شاهد است بر کذابی وی آن شبهه را
دفع کند و مانند این را حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم که سر صادق امانت است
خبر داده است که اندر آخر الزمان دجال خواهد آمد دعوی خدائی خواهد کرد و کوه
انگبین یکی بر راست وی و یکی بر چپ وی می رود این کوه که بر راست او بود
جایگاه نعیم بود و آنکه بر چپ وی بود جایگاه عذاب بود گوید این بهشت و این
دوزخ هر که بمن ایمان بیارد او را اندرین بهشت اندازم و هر که بمن ایمان نیارد او را
اندرین دوزخ اندازم و حق تعالی بدست وی یکی را بمیراند و یکی را بزیاند
این همه که یاد کردیم مانند معجزه و کرامات است و حق تعالی همه مردمان را بدید
از بهر آنکه اینجا شبهه نیفتد که هر که هست داند که هر که بر خر نشیند خدائی نبود و اعور
خدای نبود و خورنده و خسپنده خدای نبود پس این استدراج و مکر بود و معنی استدراج
آن بود که ایشان هر چند بی حرمتی کنند ایشان را بآسانی و مراد گذارد تا در
بی حرمتی و تمردی خویش هلاک شوند چنانکه با فرعون کرد اگر مرا در آب روان
نکردی از دعوی خدائی باز گشتی و معنی مکر آن باشد که نجات نماید و هلاک آرد
و عز نماید ذل آرد هدی نماید و ضلال آرد با عدا این صفت باشد یعنی هر که دشمن را

بچیزے ازین معنی بدهند همه استدراج و مکر باشد پس این سه گونه اند انبیا را دهند و
اولیا را دهند و اعدا را دهند اما انبیا را معجزات باشد و اولیا را کرامات باشد و
اعدا را مکر و استدراج باشد باز درهمین مکتوب تحریر می فرمایند تا یکے از مشائخ
چنین گفته است رحمه الله علیه که بت اندر عالم بسیارست یکی از بتان این طائفه
کراماتست تا کافران را با بت تعلق بود اعدا باشند چون از بت رو گردانند
و تبرا کنند اولیا گردند همچنین بت عارفان کراماتست اگر با کرامات سکون گیرند محجوب
گردند و اگر از کرامات اعراض نمایند و تبرا کنند مقرب و مکشوف گردند ؎

هرگز نشود اے بت بگزیده من	مهرت ز دل و خیالت از دیده من
گر از پس مرگ من بجوئے یابی	آن ذوق در استخوان پوسیده من

و این سر آنست که در مکتوبے تحریر افتاده است که صحت ولایت متعلق باعراض از غیر
دوست و ترک مادون الحبیب و ترک و اخذ هر دو ضد اند چون بکرامات اقبال کرد
و کرامات دید و بر کرامات اعتماد کرد از دوست اعراض کرد و بغیر دوست اقبال نمود
وَلَا بَقَاءَ لِلْوَلَايَةِ مَعَ الْاِعْرَاضِ عَنِ الْحَبِيْبِ وَالْاِقْبَالِ اِلٰى غَيْرِ الْحَبِيْبِ
نقل است که وقتی سلطان العارفین خواجه بایزید بسطامی را در سفر آبی پیش آمد که
بکشتی باید گذشت و کشتی حاضر نبود در خاطرش آمد که چگونه گذرم در حال پدید گردید
آب راه پدید آمد فریاد برآمد و گفت المکر المکر و باز گشت و گفت ؎

من بگدائی قیامت خون خورم بر یاد دوست	جوی شیر آنرا که تشنهٔ کوثر بود

و دیگرے برین معنی اشارت کرده است ؎

حاشا که دلم از تو جدا خواهد شد	یا با کسی دیگر آشنا خواهد شد

ؒ یعنی کسیکه از دوست اعراض نماید و بغیر دوست متوجه گردد ولایتش باقی نماند ۱۲

از مہر تو بگسلد کرا دارد دوست | وز کوے تو بگریزد کجا خواہد شد

اے برادر آخر شنیدہ کہ اِنَّ الحُبَّ اَوَّلُہٗ حَیٰوۃٌ وَاٰخِرُہٗ مَمَاتٌ وَاَوَّلُہٗ خَطَلٌ وَاٰخِرُہٗ قَتْلٌ اول محبت حیوۃ ست و آخرش ممات و اول محبت مکر ست و آخرش قتل وَاَوَّلُہٗ کَرَامَۃٌ وَاٰخِرُہٗ غَرَامَۃٌ و اولش کرامت ست و آخرش غرامت حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این مسئلہ را در مکتوب صد و ہفتم از جلد اول کہ بہ محمد صادق کشمیری صدور یافتہ و دو صد و شانزدہم از جلد اول کہ بمیرزا حسام الدین شرف تحریر یافتہ بکمال بسط تحریر فرمودہ اند بآن رجوع آوردہ شود کہ حل بیشترے از شبہات کند در باب ہشتاد و پنج از فتوحات مکیہ[1] مذکور ست کَمَا[2] اَنَّ الْاٰیَاتِ وَالْکَرَامَاتِ وَجَبَ عَلَی الرَّسُوْلِ اِظْہَارُہَا مِنْ اَصْلِ دَعْوَاہُ کَذٰلِکَ یَجِبُ عَلَی الْوَلِیِّ التَّابِعِ سَتْرُہَا ھٰذَا مَذْھَبُ الْجَمَاعَۃِ لِاَنَّہٗ غَیْرُ مُدَّعٍ لَا یَنْبَغِیْ لَہُ الدَّعْوٰی فَاِنَّہٗ لَیْسَ بِمُشَرِّعٍ

---

[1] فتوحات مکیہ فی اسرار المالکیۃ والملکیۃ از عمدہ و اواخر تصانیف شیخ محی الدین بن عربی المتوفی سنہ ۶۳۸ھ است شیخ فرماید کہ ہرگاہ برای حج و عمرہ رفتم در دلم گزشت کہ کتابے در معارف نگارم و دران آنچہ حق تعالی بما اطلاع دادہ بنگارم تا ارباب ولایۃ ازان فائدہ بردارند ترتیب ابواب بمقتضاے فکر و نظر نیست بلکہ بہدایت ملک الہام ست گاہی کلامی بوجہی مذکور می شود کہ آنرا علاقہ از ما قبل یا بعد نمے باشد و این مشابہ است بقول حق تعالی حافظوا علی الصلوات والصلوۃ الوسطی کہ در آن آیات طلاق و نکاح و عدت وفات ذکر فرمودہ در سنہ ۶۲۹ھ از تحریر فتوحات فراغ دست دادہ افسوس کہ بے دینان در فتوحات امور چند خلاف مسلک اہل سنت و جماعت درج کردہ اند و تا واقفان آن را دستیاب انکار ساختند امام شعرانی حین تلخیص فتوحات اصل نسخہ فتوحات یافتہ کہ ازین عبارات پاک صاف بود ۱۲ منہ

بعد ازان می طرازد ثم ان ترك الكرامة قد يكون ابتداء من الله وهو ان الحق سبحانه تعالى لا يمكن هذا الولي في نفسه بشيء من ذلك جملة واحدة مع كونه عنده من اكابر عباد الله واعني خرق العوائد الظاهرة بالله وقد يكون هذا الولي قد اعطاه الله في نفسه التمكن من ذلك فيترك ذلك كله لله فلا يظهر عليه منه من شيء اصلا بعد ازان شیخ قدس سره اسباب ترک کرامت تحریر فرموده می طرازد واما الصوفية فيظهرون بها وهي عند الاكابر من رعونات النفوس الا على حد ما ذكرنا من التحدث بنعمة الله على تفاوت حالات گاہے مستحسن باشد گاہی واجب حق تعالے جل شانہ فرماید واما بنعمة ربك فحدث درین لفظ دلیل ست برانکه نعمتهاے خدا راکہ بر خود باشند بیان کردن مستحب ست لیکن وقتیکہ غرض صحیح درمیان باشد مثل اشاعت شکر پروردگار بزبان یا حصول اقتدا مردم دیگر باشد شیخ سلیمان جمل در حاشیہ جلالین می نگارد وعن الحسن بن علي قال اذا عملت خيرا فحدث به اخوانك ليقتدوا بك یعنی حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ فرمودہ کہ ہرگاہ نیکوکاری کنی بہ برادران خود ازان اطلاع کن تا بتو اقتدا کنند ازین تقریر نمایان است کہ در اظہار نعمہاے الہی نہ صرف تادیہ شکر مقصود می باشد بلکہ گاہی اقتدا ملحوظ می باشد تا دیگران بوے اقتدا کنند علامہ جلال الدین سیوطی در تفسیر در منثور درین باب احادیث کثیرہ آوردہ چند احادیث درین محل مذکور مے شود ۔

ے از نعمت پروردگار خود ذکر کن ۱۲

عن ابی نضرۃ رضی اللہ عنہ قال کان المسلمون یرون ان
من شکر النعمۃ ان یحدث بہا ہرگاہ نزد اہل حل وعقد ذکر نعمت شکر نعمت
باشد پس جر النعم الہی بر زبان نرود عن النعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم علی المنبر من لم یشکر
القلیل لم یشکر الکثیر ومن لم یشکر الناس لم یشکر اللہ والتحدث
بنعمۃ اللہ شکر وترکہا کفر والجماعۃ رحمۃ یعنی سرور عالم صلی اللہ علیہ
وسلم بر سر منبر فرمودہ ہر کہ شکر قلیل نکرد شکر کثیر نکرد وہر کہ شکر انسان نکرد
شکر خدا نکرد تحدث بنعمۃ اللہ شکر ست وترک آن کفر وجماعت رحمت ست
ازین حدیث صریح ظاہر ست کہ نعمائے باری تعالی را مخفی داشتن فی نفسہ کفر ست
پس تحدث بنعمۃ اللہ کہ شکر ست امری باشد ضروری اگر چہ این حدیث ضعیف
ست مگر چون درین باب احادیث کثیرہ وارد اند ونیز در فضائل اعمال عمل بحدیث
ضعیف صحیح ست لہذا لائق احتجاج باشد امام شعرانی در لطائف المنن والاخلاق
فی بیان وجوب التحدث بنعمۃ اللہ علی الاطلاق می طرازد وقد روی
الطبرانی والبیہقی وغیرہما مرفوعا التحدث بالنعمۃ شکر زاد فی
روایۃ البیہقی وترکہ یعنی الشکر کفر یعنی تحدث بنعمت اللہ
شکر ست وترک آن کفر واخرج ابن جریر فی تفسیرہ وغیرہ عن ابی
نضرۃ الغفاری قال کان المسلمون یرون ان من شکر النعمۃ
اظہارہا والتحدث بہا بقولہ تعالی لئن شکرتم لازیدنکم
ولئن کفرتم ان عذابی لشدید فتوعدہم علی کفرہم

بالنعمة بالعذاب الشدید یعنی طریقهٔ مسلمانان آن بود که اظهار نعمت را شکر می‌دانستند
حق تعالی فرماید لئن شکرتم الآیه درین آیة کفران نعمت را به عذاب شدید
وعده می فرماید هرگاه شکر نعمت اظهار نعمت باشد ماموربه باشد ازهمین جاست
که حضرات انبیاء علیهم الصلوة والسلام واولیاء الله وعلمای کرام رضی الله عنهم تحدیث
بنعم کرده اند بلکه فرشتگان نیز وازتحدیث فرشتگان ست ونحن نسبح
بحمدك ونقدس لك ونیز انا لنحن الصافون وانا لنحن المسبحون
وازتحدیث انبیاء الله قول حضرت یوسف علیهم السلام ست اجعلنی علی
خزائن الارض انی حفیظ علیم وقول حضرت داود وسلیمان علیهما
السلام ست الحمد لله الذی فضلنا علی کثیر من عباده المؤمنین وقول
سلیمان علیه السلام ست علمنا منطق الطیر واوتینا من کل شیء ان هذا
لهو الفضل المبین وقول عیسی علیه السلام انی عبد الله اتانی الکتاب
وجعلنی نبیا وجعلنی مبارکا اینما کنت الآیه وقول حضرت نبینا
صلی الله علیه وسلم انا اول شافع واول مشفع وانا اول من تنشق عنه
الارض وانا سید ولد آدم یوم القیامة ولا فخر آنحضرت صلی
الله علیه وسلم که سیادت خودرا مخصوص به یوم حشر فرمود منشاء آن اینست
که بروز قیامت جمع اولین وآخرین خواهد بود پس سیادت وی صلی الله علیه
وسلم برتمامی اولین وآخرین متحقق خواهد گشت چون که فخر آنحضرت صلی الله علیه وسلم
از سیادت ولد آدم نبود بلکه فخر از عبودیت می باشد فرمود ولا فخر در لطائف المنن
مذکورست قال بعض العارفین لم یبلغنا ان احدا من العارفین زکی

نفسہ ریاءً و سمعۃً و انما ذکرہا لغرضٍ صحیحٍ شرعیٍ کما قال
صلی اللہ علیہ و سلم انا سید ولد آدم الحدیث یعنی نمی دانم کہ کدامی از عارفین
تزکیہ نفس خویش از ریا کردہ باشد بلکہ ہر کہ چنین کند بغرض صحیح شرعی کند نہ از ریا
سرورِ عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرماید من سردار اولاد آدم ہستم انا سید شاولیاء اللہ رضی اللہ
عنہم پس شنیدنی ست کہ از دیلمی و ابو نعیم مروی ست ان عمر بن الخطاب رضی اللہ
عنہ صعد المنبر یوماً فقال الحمد للہ الذی صیّرنی لیس فوقی احد
ثم نزل فقیل لہ فی ذلک فقال انما قلت ذلک اظہاراً للشکر
یعنی عمر رضی اللہ عنہ روزے بر منبر آمد و فرمود کہ شکر مر خدای است کہ مرا بوجہی گردانید
کہ فوق من کسی نیست پس از منبر فرود آمد صحابہ درین باب پرسیدند حضرت عمر
رضی اللہ عنہ فرمود کہ براے اظہار شکر گفتہ ام ملاحظہ فرمودنی ست کہ این
چنین جملہ تعلّی را برای اظہار شکر گفتہ قیصری[۲] در شرح فصوص از امیر المومنین
علی علیہ السلام نقل کردہ کہ در خطبہ فرمودہ انا نقطۃ باء بسم اللہ انا جنب
اللہ الذی فرطتم بہ و انا القلم و انا اللوح المحفوظ و انا العرش و انا
الکرسی و انا السموات السبع و الارضون الی آخر ما قال حضرت
شیخ ابوالحسن شاذلی فرماید[۴] لا یکمل شکر العبد حتی یری نعمۃ ملوک الدنیا
دون نعمہ یعنی شکر عبد تا وقتی کامل نمی شود کہ نعمت ملوک دنیا را از نعمتی کہ بوے
عطا شدہ کمتر نداند حضرت سری سقطی[۵] فرماید لا فرق بین قول العبد ان
اللہ خلقنی و رزقنی و صورنی و علمنی العلم و القرآن و جعلنی
مبارکاً و بین ان یقول انا ولی اللہ و انا من العلماء العاملین

[۴] شکر بندہ کامل نمی شود تا آنکہ نعمت پادشاہان دنیا را از نعمتہائی خود کمتر نداند ۱۲ [۵] فرق نیست در میان این کلام کہ اللہ تعالیٰ مرا پیدا کرد ...

ونحو ذالک چون بخیال مردم میان این الفاظ فرق ہاست ذخلقنی وصورنی باکے ندارند فاما بر قائل انا ولی اللہ لب بطعنت کشایند مگر اندک تامل آشکار گردد کہ انا ولی اللہ گفتن باکی ندارد اللہ تعالی ہر مومن را ولی گفتہ می فرماید اللّٰہُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا

اللہ دوست کسانیست کہ ایمان آوردند ۱۲

پس ہرگاہ اللہ تعالی ولی مومنان باشد مومنان ولی باری تعالی باشند پس در انا ولی اللہ گفتن باکی نخواہد بود شیخ علی شاذلی ربیب شیخ ابی المواہب می گوید کہ چون شاذلیہ بہ ثنائے نفوس خود لب می کشادند از شیخ ابی المواہب کہ مریدش بودم می گفتم کہ بہ فقیر کی روا بود کہ زبان خود را بہ ثنا کشاید تا آنکہ بمقامی رسیدم کہ بعد فوز آن مقام شاذلیہ ثنای خود می کردند پس دیدم کہ بعد رسیدن آن مقام بر فقیر واجب ست مدح خود کردن و شکر قلبی درین مقام کافی نمی باشد بلکہ بر اظہارش مجبور می شود تا عام و خاص بران اطلاع یابند امام شعرانی در لطائف المنن می نگارد فَاِیَّاکَ یَا اَخِیْ اَنْ تُبَادِرَ الْاِنْکَارَ عَلٰی اَحَدٍ مِّنَ الْعَارِفِیْنَ اِذَا مَدَحَ نَفْسَہٗ وَتَحْمِلَہٗ عَلَی الْاَغْرَاضِ النَّفْسَانِیَّۃِ بَعْدَ اِطِّلَاعِکَ عَلٰی هٰذِہِ الْاَدِلَّۃِ وَالنُّقُوْلِ الَّتِیْ ذَکَرْنَاهَا وَعَلَیْکَ اَنْ تَحْمِلَهُمْ عَلٰی اَحْسَنِ الْمَحَامِلِ یعنی اگر کسی از عارفان ستائی کند بران انکار نشاید و بر اغراض نفسانی محمول نباید کرد بلکہ آن را بر حسن محامل حمل باید کرد و بیشتری از علمای اعلام مناقب و مدائح خود در کتب و رسائل تحریر کردہ اند چنانچہ نام نامی شان مذکور میشود شیخ امام فقیہ محدث عبد الغفار الفارسی علامہ عماد[۱] کاتب اصفہانی شیخ امام مقری الفقیہ یاقوت الحموی شیخ علامہ لسان الدین بن الخطیب شیخ ابو عبد اللہ القرشی شیخ ابو الربیع المالکی شیخ صفی الدین بن ابی المنصور شیخ ابو شامہ شیخ حافظ

سے من ولی الشیء ۱۲

[۱] عماد در فنون ادب بود در تاریخ ابن خلکان ترجمہ ش بکمال بسط مذکور است در ۵۱۹ ہجری در اصفہان متولد شد و در ۵۹۷ھ در دمشق انتقال کرد ۱۲

تقی الدین فارسی شیخ ابوحیان حافظ ابن حجر شیخ جلال الدین سیوطی
عبدالوہاب شعرانی وغیرہم در لطائف المنن مذکورست و کَانَ الحَسَنُ
الْبَصْرِيُّ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ أَيْ
بَعْدَ الْمَصَائِبِ الَّتِي يُصِيبُهُ وَيَنْسِي التَّحَدُّثَ بِالنِّعَمِ یعنی حسن بصری رح
در تفسیر آیہ کہ ترجمہ اش اینست بہ تحقیق انسان برائے رب خود ناشناس
ست می فرمود کہ صورتش اینست کہ چون از انسان مصیبت دور شود و رنج
براحت مبدل گردد و روی آسائش بیند و او تحدث نعمت را فراموش کند
وَرَوَى أَبُو نُعَيْمٍ فِي الْحِلْيَةِ عَنْ وَهَبِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ سَبَبِ
سَلْبِ بَلْعَامِ بَاعُورَ بَعْدَ تِلْكَ الْآيَاتِ وَالْكَرَامَاتِ فَقَالَ إِنَّ بَعْضَ
الْأَنْبِيَاءِ سَأَلَ رَبَّهُ عَنْ سَبَبِ ذٰلِكَ فَأَوْحَى اللّٰهُ تَعَالَى إِلَيْهِ أَنَّهُ لَمْ يَشْكُرْنِي
يَوْمًا قَطُّ عَلَى مَا أَعْطَيْتُهُ وَلَوْ شَكَرَنِي عَلَى ذٰلِكَ مَرَّةً وَاحِدَةً لَمَا
سَلَبْتُهُ نِعْمَتِي وَلٰكِنْ جَرٰى بِذٰلِكَ قَضَائِي وَتَمَّتْ فِيهِ إِرَادَتِي وَمَشِيَّتِي
یعنی از وہب بن منبہ سوال کردہ شد کہ بعد این چنین آیات و کرامات از
بلعم باعور چرا نعمت سلب کردہ شد گفت کہ بعض انبیاء علیہم السلام از
حق تعالے جل شانہ از سببش سوال کردند وحی آمد کہ او گاہے شکر نعمای
الٰہی نکرد اگر یکبار شکر می کرد از و سلب نعمت من نمی شد منشای قضا و قدر
ہمین بود ہر گاہ بسبب عدم تحدث بنعمۃ اللہ محنت سابقہ رائگان و مردم از
حظیرۂ قدس دور افگندہ شود پس چرا تحدیث نہ کنند بہجۃ الاسرار از ذکر
نعماے حضرت غوث الاعظم رح مالامال است روزے بعد ذکر نعماے کثیرہ فرمود

در اخبار الاخیار در ذکر شیخ علی متقی مذکور است کہ در مرض موت گفتند کہ من قطبم و شدت سکرات موت لازمۂ مقام قطبیت است مرا در قبر در بجا ستانید پس اگر بر من شدت سکرات موت بینید اعتقاد کم مکنید ۱۲ منہ

یَا عَزِیْزُ اَنْتَ وَاحِدٌ فِی السَّمَاءِ وَاَنَا وَاحِدٌ فِی الْاَرْضِ یعنی تو در آسمان یکتا ہستی و من در زمین و در مرض موت به اولاد خود فرموده بَیْنِیْ وَبَیْنَکُمْ وَبَیْنَ الْخَلْقِ کُلِّهِمْ بُعْدُ مَا بَیْنَ السَّمَاءِ وَالْاَرْضِ لَا تَقِیْسُوْنِیْ بِاَحَدٍ وَلَا تَقِیْسُوْا عَلَیَّ اَحَدًا یعنی درمیان ما و شما و خلق فرق میان آسمان و زمین ست ما را بر کسی و کسی را بر ما قیاس نکنید روزے فرموده مَا مِنْ نَبِیٍّ خَلَقَهُ اللّٰهُ تَعَالٰی وَلَا وَلِیٍّ اِلَّا قَدْ حَضَرَ مَجْلِسِیْ هٰذَا الْاَحْیَاءُ بِاَبْدَانِهِمْ وَالْاَمْوَاتُ بِاَرْوَاحِهِمْ یعنی تمام انبیاء و اولیاء در مجلس ما حاضر شده اند زنده بذات خود و مرده بارواح خویش روزی ارشاد فرموده وَکُلُّ رِجَالِ الْحَقِّ اِذَا وَصَلُوْا اِلَی الْقَدَرِ اَمْسَکُوْا اِلَّا اَنَا وَصَلْتُ اِلَیْهِ وَفُتِحَ لِیْ فِیْهِ رَوْزَنَةٌ فَاَوْلَجْتُ فِیْهَا وَنَازَعْتُ اَقْدَارَ الْحَقِّ بِالْحَقِّ لِلْحَقِّ فَالرَّجُلُ هُوَ الْمُنَازِعُ لِلْقَدَرِ لَا الْمُوَافِقُ لَهٗ یعنی دستور تمامی اولیاء اللہ این ست که چون بقدر رسند خود را باز دارند مگر من که بقدر رسیدم و برائے من روزنے کشاده شد پس در آمدم در آن و کشیدم اقدار حق را مرد ہمانست که منازعت با قدر کند نه آنکه با قدر موافق باشد درین مقام دو تا شبہ عویص اردی شود

اول خلاف قضاء مبرم چون واقع شود جواب اش آنست که حضرت مجدد رح در مکتوب دو صد و ہفد ہم از جلد اول که بلا ملاہر قدسی صدور یافته چنان تحریر فرموده اند که قضائی معلق بر دو گونه است قضائیست که تعلیق او در لوح محفوظ ظاہر ساخته اند و ملائکه را بران اطلاع داده و قضائیکه تعلیق او نزد خدا ست جل شانه و بس و در لوح محفوظ صورت قضائی مبرم دارد این قسم اخیر از قضائے

معلق نیز احتمال تبدیل وارد در رنگ قسم اول از اینجا معلوم شد که سخن سید
مصروف باین قسم آخر ست که صورت قضائی مبرم وارد نه بقضائے که
بحقیقت مبرم ست که تصرف و تبدل دران محال ست عقلا و شرعا کما لایخفی
والحق که کم کسی را بحقیقت آن قضا اطلاع ست فکیف که درینجا تصرف نماید انتہی
دوم آنکه در باب سی و نهم از فتوحات مکیه مذکور ست قول صاحب
الادلال فی هذه الدار فقد نقص من المعرفة بالله علی قدر ادلاله
ولا یبلغ درجة غیره ممن لیس له ادلال ابدا فانه فاته انفاس
کثیرة فی حال ادلاله غاب عما یجب علیه فیها من التکلف الذی یناقض
الاشتغال به ادلاله فلیست الله بالادلال الا ترى شیبة القادر
الجیلی مع ادلاله لما حضرته الوفاة وبقی علیه من انفاسه فی هذه
الدار ذلك القدر الزمانی وضع خده فی الارض واعترف
بان الذی هو فیه الآن هو الحق الذی ینبغی ان یکون العبد
علیه فی هذه الدار وسبب ذلك انه کان فی اوقات صاحب
ادلال فما کان الحق یعرف به من حوادث الاکوان
این شبه را دو تا جواب بخیال می گزرد جواب اول هر ادلالے که زان
شکر باری مقصود نباشد موجب نقص معرفت ست و ادلالے که در و شکر
باری مطلوب باشد نقص نیست بلکه مامور به است کما فصلنا و حکایت حضرت
غوث پاک رضی الله عنه بطور شکر ست جواب دوم ادلالے که از مقام
انس باشد منقصت نیست این معنی ادلال از انبیاء اسد و خاصان خداوند تعالے

له یعنی هرکه در دنیا صاحب ادلال است در شرح نقص خود می کند بقدر ادلال در معرفت وی نقصان پیدا شود ...

همچنین است حضرت خواجه محمد پارسا رحمه الله تعالی در فصل الخطاب می فرماید
باید دانست که چنین گفته اند که توسعات در عبارات و تجوزات در کلمات بطریق
رخص اهل معرفت را بیشتر در سه حالت است استغراق فنا و سکر حال و انس
ادلال وقد انشدوا فی وصف المستانسین من المحبوب

والعبد یزهو علی مقدار مولاه		قوم تخالجهم زهو بسیدهم

وقال بعض العارفین فان الحبیب لا یحاسب والعدو لا یحتسب له ولا
یحتسب الله هذا النوع من الادلال الا لمن اقامه مقام الانس ولا
یحسن ذلک الا منه انتهی فقیر تحریر فرموده شد امریست قیاسی
چه حضرت غوث پاک این را بیان نفرمودند و کیفیت ادلال که در مرض موت
خود فرموده و در بهجة الاسرار مذکور است پیش ازین بیان کرده شد شنیدنی
است که تزکیه نفس و اظهار نعمت در صورت باهم التباس دارند لیکن در حقیقت متغایر
اند اگر کمالات را بنفس خود نسبت کند و نسبت آن را بخالق فراموش نماید آن
تزکیه نفس است حق تعالی میفرماید لا تزکوا انفسکم یعنی نفس خود را به پاکی یاد
مکنید این چنین تزکیه نکیر و مذموم است و اگر آن را نسبت بخدای تعالی کند
و خود را فی نفسه ناچیز داند و اتصاف خود بوجه عنایت بحول و قوت الهی بآن
کمالات دانسته شکر الهی بجا آرد آن را اظهار نعمت گویند این معنی هرچند در نظر
عوام التباس دارد لیکن نزد خدای تعالی التباس ندارد والله یعلم المفسد
من المصلح حق تعالی می داند مفسد را جدا از مصلح از اولیاء الله که از رذائل نفس
پاک اند تصور نیست مگر اظهار نعمت پس این امر اگر از اتقیا بظهور آید بر او اعتراض نشاید که

[illegible]

حسن ظن مامور بهاست درین شبهه نیست که اولیاء الله بحالت احتضار انوارے بینند
که بملاحظهٔ آن کیفیت وصل دنیاوی را که مناط عبادت می دانستند هیچ انگارند و این
معنی را بزبان حال و قال آرند پس ضرورست که برای دی تحلی صحیح برآورده شود
تا ضرورت منقصت کبار اولیاء الله نگردد حضرت سید آدم بنوری رح در خلاصة المعارف
می طرازد که حضرت سلطان العارفین بایزید بسطامی در آخر حیوة خود نزدیک باحتضار
در آخر وقت در مناجات خود فرموده اند الٰهی ما ذکرتک الا عن غفلة و
ما خدمتک الا عن فترة چون معلوم ست که ذکر واصلان ظل و واصل
عبارت از شهود و حضور آنهاست نمازشان در حالت کانک تراه است
خواه واصل ظل شد خواه واصل اصل زیرا که واصل هر مرتبه خود را اصل نفس
ذات می داند و اگر چنین نه اندی آرام بود در دانش خود هم صاحب تمکین بود
پس حضرت شیخ بایزید در آن وقت آخر حضورهاے سابق خود را که شهودی
بوده باشند اگر مجهول الکیفیت باشند هم غفلت دانست که حضور اصل مطلوب
نبود فلا جرم از واجب تعالی خود را غافل گفت که گفت ما ذکرتک الا عن غفلة

جوشش عشق ست نی ترک ادب	انتهی گفتگوی عاشقان در کار رب

اما شطح در لغت حرکت را گویند و طاحونه را شطاح خوانند بکثرت تحرک
وی چون آب غلبه کند و در نهر گنجد گویند شطح الماء فی النهر فحرکت اسرار
واجدین را گویند چون با ایشان قوت گیرد بجنبشے که بریزد از اناے استعدادات
ایشان بمیاه معارف و اسرار الٰهی بعبارتے که عقل از ادراک آن عاجز باشد کذا
فی اللطائف در کوکب می نگارد اعلم ان الشطح من جملة ما اثر ابواب الله

فصدر عنهم امتثالا للامر ویکون ذلک الامر تنویها بفضلهم
وبیانا لعلو شانهم وتعریفا للجاهل بکبیر قدرهم وارشادا الی
التعلق بهم والتوسل برفیع جاههم وسببا لمصالح العباد ونفعهم امام یافعی
در نشر می فرماید که امر با علام الله بالهام شود یا کشف یا سماع خطاب یا غیر آن بعض
شطح تاویل قبول کند چنانچه برای ملاقات ابی الغیث بن جمیل رح جماعت فقها
آمدند ابی الغیث بمعائنه حال ایشان فرمود مرحبا بالعبیدی فقها ناخوش
شدند واز اسمعیل محمد حضرمی شکایت آوردند حضرمی جواب داد راست گفت
انتم عبید الهوی والهوی عبیده یاسے گوید

وبعض له التاویل فی الشطح ظاهر	وبعض لتعریف ونصح لیقتدی

شیخ ابی الغیث ابن جمیل گوید الارض ارضی والسماء سمائی و بعض جهال
یمن بوے نگاشتند

جرت الصفوف الی الحروف الی الهبا	حتی انتهیت مراتب الابداع

یعنی مقامات اولیا یا ملائکه را تجاوز کردی و به سوی علم حروف و اسما و اطلاع
علی الاسرار شدی تا آنکه بمقام تکوین خلق و اختراع شدی ابو الغیث بجوابش
فرموده

وحبانی الملک المهیمن واجتبی	فالارض ارضی والسماء سمائی

تخریب با شطح آن را گویند که حالی عظیم بیان کند تا از قلوب مردم اعتقادش
زائل شود و با وسوء ظن کنند و مقصودش که عدم التفات مردم ست حاصل شود
شیخ محی الدین بن عربی فرماید

وَمَن تَنَاطَحَ لَمْ يَلْتَفِتْ لِحَقِيقَةٍ	قَدْ اَنْزَلَهُ دَعْوَاهُ مَنْزِلَةَ الْهَبَا

ابراہیم خواص رضی اللہ عنہ در کدامی شہر بسبب خوف شہرت زیادہ قیام نمیکرد
چون در شہری داخل شد و ذکرش بر زبانہا رفت طبیعتش ناگوار گشت و خواست
تا ضررے دریابد پس در حمام داخل شد و دید کہ لباس فاخر شاہزادہ نہادہ است
کہ بحمامی تفویض بود و حمامی غافل ست پس آن لباس را پوشیدہ و بر جامہ ہای خود
پوشیدہ و بعرصہ آمد تا آنکہ او را گرفتند و لباس از تنش برآوردند و ضربوہ فی
تِلْكَ الْبَلْدَةِ لِصَّ الْحَمَّامِ فَقَالَ لِنَفْسِهِ هُنَا طَابَ الْمُقَامُ
اشتباہ ابابراسے این فعل دلیلی فقہی ست اشتباہ بلی ہرگاہ دواے
امراض جسمانی بہ محرمات جائز ست پس تداوی قلوب کہ محل معرفت و توحید الہی
ست بطریق اولی جائز باشد باآنکہ درمیان ہر دو مرض فرقی بین ست مرض جسم مہلک
حیات ست و مرض قلوب مہلک وقت و آخرت و اِنَّ هٰذَا لَاَ الْاَدَاۃِ اَمْراضُ هَلاکُ
الْاَدْیَانِ امام یاسے فرماید

وَبَعْضٌ اِلَى التَّخْرِيبِ مَالَ تَسَتُّرًا	اَلَيْكَ لِاَدْرِي فِيهِ الشَّهْوَةُ مَجْدًا
يُدَاوِي لِقَلْبٍ فِي حَرَامٍ مُخَفَّفٍ	كَبِيرٍ وَهَلْ اَوَّلُ حَيْرٍ اِنْ اِتَّقَى اَحَدَا
لِاَنَّ سِقَامَ الْقَلْبِ اَكْبَرُ وَحَسْرَةً	وَبِالْحِيلَةِ سُقْمُ الْقَلْبِ الَّذِي يُنْسَدَا
كَمَا فَعَلَ الْخَوَّاصُ فِي لُبْسِ خِلْعَةٍ	اَمِيرٍ مَلَاكٍ بِحَمَّامٍ لِقَتْلِ تَحَيُّرًا
لِيَدْعُوهُ لِصًّا ثُمَّ لَا يَذْهَبُ شُهْرَةً	فَلَا وَقْتَ بِلَا عَوْضٍ لِيُبْقِي مُتَعَبًا

قید حرام مخفف ازان ست کہ علاج بحرام مغلظ جائز نیست و اقدام بر حرام وقتی جائز
خواہد بود کہ بصورت دیگر دفع آن نتوان کرد اگر بے مرتکب حرام نشود او را ضرری از ارتکاب

حرام زیاده تر خواهد رسید چنانچه از زلات گناه استغفار کرده می‌شود تا وقتیکه کار از
ارتکاب مکروه برآید از ارتکاب حرام جائز نیست و درین مقام چند اقوال شطح نگاشته
می‌شود الوِلَایَةُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّةِ توجیهاتے دارد اول آنکه
عموماً ولایت از نبوت افضل باشد زیراکه ولایت نسبت مع الله و استفاضه
از حضرت تقدس و تعالی است پس دران رو بحق باشد و نبوت اخبار بخلق
و افاضت برکت بر ایشان است که دران رو بخلق باشد و رو بحق افضل است از
رو بخلق پس ولایت افضل باشد از نبوت این کلام منافی شرع است زیراکه
بالاتفاق انبیاء افضل اند از اولیاء چه نبوت منتهی مراتب فرد بشر است و درین
میان نسبت بالاتر ازان نیست هر وجه و هر سبب که ولی میرسد لا محاله نبی را
حاصل است در نبوت صرف رو بخلق نیست که توهم مفضولیت نبوت از ولایت
گردد بلکه در نبوت رو بخلق است و هم رو بحق ظاهرش با خلق است و باطنش با حق
پس انبیاء جامع و شامل هر دو نسبت مذکوره اند چه ولایت جزو نبوت است و نبوت
کل و وجود نبوت بدون وجود ولایت غیر ممکن که اَلْکُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ
پس نبوت افضل باشد از ولایت دوم آنکه ولایت افضل است بعد از نبوت
و درین افضل من بمعنی بعد است چنانکه در اَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوْعٍ گوئیم که این توجیه خلاف
قواعد ادب است زیراکه در فقره الوِلَایَةُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّةِ من تفضیلیه است
من تفضیلیه بمعنی بعد نمی باشد پس چگونه استعمالش بمعنی بعد جائز خواهد بود سوم آنکه
ولایت نبی افضل از نبوت تشریعی و رسالت اوست همین است مسلک شیخ
محی الدین بن عربی رح ولایت عام است مر جمله موجودات کامله را تا آنکه هر مومن من جهة

ولی ست اگر بسبب دنو رتبه عرفا هر مومن را ولی نخوانند همچنان هر نبی ولی اند
اگرچه عرفا نبی را ولی نگویند وحق تعالی جل شانه خود را ولی خوانده چنانچه می فرماید
اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا و جاهی می فرماید وَهُوَ الْوَلِیُّ الْحَمِیْدُ پس ولایت منقطع نه شود
زیرا که کمالات عموماً منتفی نه شوند اگرچه نبوت یعنی تشریع بعد ختم الانبیاء
منقطع گردید مگر نبوت عامه و ولایت عامه باقی ماند چون ایشان ثبوت احکام
بقوت اجتهادیه نمایند و تشریع بایشان وراثت حاصل شد در حدیث ست اَلْعُلَمَاءُ
وَرَثَةُ الْاَنْبِیَاءِ وراثت احکام منصوصه ظاهر ست اما در احکام اجتهادیه هر
مسئله را که مجتهد بقوت اجتهاد استخراج نماید مجتهد را بران فتوی و عمل
واجب باشد هرگاه نبی کلامی کند که از قبیل تشریع نباشد یعنی آن کلام از قبیل
احکام فرعیه و صلیه که عامه را بران اعتقاد واجب ست نباشد بلکه غیر آن
باشد مثل ذکر احوال صوفیه و مقامات ایشان و غیر آن این چنین ذکر به حیثیت
نبوت تشریعی نباشد بلکه بحیثیت ولایت و عرفان باشد و مقام او من حیث
هُوَ عَالِمٌ وَوَلِیٌّ اتم و اکمل باشد از ولایت من حیث هو رسول و ذو تشریع
در فص عزیزیه و شرح داود قیصری مذکورست اَلْوَلَایَةُ جِهَةٌ حَقَّانِیَّةٌ
فَهِیَ اَبَدِیَّةٌ وَالنُّبُوَّةُ جِهَةٌ خَلْقِیَّةٌ فَهِیَ مُنْقَطِعَةٌ غَیْرُ اَبَدِیَّةٍ فَاِذَا
سَمِعْتَ اَحَدًا مِنْ اَهْلِ اللّٰهِ تَعَالٰی یَقُوْلُ اَوْ یُنْقَلُ اِلَیْکَ عَنْهُ
اَنَّهُ قَالَ الْوَلَایَةُ اَعْلٰی مِنَ النُّبُوَّةِ فَلَیْسَ یُرِیْدُ ذٰلِکَ الْقَائِلُ
اِلَّا مَا ذَکَرْنَاهُ مِنْ اَنَّ الْوَلَایَةَ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّتِهٖ لِاَنَّ وَلَایَةَ
الْوَلِیِّ اَعْلٰی مِنْ نُبُوَّةِ النَّبِیِّ وَذٰلِکَ کَمَا نَقُوْلُ فِیْمَنْ یَکُوْنُ عَالِمًا

تَاجِرًا اَخَيَّاطًا هُوَ مِنْ حَيْثُ اَنَّهٗ عَالِمٌ اَعْلٰی مَرْتَبَةً مِّنْ حَيْثُ اَنَّهٗ تَاجِرٌ
وَخَيَّاطٌ وَمِنْ حَيْثُ اَنَّهٗ تَاجِرٌ اَشْرَفُ مِنْ حَيْثُ اَنَّهٗ خَيَّاطٌ اَمْ
اَوْ يَقُوْلُ اِنَّ الْوَلِیَّ فَوْقَ النَّبِیِّ وَالرَّسُوْلِ فَاِنَّهٗ يَعْنِیْ بِذٰلِكَ
فِیْ شَخْصٍ وَّاحِدٍ وَهُوَ اَنَّ الرَّسُوْلَ مِنْ حَيْثُ اَنَّهٗ وَلِیٌّ اَتَمُّ مِنْهُ
مِنْ حَيْثُ هُوَ نَبِیٌّ وَرَسُوْلٌ لَا اَنَّ الْوَلِیَّ تَابِعَهٗ ش ای للرسول اعلٰی
مِنْهُ فَاِنَّ التَّابِعَ لَا يُدْرِكُ الْمَتْبُوْعَ اَبَدًا فِيْمَا هُوَ تَابِعٌ لَهٗ فِيْهِ
اِذْ لَوْ اَدْرَكَهٗ لَمْ يَكُنْ تَابِعًا امام شعرانی در الیواقیت والجواہر فی
بیان عقائد الاکابر می طرازد اَنَّمَا قَالَ الشَّيْخُ اِخْتَلَفَ النَّاسُ
فِیْ نُبُوَّةِ النَّبِیِّ وَوَلَايَتِهٖ اَيُّهُمَا اَفْضَلُ وَالَّذِیْ اَقُوْلُ لَهٗ اَنَّ
وَلَايَتَهٗ اَفْضَلُ بِشَرَفِ الْمُتَعَلِّقِ وَدَوَامِهَا فِی الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ
بِخِلَافِ الرِّسَالَةِ فَاِنَّهَا مُتَعَلِّقٌ بِالْخَلْقِ وَتَنْقَضِیْ بِانْقِضَاءِ التَّكْلِيْفِ
اِنْتَهٰی وَوَافَقَهٗ عَلٰی ذٰلِكَ الشَّيْخُ عِزُّ الدِّيْنِ بْنُ عَبْدِ السَّلَامِ فِی الْكَلَامِ
فِیْ رِسَالَةِ النَّبِیِّ مَعَ وَلَايَتِهٖ لَا فِیْ رِسَالَتِهٖ وَنُبُوَّتِهٖ مَعَ وَلَايَةِ غَيْرِهٖ
شیخ علاء الدین قونوی در شرح تعرف[۵] می نگارند که در ولایت ونبوت
عموم خصوص مطلق ست ہر نبی ولی ست ولاعکس پس مطلب این ست که
اَلنَّبِیُّ مِنْ حَيْثُ كَوْنِهٖ وَلِيًّا اَفْضَلُ مِنْ حَيْثُ كَوْنِهٖ نَبِيًّا
وازین محظور لازم نمی آید زیرا که تفضیل ولی بر نبی وقتی قابل التسلیم بود که
کدامی نبی ولی نمی بود پس در نبی ولایت ست ونیز نبوت که اجل واشرف
ست علامہ عز الدین بن عبد السلام گوید که مقام نبوت افضل از مقام رسالت

[Margin notes:] ... نبی در رسالت ونبوت او وولایت است نبی بمقابله ولایت دیگران ۱۲
۵ تعرف لمذہب التصوف شیخ ابی بکر محمد بن ابراہیم بخاری کلاباذی المتوفی ۳۸۰ مختصری است ... از شرح وارد ... قاضی علاء الدین علی بن اسمعیل تبریزی ثم القونوی که اصولی ... فقیہ بود المتوفی ۷۲۹ ... چون شیخ صوفی بود ... اصطلاح اہل تصوف ... ۱۲

است چنانکه ابن الجماعه در شرح جمع الجوامع حکایت کرده زیراکه نبوت مقام عمل
است پس این از طرفین متعلق بالله تعالی ست و رسالت مقام تبلیغ ست پس این
متعلق بخلق ست ازین مقاله تفضیل نبی بر رسول لازم می آید زیراکه هیچ رسول
غیر نبی نباشد شیخ محی الدین ابن عربی در کتاب مقام التقرب در تحقیق قول
اَلْوَلَایَۃُ هِیَ النُّبُوَّۃُ الْکُبْرٰی وَالْوَلِیُّ الْعَارِفُ مَرْتَبَۃً فَوْقَ مَرْتَبَۃِ الرَّسُوْلِ
می نگارد و درینجا اعتبار اشخاص مِنْ حَیْثُ هُوَ اِنْسَانٌ نیست و فضل و شرف در جنس
نیست بلکه تفاضل بمراتب ست انبیاء صلوات الله علیهم اجمعین سلام بر خلق تفضیل بمراتب
ست پس برای نبی صلی الله علیه وسلم مرتبهٔ ولایت و معرفت و رسالت بوده است
و مرتبهٔ ولایت و معرفت همیشه باشد و مرتبهٔ رسالت بسبب انقطاع تبلیغ منقطع
گردد و فضل دائم باقی ست قَالَ الْوَلِیُّ الْعَارِفُ مُقِیْمٌ عِنْدَہٗ وَالرَّسُوْلُ خَارِجٌ
وَحَالَۃُ الْاِقَامَۃِ اَعْلٰی مِنْ حَالَۃِ الْخُرُوْجِ فَهُوَ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
مِنْ کَوْنِهٖ وَلِیًّا وَعَارِفًا اَعْلٰی وَاَشْرَفُ مِنْ کَوْنِهٖ رَسُوْلًا وَهُوَ الشَّخْصُ
بِعَیْنِهٖ وَاخْتَلَفَ مَرَاتِبُهٗ لَا اَنَّ الْوَلِیَّ مِنَّا اَرْفَعُ مِنَ الرَّسُوْلِ نَعُوْذُ
بِاللّٰهِ مِنَ الْخِذْلَانِ چهارم آنکه این کلام از شطحیات ست همین ست مسلک
حضرت مجدد علیه الرحمة در مکتوب صد و هشتم از جلد اول مذکور ست بعضی از مشائخ
در سکر وقت گفته اند که ولایت افضل از نبوت ست و بعضی دیگر ازین ولایت
ولایت نبی خواسته اند تا وهم فضیلت ولی بر نبی دفع شود اما فی الحقیقت کار برعکس ست
زیراکه نبوت نبی از ولایت او افضل ست در ولایت از تنگی سینه در تخلق خلق نمی
تواند آورد و در نبوت او کمال انشراح صدور نبی شد توجه حق سبحانه مانع توجه خلق ست

ف این کتاب نیست تا بما رسد از ابن عربی رح از کشف مردود کی شده ۱۲

ف ولی عارف مقیم و رسول خارج و حالت اقامت از خروج اعلی باشد پس رسول الله صلی الله علیه وسلم بحیثیت ولایت عارف اشرف باشد از حیثیت رسالت در شخص واحد اختلاف مراتب و حیثیات ست این نه تخصیص که اولیاء امت از رسول افضل باشند نعوذ بالله ۱۲

ونه توجه خلق مانع توجه حق تعالی در نبوت تنها رو بخلق نیست تا ولایت اگر رو بحق دارد
ترجیح بروی بدهند عیاذاً باللّٰه سبحانه رو بخلق تنها مر بس عوام کالانعام ست
شان نبوت ازان برترست فهم این معنی ارباب سکر را دشوارست اکابر مستقیم الاحوال
باین معرفت ممتاز اند هنیئاً لارباب النعیم نعیمها حضرت بایزید بسطامی قدس سره
فرموده خیمه بپهلوی عرش زده ایم همانا مراد از عرش قلب مومن باشد یعنی متقارن عرش
هستیم حضرت بایزید فرماید لوائی ارفع من لواء محمدٍ برای تصحیح این کلام
چند توجیهات کرده اند توجیه اوّل آنست که لوای محمد جبرئیل بود و لوای
بایزید محمد صلی اللّٰه علیه وسلم پس لوای بایزید از لوای محمد برتر باشد این قول بقول
حضرت موسی علیه السلام می ماند که در مناجات خود فرموده ست الهی آنچه در کلبه گدائی
هست در خزانهٔ خسروی تو نیست ندا شنید که ای موسی آن چیست که تو داری
من ندارم عرض نمود الهی همچو توئی دارم و تو همچو خودی نداری می گویم که این توجیه
صحیح نیست زیراکه جبرئیل علیه السلام بلسان شرع یا عرف معتبر بلوای محمد نیست توجیه
دوم آنکه این را حکایت عن الحق سبحانه تعالی گفته همچو ظهور کلمه انّی انا اللّٰه از
درخت بهتر موسی علیه السلام توجیه سوم من بمعنی بعد ست چنانکه اطعمهم من
جوعٍ یعنی طعام داد ایشان را بعد از جوع نزد راقم این توجیه نیز راست نمی آید زیراکه
من بمعنی بعد در کتب نحو و تفاسیر موجوده از نظر نگذشته و این من تفضیلیه است
و درین محل زینهار من بمعنی بعد صحیح نخواهد بود توجیه چهارم ولایت افضل ست از
نبوت پس معنی چنین باشد که لوای ولایت من افضل ست از لوای نبوت این توجیه
هم صریح البطلان ست زیراکه ولایت هیچ ولی بر نبوت صاحب افضل نیست و در لقاء شرفی

مذکور ست اما قوله یکون الناس تحت لواء محمد یوم القیامة و محمد

ای سلطان العارفین ۱۲

علیه الصلوٰة والسلام یکون تحت لوائنا و قوله لوائی اعظم

من لواء محمد صلی الله علیه وسلم فقالوا قیل لابی یزید یکون الناس

تحت لواء محمد علیه الصلوٰة والسلام یوم القیامة قاله وهو فی غلبة

الحال و قوة السکر فاجراها الله تعالی علی لسانه من غیر قصده فیکون

مضافا الی الله تعالی لا الی ابی یزید وقال الجامع اللواء علی نوعین لواء

یکون لله تعالی وهو لواء الخاص وهم الفقراء والعارفون و لواء

یکون لمحمد صلی الله علیه وسلم وهو لواء العوام فهم یکونون تحت لواء محمد

صلی الله علیه وسلم و محمد علیه الصلوٰة والسلام مع الخواص یکون تحت

لواء الله تعالی واحشرنی فی زمرة المساکین علی سبیل التواضع فقوله

ابی یزید لوائنا و لوائی اراد به الله تعالی الا انه اضاف الی نفسه بسبب

الاختصاص لاجل الفقر والمعرفة وقد یضاف الشیء الی الشیء بادنی ملابسة

بینهما **حضرت بایزید بسطامی فرموده** سبحانی ما اعظم شانی علامه

قطب الدین قسطلانی گوید قد تکلم اهل الطریق فی الضاحیه فمن تکلم فی شرح

معناه الجنید و سواه فنقل عن الجنید انه قال فیه جرت علیه اوقات

الغفلة ثم صحا فقال ذلک یعنی حیث صحوت بربی و قیل نظر الی ذکر الله

تعالی القدیم له فغاب بذلک عن حدوثه و صفاته فقال سبحانی اذ کنت

محمودا فی الذکر المصون ولا ماء ولا طین قال القسطلانی قلت ویحتمل

ان یکون قامت به فی ذاته صفة من العظمة والجلال فلا شیء معها

که بایزید نظر بر ذکر الله قدیم انداخت پس از حدوث و صفات خود بی خبر گشته پس سبحانی گفته قسطلانی گوید که در ذات بایزید عظمت و جلال الٰهی تعالی

عِندَهُ وُجُودُ ذَاتِهِ فَشَهِدَ تِلكَ الصِّفَةَ وَغَابَ عَن وُجُودِهِ فَنَطَقَ مُعَبِّرًا عَن تِلكَ الصِّفَةِ المُشَاهَدَةِ مُنَزِّهًا لَهَا بِعَظَمَةِ شَانِهَا فَظَنَّ السَّامِعُ اَنَّهُ يَعنِي نَفسَهُ وَهُوَ لَم يَرَ لَهَا وُجُودًا فَيَكُونَ مُعَبِّرًا عَنهَا بَل عَبَّرَ عَن تِلكَ الصِّفَةِ القَائِمَةِ فِيهِ

بیت

خواجه مگو که من منم من نه منم نه من منم ‌‌ ‌ جان من اوست در تنم من نه منم نه من منم

فاش و نهان او منم گنج و روان او منم ‌ ‌ گوهر کان او منم من نه منم نه من منم

بایزید بسطامی فرماید لا اله الا انا فاعبدون در تاویل این کلام
مولوی معنوی در مثنوی می فرماید **بیت**

با مریدان آن فقیر محتشم ‌ ‌ بایزید آمد که یزدان نک منم

گفت مستانه عیان آن ذوفنون ‌ ‌ لا اله الا انا ها فاعبدون

چون گذشت آن حال گفتندش صباح ‌ ‌ تو چنین گفتی و نبود این صلاح

گفت این بار ار کنم این مشغله ‌ ‌ تیغ ها بر من زنید آندم هله

حق منزه از تن و من با تنم ‌ ‌ چون چنین گویم ببایدکشتنم

چون وصیت کرد آن آزاده مرد ‌ ‌ هر مریدی کاردی آماده کرد

مست گشت او باز و استغراق رفت ‌ ‌ آن وصیت هاش از خاطر برفت

عشق آمد عقل او آواره شد ‌ ‌ صبح آمد شمع او بیچاره شد

عقل چون شحنه است چون سلطان رسید ‌ ‌ شحنه بیچاره در کنجی خزید

عقل سایه حق بود حق آفتاب ‌ ‌ سایه را با آفتاب او چه تاب

چون پری غالب بود بر آدمی ‌ ‌ گم شود از مرد وصف مردمی

هرچه گوید آن پری گفته بود ‌ ‌ ‌ ‌ زین سری نه زان سری گفته بود
چون پری را این دم و قانون بود ‌ ‌ ‌ ‌ کردگار آن پری خود چون بود
اوی او رفته پری خود او شده ‌ ‌ ‌ ‌ ترک بی الهام تازی گو شده
چون به خود آید نداند یک لغت ‌ ‌ ‌ ‌ چون پری را هست این ذات و صفت
پس خداوندی پری و آدمی ‌ ‌ ‌ ‌ از پری کی باشدش آخر کمی
شیرگیر از شیر کی ترسد بگو ‌ ‌ ‌ ‌ شرح راه از کور کی پرسد بگو
شیرگیر ار خون نره شیر خورد (قتل کرد ۱۲) ‌ ‌ ‌ ‌ تو بگویی او نکرد آن باده کرد
ور سخن پرداز از زر کهن ‌ ‌ ‌ ‌ تو بگویی باده گفتست آن سخن
باده را چون بود این شر و شور ‌ ‌ ‌ ‌ نور حق را نیست آن فرهنگ و زور
گر ترا از تو بکل خالی کند ‌ ‌ ‌ ‌ تو شوی پست او سخن عالی کند
گرچه قرآن از لب پیغمبرست ‌ ‌ ‌ ‌ هر که گوید حق نگفت او کافرست
چون همای بیخودی پرواز کرد ‌ ‌ ‌ ‌ آن سخن را بایزید آغاز کرد
عقل را سیل تحیر در ربود ‌ ‌ ‌ ‌ زان قوی‌تر گفت کاول گفته بود
نیست اندر جبه‌ام الا خدا ‌ ‌ ‌ ‌ چند جویی در زمین و در سما
آن مریدان جمله درهم آمدند ‌ ‌ ‌ ‌ تیغها بر جسم پاکش می‌زدند
هر یکی چون ملحدان در گرد کوه [۲] ‌ ‌ ‌ ‌ کارد می‌زد پیر خود را بی ستوه
هر که اندر شیخ تیغی می‌خلید ‌ ‌ ‌ ‌ بازگونه او تن خود می‌درید
وانکه او را زخم اندر سینه زد ‌ ‌ ‌ ‌ سینه‌اش بشکافت شد مرده ابد
یک اثر نی بر تن آن ذوفنون ‌ ‌ ‌ ‌ وان مریدان خسته و غرقاب خون

سطر ۵ کسی که او را ... شراب متوسط باشد و در مصطلحات ... کسیکه ... باشد و ازجا در نیاید و خودداری ... ۱۲ غیاث
سطر ۲ نام کوهیست در نواحی ری که ملحدان ... امام فخر الدین رازی بالای آن کوه ... شده بود ۱۲ کشف اللغات

هر که او سوی گلویش زخم برد | حلق خود ببریده دید و زار مرد

وانکه آگه بود زان صاحبقران | دل نداد کش که زند زخم گران

نیم دانش دست او البسته کرد | جان به برد الا که او را خسته کرد

روز گشتند آن مریدان کاسته | نوحها از جانشان برخاسته

پیش او آمد هزاران مرد و زن | که دو عالم درج در یک پیرهن

این تن تو گر تن مردم بدی | چون تن مردم ز خنجر گم شدی

با خودی با بیخودی در چار زد | با خود اندر دیدهٔ خود خار زد

ای زده بر بیخودان تو ذوالفقار | بر تن خود میزنی آن هوشدار

زانکه بیخود فانی ست و ایمن ست | تا ابد در ایمنی او ساکن ست

نقش او فانی و او شد آینه | غیر نقش روی غیر آنجا نه

گر کنی تف سوی روی خود کنی | ور زنی بر آینه بر خود زنی

ور به بینی روی زشت آنهم توی | ور به بینی عیسی مریم توی

او نه اینست و نه آن او ساده است | نقش تو در پیش تو بنهاده است

چون رسید اینجا سخن لب در ببست | چون رسید اینجا قلم در هم شکست

لب ببند ارچه فصاحت دست داد | دم مزن والله اعلم بالرشاد

بر لب بامی تو ای سست مدام | پست بنشین یا فرود آ والسلام

هر زمانی که شوی تو کامران | آن دم خوش را کنار بام دان

هر زمان خود را هراسان باش تو | همچو گنج خفیه کن نی فاش تو

همه اقوال دال اند بر بیخودی و بی اطلاعی حضرت سلطان العارفین

ابو یزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ و بر گویائی حضرت حق از زبان او حضرت خواجہ پارسا
در فصل الخطاب می فرماید کہ ابا یزید گفتہ سُبحانی ما اعظم شانی یعنی جری
ذلک علی لسانہ فی معرض الحکایۃ عن اللہ تعالی فی سکر
وغلبات حالٍ کما ورد فی الحدیث الصحیح خبرًا عن اللہ
سبحانہ فبی ینطق وبی یعقل وبی یسمع وبی یبصر در آداب المریدین
شیخ ابو النجیب عبد القاہر بن محمد السہروردی مذکور ست واما الشطحیات
المحکیات عن ابی یزید وغیرہ فذلک عن غلبۃ الحال
وقوۃ السکر وغلبات الوجد فلا قبول لہا ولا رد امام غزالی
در مشکوۃ الانوار می فرماید العارفون بعد العروج الی سماء الحقیقۃ
اتفقوا علی انہم لم یروا فی الوجود الا الواحد الحق لکن منہم
من لہ ہذہ الحال عرفانًا علمیًا ومنہم من صار لہ ذلک
حالًا وقتًا وانتفت عنہم الکثرۃ بالکلیۃ واستغرقوا
بالفردانیۃ المحضۃ فاستوفیت فیہا عقولہم فصاروا
کالمبہوتین فیہ ولم یبق فیہم متسع لذکر غیر اللہ
ولا لذکر انفسہم

ایضًا فلم یکن عندہم الا اللہ فسکروا سکرًا
رفع دونہ سلطان عقولہم فقال احدہم انا الحق
وقال الآخر سبحانی ما اعظم شانی وقال الآخر ما فی
جبتی الا اللہ وکلام العشاق فی حال السکر یطوی

ولا يحكى فلما خف عنهم سكرهم وردوا إلى سلطان العقل الذي هو ميزان الله في أرضه عرفوا أن ذلك لم يكن حقيقة الاتحاد مثل قول العاشق في وقت فرط عشقه أنا من أهوى ومن أهوى أنا ولا يبعد أن يرى الإنسان مرآة فينظر فيها ولم ير المرآة قط فيظن أن الصورة التي رآها هي صورة المرآة متحدة بها ويرى الخمر في زجاجة فيظن أن الخمر لون الزجاج فإذا صار ذلك عنده مألوفا ورسخ فيه قدمه استغرقه وقال ؎

رق الزجاج ورقت الخمر	فتشابها فتشاكل الأمر
فكأنه خمر ولا قدح	وكأنما قدح ولا خمر

وفرق بين أن يقول الخمر قدح وبين أن يقول كأنه قدح وهذه الحالة إذا غلبت سميت بالإضافة إلى صاحب الحالة فناء الفناء لأنه فني عن نفسه وفني عن فنائه فإنه ليس يشعر بنفسه في تلك الحال ولا بعدم شعوره بنفسه ولو شعر بعدم شعوره بنفسه لكان قد شعر بنفسه وتسمى هذه الحالة بالإضافة إلى المستغرق به بلسان المجاز اتحادا وبلسان الحقيقة توحيدا ووراء هذه الحقائق أسرار يطول الخوض فيها حضرت بايزيد بسطامي عليه الرحمة گويد ؎

خضت بحراً وقف الانبیاء بساحله در نشر المحاسن مذکور ست
کیف یقال عنه انه قال خضت بحراً وقف الانبیاء بساحله فان
صح هذا القول عنه فینبغی ان یحمل علی صدوره عنه فی حال
السکر او علی انهم وقفوا لیعبروا فی ذلک البحر من راوا
فیه اهلیة العبور و یمنعوا من لیس فیه اهلیته او لیدرکوا
من راوه اشرف علی الغرق او نحو ذلک مما فیه نفع الغیر
کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة و یدخل المفضول
او ما قال بعضهم ان وقوفهم وقوف صدود لا وقوف
ورود ه از حافظ ابن حجر سوال کردند کہ ازین قول بایزید منقصت انبیا لازم می
آید جواب داد القول لم یصح عنه و ان صح فمعناه جمیع ما اعطی
الاولیاء مما اعطی الانبیاء کزق ملاء عسلاً و رشحت
منه رشحات هی ما اعطی الاولیاء وما فی باطن الزق هو
ما اعطی الانبیاء و وقوفهم بساحله لیعبروا من راوا فیه
اهلیة او لیدرکوا من راوه اشرف علی الغرق فهذا
القول ان لم یکن صادراً منه حال السکر تعین تاویله
بما یلیق بجلالة الانبیاء بمثل ما ذکرت مما فیه نفع
للغیر کما یقف الافضل یشفع فی دخول الجنة و یدخل
المفضول حافظ سیوطی در رسالهٔ تنبیه الغبی بتنزیه ابن عربی می نگارد ه

ه اشراف واقف شدن بر چیزی ۱۲ ه این رساله ایست مختصر از حافظ سیوطی ۱۲ منه ه ملا جلال الدین سیوطی

قَالَ الصَّفَدِیُّ وَحَکٰی لِی بِاَنَّهٗ ذُکِرَ لِلشَّیْخِ تَقِیِّ الدِّیْنِ بْنِ تَیْمِیَّةَ اَنَّ فِیْ دِمَشْقَ
اِنْسَانًا یَصْرِفُ کَلَامَ ابْنِ عَرَبِیٍّ بِالتَّاوِیْلِ اِلٰی ظَاهِرِ الشَّرْعِ فَقَدْ رَاَیْتُهٗ
اجْتَمَعَ بِهٖ فَقَالَ لَهٗ بَلَغَنِیْ عَنْکَ کَذَا وَکَذَا فَقَالَ نَعَمْ
فَقَالَ کَیْفَ تَعْمَلُ فِیْ قَوْلِهٖ خُضْتُ لُجَّةَ بَحْرٍ وَالْاَنْبِیَاءُ وُقُوْفٌ
عَلٰی سَاحِلِهٖ فَقَالَ مَا فِیْ ذَا شَیْءٌ یَعْنِیْ اَنَّهُمْ وَاقِفُوْنَ لِانْقِیَادِ
مَنْ یَتَغَرَّقُ فِیْهِ مِنْ اُمَمِهِمْ فَقَالَ وَهٰذَا بَعِیْدٌ فَقَالَ وَالْاَمْرُ الَّذِیْ
تَفْهَمُهٗ اَنْتَ مَا هُوَ الْمَقْصُوْدُ فقیر حقیر گوید که جواب بر تقدیر تسلیم بود والا آنچه
ابن تیمیه این کلام را منسوب بشیخ محی الدین ابن عربی کرده غلط است اصل کلام از
بایزید است رحمه الله تعالی در کتب ظاهره مذکور است قَالَ قُطْبُ الدَّائِرَةِ
الشَّیْخُ اَبُو الْعَبَّاسِ الْمُرْسِیُّ مُرَادُهٗ اَنَّ الْاَنْبِیَاءَ خَاضُوْا بَحْرَ التَّوْحِیْدِ
وَوَقَفُوْا مِنَ الْجَانِبِ الْاٰخَرِ عَلٰی سَاحِلِ الْغَرْقِ یَدْعُوْنَ الْخَلْقَ
اِلَی الْخَوْضِ اَیْ فَلَوْ کُنْتُ کَامِلًا لَوَقَفْتُ حَیْثُ وَقَفُوْا
قَالَ الشَّیْخُ تَاجُ بْنُ عَطَاءِ اللّٰهِ فِیْ لَطَائِفِ الْمِنَنِ وَهٰذَا الَّذِیْ
فَسَّرَ بِهِ الشَّیْخُ کَلَامَ اَبِیْ یَزِیْدَ هُوَ اللَّائِقُ بِمَقَامِ اَبِیْ یَزِیْدَ
نیز شیخ بایزید بسطامی رح گوید اَرَادَ مُوْسٰی اَنْ یَّرَی اللّٰهَ
تَعَالٰی وَاَنَا مَا اَرَدْتُ اَنْ اَرَی اللّٰهَ بَلْ هُوَ الَّذِیْ اَرَادَ اَنْ یَّرَانِیْ
سُبْحَانِیْ نیز شیخ ابو یزید بسطامی قدس سره گوید حق برین قوم
همه بنده اند جز تو نیز شیخ بایزید گفته توبه مردم از گناهان است
و توبه من از قول لا اله الا الله است و هم شیخ بایزید گفته

لوح محفوظ منم در جواب شخصی که گفت حق تعالی را لوح محفوظ است و هم شیخ
بایزید بسطامی از موذن شنید الله اکبر گفت انا اکبر و هم شیخ بایزید
بسطامی گفته برآمدم از پوست بشریت چنانچه مار از پوست خود برآید پس
دیدم که من اویم قال الجنید حین سئل عن المعرفة بالله و العارف
لون الماء لون انائه یعنی رنگ آب رنگ ظرف ست چه آب در حد ذات
خود رنگے مخصوص ندارد و برنگ ظرف ناظر میشود آنچنانکه ذات مطلقه
حق تعالی در حقیقت خود از جمیع قیود و لوازمی که اذهان و افهام در تصور کرده
مطلق ست و بحسب قابلیات اذهان و افهام او را تصور کرده اند نه آن حق ست
که ذات مطلقه است و او مبدأ آثار و احکام ذهنیه و خارجیه است چه او عین جمیع
اشیاء است ابن عقیل گوید شیخ شبلی گوید ان محمدا یشفع فی امته
و انا اشفع بعده فی اهل النار حتی لا یبقی منها احد نیز
حضرت شبلی گوید لیس فی الدار غیره دیار استاد الطایفه
جنید رحمه الله روزے وے را عتاب کرد که آنچه ما در سرداریم تو
بر سر منبر گوئی شبلی رح گفت انا اقول و انا اسمع هل فی الدارین
غیرے از شبلی رح پرسیدند تصوف چیست گفت تصوف شرک ست
از حضرت شبلی رح ابو محمد رویم قدس سره پرسید که توحید چیست گفت کسیکه
جواب از توحید دهد او ملحد ست و کسیکه تعریف کند او مشرک ست و کسیکه
توحید را بداند کافر ست و کسیکه بتوحید اشارت کند بت پرست ست و کسی که از
توحید سوال کند جاهل ست حضرت ابوبکر شبلی رح سکر غالب داشت و بسیارے

ازین قبیل از وی صادر شد حضرت غوث الاعظم حکایۃً عن اللہ تعالیٰ فرماید اَنَا مُکَوِّنُ مَکَانِ الْمَکَانِ لَیْسَ مَکَانٌ سِوٰی سِرِّ الْاِنْسَانِ فِیْ قَلْبِ الْاِنْسَانِ وَ فِی الْغَوْثِیَّۃِ نَاقِلًا عَنْہُ سُبْحَانَہٗ وَمَنْ اَرَادَ الْعِبَادَۃَ بَعْدَ الْوُصُوْلِ فَقَدْ اَشْرَکَ بِاللّٰہِ الْعَظِیْمِ منصور حلاج رحمہ اللہ گوید اَنَا الْحَقُّ و نیز گفته مَا فِی الْجُبَّۃِ اِلَّا اللّٰہُ و بعضے این را منسوب به جنید رحمہ اللہ کنند امام ابو حامد غزالی در مشکوۃ الانوار می نگارد هٰذَا مِنْ فَرْطِ الْمَحَبَّۃِ وَشِدَّۃِ الْوَجْدِ یعنی این کلام از کثرت محبت و شدت وجد است چنانچہ می گویند

شعر

اَنَا مَنْ اَهْوٰی وَمَنْ اَهْوٰی اَنَا	نَحْنُ رُوْحَانِ حَلَلْنَا بَدَنَا
فَاِذَا اَبْصَرْتَنِیْ اَبْصَرْتَہٗ	وَاِذَا اَبْصَرْتَہٗ اَبْصَرْتَنَا

درین شبہ نیست که حلاج را محویت محض و استغراق تام بود ازین روبے تحاشا این چنین کلمات از زبانش سر می زد

شعر

ما ز دریائیم و دریا هم ز ماست	این سخن داند کسے کو آشناست

امام یافعی در نشر المحاسن از عوارف نقل می کند سُبْحَانِیْ حَاشَا اَنْ یُعْتَقَدَ فِیْ اَبِیْ یَزِیْدَ اَنَّہٗ یَقُوْلُ ذٰلِکَ اِلَّا عَلٰی مَعْنَی الْحِکَایَۃِ عَنِ اللّٰہِ تَعَالٰی وَهٰکَذَا یَنْبَغِیْ اَنْ یُعْتَقَدَ فِی الْحَلَّاجِ قَوْلُہٗ اَنَا الْحَقُّ

حضرت معین الدین چشتی رحمہ اللہ فرماید

شعر

من همی گویم انا الحق یار مے گوید بگو	چون نمی گویم مراد لدار می گوید بگو

حسین بن منصور گوید ما صحت الفتوة الا لاحمد وابلیس
ابی طالب مکی گوید لیس علی الخلق اضر من الخالق

نیست بر خلق ضرر رسان زیاده از خالق ۱۲

چو خود کردند رسوا خویشتن فاش	عراقی را چرا بدنام کردند

ابوسعید خراز رح گوید اکبر ذنبی الیه معرفتی ایاه

گناه کبیره من همین ست که او را شناختم ۱۲

مشائخ طریقت وحقیقت در فتوت سخن بسیار گفته اند بعضے از ان یاد کرده میشود شیخ حسن بصری رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که دشمنی کنی با نفس خود از جهة حق جل وعلا حارث محاسبی رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که انصاف همه خلق بر خود واجب دانی وانصاف خود از کس نستانی فضیل عیاض رحمة الله علیه فرمود که فتوت آنست که فرق نکنی که نعمت تو که میخورد یعنی در مقام خدمت وایثار نعمت حق به بندگان در میان مومن وکافر تمیز نکنی ومیان دوست ودشمن تفاوت نکنی ابوالقاسم جنید قدس الله سره فرمود که فتوت دادن عطاست وبازداشتن نیست یعنی حقیقت فتوت آنست که چندانکه طاقت داری وجود خود را سبب خیر واحسان وواسطه راحت بندگان حق سازی وبر بساط احسان مقابله بدان شطرنج نبازی شیخ سهیل ابن عبد الله التستری رحمة الله علیه فرمود که فتوت متابعت سنت ست یعنی ای اخی که هیچ سنتی از سنتهای رسول علیه السلام فرو نگذارد وبزرگترین سنتی از سنتها حقارت دنیاست پس اخی که دنیا را یا اهل دنیا را بزرگ دارد مقام فتوت از وی درست نیاید بایزید قدس الله سره العزیز فرمود که فتوت آنست که هرچه از تو بدیگران رسد از احسان اگرچه بسیار بود آن را اندک شمری وهرچه از دیگران بتو رسد اگرچه اندک بود آنرا بسیار دانی یحیی بن معاذ رازی قدس الله سره فرمود که فتوت سه قسم ست ۱ خوبروئی با پارسائی ۲ وخوب سخنی با امانت داری ۳ وخوب ادبی کردن با وفاداری یعنی نعمتهای که ایزد تعالی بندگان خود را بدان مکرم گردانیده است سه نوع است ۱ یکی جمال نعمت ست که نتیجه غلبات رحمت است وعکس انوار جمال ازلست نعمت دوم حسن فصاحت وبلاغت ست واین از جمله نعمتهای بے نهایت است نعمت سوم مال ست که آن نتیجه رغبت دل ست از بیم عواقب

(بقیه بصفحه ۵۳)

کتاب السر ابی سعید احمد بن عیسی خراز از شطحیات مملو ست جماعت علما بروز بان انکار کشا دند نیز شیخ ابو سعید خراز قدس سرہ گفت مدتی او را می جستم خود را می یافتم اکنون خود را می جویم او را می یابم در نفحات مذکورست کہ امام احمد غزالی گوید کہ شیخ ابو القاسم گرگانی ابلیس را ابلیس نمی گفت بلکہ خواجہ خواجگان سرور مہجوران می گفت عین القضاۃ ہمدانی از بزرگی حکایت می کند کہ فرمود جوان مردا آنجا کہ ابلیس ست ترا راہ نیست و این دولت از کجا آوردی جبرئیل صفتی باید کہ دیدہ او در جمال ابلیس نظر کند عبد الکریم جیلی در کتاب مناظر الہیہ در بیان فرق میان خاز و غفور می نگارد ؛

(بقیہ صفحہ ۵۳)

تا ہمہ این ہمہ را معاد مشغول شود و اسباب طاعت مہیا دارد پس اخی باید کہ این ہر سہ قسمت اصلیہ سعادت ابدی و سرمایہ تجارت نعیم سرمدی سازد و در حال پارسائی و پاک دامن بود و در فصاحت حق گوئی ناصح و در برادری با بذل و وفا ابو حفص حداد رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ ایزد تعالی اختیار کردہ است در قرآن از برای پیغمبر خود فرمودہ کہ یا محمد بگیر یعنی نگہدار صفت حلم و در گذار از برادران خود گناہ ایشان را و مکافات کن بنیکی و روی بگردان از جاہلان یعنی جہل ایشان را بجہل مقابلہ مکن ابو علی دقاق رحمۃ اللہ علیہ فرمود کہ فتوت آنست کہ بر دوام نزدیک باشی و میان ایشان غریب یعنی اخی باید کہ آمیزگار باشد بخلق و با ہمہ بندگان حق بشفقت و نصیحت و مودت و احسان زندگانی کند و باطن از ہمہ بریدہ بود و در سر پیوستہ بحق مشغول باشد ابو الحسن نوری قدس اللہ سرہ فرمود کہ فتوت آنست کہ تحمل کند بخویشتن الی آنچہ ترا دشوار آید ندانم کہ درین مقام از فتوت کدام معنی مراد ست کہ

...ی بالمبیت ثابت کردہ ۱۲۵

إنَّ الغافرَ هو الذی یغفرُ جمیعَ الذنوبِ إلا الشرکَ والغفورُ هو الذی یغفرُ الشرکَ

ایضاً

إنَّ اللهَ لا یغفرُ أن یُشرکَ بهٖ ویغفرُ ما دونَ ذلکَ لمن یشاءُ بیانُ حالِ الغافرِ وإنَّ اللهَ یغفرُ الذنوبَ جمیعاً بیانُ حالِ الغفورِ وهذا القولُ ناظرٌ لعدمِ خلودِ الکفارِ فی النارِ

شیخ روزبہان فضیلی در تفسیر العرائس تصریح بآن کردہ چنانچہ شیخ محی الدین عربی ہم بآن قائل ست نیز شیخ عبدالکریم جیلی می گوید کہ جمیع عباد حق عبودیت ادا می کنند از انکہ بر مراد حق تم احسانہ ابر پا ایستادہ وہمین ست معنی عبودیت وما خلقتُ الجنَّ والإنسَ إلا لیعبدونِ

و این قول مبنی برآن ست کہ امر الٰہی تعالیٰ مبنی ارادہ است و تخلف مراد از ارادہ محال ست پس ہمہ طاعت امری نمایند و عصیان متحقق نہ شیخ محی الدین عربی نیز تصریح باین معنی کردہ از مخدوم بہاء الدین ذکریا منقول است

دنیا چراگاہ ہمینہ خران ماست	عقبیٰ شکارگاہ شکاری سگان ماست
من عرش و لوح پیچم و زیر قلم نہم	اسلام و کفر سوزم این امتحان ماست
رسل نبی طفیل من انبیا شدند	موسیٰ و خضر و یونس زایس روان ماست
جملہ بشر کواکب و افلاک و انجمن	جبرئیل با ملائک از چاکران ماست

مسعود خود بدیدم زان اولیا شدم
فرمان شد کہ جنت تو لا مکان ماست

فضیل عیاض[۱۵] قدس سره عرش و کرسی لوح و قلم منهم جبرئیل و اسرافیل
و عزرائیل و میکائیل منهم ابراهیم و موسی و عیسی و محمد علیهم السلام منهم +
از سهیل بن عبد الله تستری پرسیدند که مردی کی صوفی شود گفت
انگاه که خونش حلال و مالش مباح گردد و هرچه بیند از حق بیند و رحمت خدای را
عز و جل بر همه خلق شامل داند ابو حمزه خراسانی آواز گوسفندی شنید
و در وجد آمد گفت لبیک جل جلاله حارث کاردی کشید که اینچه حالت است
اگر بیان نکنی ترا بکشم گفت برو چندین سال خاکستر و سبوس باهم آمیخته بخور تا این
مسئله بر تو روشن شود ابو الحسن نوری قدس سره گوید الله تعالی
چون نظر بر لطافت خود کند حق ماند و چون بر کثافت خود نظر کند خلق ماند —
شیخ ابو الحسن نوری رح روزی آواز موذن شنید گفت هلاکت باد ترا در ان اثنا
آواز سگ شنید گفت لبیک و سعدیک گفتند ای شیخ این چه حال است گفت
موذن از سر غفلت برای مزد خود گفت و سگ بی غرض گفت وَاِنْ مِنْ شَیْءٍ
اِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهٖ ٭

---

۱۵ فضیل عیاض مرید و خلیفه خواجه عبد الله زید است چنین گویند که فضیل رهزنی می کرد و سر قوم دزدان بود و در بیابان با یاران
بسیار ماندی و یاران فضیل رهزنی می کردند و در بیابان نشسته قرآن خواندی و قرآن خواندن را دوست داشتی و گویند سبب
توبه وی آن بود که شبی کاروانی می گذشت و حافظی را لیدر گرفته بود تا همه شب قرآن بخواند از انکه شنیده بود که فضیل عیاض قرآن
خواندن دوست دارد فضیل چون بر کاروان رسید حافظ این آیت می خواند اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِکْرِ اللّٰهِ
این آیت چون تیر بر دل فضیل رسید بی خود و بی قرار شده روی بخرابه نهاد کاروانیان خواستند که بروند یکی گفت کجا می روید که فضیل
با یاران انبوه در راه خوابیده بود فضیل این سخن بشنید گفت ای کاروان بشارت باد شما را که فضیل توبه کرد و از شما می گریزد چنانکه شما از وی
می گریزید فضیل در راه می رفت و می گریست و می گفت الهی فضیل گنه کار معصیت توبه کرد و بحضرت پاک تو آورده قبول کن فضیل را بسیار
خصمان او خوشنود گردان هر کجا که خصم او بود فضیل آنجا می رفت و او را خوشنود می کرد مگر یک جهود خوشنود نمی شد و سوگند خورد تا زر ندهی
خوشنود نشوم و زر او صد دینار بود فضیل گریه و زاری بسیار کرد انگاه آن جهود صد سفاله ابر نمود که دینار تراشیده در میان کرده به بالین خود نهاد

فارس بن عیسی بغدادی قدس سره گفت لذت طاعت
و شرک برابر ست و در تاویل کریمه وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ
مے گوید هر که معبود را دید از عبادت بگذشت و هر که از عبادت گذشت از
معبود گذشت عباس بن یوسف شکلی رحمة الله علیه گوید
هر که با خود مشغول ست از ایمان او نباید پرسید ؎

پستی و بلندی همه شد هموارم	من مذهب بیضا و سیه ملت دارم

از مظفر کرمانشاهی پرسیدند که فقیر کیست گفت کسیکه حاجتش
بخدا نبود شیخ ابوالحسن خرقانی که غوث وقت خود بود قدس سره گفت من
بدو سال خردترم از پروردگار خود شیخ ابوسعید ابوالخیر گوید ؎

تا روی ترا بدیدم ای شمع طراز	نی کار کنم نه روزه دارم نه نماز
چون با تو بوم مجاز من جمله نماز	چون بی تو شوم نماز من جمله مجاز
؎ جسمم همه اشک گشت چشمم بگریست	در عشق تو بی جسم همی باید زیست
از من اثری نماند این عشق از کیست	چون من همه معشوق شوم عاشق کیست

شیخ الاسلام عبدالله انصاری گوید زاهد بزهد خویش نازد و عالم
بعلم از صوفی چه گویم که او الله است و نیز عبدالله انصاری گفته
ربوبیت عین عبودیت ست امام محمد غزالی در رساله المضنونة علی غیر اهلها جنت
علی اهلها نعیم جنت و عذاب قبر را از قبیل خیال قرار داده اند شیخ احمد غزالی
روزے در نیت نماز گفت کافر شدم زنار بستم الحمد که شیخ برکه قدس سره
گفت هفت صد بار پیغمبر خدا صلے الله علیه وآله وسلم را بخواب دیدم امروز

[illegible] لا يبعد ان يكون بعض الاجسام السماوية موضوعا لتخييل النفس بعد الموت ۱۲ منه

معلوم شد که خود را ے دیدم۔

عین القضاة همدانی گوید هرکه خدائی را شناخت عز وجل می گوید و هرکه الله گوید حق را شناخت نیز عین القضات گفته از دیدن نور محمد صلی الله علیه وسلم جمله مؤمنان کافر شدند و هیچکس را ازان خبر نیست شیخ روزبهان بقلے گوید از هرکہ مے پرسی جز تو کس نیست سبحانی گوئی کہ مارا انا الحق بس نیست و نیز روزبهان رحمه الله گفته عارف در معروف غائب ست و نیز روزبهان در تاویل آیه کریمه ولا[عه] یرضی لعبادہ الکفر گفته است کہ حق تعالی کفر را خلق نکرده است در روی زمین و راضی نیست کہ کسے کافر شود پس کافر موجود نباشد

شیخ سعد الدین حموی قدس سره گوید

آنم که جهان چو حقه در مشت منست	این قوت حق ز قوت پشت منست
کونین و مکان هر آنچه در عالم هست	در قبضهٔ قدرت دو انگشت منست

از سلطان المشائخ مشهور و معروف ست کہ گفت یاد دارم در روز میثاق کہ الله تعالے از من عهدی کہ گرفت در نغمهٔ پوربی[سه] بود ازین جهت شیخ ابن لغمہ[سمه] را فراوان دوست داشتی شیخ عبد الله بلبانی گوید خدا باشید و اگر خدا نباشید خود نباشید چون خود نباشید خدا باشید شرف الدین یحیی منیری در ارشاد الطالبین می آرد کہ اگر کسے وجود عالم ظاهر را منکر شود کہ این وجود وجود او تعالی نیست کافر شود زیرا کہ آن وجود حقیقی است کہ بکسوت وجود ظاهر پیدا شده است پس منکر چگونه کافر شود شیخ عبد الله گوید

عه راضی نیست الکفر [illegible]
[illegible]
سه [illegible]
سمه [illegible]
[illegible]

با جملہ خدائے پاک پاکیم ؎	نہ ز آتش و باد و آب و خاکیم
تا حق بدو چشم سر نہ بینیم ہر دم	از پائے طلب نمی نشینیم ہر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید	آن ایشانند و من چنینیم ہر دم

مولانا روم قدس سرہ در وحدت و اتحاد بسے اشعار دل پذیر و غزلیات موزون گفتہ است بیک بیت ازان اکتفا نمایم ؎

علم حق در علم صوفی گم بود	این سخن کے باور مردم بود

شیخ شرف الدین پانی پتی بسے سکریات در غزلیات خود آوردہ است کہ ناظر را جز حیرت نمی افزاید از انجملہ این است ؎

چہ موسیٰ چہ عیسیٰ چہ میر مرسلان احمدؐ	چہ ترسا و چہ مغ انجاہمہ گشتہ برابر ہین

باالجملہ ازین جماعۂ سکارے در ولولۂ عشق و سطوت ظہور وحدت حقیقی کہ از خود گذشتہ اند و غیر محبوب حقیقی ندید و کلمات شطحیہ فزون از شمار سر زدہ است و ہمچنین صوفیہ وجودیہ بخصوص از زبان شیخ محی الدین بن عربی جماعات و طبقاتے کہ خارج از احصا اند بر مسلک توحید رفتہ اند و سوائے آن کمالے نہ انگاشتہ و این مشرب را آب و تاب چہ در نظم و چہ در نثر بیان نمودہ اند کہ کتب و رسائل بے شمار ازان مملو است بیک چندے ازان کلمات کہ نقل شد و بعضی اشعار دیگر را اینجا ایراد نمایم تا معلوم ہمگنان شود کہ ازین طائفہ علیت صاحب تصرفات و خوارق عادات کہ عقل بر کنگرۂ مقام شان بلند پروازی نتوان کرد چہ سان الفاظ سخت کہ ظاہر شرع شین آن را بر نتابد صادر شدہ است تا قاصر نظرے جرأت و دراز نفسی نہ نماید و باز

جادۂ مراعات آداب بیرون شد

غیر نقش غیر در جهان نگذاشت	لاجرم عین جمله اشیا شد
تا صومعه و مدرسه ویران نشود	این کار قلندری بسامان نشود
بت اینجا مظهر عشق ست و وحدت	بود زنار بستن عین خدمت
چو کفر و دین بود قائم بهستی	بود توحید عین بت پرستی
می گفت و بیابان ندے دهن دریده	عارف خدا ندارد او نیست آفریده
گنجے که طلسم اوست عالم مائیم	ذاتے که صفات اوست آدم مائیم
اے آنکه توئی طالب اسم اعظم	از ما بگذر که اسم اعظم مائیم
چه غیر و کجا غیر و نقش غیر	سوی الله و الله ما فی الوجود

ملا اسمعیل صوفی صفهانی می گوید

بشکستم هر بتے که در راهم بود ✤ باقی ست بت خدا پرستیدن من

میر فخر الدین محمد نفرلیسی بتکوهش در سرزنشش ملا متوجه شد ملا جواب داد که دین
نشا از دنیا دست بر داشته ایم در دنیا با تو انباز نگشتیم همچنین در آخرت
چون بزعم تو ملحدیم بدوزخ رویم در بهشت با تو در نیائیم پس باید تو از ما راضی
وشاکر باشی که دنیا و آخرت را بتو باز گذاشتیم

ز اهل سامان جستان آهی ابنازنا که ما ✤	خود شریک هیچ در دنیا و در عقبی نه ایم
دشمنی خیز وز شرکت ما بقصد دوستی	آخرت را باختیم و در پے دنیا نه ایم

اصل مقصود اتفاق جمهور بران ست که فضل جزئی معارض فضل کلی نمی تواند شد
والفضل الجزئی عبادة عن زیادة شیء قلیل مناحسنه الفرع

ص
فضل جزئی عبارت ست از زیادتی قلیل که آن را سبقت مستحسن داشته ۱۲

أعم من ان يترتب عليه الثواب أولا كالمباح والفضل الكلي عبارة عن كثرة الثواب وزيادته باید دانست که فضل کلی مر انبیاء علیهم السلام است واحدی از اولیائی کرام بجنب رتبهٔ انبیائی عالی مقام نتوان رسید زیرا که انبیاء علیهم السلام معصوم اند از جمیع معاصی و مامون اند از خوف خاتمه و مکرم اند بوحی و مشاهدهٔ ملک و محکوم اند بارشاد انام و تبلیغ احکام بعد از اتصاف بکمالاتی که اولیائے عظام بآن متصف اند ملا علی قاری[1] در شرح فقه اکبر میگوید اجماع العلماء[2] على ان الانبياء افضل من الاولياء در شرح عقائد نسفی مذکورست لا تبلغ[3] ولی درجة الانبياء بالجمله فضیلت انبیاء علیهم السلام از اولیائی کرام از قطعیات دین ست هر که بخلاف آن اعتقاد دارد از دائرهٔ ایمان بیرون رود شیخ محی الدین عربی در طبقات[4] صوفیه می طراز[5] غلطت فی النبوة والولاية وزعمت ان الولاية اعلى واتم وذلك انهم نظروا الى قصة موسى والخضر عليهما السلام في قوله تعالى فوجدا عبدا من عبادنا الى قوله لن تستطيع معي صبرا وتوهمت هذه الطبقة ان حال الولاية افضل من حال النبوة لرجوع موسى اليه ولم يعلموا ان الله يخص من يشاء بما يشاء خص الانبياء بالمعجزات ثم خص مريم عليها السلام بقوله تعالى وهزي اليك بجذع النخلة تساقط عليك رطبا جنيا ولم يكن هذا لاحد من الانبياء ولم تكن هي نبية وما هي افضل من نبي واصف بن

---

[1] این شرح مشهورست مگر فقه اکبر که متن وی بوده است از امام اعظم رح نیست فقه اکبر امام همام از ابو مطیع بلخی مروی ست از بیشتر وین باب خطا واقع شده تفصیل این مقام در رسالهٔ مقدمهٔ مهر انور نگاشته ام ۱۲ منه [2] اجماع علما بر آن ست که انبیا افضل اند از اولیا ۱۲ [3] نمی رسد کدامی ولی در درجهٔ پیمبران ۱۲ [4] این رساله ایست از ابن عربی [5] خیلے کیاب در کشف مذکورست درین

از صوفیه در نبوة و ولایت غلط واقع شده است ایشان گمان کنند که ولایت اعلی و اتم ست بعلت قصهٔ موسی و خضر علیهما السلام این ندانستند که حال ولایت افضل است از نبوة

برخیا کان عندہ علم من الکتاب فاتی بعرش بلقیس قبل ان یرتد
الی سلیمان طرفه و لم یکن نبی هذا و لا انه افضل من سلیمان
علیه السلام بهذا و ذکروا ان الانبیاء یوحی الیهم بواسطة
والاولیاء یتلقفون من الحق و ذلك غلط فان الانبیاء علیهم السلام
لهم رسالة بالواسطة و التلقف جمیعا وانها بعیدة من الاعتراضات
والاعتراضات وقعت فی احوال الاولیاء فی احوال الانبیاء والولایة
والصدیقیة انما تمامهما واشراقهما بانوار النبوة ولو القی علی
الخضر علیه السلام ذرة مما شاهد موسی من سماع الکلام
او رؤیة النور لاحق حتی لا یبقی منه شیء و صحب الخضر عن موسی
تهذیبا و تادیبا لا تعلیما ولحسانا حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری
رحمة الله علیه در مکتوب بستم مے طرازند اندر همه اوقات و احوال بالاتفاق
جمله مشائخ طریقت رضوان الله علیهم اولیا متابعان پیغمبرانند و انبیاء
فاضل تر اند از اولیا از انچه نهایت ولایت بدایت نبوة است و جمله انبیاء
ولی باشند اما از اولیا کسے نبی نباشد و هیچکس را از علمائے اهل سنت
و جماعت و محققان این طریقت اندرین مسئله خلافے نیست مگر گروهے
از ملحدان که گویند اولیا فاضل تر از انبیا اند و تمسک بدین کنند که گویند
اولیا همه وقت با خداوند تعالی مشغول اند و انبیاء بیشتر وقت بدعوت
خلق مشغول اند پس کسے که همه وقت بحق مشغول باشد فاضلتر بود
از کسیکه او در بعض وقت مشغول بود و گروهے از جهال که

دعوی محبت این طائفه کردند و بدیشان گمان نیکو کردند و ایشان را متابعت
کردند گفتند مقام ولایت برتر از مقام نبوة است و مر نبی را علم وحی باشد
و مر ولی را علم سر باشد و ولی بسر خبر داده اند که پیغامبران را از آن خبر نباشد
و مر آن علم را علم لدنی نام کردند و این لقب را اشتقاق از قصه موسی و خضر
کردند صلوة علیهما و گفته که خضر ولی بود و موسی نبی موسی دانائی وحی ظاهر بود تا او را
بوحی ظاهر خبر کردندے نه لیستی باد و خضر علیه السلام را علم لدنی بود بغیب
بدانستے بے وحی تا موسی را بشاگردی حاجت آمد و استاد فاضلتر از شاگرد بود
اما آنکه پیران این مذهب اند و بر دین ایشان اعتماد است ازین بیزار اند و روا ندارند
که هیچکس را مقام برتر از مقام انبیا باشد یا برابر مقام انبیا باشد
اما جواب آن شبه که ایشان گفته اند آنست که خضر را فضل مقید بود آن علم لدنی است
و موسی را فضل مطلق بود و فضل مقید مبطل فضل مطلق نیست چنانکه فضل مریم
پارسا رضی الله عنها و آن فرزند بے مساس بشریت باطل نکند فضل [illegible] رض
و فاطمه رض را که ایشان را فضل مطلق بود بر جمله نساء عالم انتهی و فضل جزئی بحال
معارضه با فضل کلی بوجه کلی ندارد چه ظاهر است که هر اهل حرفه مثل حائک و حجام
و حیاط و نجار بلکه صناعات خود را فی الجمله زیادتی بر علماء دارند چه علما از بعض فنون
دستکاری واقف نباشند لیکن ایشان را فضلی بر عالم نباشد چه چنین
زیادات موجب شرف نمی باشد شیخ محی الدین ابن عربی رحمة الله علیه در باب
ثالث و سبعین از جزو ثانی فتوحات مکیه مے نگارد حقیقة بیت
وَيَفْضُلُ بَعْضُ النَّاسِ غَيْرَهُ بِشَيْءٍ مَا يُشِيْدُ ذٰلِكَ الْفَضْلُ بَيَانُ الشَّكْلِ

في هذا الوجه لا ينظر من حيث أنه زيادة ولكن ينظر من حيث اعتبار زيادات لها شرف في العرف والعقل كالعلم بالتجارة والخياطة والعلم بالاحكام الشرعية والعلم بما ينبغي بجلال الله وكل واحد منهم لا يعلم علم الآخر فيقال قد فضل التاجر على الموحد بالدليل بالتجارة وهذا لا يقال على جهة الفخر والمدح بل على جهة الزيادة ويقال فضل العالم بالله على التاجر على طريق الشرف والفخر فمثل هذه المفاضلة هي التي تقتضي وهي أن يزيد كل واحد على صاحبه برتبة تقتضي المجد والشرف ٥

آن یکی نحوی بکشتی در نشست — رو بکشتیبان نهاد آن خودپرست
گفت هیچ از نحو خواندی گفت لا — گفت نیم عمر تو شد در فنا
دل شکسته گشت کشتیبان ز تاب — لیک آندم گشت خامش از جواب
باد کشتی را بگردابی فگند — گفت کشتیبان بآن نحوی بلند
هیچ دانی آشنا کردن بگوی — گفت از من تو سباحی مجوی
گفت کلی عمرت ای نحوی فناست — زانکه کشتی غرق این گردابهاست

از قصه حضرت موسی و حضرت خضر علیهما السلام که در کلام حضرت ملک العلام مذکورست نیک ظاهرست که با وصف نبوت حضرت موسی علیه السلام باکتساب بعضی از علوم از حضرت خضر محکوم و مامور شد قال سبحانه تعالی حکایة عن الخضر و موسی قال هل اتبعك

عَلٰی اَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا وَقَالَ الْقَاضِی الْبَیْضَاوِی رح لَا یُنَافِی نُبُوَّتَهٗ وَکَوْنَهٗ صَاحِبَ الشَّرِیْعَةِ اَنْ یَّتَعَلَّمَ مِنْ غَیْرِهٖ مَا لَمْ یَکُنْ شَرْطًا فِیْ اَبْوَابِ الدِّیْنِ فَاِنَّ الرَّسُوْلَ یَنْبَغِیْ اَنْ یَّکُوْنَ اَعْلَمَ مِمَّنْ اُرْسِلَ اِلَیْهِ فِیْمَا بُعِثَ بِهٖ مِنْ اُصُوْلِ الدِّیْنِ وَفُرُوْعِهٖ لَا مُطْلَقًا وَقَدْ رَاعٰی فِیْ ذٰلِکَ غَایَةَ التَّوَاضُعِ وَالْاَدَبِ فَاسْتَجْهَلَ نَفْسَهٗ وَاسْتَاْذَنَ اَنْ یَّکُوْنَ تَابِعًا لَهٗ وَسَاَلَ مِنْهُ اَنْ یُّرْشِدَهٗ اَنْ یُّنْعِمَ عَلَیْهِ بِتَعْلِیْمِ بَعْضِ مَا اَنْعَمَ اللّٰهُ عَلَیْهِ واز حضرت سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم منقول ست کہ بعضے از درجات ظاہرہ وکمالات باہرہ در افراد امتان باشد کہ انبیاء علیہم السلام بآن غبطہ کنند علامہ شیخ جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ علیہ در بدور سافرہ فی امور الآخرہ آوردہ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اَلْمُتَحَابُّوْنَ فِی اللّٰهِ عَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ فِیْ ظِلِّ الْعَرْشِ یَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّهٗ یَغْبِطُهُمْ بِمَکَانِهِمُ النَّبِیُّوْنَ وَالشُّهَدَاءُ

این چنین احادیث بیشتر در جامع صغیر وغیرہ کتب حدیث مذکورست بروز قیامت از صعقہ اولے تمامے انبیاء را حالت غشے طاری شود بجز حضرت موسے علیہ السلام - در بدور سافرہ مذکورست وَهٰذَا الْعَشْیُ لِلْاَنْبِیَاءِ اِلَّا مُوْسٰی فَاِنَّهٗ حَصَلَ فِیْهِ تَرَدُّدٌ فَاِنْ لَّمْ یَحْصُلْ لَهٗ فَیَکُوْنُ قَدْ حُوْسِبَ بِصَعْقَةِ الطُّوْرِ وَهٰذِهٖ فَضِیْلَةٌ عَظِیْمَةٌ فِیْ حَقِّهٖ وَلٰکِنْ لَا یُوْجِبُ اَفْضَلِیَّتَهٗ عَلٰی نَبِیِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ لِاَنَّ الشَّیْءَ الْجُزْئِیَّ لَا یُوْجِبُ اَمْرًا کُلِّیًّا

فضیلت عظیم ست مر حضرت ایشان را مگر ازین فضیلت برتری بر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لازم نیاید زیرا کہ شی جزئی موجب امر کلی نمی شود ۱۲

و در تفسیر ابو السعود رومی مذکور ست یجوز تفضیل المفضول علی الفاضل
فضلا جزئیا آمدی در ابکار می آرد یجوز فضل الجزئی للولی علی النبی
ملا جامی در نفحات النصوص فی شرح الفصوص مے آرد الفاضل یجوز ان یکون
مفضولا من وجه علامه دوانی رحمة الله علیه در رساله تشبیه مے آرد
تفضیل الشیء علی الشیء قد یکون من بعض الوجوه دون البعض
چون این امر ثابت شد که فضل کلی مر انبیا راست علیهم السلام پس دانستنی است
که بعد نبی فضل کلی مر صحابه راست رضوان الله تعالی علیهم اجمعین که بے واسطه جمال
باکمال حضرت سرور انام علیه الصلوة والسلام بچشم سر دیده و با وے
صحبت داشته اند و دین و قرآن مبین از زبان فیض ترجمان وے شنیده اند
با امر و نهی الٰهی مخاطب گشته و صرف مال و جان در راه وے بدون ریا و سمع
نموده اند حضرت مجدد رحمه الله در مکتوب دو صد و هفتم از جلد اول فرماید هیچ ولی
بمرتبه صحابه نرسد اویس قرنی با آن رفعت شان که بشرف صحبت خیر البشر
علیه و علی آله الصلوات والتسلیمات نرسیده بمرتبه ادنی صحابه نرسد شخصی از عبد الله
بن المبارک رضی الله تعالی عنه پرسید ایهما افضل معاویة ام
عمر بن عبد العزیز در جواب فرمود الغبار الذی دخل انف فرس
معاویة مع رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم خیر من عمر بن عبد
العزیز کذا مرة انتهی فاما فضل جزئی بدیگران هم ثابت ست لیکن ازین فضل
جزئی غباری بتفضیل کلی صحابه رضی الله عنهم نه نشیند حق تعالی جل شانه فرماید
یؤمنون بالغیب یعنی آن جماعت که ایمان مے آرند بغیب و مراد ازین آنانند

کہ غیبت حضرت خیر البشر علیہ الصلوٰۃ والتحیۃ یعنے بعد وفات آن سرور کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ واکمل البرکات ایمان مے آرند و بدون مشاہدۂ معجزۂ ظاہرہ مصدق بجمیع مَا جَآءَ بِہِ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ می شوند قلب ایشان مطمئن بایمان مے گردد واز نور ایمان منور و روشن می شود و حاجت معاینۂ معجزات ظاہرہ و کرامات باہرہ نمی افتد از سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم سوال کردہ شد[1] یَا رَسُوْلَ اللّٰہِ اَحَدٌ خَیْرٌ مِّنَّا اَسْلَمْنَا وَجَاھَدْنَا مَعَکَ قَالَ نَعَمْ قَوْمٌ یَکُوْنُوْنَ مِنْ بَعْدِکُمْ یُؤْمِنُوْنَ بِیْ وَلَمْ یَرَوْنِیْ ملا علی قاری در شرح مشکوٰۃ[2] می نگارد[3] وَلَا یَخْفٰی اَنَّ الصَّحَابَۃَ کَانُوْا مُؤْمِنِیْنَ بِالْغَیْبِ لٰکِنْ بِاِعْتِبَارِ بَعْضِ الْمُؤْمَنِ بِہٖ مَعَ مُشَافَھَۃِ بَعْضِہٖ بِخِلَافِ التَّابِعِیْنَ فَاِنَّ اِیْمَانَھُمْ بِالْغَیْبِ کُلِّہٖ فَمِنْ ھٰذِہِ الْحَیْثِیَّۃِ اِیْمَانُھُمْ اَعْجَبُ وَاَفْضَلُ شاہ عبد العزیز در تفسیر عزیزی[4] می طرازند قدما صحابہ ایمان بالغیب را درین آیہ بمعنے دیگر حمل فرمودہ اند از حضرت عبد اللہ بن مسعود بروایت امام احمد در مسند خود و بروایت حاکم و دیگر محدثان معتبر ثابت ست کہ حارث بن قیس روزے بایشان گفت کہ ما خیلے حسرت و افسوس می کنیم بر آنچہ از ما فوت شد و شمارا حاصل گشت ای یاران محمد کہ بدیدار آن ذات مشرف شدید عبد اللہ ابن مسعود فرمودند کہ ما نیز افسوس و حسرت می کنیم بر چیزے کہ از ما فوت شد و شمارا حاصل گشت کہ نادیدہ بمحمد ایمان آوردید قسم بخدا کہ نبوت محمد نزد کسی کہ او را دیدہ باشد از آفتاب ظاہر تر ست ایمان ایمان شماست باز سورۂ بقر را تلاوت آغاز نہادند تا آنکہ بمفلحون رسیدند و این مضمون آنرا ز آن بیان کردند

[1] یا رسول اللہ کدامی بہتر از ماست اسلام آوردیم و جہاد کردیم ہمراہ تو فرمود کہ قومی باشند کہ بعد شما مخلوق می شوند ایمان می آرند نادیدہ ۱۲

[2] قاری شرح مشکوٰۃ ۱۲

[3] پوشیدہ نیست کہ صحابہ ایمان بغیب آوردند لیکن بعض ایشان پیش بعض ایمان آوردند و تمامی ایمان تابعین ایمان بغیب است پس ازین

[4] [illegible]

و حاکم بروایت امیر المؤمنین عمر بن الخطاب رض آورده اند که ایشان فرموده اند که من
روزے همراه آنحضرت نشسته بودم فرمودند که پیش من بگوئید که افضل
انواع ایمان ایمان کدام مردم ست عرض کردند یا رسول الله ایمان فرشتگان
آنحضرت فرمودند که ایشان را چه مانع ست منزلت فرشتگان را نزد خدا می دانید
مردم عرض کردند یا رسول الله ایمان پیغمبران فرمودند از ایمان پیغمبران چه عجب که
حق تعالے ایشان را برسالت و نبوت خود ممتاز فرموده است عرض کردند
یا رسول الله ایمان کسانیکه همراه انبیا حاضر شدند و بر دین جان خود را نثار کرده شهادت
یافتند فرمودند ایمان ایشان چه عجوبگی دارد که همراه انبیا صحبت داشته اطوار و اوضاع
آنها را دیده لهذا یقین تام حاصل کرده اند مردم عرض کردند یا رسول الله پس بفرمائید
که ایمان کدام فرقه افضل ست فرمودند که ایمان آن فرقه که هنوز در پشت پدر اند و بعد
از من خواهند آمد و بر من ایمان خواهند آورد و مرا ندیده اند چند ورق سیاه کرده
در نظر ایشان افتاد و بسبب قوت ایمان موافق آن نوشته عمل نمودند این گروه
در ایمان افضل اند از دیگران انتهی و شیخ عبد الحق دهلوی رحمه الله در تکمیل الایمان می آرد
ابن مسعود رضی الله عنه فرموده است کار محمد صلی الله علیه و سلم ظاهر و روشن بود هر که
او را دیده است ایمانی حاصل کرد آن نباشد که در غیب بوی ایمان آرند و بعضے از
مفسران یؤمنون بالغیب را هم برین معنی تفسیر کردند و نیز در حدیث آمده است که در
آخر زمان چنان شود که تمسک بدین سنت من مثل گرفتن اخگر سوزان باشد بهشت
هر که در آن زمان تمسک بسنت بود اجر وے مقدار اجر پنجاه کس باشد پرسیدند
یا رسول الله پنجاه کس از ایشان یا از ما فرمودند بلکه از شما انتهی فقیر حقیر گوید که بر

واقفان غموض کلام و رموز مقام نیکو روشن ہست که این حدیث اشارتے بفضل
جزئی می کند زیرا که فضل کلی مر صحابہ راست رضے اللہ عنہم حق سبحانہ تعالے
ایشان را برائے صحبت و نصرت و اعانت حضرت خاتمیت برگزیدہ و تقویت دین
قدیم و ارائت صراط مستقیم از ایشان رض شدہ دیگران را چه یارا که بجنب و مقابل
ایشان در آیند در اشعة اللمعات شرح مشکوۃ مذکور ست نزد جمهور آنست که فضل
کلی ثابت ست مر صحابہ را و این منافات ندارد بثبوت فضل بوجوہ جزئیه مر دیگران را
انتہی و نیز در تکمیل الایمان مے آرد تحقیق و مختار ہمان ہست که جمہور علماء بر آنند
و مراد باین خیریت که پیشان را اثبات کردہ اند از وجه خاص ست که ایمان
بغیب باشد ولیکن فضل کلی صحابہ راست و فضل جزئی منافات با فضل کلی ندارد
انتہی در رسالہ مبدء و معاد حضرت مجدد رحمه اللہ می فرماید اگر ولی را فضلے
از فضائل جزئیه حاصل شود که نبی را حاصل نبود و درجہ خاص از درجات علیا میسر
شدہ که نبی نداشته نبی را نیز از ان فضل جزئی و از ان درجہ خاص نصیب
کامل ست چه حصول آن کمال بواسطہ متابعت نبی ست و نتیجه ایست از نتائج
اتباع سنت او پس ناچار نبی را از ان کمال بہرہ تام باشد قال علیه الصلوۃ والسلام
مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا لیکن ولی
در حصول این کمال سابق ست و در وصول این درجہ مقدم ست و این قسم فضل ولی بر
نبی جائز داشتہ اند که جزئی ست که مجال معارضه بکلی ندارد انتہی یعنی اگرچه
بنظر ظاہر در بعض فضیلت جزئیه سبقت و تقدم ولی بر نبی پیدا می شود که ناچار
راجع بفضل جزئی ست فاما در حقیقت ہیچ وجه فضل ولی بر نبی ہرگز لازم نمی آید چه نبی را

[illegible]

ازان فضل خاص نصیب کامل و حظ وافر حاصل ست زیرا که فضل کلی که مناط افضلیت
ومدار محبوبیت ست این حضرات را حاصل ست ومع هذا آن نبی را ازین کمال مخصوص
استغناء تام حاصل ست چه کمالیکه ارفع واعلی ست حضرت ایشان را ثابت ست
لیکن با وصف این استغناء وبی پروائی از ثواب آن کمال از ثمرهٔ آن درجه
حضرت ایشان را نیز علیه السلام بهرهٔ کامل حاصل ست چه کمال امت در جریدهٔ
اعمال پیغمبر محسوب ست بدانکه واسطه دو قسم ست واسطه فی الثبوت وواسطه فی
العروض واسطهٔ فی الثبوت عبارت ست از صفتیکه واسطه وذی الواسطه هر دو
متصف شوند ولیکن اول سبب حصول ثانی شود کحرکة[1] المفتاح بواسطة
الید فانّ هناک حرکتین احدهما قائمة بالید وثانیهما
ثابتة فی المفتاح ناشئة عن حرکة الید واسطه فی العروض
عبارت ست از صفتیکه واسطه متصف شود حقیقة وبالذات وذو الواسطه متصف
گردد مجازا وبالعرض کحرکة[2] جالس السفینة بواسطة السفینة فانّ
حرکة واحدة قائمة بالسفینة حقیقة وتنسب الی جالسها
مجازا وهمین معنی در این سخن بصدد وی مراد ست زیرا که کمال مذکور که موهم فضل جزئی
مسطور ست در حقیقت کسب آن از ولی وبواسطهٔ ایشان منسوب بجناب نبی می گردد محمد
بن نصیر الدین جعفر مکی در بحر المعانی[3] فرماید جمیع شاهدان نبوت در درجه افضل اند

---

[1] مثل حرکت کلید ست بواسطه دست وقت کشادن قفل دو حرکت می باشد یکی ازان دست بد کشاینده قائم می باشد دیگری بکلید که از حرکت دست پیدا می شود ۱۲

[2] مثل حرکت نشیننده کشتی که بواسطه کشتی می شود و بجا یک حرکت ست که بسفینه قائم ست حقیقة و مجازا به سوی جالس سفینه منسوب می شود ۱۲

[3] نصیر الدین جعفر مکی حسینی از اعاظم خلفای شیخ نصیر الدین محمود ست در تفرید و توحید مقام عالی دارد واز افراد اولیاست در احوال ظاهر و باطن وی عقل حیران ست آنچه از احوال خود بیان کرده ست محقق می شود که عمر وی ... عمر دراز یافته بود از زمان سلطان محمد تغلق تا زمان سلطان بهلول در حیات بود و سن شریفش از صد متجاوز بود واز آبای کرام او

[illegible] ۱۲

از شاہان ولایت باتفاق جمیع مشائخ قدس اللہ اسرارہم اما بعضے اولیاء امت
حضرت رسالت علیہ السلام کہ در مقام قربت رسالت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اند
نزدیک حضرت عزت جلت قدرہ فضل مقید دارند بر انبیاء دیگر چنانکہ حضرت
علیہ السلام رمزے ازین مقام اولیاء خود نمودہ است و گفتہ اِنّی رَأیتُ رِجالاً
مِن اُمّتی فی لیلۃِ المِعراجِ یراہُمُ اللہُ فی مقامی اینک قربت اولیاء
حضرت رسالت علیہ السلام از وجہ تابعہ قربت معلوم ہست پس مقام رویت اللہ تعالیٰ
کہ خواجہ عالم علیہ السلام دارد ہیچ پیغامبرے را نیست ہم در رویت مشاہدہ دنیاوی
سرے کہ رمزے نمودہ است و فرمودہ کہ لی مع اللہ وقتٌ لا یسعنی فیہ مَلَکٌ
مقرّبٌ ولا نبیٌّ مرسلٌ آنا و لا ولیٌّ نگفتہ زیرا کہ ایشان را درین مقام و در وقت
خود مشاہدہ کردہ و کلام خود کہ با حضرت خداوندی است باز نمودہ و ہم درین معنی شیخ
شیوخ شہاب الدین سہروردی قدس اللہ سرہ نیز در رسالہ خویش نوشتہ
کہ یَراہُ المؤمنونَ فی الآخرۃِ کما یَراہُ الاولیاءُ فی الدُّنیا
ویَراہُ الاولیاءُ فی الآخرۃِ کما یَراہُ النبیُّ علیہ السلامُ فی الدُّنیا
ویَراہُ النبیُّ فی الآخرۃِ وھو المقامُ المحمودُ الذی لا یُشارِکُہ
فیہ احدٌ من الانبیاءِ والرُّسلِ والاولیاءِ ثمّ تمّ بلہ پس چون قربت
خصوصیت مشاہدہ و معاینہ خواہی کرد آنگاہ معلوم است خواجہ شما کہ از وجہ تابعہ قربت
پیشوا مقدار تخصیص است و دیگر ازین در خواست نمودی و ثنای عیسی مسیح علیہ السلام کہ
کہ ہیچ کس نکردہ است و آنکہ سلف معلوم کردہ اند و درین رسیدہ اند الا از ذوق ہا
مستقیم شغل ہای مستقیم پوشیدہ اند

اعلم ان تلک الولایة مخصوصة لمحمد علیه السلام ولمحبیه
ولهذا قال عیسیٰ علیه السلام یا لیتنی کنت من امة محمد
علیه السلام ثم قال فوالله لا تحصل لی الا بمتابعته صلی الله
علیه وسلم وانه کما قال ابو بکر الصدیق رضی الله عنه ینزل
عیسیٰ علیه السلام من السماء الرابع الی الارض لاجل تلک الولایة
التی هی معاینة الحق بمتابعته صلی الله علیه وسلم وکما
قال موسیٰ علیه السلام اللهم اجعلنی من امة محمد صلی الله
علیه وسلم پس این خواستن موسیٰ کلیم الله وتمنا بردن عیسیٰ مسیح علیهما السلام
همین ولایت حضرت رسالت علیه السلام است که خواجهٔ عالم علیه السلام فرموده است که
الولایة منی وای محبوب گمان نبری که اولیاء را بر انبیا فضل می کنم گوش دار
المثال مصباح الاقوال یعنی اگر تو درون خلوت با حضرت معشوق در قربت
مشاهده در آن مقام مخصوص باشی برادران ترا غیبت نباشند کسیکه محرمیت
برگردن خود دارند ایشان درون محرم و برادران بیرون نامحرم پس خوش آمد
و به آمد افضل بر برادران که در دهلیز اندکے باشد در اینجو همین همه انبیا علیهم
السلام برادران حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم اند و اولیا به آمد و خوش آمد
آن حضرت از لا محال در مقام خواجهٔ عالم علیه السلام قربت مشاهده یابند همین معنی
حضرت رسالت علیه السلام رمزے از قربت ایشان بیرون داده است که بهم
الله تعالیٰ فی مقامی واینک فرموده الولایة منی یعنی انا مدینة
العلم ای الولایة یعنی گفت من شهرستان ولایت ام و علی بابها

یعنی در آن شهرستان علم پسر عم من ست که علی ابن ابی طالب ست کرم الله وجهه
پس این مدینه شهرستان کدام ست که در دربان این شهرستان همچون علی کرم الله وجهه
آمد اگر من این مدینه را بتمامی بر حکم مشاهده عیان کنم و اسرار علی را کرم الله وجهه
بیان نمی دهم کار نبوت همه انبیا ، بر زبان رود آری محبوب فضل مطلق مر اهل نجب
راست المقصود این تفاضیل نبوت وقتی ست که ولایت و نبوت را در دو شخصی
اعتبار کنی اما ای محبوب هرگاه که نبوت و ولایت در یک ذات باشد باتفاق
جمیع مشایخ قدس الله اسرارهم ولایت را افضل ست بر نبوت و لهٰذا قالوا
اَلْوِلَایَةُ اَفْضَلُ مِنَ النُّبُوَّةِ لِاَنَّ الْوِلَایَةَ عِنْدَهُمْ عِبَارَةٌ عَنْ
شُهُوْدِ الْحَقِّ وَالنُّبُوَّةُ عِبَارَةٌ عَنْ دَعْوَةِ الْخَلْقِ پس از اعلام شهود
افضل ست درین کلمات من خیدین کسان چون در فهم قاصر بودند گمراه گردیدند تحقیقا
در کلام مجید و فرقان حمید عالمی ضلالت یافته اند که یُضِلُّ بِهٖ كَثِيْرًا وَّيَهْدِيْ بِهٖ كَثِيْرًا

هر که زلفش دید کافر شد بحکم	هر که رویش دید ایمان باز یافت
آفتاب هر دو عالم آشکار	زیر زلف دوست پنهان باز یافت
چون بتاریکی زلفش غوطه خورد	زنده گشت و آب حیوان باز یافت
طالب در دست الم چون شد بجان	کز میان درد درمان باز یافت

اگر عالمان عصر و شیخان دهر درین کلمات من سالها بلکه قرنهای بیشمار
تامل شافی کنند و الله ذره مقصود این فقیر را در نیابند انتهى ❖ ❖ ❖
امر هشتم از زمان باستان هیچ یکی از حضرات انبیا یا اولیا نگذشته اند
که ایشان را از دست اعدا اذیتی نرسید ملاحظه رود که برای حضرت آدم علیهم السلام

از اینجاست که گفته اند که ولایت افضل از نبوت است زیرا که ولایت از دو ایشان عبارت از شهود حق است و نبوت عبارت از دعوت خلق است ۱۲

یعنی گمراه میکند بآن الله تعالی بسیاری را و هدایت می کند بآن الله تعالی بسیاری را ۱۲

ابلیس بود و به حضرت نوح علیه السلام حام که ایذامی رسانید و در پے داؤد علیه السلام
جالوت اُفتاده بود و برائے سلیمان علیه السلام صخر بود حضرت عیسی علیه السلام را
دو حیات ست یکے حیات اولے در آن وقت بخت نصر عدو بود و دیگرے
حیات ثانی در آن دجال علم مخالفت خواهد برافراخت در پے ایذا رسانی حضرت
ابراہیم نمرود کمر بسته بود و بحضرت موسی علیه السلام فرعون چها چها ایذا ها رسانید
و به سرور صلی الله علیه وسلم ابو جهل دقیقه از ایذا رسانی فرو نگذاشت فرمود آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم مَا اُوْذِیَ اَحَدٌ مَا اُوْذِیْتُ فِی اللّٰہِ عَزَّ وَجَلَّ
چنانچه سخاوی در مقاصد حسنه نگاشته نماز عبد الله بن زبیر علیه السلام را بریا و نفاق
منسوب کردند و در حالت نماز وے آب گرم شدید الحرارت ریختند تا آنکه چهره
اش سوخت او را رضی الله عنه بنهایت استغراق خبرے نه شد و بعد سلام واقعه
پرسید چون مطلع شد فرمود حَسْبُنَا اللّٰهُ وَنِعْمَ الْوَکِیْلُ و تا زمانه دراز از در دسر
در و در ذالک بود سعد بن ابی وقاص اکه از مشهود لهم بالجنه بود جهال کوفه اذیت
می دادند تا آنکه گله پیش حضرت عمر رضی الله بردند که او نماز بوجه حسن نمی گزارد واز
ائمه اربعه امام ابو حنیفه را تازیانه زدند و حبس کردند به امام مالک جفاها رسید که
که بست و پنج سال برائے جمعه و جماعت برنیامد به امام شافعی اهل عراق و مصر مکروهات
رسانیدند و امام احمد حنبل را ضرب و حبس کردند و بخاری رحمه الله را از بخارا خارج
کردند حضرت بایزید بسطامی را بواسطه جماعتے از علماے هفت بار از بسطام خارج
کردند حضرت ذو النون مصری را مقید کرده زنجیر انداخته از مصر سوئے بغداد فرستادند
و اهل مصر جوق جوق با وے بودند تا شهادت زندقه او اسازند

سمنون را از استخوان زدند و زنے را اول وادادند تا بر وے استغاثهٔ زنا کرد سمنون یک سال
مختفی ماند سهل بن عبد الله تستری را از تستر خارج کردند که بسوے بصره رفت و تکفیر
کردند ابا سعید خراز را از استخوان زدند و علمائی عصرش از تصنیفاتش که در علم توحید بود
کلمات چیده فتوے تکفیر دادند و جنید رحمة الله علیه وقتے که درس علم توحید میگفت
علی رؤس الاشهاد چند بار حکم به تکفیر دادند تا آنکه در خانه خود بیان مے فرمود از اشد
منکرین حضرت ایشان سمنون و ابن عطا ابن و انیال بود تا آنکه پیش و انیال اگر
مذکور ایشان می شد رنگ چهره اش متغیر می شد حسین بن منصور حلاج رحمه الله را
بمجلس حامد بن عباس وزیر مقتدر با قاضی ابی عمر اتفاق بحث افتاد قاضی فتوے
بقتلش نگاشت و دستخط فقها که در آن مجلس حاضر بودند برگرفت حلاج گفت چرا
در پے قتل من شدید من از اهل سنت و جماعت هستم عقیده سنیان دارم تصانیف من
موجود اند بنگرید این کلام را حلاج بار بار می گفت مگر ایشان اصغا نکردند و بتعجیل جواب
همان وقت حلاج محبوس شد وزیر فتوی پیش مقتدر فرستاد و حکم قتل در داد اولاً حلاج را
هزار تازیانه زدند پس دست و پایش را بریده سرش از تن جدا کردند و جسمش سوخته
خاکستر در دجله انداختند و سرش بر پل بغداد آویختند آبا عثمان مغربی را با وصف
کثرت مجاهدات و علم و حال از مکه خارج کردند و سخت زد و کوب و مجروح نمودند
تا آنکه به بغداد اقامت ورزید و همدر انجا بحق پیوست و بر شبلی چند بار شهادت
کفر داده شد امام ابو بکر نابلسی از مغرب بسوے مصر خارج کردند و شهادت
زندقه دادند پس سلطان حکم کرد تا او را سرنگون کشیده پوستش بر آوردند درحالیکه
پوستش بر می آوردند او قرآن بکمال تدبر و خشوع میخواند حتی قطع قلوب الناس
تا آنکه قلوب مردمان خسته گردید

وَکَادُوْا اَنْ یُّفْتِنُوْا بِہٖ نسیمی را بہ حلب بسلخ کردند معاملہ اش عجیب و غریب ست
وقریب بود کہ باز آن در فتنہ انداختہ شوند ۱۲
چون او منکرین را جواب قاطع میداد مخالفین حیلۂ ایذا رسانی چنین کردند کہ سورۂ اخلاص
نگاشتند و کفش دوز را مبلغے دادند تا در پاپوش دوختہ پس آن را خریدہ از
مقام بعیدہ بہ پیش وے بطور تحفہ فرستادند نسیمی کہ ازین معاملہ ناواقف بود
چون پاپوش در پا کرد بہ نائب حلب اطلاع کردند کہ نسیمی سورۂ اخلاص نویسانیدہ
در پاپوش دارد چون نعلین بہ حکم نائب حلب پارہ کردہ شد از ان سورۂ اخلاص
برآمد نسیمے ہیچ جوابش نداد پس حکم بہ سلخ وے دادند او در توحید اشعار میگفت
و پوستش ہمی آوردند و او روے سلخ مے دید شیخ ابامدین را منسوب زندقہ
نمودند و از بجایہ خارج کردند تا بہ سوے تلمسان رفت شیخ ابوالحسن شاذلی ہرگاہ
در دیار مغرب بود و صیت کمالاتش در اقصای مغرب افتاد مردمان آتش حسد
افروختند و از استخوانش زدند و در ایذایش دقیقہ نگذاشتند تا آنکہ مردمان را
از ملاقات وے باز داشتند و او را زندیق می گفتند ہرگاہ شیخ عزم مصر کرد
بہ سلطان مصر نگاشتند کہ از زنادقۂ مغرب شخصی عازم آن نواحی ست کہ او را از بلاد
خود خارج کردہ ام او عقائد اہل اسلام را ضائع می کرد چنان نہ شود کہ از زبان درازی
خود سلطان را فریبد او از کبار ملحدین ست و قصہ اش بس دراز ست مختصر این ست
کہ خداوند کریم او را از کید ایشان محفوظ داشت بر شیخ عزالدین بن عبد السلام
فتوی کفر دادند و برائے تنقیح عقیدۂ وے مجلسے قرار دادند بر شیخ تاج الدین
سبکی فتوے کفر دادند و شہادت دادند کہ او مبیح خمر ست و لواطت و در شب
زنار می بندد و او را از زنجیر انداختہ از شام بہ مصر مقید آوردند عظیم شان و رفعت مکان

امام ابو حامد غزالی نہ چنان ست کہ درین ایام کسے لب بانکار او کشاید امام یافعی
در نشر المحاسن می فرماید ومِمّا حُکِیَ - وَاشْتَهَرَ وَرُوِّیْنَا عَنِ الشَّیْخِ الْعَارِفِ
بِاللهِ اَبِی الْحَسَنِ الشَّاذِلِیِّ رَضِیَ اللهُ عَنْهُ اَنَّهٗ رَاَی النَّبِیَّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
فِی النَّوْمِ بَاهٰی مُوْسٰی وَعِیْسٰی عَلَیْهِمَا السَّلَامُ بِالْاِمَامِ الْغَزَالِیِّ رَضِیَ
اللهُ عَنْهُ وَقَالَ اَفِیْ اُمَّتِکُمَا حَبْرٌ کَهٰذَا قَالَا لَا شیخ ابن حرازم روزے
کتاب احیا را دیدہ گفت این بدعت مخالف سنت ست چون شیخ مذکور معتقد علیہ
تمامی سکان بلاد مغرب بود از جمیع مردمان کتاب احیا طلب داشت
و بہ سلطان آن زمان تحریص نمود سلطان مغرب منادی عام کنانید

ـــہ احیاء علوم الدین کتابی ست مشہور در تصوف می گویند کہ احیا چنان حاوی ست کہ اگر مبادا تمامی
کتب اسلام ضائع گردد و احیا باقی ماند کافی خواہد بود ابن جوزی در اغلاط احیاء (اعلام الاحیا باغلاط الاحیا)
کتابی دارد و در تلبیس ابلیس ہم تعاقب نمودہ سبط ابن جوزی گوید کہ چون غزالی احیاء را بر مذہب صوفیہ تصنیف کردہ
دقائق فقہ را گزاشتہ و احادیث غیر صحیحہ آوردہ ازین رو زبان انکار برو کشادند ابو الخیر گوید کہ ایراد این چنین احادیث در
ترغیب و ترہیب جائز ست صاحب کشاف فرماید بشرطیکہ حدیث موضوع نباشد حافظ زین الدین عراقی در تخریج احادیث
احیاء دو کتاب دارد یکی ضخیم دیگری وجیز در وجیز احادیثی درج کردہ کہ از ضخیم متروک شدہ بود کبیر ۷۵۱ھ تصنیف فرمودہ
صغیر بعد ۷۶۰ھ تصنیف شدہ نامش المغنی عن حمل الاسفار فی تخریج ما فی الاحیاء من الاخبار بودہ است چون ہنوز چند احادیث
متروک بود حافظ ابن حجر در تخریج احیا کتابی نگاشتہ حافظ ابن حجر در ۸۵۲ھ انتقال فرمودہ حافظ قطلوبغا حنفی المتوفی ۸۷۹ھ
تحفۃ الاحیاء فیما فات من تخاریج احادیث الاحیاء نگاشتہ غزالی کتابے دارد در حل مشکلات احیاء جمہور علماء
بہ سبب قبولیت احیاء اختصار وے کردہ اند احیاء در یکہزار و بیست و پنج یوم تصنیف شدہ ۱۲
منہ سلمہ اللہ تعالے

ـــہ حکایت کردہ شدہ و مشہور ست و از ابی الحسن شاذلی روایت کردہ ایم کہ او دید رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم مباہات کرد فخر کرد از امام غزالی بموسی و عیسی علیہما السلام و فرمود صلی اللہ علیہ وسلم کہ آیا در امت ایشان چنین دانشمندی بود جواب دادند نہ ۱۲
ـــہ حبر دانشمند نیکوکار ۱۲

که برو ے لعنت خدا ے تعالے باد که کتاب احیا پیش خود داشته حاضر نیارد
مردمان جوق جوق نسخ موجوده بامتثال امر شیخ و سلطان حاضر آوردند بروز پنجشنبه
مجلسے انعقاد یافت فقهائی وقت دیده فتوے باحراق دادند و چنان قرار یافت
که صباح آن بروز جمعه سوخته شود در شب جمعه که میان بود شیخ ابوالحسن که مشهور
بابن حوازم ست بخواب می بیند که از باب جامع مسجد که ازان باب داخل مسجد
می شد به مسجد میرود و در رکن مسجد نورے دید و دریافت که سرور عالم صلی الله علیه
وسلم و ابوبکر و عمر نشسته اند و پیش این حضرات غزالی کتاب احیا در دست
گرفته ایستاده است و ابوالحسن را دیده گفت که خصم است پس غزالی هر دو زانو
بر زمین نهاده و چون کودکان بزانو نزد ابوبکر و عمر رضی الله عنهما رسید تا آنکه
نزد سرور عالم صلی الله علیه وسلم فائز گشت و کتاب احیا پیش کرده عرض داشت
که ملاحظه فرموده شود که اگر این بدعت و مخالف سنت ست چنانکه ابوالحسن
می فهمد توبه کردم و اگر شیئے مستحسن ست ازان من برکتے حاصل کن و از خصم من
انصافی بگیر پس سرور عالم صلی الله علیه وسلم ورق ورق تا آخر ملاحظه فرمودند
وارشاد فرمودند واللّٰه اِنَّ هٰذَا شَیٌٔ حَسَنٌ پس ابوبکر او را گرفت همچنان
معائنه ساخت و بر زبان آورد وَالَّذِیْ بَعَثَكَ بِالْحَقِّ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ
اِنَّهٗ لَحَسَنٌ پس عمر گرفت و بعد معائنه همچنان گفت پس سرور عالم صلی الله علیه
وسلم حکم کرد تا پارچه از جسم ابوالحسن برآرند و بر وے حد مفتری نافذ کنند چون حسب حکم
بعد تجرید از ثوب پنج تازیانه زده شد ابوبکر صدیق رضی الله عنه لب به شفاعت
کشاده که ابوالحسن انچه گفته بطریق اجتهاد در سنت و تعظیم سنت گفته غزالی هم

فهم بجا اگر این امر سنت ۱۲
... فرموده یا رسول الله این نیکوست ۱۲ ۱۲

مغفرت ساخت کہ ابوالحسن بیدار شد و بہ صبح جمعے از اصحاب خود واقعہ
بیان ساخت و قریب یک ماہ باین درد مبتلا بود پس احیا را معاینہ کرد مطلبی
صافی موافق کتاب و سنت بدہنش در آمد پس سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم ابنجاے
دید کہ از دست مبارک خود بہ جاے ضرب مسح فرمود کہ درد زائل شد بعد بست و پنج روز
چاق شد امام یافعی بعد ذکر این حکایت می طرازد وَلَوْلَا اَنَّ هٰذَا الشَّیْخَ
الْمَذْکُوْرَ اَدْرَکَهُ اللُّطْفُ بِالتَّوْبَةِ وَالْهِدَايَةِ وَشَفَعَ فِيْهِ
الصِّدِّيْقُ وَسَبَقَتْ لَهُ الْعِنَايَةُ لَكَانَ يَمُوْتُ عَلٰى ذٰلِكَ الْحَالِ
وَيَلْقَى الْعَذَابَ الشَّدِيْدَ وَالنَّكَالَ ¹ بینی کہ ابن جوزی کہ از حفاظ
و اکابر محدثین ست چہ قدر در تعصب حضرت محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ افتادہ
در تاریخ یافعی مذکور ست قَدْ سَمِعْتُ فِيْمَا مَضٰى اَنَّهُ حُبِسَ بِسَبَبِ الشَّيْخِ
عَبْدِ الْقَادِرِ بِاَنَّهُ كَانَ يُنْكِرُ عَلَيْهِ وَكَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ
اِبْنِهِ عَدَاوَةٌ بِسَبَبِ الْاِنْكَارِ الْمَذْكُوْرِ اَخْبَرَنِيْ مَنْ وَقَفَ
عَلٰى كِتَابٍ لَهُ يُنْكِرُ فِيْهِ عَلٰى قُطْبِ الْاَوْلِيَاءِ وَتَاجِ الْمَفَاخِرِ الَّذِيْ
خَضَعَتْ بِقَدَمِهِ رِقَابُ الْاَكَابِرِ الشَّيْخِ مُحْيِ الدِّيْنِ عَبْدِ الْقَادِرِ قَدَّسَ
سِرَّهُ وَنَوَّرَ ضَرِيْحَهُ و تکفیر شیخ محی الدین بن عربی مردمان دقیقہ نگذاشتند

---

¹ اگر این شیخ را توبہ و ہدایت نصیب نمی شد و حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ لب بہ شفاعت وی نمی کشادند و عنایت بوی
متوجہ نمی شد وی ازان حال می مرد و بعذاب شدید و عقوبت مبتلا می شد ۱۲ ² سلہ نکال بالفتح عقوبت ۱۲ ³ سلہ ابن جوزی عالم عراق و حافظ آفاق بود
ذہبی در تاریخ کبیر گوید لا یوصف ابن الجوزی بالحفظ عندنا باعتبار الصنعة بل باعتبار کثرة الاطلاع و جمعہ در ۵۹۷ھ انتقال فرمود در ۵۹۵ھ از محبس اسطوانی یافت از
بعضے اولاد سیدنا شیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ تخم عداوت کاشتہ بود و ابن جوزی را سخن بید در انکار سیدنا جیلانی رسالہ دارد ۱۲

مراۃ الجنان تاریخی ست مشہور
از امام یافعی درین تاریخ در
بعض مواضع مذہبی ایراد کردہ
و احباب نیز این تاریخ از ذکر
صلحا خالی نیست امام عفیف الدین
یافعی عارف کامل بود تصانیف
وی خصوصا در تصوف مقبول
قلوب افتادہ در ۷۶۸ھ
انتقال کرد ۱۲ منہ
² ھ در زمان ہا ہستان شنیدم کہ
میان ابن جوزی و فرزند
حضرت شیخ
عبدالقادر جیلانی
بسبب انکار وے
عداوت بود و
خصم مرا
بہ سبب وے ابن جوزی
ابلاغ داد در انکار شیخ
رسالہ دارد
عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ

شیخ کلیم اللہ جہان آبادی چشتی کہ از مشاہیر وقت خود بود در مکتوب نود و ششم می طرازد کہ چون فقیرے شہرت پیدا می کند عیب جویان و عیب بینان برائے آزار خاطر او فکرہا می کنند و می خواہند کہ رونق بازار او بکاہد و آن معززان کاوش این ہا محقر شود این نمی دانند قال اللہ مُتِمُّ نُوْرِہٖ وَلَوْ کَرِہَ الْمُشْرِکُوْنَ سلطان نظام الدین اولیا را مردم بر سر منبر دشنام میدادند و حضرت سلطان جو بر آن مجلس حاضرے بودند روزے کار از حد گزشت بعض مریدان شکایت بہ خدمت حضرت آوردند کہ زیادہ ازین تاب نداریم کہ ذم حضرت بر سر منبر بشنویم ما کشتہ خواہیم شد حضرت فرمودند کہ قوم ہر بار امی گویند ما عفو کردیم شما طفیل عفو ما نیز عفو کنید و این رباعی بر زبان مبارک راندند

رباعی

ہر کہ ما را رنجہ سازد راحتش بسیار باد
ہر کہ ما را یار نبود ایزد او را یار باد
ہر کہ خاری افگند در راہ ما از دشمنے
ہر گلے کز باغ عمرش بشگفد بی خار باد

شیخ محی الدین بن عربی گوید کہ او در شہر فارس با قطب وقت ملاقی شد مردمان درپئے انکار او بودند و دست راست او بریدہ بود چون قطب وقت را معلوم شد کہ شیخ او را شناختہ حکم کرد تا راز بر کسے فاش نہ کند شیخ قبول داشت و گفت کہ آنچہ بر شما از دست مردم جفا ہا می رود برائے حیلے شاق می گزرد قطب لب بہ پاسخ کشاد کہ اے محمد اگر تمامی مردم شہر شخص متمکن فی المقام را ایذا دہند حکمش آن است کہ جانورے کوہ را بہ دہند تا از مکان خود حرکت کند امام شعرانی در لطائف المنن می نگارد و من ھنا کان سیدی

عَلِیِّ الْخَوَّاصِ رَحِمَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی یَقُوْلُ لَنَا کَثِیْرًا لَا یَکْمُلُ الْفَقِیْرُ
حَتّٰی یَکُوْنَ قُطْبًا یَدُوْرُ عَلَیْہِ الْاَذٰی مِنْ اَھْلِ اِقْلِیْمِہٖ کُلِّھِمْ
کَمَا تَدُوْرُ الرَّحَا عَلٰی قُطْبِھَا شیخ ابوالحسن شاذلی فرمایدکہ طریقۂ انبیاء اللہ
واولیاء اللہ چنان جاریست کہ در ابتدائے امر شان مردمان اذیت ہا رسانند
وازاوطان ایشان را خارج کنند وبہتان وزور بربندند ایشان صبر کنند تا بدولت
رسند نکتہ بس لطیف در ایذار اولیاء اللہ این ست کہ چون زمرۂ اولیاء اللہ بعبادت
وزہد بسر برند وبر دست شان خوارق عادات ظاہر شود احتمال بود کہ مردمان بعبادت
شان متوجہ شوند چنانکہ نصاریٰ حضرت عیسیٰ علیہ السلام را پرستش می کردند پس
حق سبحانہ وتعالیٰ منکرین را گماشت تا بایشان ایذا رسانند ومورد مطاعن سازند
تا مردمان نفور کنند نظیرش آن ست کہ برای چشم زخم انواع حیل بکار می برند بر
رخ اطفال حسین وشکیل نقطہ سیاہ می زنند ودرکشت زار جماجم عظام مے آویزند
دیلمی مرفوعا روایت کردہ اِجْعَلُوْا فِیْ ذُرُوْعِکُمُ الْجَمَاجِمَ پس این مطاعن بطور
دفع چشم زخم ست شیخ سراج الدین مخزومی کہ شیخ الاسلام شام بود در باب انکار شیخ
محی الدین عربی می فرماید اِنَّ لُحُوْمَ الْاَوْلِیَاءِ مَسْمُوْمَۃٌ وَھَلَاکُ اَدْیَانِ
مُبْغِضِیْھِمْ مَعْلُوْمَۃٌ وَبَعْضُھُمْ تَنَصَّرَ وَمَاتَ عَلٰی ذٰلِکَ وَمَنْ اَطْلَقَ
لِسَانَہٗ فِیْھِمْ بِالسَّبِّ اِبْتَلَاہُ اللّٰہُ تَعَالٰی بِمَوْتِ الْقَلْبِ اَبُوْ عَبْدِ اللّٰہِ
الْقُرَشِیُّ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ می فرماید مَنْ غَضَّ فِیْ وَلِیِّ اللّٰہِ عَزَّ وَجَلَّ ضَرَبَہٗ فِیْ
قَلْبِہٖ بِسَھْمٍ مَسْمُوْمٍ ابوتراب نخشبی گوید اِذَا اَلِفَ الْقَلْبُ الْاِعْرَاضَ عَنِ اللّٰہِ
صَحِبَہُ الْوَقِیْعَۃُ فِیْ اَوْلِیَاءِ اللّٰہِ امام یافعی در نشر المحاسن الغالیہ فی فضل

(۱) ازینجاست کہ علی خواص بما اکثر می گفت کہ فقیر کامل نمی شود تا آنکہ منتہی باشد گردد اذیت و تکلیف بگردد از تمامی اہل اقلیم چنانکہ آسیا می گردد بر قطبش ۱۲
(۲) آسیا ۱۲
(۳) رحا قطب میخ کہ آسیا بر آن می گردد ۱۲
(۴) درکشت زار خود استخوان سر بیاویزید ۱۲
(۵) جماجم عظم الراس ... علی الدماغ ۱۲ مجمع بحار الانوار
[illegible]

مشائخ الصوفیه اصحاب المقامات العالیه از اقوال مشائخ مے فرماید اَقَلُّ عُقُوْبَةِ الْمُنْكِرِ
عَلَى الصَّالِحِيْنَ اَنْ يُحْرَمَ بَرَكَتَهُمْ قَالُوْا وَيُخْشٰى عَلَيْهِ سُوْءُ الْخَاتِمَةِ
شیخ مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس گوید که هیچکس را نمے رسد که انکار اولیاء
کند به بادی الرای چه ایشان در فهم و کشف مراتب عالی دارند گاہے نه شنیده ام که
کسے از اولیاء الله حکمی کرده باشد که هادم دین باشد مثلاً وضو یا نماز یا دیگر فرائض و مستحبات
را منع کرده باشد البته ایشان کلام دقیق میگویند که فهمیدن آن دشوار باشد و نیز گفته
که قوم گاہے بمقامات و درجات علوم مجهوله رسند که تصریحے از ان در کتاب و سنت
نیست لیکن علماء عاملین گاہے بمقتضاے استنباط و حسن ظن ایشان باز مره صالحین
آن را بر کتاب و سنت عرض کنند کار هر کس نیست که هر گاه کلامے به شنود که از دائره فهم
او خارج باشد آن خیال نیک پیدا کند بلکه برخے از ایشان بر صاحب آن قول لب
انکار مے کشاید وَخُلِقَ الْاِنْسَانُ عَجُوْلًا ابی العباس بن شریح که منکر صوفیه بود
در مجلس ابے القاسم جنید آمد تا از و کلامے شنود که از صوفیه شائع گشته بعد سمع کلام
هر گاه مراجعت کرد و کیفیتش پرسیدند گفت من هیچ نه فهمیدم اِلَّا اَنَّ صَوْتَ الْكَلَامِ
لَيْسَتْ بِصَوْلَةِ مُبْطِلٍ نیز گفته که چنان که به اولیاء الله کرامات عطا کردند که فرع
معجزات است پس درین چه باک است که با ایشان عبارات عطا فرموده که از فهم آن
فحول علماء قاصر بوده اند شیخ الاسلام مخزومی گفته که هرگز جائز نیست هیچ عالمے را که
بر صوفیه انکار کند تا آنکه بر طریقه ایشان ردد و افعال و اقوال ایشان را مخالف کتاب
و سنت یابد صرف بر بنای کلامی که مردمان با ایشان منسوب کنند انکار ایشان روا نه
بود و بر منکر ضرور است که اقل درجه هفتاد امر را نگهدارد پس از ان او را انکار میرسد

ازانجملہ آن است کہ در معجزات انبیاء اللہ علی اختلاف طبقاتہم وکرامات اولیاء علی اختلاف
طبقاتہم غور نماید وبآن ایمان آرد واعتقاد کند کہ اولیاء اللہ در جمیع معجزات باستثناء
بعضے ازآن وارث انبیاء بودہ اند ازآن جملہ آن است کہ بر کتب تفسیر سلفاً وخلفاً
حاوی باشد تا اسرار کتاب وسنت واختلاف ائمہ مجتہدین وتفسیر وتاویل وشرائط و
لغات عرب ومحاورات واستعارات را دریابد ازآن جملہ آن است کہ مقامات سلف
وخلف در معنے آیات صفات واخبار آن بفہمد وبشناسد کہ کدام معنے ظاہر گرفتہ
وکدام راہ تاویل پیمودہ ودلیل کدام ازایشان راجح است ازانجملہ است تبحر در علم
اصول ومعرفت منازعات علم کلام وازانجملہ است معرفت اصطلاحات قوم از تجلی
ذاتی وصوری وماہو الذات وذات الذوات ومعرفت حضرات الاسماء والصفات
وفرق میان حضرات وفرق میان احدیت وواحدیت ومعرفت ظہور وبطون فی ازل
وابد وعالم الغیب والکوان وشہادت وشیون وعالم الماہیۃ وہویۃ وسکر وصحت
وَمَنْ هُوَ الصَّادِقُ فِي السُّكْرِ حَتّٰى يُسَامَحَ وَمَنْ هُوَ الْكَاذِبُ حَتّٰى يُؤَاخَذَ
(وکدام — راست — در — سکر بودہ است — تا از آن — تعرض نکردہ شود — وکدام دروغ گوست — تا از وے مواخذہ — نمودہ آید)
وَغَيْرِ ذٰلِكَ (وغیر آن ۱۲) پس ہر شخصیکہ از اصطلاحات قوم واقف نباشد چگونہ
بر حل کلام یا انکار بامری کہ مراد ایشان نیست قادر باشد شیخ ابن حجر[۱] شرح بعض آیات
ابن فارض رضی اللہ عنہ کردہ بہ شیخ ابی مدین فرستاد تا کہ اجازت نگارد شیخ تحریر فرمودہ

سَارَتْ مُشَرِّقَةً وَسِرْتَ مُغَرِّبًا	شَتَّانَ بَيْنَ مُشَرِّقٍ وَمُغَرِّبِ

[۱] شیخ الاسلام شہاب الدین احمد عسقلانی ثم المصری در ۷۷۳ھ متولد شد اولا بفن ادب متوجہ شد پس در ۷۹۴ھ بتکمیل فن حدیث مصروف شد امام حفاظ محدثین بود کتب نافعہ در فن حدیث دارد فتح الباری از عمدہ تصانیف حضرت ایشان است در ذی قعدہ ۸۵۲ھ انتقال فرمودہ ۱۲

ونزد حافظ ابن حجر فرستاد ابن حجر برامرے که ازو مخفی بود انتباه گرفت وتا موت ملازمت شیخ اسبے مدین گزید *

امر نهم حضرت قطب الاقطاب شیخ احمد بن عبد الاحد[1] از خطهٔ پاک سهرند خاسته که او شهری است میان دهلی ولاهور * **مثنوی**

سواد ش زلف رخسار فتوح است	غبارش توتیائے چشم روح است
ازان شهرے که نامش مضمر آمد	برائے ما عجب کانے برآمد
چه معدن معدن قند سائے	به شکر او است این شکر فشانی
ازو پیدا به هر شهری دکانها	روان در دشت جانها کاروانها

نسبت آن جناب به بست[2] و هشت واسطه بامیر المومنین سیدنا عمر رضے الله عنه می رسد در ۹۷۱ قدم بعالم شهود نهاده در کمتر ایام از تحصیل علوم فراغ حاصل کردند جامع معقول ومنقول بودند وحافظه قوی می داشتند به اندک زمان قران شریف یاد گرفتند بیشتر علوم از والد ماجد خود وبرخی از علماء کبار آن زمان تحصیل کردند ودر سیالکوٹ که شهری است از ملک پنجاب نزد مولانا کمال[3] الدین کشمیرے که از فحول دانشوران متورع بود واز باطن نیز بهره داشت بعضے کتب مشکله را چون عضدی وامثاله

[1] شیخ عبد الاحد رح در عنفوان جوانی بخدمت شیخ عبد القدوس گنگوهی رح حاضر شدند وبکمند ارادت درآمده تلقین اذکار وتعیین اطوار فراگرفتند وطلب مصاحبت نمودند حکم شد که بعد تحصیل علوم بملاحظه کبر سن شیخ بر زبان آوردند که ترسم پس از اتمام انصرام علوم دینیه این گرامی صحبت را در نیابم شیخ فرمودند آن وقت بفرزندم رکن الدین رجوع کن پس بعد از تکمیل علوم ظاهری بسبب ارتحال شیخ از شیخ رکن الدین خرقه خلافت قادریه وچشتیه پوشیدند وگرامی حیات را به افادات وافاضات بانجام رسانیدند واز کمال بی نفسی وتفرید با وجود کثرت تلامذه هیچ یکی از ایشان هیچ خود قبول نکردند وحوائج خانه از بازار خود می آوردند وخیلی متبع سنت بودند وسنتے را متروک نگذاشتند در ۱۰۰۷ انتقال فرمودند مزار پر انوارش بیرون سهرند بجانب غربی واقع است

آن شیخ که بود عالم اندر هر فن	جانش گهر از ل را معدن	
چون شیخ زمانه بود در علم وعمل	تاریخ وصال او بگو شیخ زمن	۱۰۰۷

[2] جلال دقائق وکشاف حقائق بود نسبت علمی غالب داشت مجموعه علم وعمل وزهد وتقوی بود در سیالکوٹ ولاهور استفادهٔ علوم را راست وعالم از فیض خدمتش بصاحب کمالی برخاست واز حضرت خواجه عبد الشهید نقشبندی بهره مند کمالات گردید صاحب کرامات بود در ۱۰۰۵ وفات یافت مرقدش در لاهور است [3] محقق حق قطب فلک اولیا ملا کمال ۱۲

خوانده اند و بعضے کتب احادیث را نزد مولانا یعقوب کشمیری علیه الرحمه گزرانده بودند
این شیخ یعقوب از خلفاء بزرگ شیخ معظم و قطب مکرم شیخ حسین خوارزمی بود و در حرمین
محترمین زادهما الله شرفا نزد کبار محدثین انجا تصحیح حدیث نموده و نیز حضرت ایشان اجازت
تفسیر واحدی[1] را با جمیع مولفاتش چون بسیط و وسیط و اسباب نزول و نیز تفسیر بیضاوی
را با جمیع مصنفاتش چون منهاج[2] الوصول و غایة[3] القصوی و غیرهما و صحیح بخاری را
با جمیع مولفات او چون ثلاثیات[4] و ادب المفرد و افعال العباد و تاریخ و غیر ذلک و مشکوٰة
تبریزی و شمائل ترمذی و جامع صغیر سیوطے و قصیدهٔ برده از عالم ربانی قاضی بهلول
بدخشانی یافته بودند و قاضی مذکور اجازت این کتب مذکوره از شیخ معظم عبد الرحمن بن
فهد داشته که او و آبای او در بلاد معظم عرب از کبار محدثین بوده اند پس حضرت مجدد
حدیث مسلسل الرَّاحِمُوْنَ یَرْحَمُهُمُ الرَّحْمٰنُ تَبَارَكَ وَتَعَالٰی اِرْحَمُوْا مَنْ فِی الْاَرْضِ
(رحم کنندگان — رحم کند بر ایشان — الله تعالیٰ رحم فرماید — رحم کنید کسانے را که در زمین بوده اند)
یَرْحَمْكُمْ مَنْ فِی السَّمَآءِ بیک واسطه قاضی از شیخ عبد الرحمن یافته حضرت
(رحم کند شما را — الله تعالیٰ)
مجدد رح در علم ادب ید طولانی داشتند روزی حضرت ایشان بمنزل فیضی در آمدند
او در تحریر تفسیر بے نقطه بود حضرت ایشان را دیده مسرور گشته التماس کرد که موضعی از تفسیر
پیش آمده که آن را بحروف غیر معجمه تاویل و تفسیر نمودن متعسر شده بسیار دماغ سوختم اما عبارت
دل خواه بدست نیامد حضرت ایشان در ساعت مطالب کثیره در کمال بلاغت بر نگاشتند
که فیضی در حیرت رفت حضرت ایشان را بیعت و ارادت از قطب زمانه شاهباز بلند آشیانه

فی الطبقة الاولیٰ من مشیخة مثل محمد بن عبید الله الاخضری و ابی هاشم البنا و ابی نعیم رضا و ... بن محمد و علی بن عیاس و ... علیهم ... یطلع ... بن ما ... المتوفی سنه ۹۲۶ مجدد ۱۲

[1] امام ابی الحسن علی بن احمد واحدی نیشاپوری در ۴۶۸ ه انتقال کرد ۱۲ کشف الظنون مذکور است و مشهر ما صنف فیه ۱۲ [2] منهاج الوصول الی علم الاصول رساله ایست مختصر از حاصل و حاصل ماخوذ است از محصول فخر رازی و محصول ماخوذ است از مستصفے غزالی و معتمد ابی الحسن بصری منهاج کتابی است که علمای مشاهیر بشرح آن متوجه شده اند تفصیلش در کشف الظنون مذکور است ۱۲ [3] غایة القصوی در فروع شافعیه است و شرح عدیده وارد کما هو مبسوط فی الکشف ۱۲ [4] در کشف الظنون مذکور است المراد به ما اتصل به الی رسول الله صلی الله تعالیٰ علیه وسلم من الحدیث بثلثة رواة تخصص الثلاثیات فی صحیح البخاری فهی اثنین و عشرین حدیثا التابعین عن مکی بن ابراهیم و هو ممن حدثه عن التابعین و هم

حضرت خواجه محمد باقی بالله اویسی نقشبندی قدس الله سره حاصل بود منقول است
که حضرت خواجه قدس سره فرمودند که حضرت مخدوم ما مولانای بزرگ خواجه امکنگی
قدس سره ما را امر کردند که بهندوستان شو تا این سلسله شریفه را انجا از تو رواجی پیدا
گردد ما خود را شایان این معنی ندیده تواضع نمودیم ایشان امر باستخاره کردند در ان
استخاره دیدیم که گویا طوطی بر شاخ نشسته و ما در دل خود نیت کردیم اگر آن طوطی
ازان شاخ آمده بر دست ما نشیند پس ما را کشایش ها درین روے خواهد نمود بمجرد
این خطور آن طوطی پرواز نموده آمده بر دست ما نشست و ما آب دهان خود در منقار او
کردیم و آن طوطی در دهان من شکر ریخت فردای آن شب این واقعه را چون بعرض
حضرت مولانا خواجگی قدس سره رسانیدیم فرمودند که شما را زودتر متوجه هندوستان
میباید شد که طوطی جانور هندی است در هندوستان از دامان شما عزیزی بوجود آید
که عالمی ازو منور گردد و شما را نیز بهره رسد منقول است که حضرت خواجه فرمودند که چون
بشهر سهرند شما رسیدیم در واقعه نمودند که تو در جوار قطبیت فرود آمدهٔ و از حلیه آن قطب
نیز آگاه گردانیدند هم صباح آن روز بدریافت درویشان و گوشه نشینان آن بلده رفتم
جماعهٔ را که دیدیم نه ایشان را بران حلیه یافتم و نه آثار و حالت قطبیت از هیچ یک معاینه

له ولادت حضرت خواجه در کابل بظهور پیوسته در ۹۷۱ه در تحصیل علوم رسمی شاگردی مجمع علوم دانای مولانا صادق حلوای که از علمای
اعلام آن ایام بوده اختیار نموده و برفاقت مولانا از کابل بماوراء النهر شده و باندک روزگار از سمو فطرت ایشان را بین الاقران امتیازی
پدید آمده و از فضائل بهره تمام روزی گشته اگرچه از تحصیل علوم صوری بقیه مانده که بسلوک دین ... راه در آمده اند فاما از ذکای فطرت و صفای
منبت دانش ایشان پایه بلند داشته تا آنکه بر تدریس کتب مشکله و حل مطالب غامضه قدرت تمام داشت از ایام تحصیل علوم صوری جوش محبت
این راه گاه بصحبت با یکان مجذوب لی مع الله میرسانید تا آنکه در بلاد ماوراء النهر که معدن این طائفه عزیز الوجود ست بسیاری از مشائخ آن عهد دریافته
و نیز بعضی بعرس توبه و انابت نیز هم آغوش گردیدند و حضرت خواجه اویسی بوده تربیت از روحانیت حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم و حضرت

نمودیم گفتیم شاید کسی از اهل این شهر قابلیت این معنی داشته باشد که بعد ازین بظهور آید همان روز که شما را دیدیم هم حلیه شما را موافق یافتیم و هم نشان آن قابلیت در شما مشهود گشت منقول است که حضرت خواجه فرمودند که در بلدهٔ سهرند دیده شده بود که ما چراغ عظیم آنجا افروختیم و مشاهده می گشت که ساعت بساعت نور آن چراغ افزون شد و نیز مشهود میگردید که مردم از ان یک چراغ افروخته ما چراغهاے کثیره بر افروخته اند این را نیز اشارت بمعامله شما میدانیم حضرت خواجگی بیکے از مخلصان خود تحریر فرموده شیخ احمد نام مردی است از سهرند کثیر العلم و قوی العمل روزی چند فقیر با و نشست و برخاست کرده عجائب بسیار از روزگار اوقات او مشاهده نموده بآن ماند که چراغ شود که عالمها از و روشن گردد والحمد لله تعالی احوال کامله او مرا بیقین پیوسته و این شیخ مشار الیه برادران و اقربا دارد همه مردم صالح و از طبقه علماے چندی را دعاگوی ملازمت کرده جواهر عالیه و النسته استعدادها عجیب دارند فرزندان آن شیخ که اطفال اند اسرار الٰهی اند بالجمله شجرهٔ طیبه است انبته الله نباتاً حسناً و نیز حضرت خواجه فرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ما هزاران ستارها در سایه او گم اند الحاصل حضرت ممدوح ازیمن نظر تربیت و برکات و هدایت حضرت خواجه رح بکمال و تکمیل واصل گردیدند پس در ساعتی که مشتری او کسب سعادت نماید حضرت ایشان را خلعت اجازت کامله پوشانید و بسهرند که وطن مالوف آنحضرت بود رخصت فرمودند جمعی از طالبان صادق خود را در خدمت ایشان تعین نمودند پس حضرت ایشان بالنعمت های فراوان بوطن باز گشتند و بامر حضرت خواجه در آن بلده بتربیت طالبان پرداختند بهمدران اندک ایام آوازه حضرت بلند شد و آستان فیض نشان محط رحال و مجمع اصحاب کمال گشت علما از دور و نزدیک

بخدمت رسیدند وامرا از ترک وتاجیک بشرف حضور بهره ور گردیدند مشائخ عهد ارادت
آوردند اکابر زمانه بتواضع برخاستند بدولت ایشان مس ها طلا شد وذره ها آفتاب گردید
ذات بابرکات ایشان آیتے بود از آیات الٰهی ونعمتی بود از نعمائے الٰهی ؎

هر لطافت که نهان بود پس پردهٔ غیب ۔۔۔ همه در صورت خوب تو عیان ساخته اند
هر چه بر صفحه اندیشه کشد کلک خیال ۔۔۔ شکل مطبوع توزیبا تر ازان ساخته اند

اطلاع بر مغیبات واشراف برخواطر وتصرفات در مکنونات ادنیٰ صفتے بود از صفات
جمیله ایشان شمارهٔ خوارق وکرامات که در کتب مقامات مروی شده به هفت صد میرسد
هرچند بحکم کلام فدوی الاحترام قطب وقت ابو الحسن نوری نور الله مرقده که فرموده وَاَعْظَمُ
اَلْکَرَامَاتِ فِیْ زَمَانِنَا شَیْئَانِ عِلْمٌ یَعْمَلُ بِعِلْمِهٖ وَعَارِفٌ یَنْطِقُ عَنْ حَقِیْقَتِهٖ
همان کثرت علم وعمل ومعرفت اکمل حضرت ایشان کرامت شگرف بود ونیز بحکم آن گفته اند

؎ اشرف معجزات قرآن است ؛

وقائق حقائق آن غوث الخلائق عظیم ترین خوارق است فاما چون بعض متصدیانند که
شمهٔ از کرامات بشنوند لهٰذا کراماتے چند بمعرض بیان در آورده میشود تولد حضرت مجدد
حسب بشارت شیخ الاسلام احمد نامقی است در نفحات مذکور است که از حضرت شیخ
الاسلام احمد رسیدند که مقامات مشائخ شنیده ایم وکیفیت ایشان دیده از هیچ کس
مثل این حالات که از شما ظاهر میشود ظاهر نشده است فرمود که ما در وقت ریاضت هر ریاضت که دانستیم
که اولیاء خدا کرده بودند بجا آوردیم وبر آن مزیدی نیز کردیم حق بفضل وکرم خود هر چه
پراگنده بایشان داده بود بیکبار به احمد داد ودر ره چار صد سال چون احمد شخصے پدید آید آنهم
عنایت ایزد تعالیٰ درباب او این باشد که همه خلق بیند هٰذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّیْ وفات شیخ احمد جام
این از فضل خدای من است ۱۲

در ۹۳۶ھ بود منقول است که آن حضرت بقصد سیر وگشت بیابان و دشت کابل متوجه شدند
روزی از قریه به قریه اخری تشریف فرما بودند که درمیان راه آفتاب گرمی کرد واز حرارت
هوا وگرد وغبار تشنگی و ماندگی بر مخدوم زاده بزرگ رحمه الله و دیگران که پیاده در عنان
میرفتند غلبه نمود اما از غایت ادب جرأت عرض نداشتند درین میان حضرت ایشان بمرحومی
مولانا محمد یوسف سمرقندی که از قدما اصحاب آنحضرت بود خطاب نموده فرمودند همانا حرارت
آفتاب وتراکم غبار یاران را ایذا میدهد مولانا معروض داشت چون معلوم و مکشوف حضرت
ایشان است چه حاجت بعرض مخلصان هست حضرت ایشان تبسم نموده گوشه چشم
حق بین جانب آسمان کرده چیزی درزیر لب گفته قدمی چند نرفته بودند که قطعه ابر ظاهر شده
محاذی ایشان و اصحاب ایشان آمده سایه افگنده بهمان مقدار که غبار فرونشیند و به حل
نه انجامد متقاطر شده وشمالی بغایت اعتدال وزیدن گرفت منقول است یکی از امراء دولت
راسلطان وقت به غضب تمام از لاهور طلبید که از و تقصیرات بوقوع آمده از مشاهده کثرت غضب
سلطان حاضران را عقیده آن بود که بمجرد رسیدن او را بزیر پای پیل افگندی نیز این
معنی را دریافته سخت هراسان گردیده بود چون بسهرند رسید بخدمت ایشان که غائبانه
اخلاصی داشت آمده بزاری تمام التماس حمایت نمود ایشان فرمودند انشاء الله سبحانه
خاطر جمع باشید که هیچ مکروهی نمیرسد بل سلطان التفات و مهربانیها خواهد نمود وی از
غایت اضطراب معروض داشت که انچه در حق این مخلص بزبان مبارک رفت آن را
بزبان قلم نیز بیارند و آن رقیمه را به من بسپارند که مرا اطمینان تمام حاصل گردد چون مبالغه
نمود حضرت ایشان تبسم نموده نوشته دادند که چون فلان از خوف غضب سلطان که
نمونه غضب الٰهی است به فقرا رجوع نمود فقرا او را در ضمن خود گرفته ازین مهلکه رهانیدند بعد از

مرخص فرمودن او بچندین روز یکی ناگاه خبر آورد که این شخص را سلطان آزار ها داده
بزندان فرستاد چون خبر بسمع حضرت ایشان رسید تبسم نموده فرمودند در نظر بعض فقرا
چون قلق صبح در آمده که وی از سلطان شفقت و عنایت بیند این خبر که میگویند صدقی
ندارد تا بعد از دو سه روز خبر رسید که آن مرد همین که بنظر سلطان در آمد سلطان بخندید و
از روی نصیحت کلمهٔ چند باو درمیان آورد و انگاه بالتفات تمام خلعتش داد و رخصت فرمود
منقول است یکی از سلاطین زادها را پادشاه وقت در زندان کرد و رای ملک بقتل آن
مقرر شد آن بیچاره هر سو دست و پا می زد و به فقرا نیز رجوعی نمود دران اثنا حضرت
ایشان به آگره تشریف فرمودند محبوس مایوس یکی از مخلصان منظور حضرت ایشان را
که آشنای قدیم او بود طلب نمود و بزبان او از حضرت ایشان توجه خاص الخاص
برای رهائی و خلاص خود نمود آن عزیز آمده به نهایت تضرع و الحاح التماس او را بعرض
رسانید ایشان آن شب متوجه شده فرداش فرمودند که باو مژده رسان که از قتل
خلاص شدی و از حبس عنقریب رهائی خواهد یافت این مژده باو رسانید اما وی را غلبهٔ
اضطرابی که داشت اطمینان تمام روی نداد بیکی از مجاذیب معتبر کس فرستاده
التماس خلاصی خود از توجه او نیز نمود و آن مجذوب را بر زبان رفت که خاطر جمع دار
که دیدم که قلاب یکی از اکابر نقشبندیه آمده ماهی او را از گرداب هلاکت کشید مقارن
آن سلطان زاده از حبس خلاص یافت و به منصب رسید منقول است که در سفری حضرت
ایشان به رباطی فرود آمده بودند ناگاه بیاران فرمودند که مری گردید درین شهر امروز
بلیه روی خواهد داد و در عامهٔ اهل شهر سرایت خواهد نمود یاران مایکدیگری را خبر کنند که
هر یک دعای ماثوره بسم الله الذی لا یضر مع اسمه شیء فی الارض و لا فی السماء گویند

بکلمات الله التامات من شر ما خلق را تکرار نمایند که هر که این دعا را بخواند بعنایت الله سبحانه وی
واسبابش محفوظ ماند ازین فرمودۀ ایشان دو ساعت نرفته بود که در بعضی خانه های
آن رباط آتش درافتاد و به شدتی هر چه تمام تر مشتعل شد چنانکه مردم از اطفای
آن عاجز گشتند و بسا خانه ها بسوخت و بسا امتعه چه بحرقت و چه بسرقه رفت مولانا
عبد المومن لاهوری که فاضل بود از مخلصان ایشان اسباب او نیز محروق گشت
و او خود را بصد محنت بخدمت ایشان رسانید حضرت ایشان بمولانا فرمودند که مگر شما
را کسی بخواندن دعای ماثوره مذکوره خبر نه کرد گفت نه حضرت ایشان یاران را از عدم
اخبار مولانا عتاب نمودند و هر یاری که آن دعا خوانده بود و اسبابش بسلامت رهائی یافت
منقول است شیخ محمد مسعود که برادر خرد حضرت ایشان بود و از مریدان مقبول صاحب
کشوف حضرت خواجه عالیشان قدس الله سرهما جهت کفاف معیشت بر سبیل تجارت به
قندهار رفته بود دوران ایام بیخبری حضرت ایشان بخادمی که حاضر وقت بود فرمودند که
عجب معامله است متوجه احوال مسعود شدم هر چند بدیدۀ مکاشفه جست وجو نمودم وی را
هیچ جا در زمین نیافتم بعد از ان چون نیک متوجه شدم صورت قبر او که بتازگی فوت
شده در نظر آمد سامعان در حیرت رفتند بعد ازین فرمودۀ ایشان بچند روز رفیقانش
رسیده خبر وفات او رسانیدند منقول است از شاهزادۀ حق پژوه دارا شکوه[1] که در سفینة الاولیا

---

[1] این شاهزاده بادشاه صورت درویش سیرت بود خرقۀ خلافت از دست عارف حق آگاه ملا شاه پوشید و بخدمت حضرت میان میر بالاهور هم حاضر شده مستفید گردید و در فقر شانی عالی و مرتبه بلند داشت سفینة الاولیا سکینة الاولیا سر اکبر دیوان اکسیر اعظم رساله حق نما رساله معارف از وست مخلص دریای توحید ست از دست اورنگ زیب عالمگیر برادر خویش به قتل رسیده ست

آنکه شاه بلند اقبال است — رتبه اش در مقام ابدال است
شاه دارا شکوه نامش بود — بمقام ولی مقامش بود
شد چو زین دام گاه حزن و ملال — شد بفردوس با دل خوشحال
جمعه و غرۀ مه عاشور — بود تاریخ وصل آن مغفور
سال تاریخ نقل آن شه دین — شد رقم صاحب بهشت برین
مرقد آن قتیل عشق اله — هست در گنبد همایون شاه

در ذکر حضرت مجدد رح می طراز د از متاخرین مشائخ و صاحب ریاضت و مجاہدت
و خوارق و تصانیف اند در اواخر حال بعضی بر شیخ تہمت کردند که شیخ میگوید مرتبۂ من
زیاده است از خلفاے راشدین رضی الله عنہم اما این محض بہتان و افترای مخالفان
است بر شیخ چرا که این فقیر خود شنیده از سیادت و نقابت پناه فضائل و کمالات
دستگاه حقائق و معارف آگاه افضل فضلای عصر علامی فہامی استاذی حضرت
میرک شیخ بن شیخ فصیح الدین که میفرمودند که وقتے مارا عبور بسہرند واقع شد و کیف
ما اتفق ملاقات شیخ احمد روی داد و در اثناے ملاقات بخاطر گذشت که اگر شیخ را
کرامتی است باید که مردم آنچه از ایشان بیان میکنند خاطر نشان من سازند و دیگر آنکه
شنیده بودم که خواجہ باقی که پیر ایشان است بے اجازت مولانا خواجگی امکنگی مرید
میگرفتند و دیگر آنکه بخواجہ خاوند محمود چه اعتقاد دارند چون ساعتے پیش شیخ نشستم
جزوی از زیر مسند خود بمن دادند که مطالعه نمایند چون آنرا تمام بدیدم بمن گفتند ازین
چیزی ظاہر میشود گفتم ازین خود ہیچ ظاہر نمی شود و آنچه درینجا است درست است

سلہ روزی در سفر گلبرگه فقیر حقیر را از جناب شاه معروف صاحب قادری که از مشاہیر مشائخ حیدرآباد و نظام دکن بوده اند اتفاق صحبت
افتاد و قال قال ذکر تحریر ہدیه مجددیه بمیان آمد جناب شاه صاحب بر محنت فقیر لب تحسین کشادند و فرمودند که در ملت مشائخ انتصار پیران طریقت
از واجبات است و از واقعات خود بیان فرمودند که ایشان در عنفوان شباب بر افادات حضرت مجدد الف ثانی علیه الرحمة متوجه شدند و بمدت
نه سال جلدی ضخیم بر نگاشتند اتفاقاً نواب لشکر جنگ بہادر که از امرای حیدرآباد بودند برای ملاقات شاه صاحب تشریف فرما شدند و مجلد ضخیم را
که پیش نظر شاه صاحب بود برداشته از کیفیتش استفسار نمودند چون معلوم شد که تحریر شاه صاحب است بر حضرت مجدد رح نواب صاحب فرمودند
که صدور این فعل از حضرت شاه صاحب خیلی مستبعد است مناسب است که درین باب استخاره کرده بر بشارت عمل نموده شود و شاه صاحب استخاره شروع کردند
چون بخواب رفتند می بینند که ایشان در صحرای لق و دق وارد اند و در انجا دوازده تن از اقطاب سر بمراقبه فرو برده اند ایشان السلام علیکم گفتند یکی
از اقطاب اثناعشر سر از جیب مراقبه برآورده جواب سلام دادند چون از ملاحظه حال معلوم میشد که این اقطاب بانتظار کسی نشسته اند که بزرگی نورانی
صبیح وجیه بلند بالا با لباس سفید وارد حال ایشان شدند اقطاب خوش حال شده بتعظیم برخاستند شاه صاحب را معلوم شد که حضرت مجدد علیه الرحمة
بوده اند ہمان قطب که بجواب سلام پرداخته بودند جسارت نموده اشارت به شاه صاحب کرده عرض داشتند که این شاه معروف اند که تحریر ایراداتے
حضرت معروف اند حضرت مجدد رح نظر غیظ بر ایشان انداختند تا آنکه از فرط ندامت غرق عرق شدند چون بیدار شدند ہمان وقت مجلد ضخیم در آب شستند

گفتند پس شما اینکه انچه ازما واقع شده همین ست و باقی افترا ست و باز بعد از ساعتی گفتند که روزی خواجه
خاوند محمود باینجا آمده بودند گفتند که خواجه باقی اجازت صریح از پیر خود ندارد بجهت آنکه روزی مولانا خواجگی
امکنگی خربزه می خوردند و قاج قاج را خود بریده بدست حاضران و مریدان میدادند
و بخواجه باقی ندادند اصحاب گفتند خواجه نیز حاضر اند مولانا خواجگی امکنگی فرمودند ما خربزه
با و درست دادیم خواجه باقی ازین استنباط کردند که مرا اجازت ارشاد دادند من گفتم
این چنین نیست چرا که ما هرگز این چنین سخنی از پیر خود و از دیگر مردم نشنیده ایم بلکه خواجه
باقی ابا می کردند که این کار از دست من نمی آید و این بار را من نمیتوانم برداشت و مولانا
خواجگی میفرمودند که ما اجازت دادیم و ترا این کار را باید کرد درین اثنا چندی از ریش
سفیدان نیز گفته اند که ما دران مجلس حاضر بودیم که مولانا خواجگی اجازت ارشاد بخواجه باقی
دادند خواجه خاوند محمود گفتند پس ما غلط شنیده بودیم و بعد ازان شیخ احمد فرمودند که انچه
از مریدان خواجه خاوند محمود به ایشان اعتقاد دارد و خواجه آنچنان نیستند و من آن اعتقاد
بخواجه ندارم هر سه سوالی که در خاطر حضرت اخوند گذشته بود شیخ جواب داده اند منقول است
چون علامة الزمان شیخ الاسلام هندوستان مولوی عبد الحکیم سیالکوتی در اوائل
یکی از معاندان حضرت شیخ بود شبی شیخ را بخواب دید که رو بروی وی آیه قُلِ اللّٰهَ ثُمَّ ذَرْهُمْ
(بگو خدا را بگذار ایشان را ۱۲)
همی خواند به مجرد شنیدن این آیت جذب شیخ و شوق الٰهی مجددی در دل وی اثر کرد و
قلب وی ذاکر گردید چون از خواب بیدار شد دل خود را ذاکر یافت چند روز به تصور
شیخ ذکر حق کرد و خود را اویسی شیخ میگفت آخر بخدمت حاضر آمد و بدرجات والا رسید
منقول است شیخ طاهر لاهوری قدس سره که از اعاظم خلفای حضرت مجدد است و استاد
شیخ محمد سعید و محمد معصوم هر دو صاحبزاده شیخ بود قبل ازین بیعت بخاندان شاه

کمال کیتھلی قادری داشت چون عالم متبحر بود هر دو صاحبزاده تعلیم علم ظاهری از وی میگرفتند روزے در محفل خلد منزل حاضر بود که حضرت شیخ مجدد را از راه مکاشفه احوال شیخ طاهر ظاهر شد و فرمود که مرا معلوم شده است که شخصے از حاضرین این حلقه طوق کفر بگردن خود خواهد انداخت و از راه هدایت و طریق دین متین خواهد برگشت و من بر پیشانی وی لفظ هو الکافر نوشته می بینم باستماع این معنی یاران که حلقه بندگی و اخلاص بگوش جان میداشتند نهایت ترسان و لرزان شدند و از شیخ بزرگ مستفسر این حال شدند که آیا ازین تمام اهل حلقه آن بے نصیب که باین بلا مبتلا خواهد شد کیست و نامش چیست فرمود که آن شیخ طاهر است یاران مجلس بظهور این معنی متاسف شدند مگر احدے این سخن بگوش شیخ طاهر نرسانید آخر کار بعد چند ماه شیخ طاهر بر زنے کافره عاشق شد و طهارت اسلام را مبدل بنجاست کفر ساخت و زنار ارتداد بگردن جان آویخت چون شیخ طاهر اوستاد حضرتین عالیتین بود از وقوع این حال بسیار غم و الم دامنگیر حال هر دو صاحبزاده بلند اقبال شد آخر روزی بوقت خوش بخدمت والد بزرگوار عرض کردند که اوستاد ما غریق دریاے کفر شده است توجه فرمایند که باز مشرف باسلام گردد فرمود که هر چند شدنی بود شد که در لوح محفوظ بحق او همین مکتوب بود آخر هر دو فرزند سعادتمند در باب مغفرت شیخ طاهر از بس اصرار کردند حضرت شیخ بخاطر داری فرزندان دلبند دست دعا بجناب کبریا بر داشت و عرض کرد که الٰهی حضرت غوث الاعظم شیخ عبد القادر جیلانی فرموده است که هیچکس را بر قضای مبرم دست قدرت نیست مگر مرا چون یکی از دوستان خود را این مرتبه [illegible] فرمودی من هم امید دارم که بواسطه من از شیخ طاهر این بلای ازلی بگردد فی الحال تیر دعا بهدف اجابت رسید و شیخ طاهر از خواب غفلت و مستی عشق مجازی

[illegible]
سال ولادت ... اوبرادم و ارشاد و خلق
چهل سال ... ان حضرت
نود سال و وفات او در
۱۰۲۵ بود رحمه الله تعالیٰ
۱۲ منه

بیدار شده افغان وغیرہ ان بخدمت شیخ حاضر آمده دوباره خلعت اسلام پوشیده دست ارادت بدامان شیخ زده و در اندک زمان بدین مراتب عظمی رسید حضرت ایشان بعمر سه وشصت سال ۱۰۳۴ھ ازین خاکدان به بهشت جاودان نقل فرمودند تفصیل حالات در برکات احمدیه وحضرات القدس وغیره مذکور است عاجز گوید ؎

بسوی باغ جنان شد امام ربانی	زسوز عشق دل عالمی کباب شده
بسال رحلت او گفت عاجز خسته	بسیر انفس وآفاق کام یاب شده ۱۰۳۴ھ

اکنون دریافتنی است که ذات بابرکات حضرت شیخ مجدد رح از حلیه جمیع کمالات ظاهری وباطنی واز سائر شرائط مجددیت محلی ومجلی ومزین بود وتجدید وتائید دین متین از حضرت ایشان بوجهی ظاهر شده که ظلمت کفر وبدعت بانوار ایمان وسنت متجلی گشت وعماد سداد ورشاد درهمگی قریه وبلاد برپا شده بنای اسلام استحکام یافت وتمامی دیار عرب وعجم از شام وروم وحجاز ویمن وحبش وتکرور وهند وسند وغیره از خلفاء حضرت ایشان رح فیضیاب گردید تا آنکه مشائخ وقت از مشیخت استعفا داده به ملازمت صحبت بابرکت حضرت رح افتخار دارین ورزیدند واولیاء عصر بانقیاد وفرمان برداری باوج بلندی وقرب صمدی رسیدند وسالکان طریقت بمدارج ولایت ومعارج هدایت آناً فاناً ترقی می نمودند وعجائب انوار وغرائب روزگار دراندک زمانه مشاهده می کردند که بصحبت دیگران سالها میسر نبود وبعضی از کمالات ومقامات که بر کملین سابقین رضوان الله علیهم اجمعین منکشف نه شده بود از زبان حضرت ایشان ظاهر شد چنانچه مولانا شاه عبدالعزیز[۱] دهلوی رح دریناب تحریر می فرماید ولایات در

---

[۱] امام المحدثین مقتدای مفسرین جامع علوم ظاهری وباطنی بود در علم وحلم وورع وتقوی وتدریس وتلقین رتبه بلند داشت ودبسیار بشاگردی آن زبدة الابرار بهره یاب شده ومقام فضیلت وتکمیل رسیدند درین زمانه اخیر اگر ذات بابرکات وی را خاتم الاولیاء گویند بجاست سر الشهادتین بستان المحدثین تفسیر عزیزی تحفه اثنا عشریه وغیره از تصانیف وی مقبول عالم وعالمیان است تعلیقات بجواب شیخ عبدالحق دارد ...

زمان قربت از زمان سعادت نشان آنحضرت رائج و متداول شدند و صحابه و تابعین و
تبع تابعین وَهَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ الْجُنَیْدِ وَاَقْرَانِہٖ ثُمَّ هَلُمَّ جَرًّا اِلٰی زَمَانِ رُؤَسَاءِ الْقَادِرِیَّۃِ
وَالْچِشْتِیَّۃِ و طریق تحصیل آن مدون و مبوب و مفصل گردید بخلاف مقام خلت که درین
عهود متطاوله اصلا کسی ذکر آن نکرده و نه طریق تحصیل آنرا کسی بیان نمود تا هزار سال گذشت و طریق
تحصیل آن مقام در پرده اختفا و احتجاب ماند تا آنکه حق سبحانه تعالی حضرت مجدد را برروی
کار آورد و ایشان استنباط ظهور این مقام که در جوهر شریف آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم مودع
و مکنون بود گردانیدند و هزاران طالبان را بطفیل ایشان سلوک این طریقه میسر شد الحمد للہ
حالا بیان طریقه بوجهے نمایم که اختصاص آن باتباع مجددیه کالشمس فی رابعة النهار منکشف
گردد قبل از حضرت مجدد طرق همه از راه محبیت و محبوبیت بوده اند اول راه محبیت می پیمودند
و آخر بمرتبه محبوبیت فائز میشدند و آنچه لوازم محبیت است از ذکر جهر و وجد و شوق و انکسار
و تضرع و صبر و توکل و رضا جاری او و مراقبه صفات خصوصاً احاطه و معیت و استغراق در
[illegible] اَلْمِثَالِ داشتن و صفات خود را و غیر خود را مستهلک
[illegible] در ذات او مندمج ساختن و حسن و جمال او را در هر مظهر
[illegible] بلیغ مینمودند تا آنکه با نوار و تجلیات در ابتدا ر سلوک و
[illegible] دوم اتحاد می زدند که اَنَا مَنْ اَهْوٰی وَمَنْ اَهْوٰی اَنَا تا آنکه
[illegible] نی که ارهاص طریقه مجددیه بودند تعلیم ذکر خفی نمودند باز در
[illegible] و بار پیدا کرد لیکن در عهد حضرت خواجه عبید اللہ احرار
[illegible] و غلبه پیدا کردند تا آنکه حضرت مجدد قدس اللہ سره آن
[illegible] سینه خود سراغی به محبوب پیدا کردند حالا عنایت ساری

موقوف شد و شوق و اشتیاق و وجد و جناحات و تضرع یکطرف ماند هر چه هست در قلب و روح و سر و خفی و اخفی و عناصر بدن است تا آنکه انوار و تجلیات از باطن خود می افتد و رفته رفته بمقام خلت میکشد معنی محبیت عاشقی است و معنی محبوبیت معشوقی است و معنی خلت یارانه است و سابق عاشقی و معشوقی بود و اینجا آرزو و نیاز از جانبین است و سرگوشیها از طرفین واقع میشود و در عاشقی نعره و بیتابی و سر بر در و دیوار شکستن و در معشوقی غنج و دلال و فخر و مباهات بوده است اینست طریق خلت بطریق اجمال و اگر تفصیل آن کسے خواهد با اتباع مجددیه چند سال نشست و برخاست نماید و در وجدان خود نظر کند که چه رنگ پیدا میشود و رای طرق سابقین انتهی علما مشار الیهم بالبنان که در طول باع نظیر خود نداشتند بملاحظه براهین ساطعه و حجج قاطعه به مجددیت حضرت ایشان رح لب کشادند چنانچه مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی و مولانا جان محمد لاهوری و مولانا عبد السلام دیوکی وغیرهم رحمة الله علیهم اجمعین و در تحریرات و تقریرات خودها حضرت ایشان را مجدد الف ثانی[1] گفته اند صاحب جواهر المجددیه در کتاب خود می آرد امام ربانی شیخ احمد سرهندی از اکابر صوفیه است و جامع علوم ظاهری و باطنی و صاحب مقامات علیه و کرامات جلیه است اکثری از علماء و عرفا او را بزرگ داشته کان فاضل محقق مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی بر مجددیت وی رفته و مجدد حادی عشر گفته است و مناسب عرفا در سلسله وی در هند و سند و عرب و عجم خصوصاً در روم و شام و عراق و بعضی از ملات

[1] یعنی مجدد الف ثانی نزد ایشان و توابع ایشان اینست که واسطه فیض ... فرموده اند که بر من مکشوف ساختند که حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه و جناب ... ائمه سابقه باشند و بعد از ایشان تا ائمه اثنا عشر همین منصب قائم است پس حضرت ... شده اند و بعد از ایشان بر سر الف ثانی حق سبحانه تعالی مرا هم از ین منصب نائب ایشان ... هر کس که بدرجه ولایت میرسد واسطه فیض او من می باشم بغیر توسل من هیچ ولی بو...

... یان حضرت ... باید ولایات در ... او ستاد ... الحق دارد و ملاقی ...

ذکر مجدد الف ثانی بودن آنحضرت

بلدان درین زمان اشتهار تمام دارد آوست که نشر انواع علوم و اسرار فرموده در شرح
مقامات طریقه از سابقین سبقت برده است و آوست که بفهم مقطعات قرآنیه معزز گشته و
بحصول اسرار متشابهات فرقانیه امتیاز یافته است و آوست که اسماء انبیاء به هندوستان
و تابعان ایشان بروی مکشوف گشته و مقامات و درجات ایشان را مبین ساخته است
و آوست که باعلام آلهی جلشانه مراتب ولایت و نبوت و رسالت و کمالات اولی العزم
و مقامات خلت و محبت بیان فرموده و مخصوصات سید انبیاء علیه و علیهم الصلوة والسلام
ظاهر نموده است قدس الله تعالی روحهم و افاض علینا فتوحهم انتهی مولانا شاه عبد العزیز
دهلوی در مکتوب اسمی حافظ صدر الدین حیدرآبادی می طرازد هر گاه این معرفت پخته شد
و رفته رفته در فهم کلمات عارفان طریقه مردم کج فهم راه اتحاد پیمودند و این معرفت غامضه را
گروه قلیله ابطال شرائع و تکلیفات نمودند و مذهب شیخ محب الله آبادی که ظاهرش قدم
و آخرش وادی اتحاد میزند شیوع تمام و رواج مالاکلام یافت عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد
و تضرندی را بر روی کار آورد و علوم غریب بر ایشان القا فرمود من قبیل تعدیل الحار
[illegible]بارد والرطب بالیابس تا هیئت اعتدالیه در اذهان مردم جاگیر دو باطل ممزوج بحق
[illegible]تقاع و امضا پذیرد و همین است مصداق معنی مجددیت انتهی اول کسے که حضرت
[illegible] الف ثانی گفت مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی رحمة الله علیه بود در برکات احمدیه سطر از
[illegible]یدهم ابر دل خطور میکرد اگر یکے از اعاظم علماے وقت این معنی را که حق سبحانہ
[illegible]ن را مجدد الف ساخته مسلم میداشت تائید تمام بود تا روزی باین خطره بخدمت

[illegible] علما [illegible] و اعاظم علمای عهد خود بود در علوم باطنی وحید عصر و در علوم ظاهری فرید دهر در تمامی علوم ماهر بود در زمان وی در جامعیت
[illegible] نظیر [illegible] ماهر دی و ملا محمود جونپوری غالب آمده شاگرد حضرت شاه مولانا کمال الدین کشمیری است تصانیف عدیده دارد که همه اشخص مقبول
[illegible] بیضاوی حاشیه مقدمات تلویح حاشیه خیالی حاشیه شرح شمسیه حاشیه مطول حاشیه عبد الغفور ترجمه غنیة الطالبین وغیره مولانا را ست

حضرت ایشان رسید باین حقیر خطاب نموده فرمودند که مولانا عبد الحکیم سیالکوٹی که در علوم
عقلیه و نقلیه و تصانیف علیه چون وی در دیار هند نی نماید کتابی بنام نوشته بود و تبسم نموده
فرمودند یکی از ان فقرات مدحیه این بود که مجدد الالف الثانی انتهی حضرت مجدد اشتغال با
تصانیف هم داشتند از تصنیفات حضرت ایشان هست رساله تهلیلیه و رساله اثبات النبوة
و رسالة المبدء و المعاد و رساله مکاشفات غیبیه و رساله آداب المریدین و رساله معارف لدنیه
درین ذکر احوال و مقامات خاصه خود بیان فرموده و رساله رد شیعه و تعلیقات عوارف و
شرح رباعیات خواجه عبد الباقی علیه الرحمه ورای آن مکاتیب حضرت ایشان رساله هاست
که هر رساله ازان محتوی اسرارهاست هیچ یکی از متقدمین مثال آن بچشم سر ندیده و احدی
از متاخرین بگوش حقیقت و معرفت نظیرش نشنیده اشتهار و قبولیت آن امری است
خداداد تحریرش همان و اشتهارش همان مکتوبات و تصانیف هیچ از کاملین باین غایت مشتهر
نگردید اگرچه در زمان حضرت مجدد بعض حضرات لب باعتراض کشادند و بعد ازان نیز سلسله
رد و انکار دراز بود مگر بقدر انکار بلکه مزیدی بر آن تائید غیبی درجه شهرت و قبولیت افزود حضرت
مجدد علیه الرحمه باوصف کمالی که داشتند بجواب هیچ معترض متوجه نشدند بلکه در مکتوب دوصد
و چهارم از جلد اول تحریر می فرمایند از سخنان پریشان ارباب خسران محنت نکشند کل یعمل علی
شاکلته لایق آنکه بمکافات و مجازات متعرض نشوند در وغی را فروغی نیست باعث کسادت
بازار آنها کلمات متناقضه آنها خواهد بود و من لم یجعل الله له نورا فما له من نور یشنید که پیش دارند
و رهمان کور شد و از غیران چشم پوشند قل الله ثم ذرهم فی خوضهم یلعبون انتهی ازانجا که از زمان
باستان چنان معمول است که مردمان در پی ایذارسانی خاصان خدا افتند چنانکه ذکرش کرده
شد با حضرت مجدد رح نیز دقیقه از عداوت نا مرعی نه گذاشتند و بیشتر سبب هیجان این فتنه انکار

توحید وجودیست واثبات توحید شهودی است چراکه از چهار صد سال یعنی از عهد حضرت شیخ بن عربی رحمة الله علیه تا عهد مبارک ایشان ادعیه اسماع واذهان مردم از مسئله وحدت وجود مملو بوده است وانکار حضرت مجدد بر توحید وجودی نه مثل انکار علمای ظاهر است بلکه از مقامی که وجودیه تکلم می کنند تصدیق وتسلیم آن مینمایند این قدر هست که مقصود اصلی را فوق این مقام میفرمایند وغیریتے فی الجمله بین الحق والخلق بنهجے که مخل وحدت وجود حقیقی که متحقق در خارج حقیقی است نگردد ثابت می کنند به خلاف وجودیه که درمیانه حق وخلق عینیة اثبات مینمایند ونیز چون بنا ر طریقه حضرت ایشان بر اتباع سنت است مبتدعین در پے انکار حضرت ایشان شدند وچون جهانگیر[سله] بادشاه بیشتر اوقات درحالت سکری بود وقت را غنیمت دانسته باو اطلاع دادند که حضرت مجدد رح مقام خود را فوق مقام صدیق اکبر گوید چون جهانگیر تفتیش حال کرد حضرت امام ربانی لب به پاسخ گشادند که شما خدام را برای خدمتی خاص با ایوان خود طلب می سازید وآن خادم بعد طی مقامات امرا پیش شما میرسد باز به محل خود عود می کند ازین خادم را تفوقی بر امرا نمی باشد جهانگیر خاموش شد پس شخصے از حضار به جهانگیر گفت که تکبر این شیخ نگریستنی است که ترا سجده نه کرد شما که ظل الله وخلیفة الله هستی بلکه تواضع معمولی هم بجا نیاوردند پس جهانگیر حکم کرد تا به قلعه گوالیار مقید کردند [سه]

حال درویش همان به که پریشان باشد	پرشود خانه زخورشید چو ویران باشد

سله بعض اهل تواریخ این را فتنه انگیزی روافض قرار داده که درعهد جهانگیر سر بر داشته بودند چنانچه تفصیل در رساله انوار احمدیه مذکور گشته ودر خزینة الاصفیا از مولوی غلام سرور چشتی مذکور هست ۱۲ سله جهانگیر بن اکبر بادشاه چغتای بتاریخ چاردهم ربیع الثانی سنه ۱۰۱۴ بر تخت سلطنت نشست وتا بست ویکسال وهشت ماه وسیزده یوم بادشاهی نمود وپنجاه وهفت سال ویازده ماه وده یوم عمر یافت سلطان را با نورجهان زوجه شیر افگن خان تعلقی بود چون شیر افگن خان بمرد از ملکه معظمه گردید ونورجهان بدین غایت بر مزاج شاهی مسلط شد که حکومت بادشاه محض برای نام بود واجرای احکام مالی وملکی وفیصلجات ومهمات سلطانی صرف متعلق بذات نورجهان بیگم بود بحدیکه سکه زر هم بنام نورجهان بیگم بدین بیت مضروب شده سه ۱۲

شاہجہان کہ عقیدتے باحضرت امام میداشت افضل خان وخواجہ عبدالرحمن راکہ از مقربان ومعتمدان شاہجہان بودند با بعض کتب فقہیہ پیش حضرت فرستاد کہ چون علما سجدہ تحیت را برای سلاطین جائز داشتہ اند اگر وقت ملاقات بہ سلطان سجدہ کنی من ضامن ہستم کہ ضررے بحضرت نخواہد رسید حضرت قبول نداشتند و فرمودند کہ این رخصت است وعزیمت دران است کہ سجدہ بہ غیر اللہ کردہ نشود چنانکہ این واقعہ را سید غلام علی آزاد بلگرامی در کتاب سبحۃ المرجان فی آثار ہندوستان نگاشتہ ؎

فِی طَرِیْقِ الْعِشْقِ اَنْوَاعُ الْبَلَا … اَیُّهَا الْقَلْبُ الْحَزِیْنُ الْمُبْتَلَا
لَاتَکُنِ الْقَلْبُ الْعَشُوْقُ الْمُمْتَحَنْ … لَا اُبَالِیْ فِی الْبَلَایَا وَالْمِحَنْ

سہل باشد در رہ فقر و فنا … گر رسد جان را تعب تن را عنا
رنج راحت دان چو شد مطلب بزرگ … گرد گلہ توتیاے چشم گرگ
کے بود در راہ عشق آسودگے … سر بسر درد ست وخون آلودگے
تا نہ سازی بر تو آسائش حرام … کے توانی زد براہ عشق گام
غیر ناکامی درین رہ کام نیست … راہ عشق است این رہ حمام نیست

از بعض ثقات شنیدہ شد کہ ہر گاہ جہانگیر حکم نہب خانہ حضرت مجدد علیہ الرحمہ داد حضرت بہ احفاد خود امر فرمودند تا زینہار نسبت بادشاہ اسلام بہ دعاے بد لب نہ کشایند ؎

شنیدم کہ مردان راہ خدا … دل دشمنان ہم نکردند تنگ

چون حضرت مجدد رحمہا اللہ ہیچ سنت انبیا علیہم الصلوۃ والسلام را از دست ندادہ بودند تقدیر الہی مقتضی حبس وی گردید تا سنت یوسف علیہ السلام مودی گردید ؎

آنہا کہ پاے در رہ مولا نہادہ اند … گام نخست بر سر دنیا نہادہ اند

آورده اند پشت برین آشیان دیو | پس چون فرشته روی به عقبی نهاده اند
آن طوطیان ره چو قدم برگرفته اند | طوبی لهم که بر سر طوبی نهاده اند
زاد ره و ذخیرهٔ این وادی مهیب | در طشت سر بریده چو یحیی نهاده اند
اول بزیر پای سگان خوار گشته اند | و آخر چو باد سر سوی مولی نهاده اند

اُمّر دہم اول کسی که درین وادی قدم اعتراض نهاده شیخ عبد الحق دهلوی اند که از مشاهیر علمای حنفیه دیار هند بود شیخ معاصرت با حضرت مجدد علیه الرحمه داشت و این معاصرت را باین وجه که هر دو از مقتبسان انوار بارگاه حضرت خواجه باقی بالله علیه الرحمه بودند قوتی گردیده پس شیخ بحکم اَصْلُ الْمُعَاصَرَةِ الْمُنَافَرَةُ در بدو امر رساله بر حضرت مجدد تحریر کرده چنانکه حضرت شیخ در آخر رساله ناخوشی خود باین عبارت ظاهر می فرماید یکباری شنیده که نسبت به فقیر این آیت می خوانند وَاِنْ یَّکُ کَاذِبًا فَعَلَیْهِ کَذِبُهٗ وَاِنْ یَّکُ صَادِقًا یُّصِبْکُمْ بَعْضُ و ظاهر است که طعنه های معاصر قابل اعتماد نباشد چنانکه حافظ ذهبی کلام اقران را قابل سماعت ندانند در سیر اعلام النبلا مذکور است هٰذَا مِنْ کَلَامِ الْاَقْرَانِ الَّذِیْ لَا یُسْمَعُ (این از کلام معاصرین است که شنیده نمی شود ۱۲) ابن فهد در حاشیه ضوء اللامع فی اعیان القرن التاسع در تحت ترجمهٔ علامه سیوطی نگارد وَالَّذِیْ اَدِیْنُ اللّٰهَ بِهٖ اَنَّ مَا قَالَ کُلٌّ مِّنْهُمَا فِیْ صَاحِبِهٖ لَا یُعْبَاُ بِهٖ کَمَقَالَةِ الْمُعَاصِرِیْنَ بَعْضِهِمْ فِیْ بَعْضٍ هرگاه در علامه سیوطی و سخاوی بسبب معاصرت این چنین اتفاق افتد به دیگران چه رسد و علامه ابن حجر مکی در خیرات الحسان از ابن عباس روایت کرده اِسْتَمِعُوْا کَلَامَ الْعُلَمَاءِ وَلَا تُصَدِّقُوْا بَعْضَهُمْ

سله شیخ عبد الحق از مشاهیر علمای دهلی است در محرم ۹۵۸ه قدم در دنیا نهاده و قبل از بلوغ بیشتری از علوم حاصل کرده و هم بست و دو سالگی قرآن یاد کرده و بر مسند افاده نشسته و در عنفوان شباب بحرمین محترمین رسیده از عبد الوهاب متقی به تحصیل علم حدیث بوطن مالوف خود مراجعت نموده تا پنجاه و دو سال به تعلیم اولاد و طالبین مشغول شده تصانیف صغار و کبار وی تا صد میرسد و در ۹۸۵ه بخدمت شیخ موسی قادری خرقهٔ قادریه زیب تن ساخته در ۱۰۵۲ه رحلت فرموده عمرش قریب بصد سال رسیده بود ۱۲ منه سله الضوء اللامع تصنیف شمس الدین سخاوی است المتوفی سنه ۹۰۲ه سیوطی

فِي بَعْضٍ وَهُوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهٖ لَهُمْ اَشَدُّ تَغَايُرًا مِنَ التُّيُوسِ فِي زُرُوبِهَا وَكَذَالِكَ جَاءَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِيْنَارٍ وَمِنْ ثَمَّهٖ ذُكِرَ فِي الْمَبْسُوطِ فِي مَذْهَبِ مَالِكٍ اَنَّهٗ لَا يَجُوْزُ شَهَادَةُ الْقَارِي بِبَعْضِ الْعُلَمَاءِ لِاَنَّهُمْ اَشَدُّ النَّاسِ تَحَاسُدًا وَتَبَاغُضًا

از صحبت دوستی برنجم
کاخلاق بدم حسن نماید
علیم هنرم کمال بیند
خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم بیباک
تا عیب مرا به من نماید

شیخ درین رساله که بمقابله حضرت مجدد است اولاً جا بجا بالغیب نوشته در صد و جواب مکتوب هشتاد و هفتم از جلد ثالث گردیده که حضرت مجدد علیه الرحمه بمولانا صالح کولابی در اسرار مرادی و مریدی زیب تسطیر فرموده پس ازان بر مکتوب یکصد و بست و یکم از جلد ثالث مگر شیخ به تقاضای همزمانی درین رساله راه تحقیق گذاشته در بادیه تعصب گام پیما شد با دنی تامل پیدا میشود که اولا چون شیخ از علمای ظاهر بود بنای اعتراض را بر علوم ظاهری نهاده است و ازان غباری بر دامان علوم حقائق و معارف نمی نشیند

کاین ره که تو میروی به ترکستان است

ثانیاً بیشتر بنای اعتراض بر مسموعات نهاده اند باآنکه در مکتوبات شریف اثری ازان پدید نیست بلکه بعض جا خلاف آن یافته میشود و این معنی از داب مناظره بمراحل دور است چه کدامی الزام بر خصم عائد نمی توان شد تا آنکه منشاء الزام را در کلامش نیابند ثالثا الزامی که عاید کرده شد حضرت مجدد رح آن اعتراض را بطور خود دفع فرموده اند درین صورت نیز

سلہ تیوس جمع تیس بز نر آهوی نر ۱۲ سلہ زروب جمع زرب جایگاه گوسفند ۱۲ سلہ مولوی غلام سرور چشتی در خزینة الاصفیاء نگارد پس بادشاه بار شیخ را نزد خود خواند و سجده تحیت خواست چون شیخ مرتکب ازین امر نه شد معاندان باز سر بشورش برداشتند و بر مضمون مکتوب که سابق ذکر کرده شده دیگر مضامین مکاتبت که فهم ظاهر بینان با آن نمیرسید اعتراضها بوقوع آوردند خصوصا مولوی عبدالحق دهلوی قدس سره هم درین بحث مکتوبها نوشت و جوابها

کلام محل اعتراض نخواہد بود را بعا اعتراض برکلامی کردہ شد کہ مثل آن کلام یا بالاتر ازان
بروایت ثقات بلکہ بروایت شیخ از حضرات صوفیہ مشار الیہم بالبنان منقول ہست
پس اعتراض برکلام حضرت مجدد عین اعتراض است برحضرات صوفیہ صافیہ قدس اللہ
اسرارہم و ازینجا است کہ اکابر علما متوجہ شدہ و اد جواب شیخ دادند ۵

عنقا شکار کس نہ شود دام باز چین	کانجا ہمیشہ باد بدست است دام را

مگر الحمد للہ کہ آخر الامر غشاوت بشری زائل گردید و شیخ رح از تحریر خود نادم و پشیمان شد
حضرت شاہ غلام علی رح در رسالہ خود تحریر می فرمایند اگرچہ شیخ در اوائل حال بے تحقیق اعتراضہا
نمودہ اما در آخر ازان باز ماندہ در واقعہ رسالت پناہ صلی اللہ علیہ وسلم را دیدہ کہ میفرمایند
ہر کہ اخلاص بما دارد با ایشان نیز داشتہ باشد و اشارت بحضرت مجدد فرمود پس شیخ
از انکار استغفار نمودہ بخدمت خواجہ حسام الدین احمد خلیفہ حضرت خواجہ باقی باللہ رح باین
عبارت نوشتہ کہ درین ایام صفای باطن فقیر بخدمت میان شیخ احمد سلمہ از حد متجاوز
است اصلا پردہ بشریت و غشاوہ جبلیت درمیان نماندمی داند کہ ازکجا است قطع نظر از
رعایت طریقہ انصاف و حکم عقل کہ با چنین عزیزان و بزرگان بد نباید بود در باطن بطریق

سلہ در رسالہ کشف الغطا مذکور است وقد رایت بخط سند العلما افضل الفضلا مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی فی بعض تصانیف علی کلامہ قدس سرہ ہذہ
العبارۃ قدح کردن در سخن بزرگان بے مراد ایشان جہل است و نتیجہ نیک ندارد پس رد کلام مشیخت پناہ عرفان دستگاہ شیخ احمد از جہل و
نافہمیدگی است کتبہ الفقیر عبدالحکیم وان ارت تصدیق ذلک فذلک الخط عند امام العصر الشیخ محمد النقشبندی خلف قدوۃ العلما الشیخ محمد معصوم
فحکمک بعد انتقاء علمای زمان بملاحظہ تصانیف فضیلتے کہ شیخ الاسلام مولانا عبدالحکیم رح داشت نیک میدانند تام سلہ خواجہ حسام الدین از
خلص احباب و اجلہ اصحاب حضرت خواجہ باقی باللہ بود اول بقید امارت و جاہ مبتلا بود پس از وفور مناسبتی کہ او را بطائفہ علیہ اولیا بود بخدمت
حضرت خواجہ باقی رح رسیدہ ازین برکت صحبت حضرت ایشان پردہ غبار ایکسو نہادہ ادہم وار پلاس محشن در پوشیدہ از سر موالی و موال و جاہ و جلال
برخاست و بر تصدیعات امرا التفات ذکردہ پای ہمت بر جادہ استقامت بیفشرد حضرت خواجہ باقی رح تربیت ایشان بہ شیوہ جلال میفرمودند بظاہر عتابہا
مینمودہ می برانداز ظاہر و باطن خطابہا فرمودہ میخواندہ اند سہ چہ خوش نازلیست ناز خوبرویان ۞ ز دیدہ راندہ را وز دیدہ جویان ۞ بچشمی ناز بے اندازہ کردن

ذوق و وجدان وغلبه چیزی افتاده است که زبان از تقریر آن لال است اللّٰهُ مُقَلِّبُ الْقُلُوْبِ
وَمُبَدِّلُ الْاَحْوَالِ شاید ظاهر بینان را استبعاد است من نمیدانم که حال چیست وچه مثال است
ودر مکتوبی طولانی با ولاد خود بدین مضمون نوشته آنچه مسودات اعتراضات بر کلام میان
شیخ احمد سلمه الله تعالی نوشته ام همه را در آب بشویند غباری که به نسبت ایشان بخاطر رسیده
بود بصفا انجامید انتهی حضرت شیخ در آخر رساله می فرماید بعد از آنکه آوازهٔ کمالات شما
درمیان است آن نیز میگویم خداوندا این مرد از کمالات خود این چنین خبر میدهد اگر صادق
است بار او لیل صدق وحقانیت او الهام فرمایا او را تصرفی در ما پیدا آید که رفع شبه والتباس
کند انتهی همانا حق تعالی جل شانه دعای او را قرین اجابت فرمود تا آنکه بسبب انکشاف حقیقت
امر از تحریرات خود رجوع نموده شیخ در رساله تحصیل التعرف فی معرفة الفقه والتصوف که بطور
شرح قواعد شیخ عبد الوهاب متقی است می نگارد که انکار از اقوال متصوفین گاهی بمقتضاے
اجتهاد معترض میباشد گاهی برائے قطع ذریعه یعنی ضلالت عوام که ظاهر شریعت را از دست
دهند گاهی بسبب عدم فهم تحقیق مطلب مگر این را شیطان نسبت خود کسے باور دارند گاهی بسبب
قصور مواد علمیه گاهی بسبب جهل از علت گاهی بسبب بودن مقام از مبهمات گاهی بسبب عناد
واستکبار بر ناظرین رساله شیخ نیک پیدا است که باستثنای صورت اول وثانی همه دواعی انکار
در ایرادات شیخ موجود است رجوع وی محض از توفیقات باری تعالی است جل شانه واعظم باری که
هرگاه پیش حضرت شیخ اعتراضها از غبار خاطر سر برداشته اند وبعد صفای قابل شستن متصور
شدند پس لیاقت آن ندارند که در معرکه اهل صدق وصفا پیش کرده شوند که کیفیت رجعت
شیخ رحمه الله از انکار از همان عصر مشهور ومعروف است وبعض کملین سلسله چشتیه در همان قرب
زمان تصدیق آن کرده اند شاه فتح محمد فتحپوری چشتی در مناقب العارفین آورده که چون برار قام

ملا فتح محمد چشتی صاحب ... در مناقب العارفین نوشته است ... انکار ...

احوال شیخ احمد کابلی رسیدم و مکتوبات او را مع معارضات شیخ عبدالحق دہلوی ملاحظہ کردم تحیرم
افزود کہ چہ نویسم باوجود صدور چنین کلمات کفر در حق ختم المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم و اہانت
اولیا را کہ ارض و سما بر علو مرتبۂ آنہا شہادت میدہد ہمچنین اکابر مثل شیخ آدم بنوری و دیگر
کسانیکہ در سلسلہ وی داخل اند اکثری علما و محدثین صاحب حال و قال اند چسان اتباع
کردند خصوصاً علماء بلخ و بخارا و کابل کہ در تدین و صلابت دین نظیری ندارند اکثری ہمین
سلسلہ اختیار کردہ اند پس برای تفتیش حال وی قصد دہلی کردم و از شیخ نور الحق بن شیخ دہلوی
ملاقی شدہ استفسار حال وی نمودم بہ تحقیق پیوست کہ شخصے حسن خان نامی از قوم افغان از
مریدان شیخ کابلی چیزی از وی آزردگی پیدا کردہ مسودات مکتوبات شیخ را کہ نزد وی بود و از ان
تحریف کردہ بستہ نسخہ نویسانیدہ جا بجا منتشر گردانید چون نقل مکتوبات شیخ دہلوی کہ از خلفاء شاہ
عبد الباقی بود رسیدہ کمال متوحش شدہ مکتوبی در رد آن اقوال کافرہ بشیخ کابلی نوشت بسیار
زجر و توبیخ کرد از اینجا شیخ کابلی مسودات خود را کہ دستخطی بودہ بجنسہ نزد شیخ دہلوی فرستادہ
نوشت کہ معاذ اللہ کہ از من چنین کلمات بصدور پیوستہ باشد یکی از مریدان من مردود
بطریقت گشتہ این فتنہ برپا ساخت و مرا ہدف بر ناوک پیر نمود و آخر بدعای من گرفتار شدہ در بخارا
در تہمت ارتداد کشتہ شد بعد دریافت آن شیخ دہلوی در توصیف آن مقال و اعتذار عدم
علم بدین حال مکتوبی نوشت چنانچہ آن مکتوب شیخ دہلوی دستخطی شان ملاحظہ کردم و الحمد للہ
علی ذلک و اگرچہ نزد وی زمرۂ اہل وجد و سماع از جنس فساق ایم لیکن بحکم ظنوا المؤمنین خیرا
راہ انصاف پیمودہ در پے تفتیش حال وی شدیم انتہی ہمانا وجہ رجوع ہمین باشد کہ مولوی
غلام سرور چشتی در خزینۃ الاصفیا می نگارد و شیخ عبد الخالق سرہندی میفرماید کہ شیخ عبدالحق محدث
دہلوی کہ اعلم علماے دہلی بود بحضرت شیخ مجدد نزاع داشت روزی من بتقریب ملاقات

ملاحظہ نور الحق از فرزند
ارجمند شیخ عبدالحق
محدث دہلوی است
[illegible]
در علوم [illegible]
بسلسلہ قادریہ [illegible]
خلیفہ [illegible]
[illegible]
فرزندان [illegible]
حاضر شدہ و باہتمام
مقامات سلسلہ نقشبندیہ
مجددیہ رسیدہ از کاملان
وقت گردید شرح صحیح بخاری
موسوم بہ تیسیر القاری
از جملہ تصانیف وی است
وفات وی بر قول صحیح
[illegible] بودہ است ۱۲
ملاحظہ [illegible]
[illegible] ۱۲

نزدش رفتم وذکر کرامت آنحضرت شروع شد شیخ عبدالحق بر سر انکار آمد جواب دادم که
با بزرگان دین عداوت داشتن خوب نیست مصحف ما و شما قرآن است تجدید وضو کنیم و مصحف
مقدس بکشائیم هر آیتے که باول صفحه برآید فال حال شیخ احمد مجدد خواهد بود شیخ عبدالحق قبول
کرده بعد تجدید وضو دوگانه ادا نمود و مصحف را بدست گرفته بتواضع وتکریم تمام بکشاد سر
ورق مصحف این آیت برآمد رِجَالٌ لَّا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ [1] از خواندن این آیت
علامۂ مذکور تائب شد و باز بر سر نزاع وعداوت نرفت [2] چون از تحریر مقدمه فارغ نشستم
وقت آنست که باظهار اصل مرام کمر همت بربندم و یگان یگان از ایرادات شیخ نقل نموده بجواب
آن متوجه شوم اهل ارادت عینک انصاف پیش نظر داشته ملاحظه فرمایند **قال** سالها است
که از بعضے کلمات ومقالات که در مکتوبات شریف مذکور است واز قبیل موهمات ومبهمات است
استفسار کند واستکشاف نماید مشرف نشد [3] **اقول** هرگاه کلام از موهمات ومبهمات باشد ضرورت
موشگافی چیست مقتضای حزم واحتیاط همین است که درهمچنین مواقع سپر اندازند واشهب
خیال را در جولان گاه تقریر نتازند خود شیخ رح در رسالہ غایة الانصاف والاعتدال فی اعتقاد
الصوفیة من ارباب الاحوال میطرازد وبالجمله توقف در محل اشتباه واجب است همچنانکه حزم در
مقام وضوح لازم وکتاب فصوص الحکم را بعضی مردم هم ازین قبیل میدانند ودر رد وانکار وقرار
آن توقف مینمایند انتهی ونیز درهمان رساله بجای دیگر می نگارد شیخ ذکره الله بالخیر در باب [4]

---

[1] مردمانی بوده اند که ایشان را تجارت وبیع از ذکر خدا باز نمی دارد ۱۲ [2] در خزینة الاصفیا مذکور است چون شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی قدس سره معاصر بود شیخ عبدالحق از منکران وی بود بر مضامین مکتوبات شیخ احمد بسیار اعتراضات از روی ظاهر نگاشت وباهم جواب وسوال بسیار بوقوع آمد آخر باهم هر دو بزرگوار صفای کلی بوقوع آمد وشیخ عبدالحق از معتقدان آنحضرت شد ۱۲ [3] در بعض نسخ میسر بوده است ۱۲ [4] رساله مختصر از شیخ عبدالحق دهلوی رح ودرین کتاب هدیه مجددیه بیشتر بعرض عبارات رسائل شیخ وا جواب داده شد تا حجت کافی باشد ۱۲ منه [5] در اخبار الاخیار در ترجمه شیخ علی متقی مذکور است وطریقه ایشان درباب کتب حقائق وتوحید مثل فصوص وامثال آن توقف وتسلیم است ایشان را درین نگویند

نه آیند اول خود بشنوند که چه میگوید وبفهم سخن نیک در روند که قائل آن چه مقصود دارد بعد از ان اگر توانند آنرا موافق حق سازند واگر نه رد کنند واگر این را نتوانند از سر آن

فصوص و فتوحات و امثال آن میفرمودند که از واضحات آن محظوظ باید شد و در مبهمات
و موہمات آن خوض نباید کرد و میفرمودند درینجا زہرہا است شکرانده و کرده اگر کسے را از
آنها احتراز ممکن باشد مطالعهٔ آن مبارک است والا محل خطر است انتہی و در رسالهٔ صدق التعطش
والدوام فی طلب المقصد والمرام تحریر میفرمایند در مشکلات و مبہمات و موہمات قوم در نیفتند
چون سخن بدینجا رسد ورق بگردانند و نظر بر درک واضحات و متفقات برگمارند حفظ و سلامت
درینصورت است و باقی محل خطا و خطر است وَ ذٰلِکَ اَصْلٌ عَظِیْمٌ (واین اصل عظیم است ۱۲) انتہی چون شیخ رحمہ اللہ
در تالیفات خود از منع تاویل مبہمات و موہمات اعتراف کرده است پس استفسار مبہمات
و استدراک از چہ معنی اختیار نموده است و ہمین است مسلک شیخ محی الدین بن عربی حیث
قَالَ فِی الْبَابِ الْعَاشِرِ مِنَ الْفُتُوْحَاتِ الْمَکِّیَّۃِ فَیَنْبَغِیْ لِلْعَاقِلِ الْمُنْصِفِ اَنْ یُّسَلِّمَ لِهٰؤُلَاءِ الْقَوْمِ
مَا یُخْبِرُوْنَ بِهٖ فَاِنْ صَدَقُوْا فِیْ ذٰلِکَ فَذٰلِکَ هُوَ الظَّنُّ بِهِمْ وَانْتَفَعَ مَنْ سَلَّمَ بِالتَّسْلِیْمِ
حَیْثُ لَمْ یَرُدُّوْا مَا هُوَ اَحَقُّ فِیْ نَفْسِ الْاَمْرِ وَاِنْ لَّمْ یُصَدِّقُوْا فَالْمَرِیْضُ هُوَ بَلْ نَفَعَ حَیْثُ
تَرَکَ الْخَوْضَ فِیْمَا لَیْسَ لَهٗ بِهٖ قَطْعٌ وَرَدَّ عِلْمَ ذٰلِکَ اِلَی اللّٰهِ تَعَالٰی وَوَفَی الرُّبُوْبِیَّۃَ حَقَّهَا وَاِذَا کَانَ مَا قَالَهٗ اَوْلِیَاءُ اللّٰهِ
یعنی عاقل منصف را باید که انچه از ایشان می شنود آن را تسلیم کند مقتضای ظن با ایشان ہمین است
که قول ایشان تصدیق نموده شود و ازین تسلیم منتفع به شوند چه امر حق را تسلیم نمودند و اگر تصدیق
نکنند و علمش تفویض بر باری تعالے مینمایند درین ہم مضائقہ نیست اگر اقوال اولیاء اللہ
ممکن بود و در آن محال نباشد پس تسلیم اولی است ہرگاه کار عاقل این است که اقوال
اولیاء اللہ را تسلیم کند ہر انچہ ممکن باشد والا در ان خوض نکند و علمش مفوض بجناب باری
نماید پس احتیاجی باستفسار و استکشاف نماند در حقیقت منشاء صدور مبہمات حال صحیح و نسبت
درست و نیت صادق میباشد که مشاهدهٔ آن جمال سوختهٔ بلبل وار در سخن می آرد

دل که دلبر دید کے ماند ترش	بلبلی گل دید کے ماند خمش

پس تسلیم یا توقف ضرور افتاد چه بسبب غلبهٔ حال واستیلای وجد قدم ثبات از جای می لغزد وعنان ضبط واختیار از دست میرود ونظر صرف بر معنی وروح عمل که مقصود واخلاص است مقصود میگردد وهیچ لحاظ بر قبیح شرعی نمی باشد ومنشا عروض این احوال واقوال مختلف باستعداد وطبایع است بعضی را از صفای عمل وذکای نفس متحیر ودیگری را از نور ذکر تصفیهٔ قلب وبندی را از سلطان[*] مشاهده وجلا روح کماهو فی محله مشروح انصاف آنست که اول درشان قائل مقالات نظر کنند اگر متبع کتاب وسنت است واکثر اعمال واقوال او موزون بمیزان شریعت است پس متشابهات کلام او را موافق محکمات کلام او تاویل کنند یا بعالم السر والعلانیه واگزارند واو را معذور دارند چه اگر این قوم را عذرهای بسیار عارض میشوند گاه در غلبهٔ حال عبارات ایشان بمرادات ایشان مساعدت نمی کند وگاه در معلومات کشفی بنا بر غلط وهم وخیال خطا واقع میشود ودر آن خطا مثل خطای اجتهادی معذوراند وگاه اطلاع بر اصطلاح ایشان میسر نمی آید پس برعایت این امور ترک اعتراض لازم است **قال** خواه بملاحظهٔ خاطر شریف که در غایت نزاکت است وخواه بجهت خوف گفتگوی بعضی از مریدان ایشان که در نقل اقوال وذکر حکایات بی صرفه وبی احتیاط اند

اقول

او ز من از بیم بدنامی گریزان وکسے	از دمی پرسد من بیچاره بدنام از چه شد

اگر ضرورت استدراک تسلیم کرده شود پس میگویم کسانیکه بمطالعهٔ مکاتیب شریف بهره اندوز سعادت شده اند نیک میدانند که بیشتر کسان از حضرت امام ربانی رح استکشاف حقائق می نمودند وحضرت ممدوح بفصاحت بیانی تفهیم میفرمودند وگاهی از مریدان معتقدان

[*] سلطنه چنانکه ایشان در مقام خود بیان کرده شده است ۱۲ منه

حضرت ایشان جهل مرکب نداشت یا هیچ بحث نبود تا خوف گفتگو در خاطر خطور کند اگر
تسلیم نموده آید که خاطر مبارک حضرت مجدد رحمة الله علیه در نهایت نزاکت بود که ادنی [illegible] را
ناگوار طبع شریف میگردید این هم مانع استدراک امر حق نیست چه هرگاه از انکشاف این
چنین امور از سلاطین باک نمی‌کنند پس از حضرت مجدد رحمة الله علیه کدام اندیشه بود و شیخ
در آداب الصالحین تحریر می‌فرماید اگر ناصح بداند که سخن او نفع میکند اما ضرر هم لاحق [illegible]
از نصیحت و موعظت باز نه آید چنانچه محتسب شیشهٔ شراب یا مزامیر بشکند و لکن میداند که
سرش را خواهند شکست احتساب درین صورت حرام نیست بلکه کمال دین و تقوی است و را
که این قدر ضرر در راه خدا تحمل کند و در حدیث شریف از برای کلمة الحق در پیش سلطان جابر
فضایلیکه واقع است مطالعهٔ آن در امثال این محل کمال نافعست انتهی

دانسته‌ام که بر سر خشم و بهانهٔ	گرمی کُشی که از تو شکایت نمی‌کنم

ابو سلیمان دارانی رحمة الله علیه گوید که از بعضی خلفا سخنی شنیدم خواستم که انکار کنم و میدانستم
که مرا خواهند کشت کشته شدن مانع نبود اما دیدم که نفس من در آن گفتن خوشی پیدا کند پس
ترسیدم که مبادا اخلاص کشته شوم و همین است مسلک اکابر صوفیه قدس الله اسرارهم
الوافیه خصوص در غنیة الطالبین که بحضرت غوث الاعظم محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه
منسوب است تحریر یافته اِذَا ثَبَتَ اَنَّهُ یَجِبُ عَلَیْهِ الْاِنْکَارُ فَهَلْ یَجُوْزُ اِنْکَارُہٗ اِذَا غَلَبَ
عَلٰی ظَنِّهِ الْخَوْفُ عَلٰی نَفْسِهٖ فَعِنْدَنَا یَجُوْزُ ذٰلِکَ وَهُوَ الْاَفْضَلُ اِذَا کَانَ مِنْ اَهْلِ الْعَزِیْمَةِ وَالصَّبْرِ
باقی ماند خوف این معنی که بعد گفتگو و ظهور حق شاید مریدان حضرت مجدد رح به نقل حکایات
و اقوال از جادهٔ توسط و اعتدال دیگر روند و از بی احتیاطی مرتکب اهانت و غیبت یا شتم
و شغب شوند واضح باد که مستفیدان خدمت حضرت مجدد رضی الله تعالی عنه متحلی بفضائل

> [illegible] ... از فضولی شود
> بلکه در آنجا جائز نیست و این
> افضل است هرگاه از ایذا
> [illegible] ۱۲

وتخلی عن الرزائل بودند از اخلاق حسنه ایشان که بان مجبول بودند این چنین مظنه بمراحل دور است اگر معاذ الله سوءظن نسبت این بزرگان نبوده باشد پس میگوییم که این مظنه سنگ راه استدراکی و استکشافی از امور خفیه نمی تواند شد که در آن امر بالمعروف ونهی عن المنکر مقصود بالذات است زیرا که خود شیخ در آداب الصالحین میفرماید و همچنین خوف غیبت و اهانت لسانی به تجهیل وتحمیق ونسبت بریا ونفاق عذر نیست زیرا که اگر مثال این امور معتبر باشد وجوب از احتساب افتد و خلوی احتساب از امثال این ممکن نیست قوله تعالی لا یخافون لومة لائم انتهی **قال** تفصیل این حکایت آنکه ایشان بعد از انکه در خدمت حضرت خواجه محمد باقی قدس سره افتادند و از صحبت شریف ایشان استفاده این نسبت کردند و روی بترقی نهادند در حیات و بعد از وفات ایشان از حالات و کمالات خود خبر دادن گرفتند زیاده از حد حصر و قیاس چنانکه و چندانکه مردم حیران شدند و چه جای حیرت است واللّٰه یختص برحمته من یشاء **اقول** الحق در هیچ مواقع حیرت گنجایش ندارد هرگاه حق تعالی جل جلاله وعم نواله بفضل عمیم خویش بندهٔ خاص را می نوازد و به او مواهب عظمی عطا میسازد و بنده باظهار ان زبان حال میکشاید کما مر فی المقدمة حضرت خواجه محمد پارسا علیه الرحمه در تحقیقات می فرماید از نوری پرسیدند که تصوف چیست گفت که تصوف نشر مقام است و اتصال بقوام نشر مقام آنست که صوفی از حال خود سخن گوید یعنی از سر حال گوید نه از علم و اتصال بقوام آنست که حال او را در حال خود از حال غیر نگاهدارد یعنی چنان مستغرق حال خود بود که پروای غیرش نباشد **قال** و چون در ضمن آن تنقیص وتخطیه بزرگانی که بالاتفاق است بر بزرگی ایشان مثل سید الطائفه جنید بغدادی و سلطان العارفین بایزید بسطامی و امثال ایشان بود و گفته اند که این بیچاره ها حقیقت کار در نیافته و باصل نرسیده و گرفتار ظل مانده اند و امثال آن و ادعاء آنکه انچه ایشان را داده اند هیچکس را نداده اند موجب

حکایات
سه خوف نمی کنند از ملامت کننده را ۱۲ [illegible]
الله تعالی خاص میکند [illegible]
[illegible] ۱۲
چنانکه گذشت در [illegible]
[illegible] تعالی ۱۲

وحشت مردم شد **اقول** درکدامی از رسائل و مکاتیب حضرت مجدد رضی الله عنه تخطیه و
تنقیص این چنین بزرگان دین و راه یابندگان حضرت سید المرسلین اندراج نیافته بلکه
جابجا در تقریرات و تحریرات حضرت مجدد رضی الله عنه تاویل و توجیه مقالات و حالات
بزرگان مشار الیه بالبنان یافته میشود به تخطیه و تنقیص چه رسد و اگر در مسئله از مسائل تصوف
که از وجدانیات ارباب کشف است رای حضرت مجدد رح خلاف مسلک کبرای متقدمین باشد
هیچ محل اعتراض و استبعاد نیست چه اگر احدی از کبرای متاخرین در مسئله از مسائل و دلیلی
از دلائل خلاف آرا و کشف احدی از کبرای متقدمین افاده فرماید باک نیست و این تخطیه
محمول بر تنقیص نمی توان شد کَمْ تَرَكَ الْاَوَّلُ لِلْاٰخِرِ
اقوال امتیان و کبرا بریک وتیره نیست مروی است مَثَلُ اُمَّتِیْ مَثَلُ الْمَطَرِ لَا یُدْرٰی
اَوَّلُهٗ خَیْرٌ اَمْ اٰخِرُهٗ قَالَ الْمُنَاوِیْ نَفْیُ تَعَلُّقِ الْعِلْمِ بِتَفَاوُتِ طَبَقَاتِ الْاُمَّةِ فِی
الْخَیْرِیَّةِ وَاَرَادَ بِهٖ نَفْیَ التَّفَاوُتِ لِاخْتِصَاصِ کُلِّ طَبَقَةٍ مِّنْهُمْ بِخَاصِیَّةٍ وَّفَضِیْلَةٍ
تُوْجِبُ خَیْرِیَّتَهَا کَمَا اَنَّ کُلَّ نَوْبَةٍ مِّنْ نُّوَبِ الْمَطَرِ لَهَا
فَائِدَةٌ فِی النَّمَاءِ لَا یُمْکِنُ اِنْکَارُهَا و همین است مسلک شیخ
محی الدین بن عربی رحمة الله علیه کما قال فی الفتوحات المکیة فی الباب الثالث والسبعین
من الجزء الثانی فَاِنَّ اللّٰهَ قَدْ جَعَلَهُمْ فَاضِلًا وَّمَفْضُوْلًا فَمِثْلُ هٰذَا الْاِتِّبَاعِ هرگاه کیفیت طبقات و فاضل
مفضول چنین باشد پس ممکن است که امری از امور کشفیه بر احدی از کبرای متاخرین ظاهر شود
که خلاف رای احدی از کبرای پیشین باشد شیخ در مرج البحرین میسطر از د بلکه خود نا امید نباید بود
که حقیقت محمدی را دورات است مثل دورات فلکی تا وضع هر دوره نسبت بکه نقشبند و نظر
کوکبی از کواکب صفات و کمالاتش برکه افتد و بر روی که تابد تا نور کمال از ناصیه حالش

ظهور یابد یعنی عزت اسلام و رجوع اهل دانش پیدا گردد انتهی هرگاه کیفیت دورات حقیقت محمدیه
چنین باشد پس اگر مقتضای دوره نوری از کشف براحدی از اتباعان چنان تابد که قریب بیا
مساواتی برعهد متقدمین داشته باشد محالی نیست و نه اظهار آن موجب تنقیص باشد فقیر شیخ
در رساله اتحاف الاحبه فی بیان حدیث المجدد میفرماید که درین زمانه که مائه حادی عشر است نوری
جدید از مشرق ولایت و هدایت می تابد بیشک درینجا سری از اسرار الهی مضمر است که توقف و
انکار را درانجا مجال تنگ است و دلائل حقانیت و ظهور نورانیت لائح و بارز است و جمعی از
طالبان که در ظل تربیت و حوزهٔ تصرف و عنایت این مظهر حق مشغول اند و کشف حقیقت حال
و استغراق و استتار ایشان در ذکر الهی و ظهور انوار و اسرار شگرف از حیطه تعبیر و تقریر بیرون است
امروز مثل این حلقه و اجتماع اهل ذکر در زیر طاس فلک نباشد و اگر باشد کمتر باشد انتهی بالجمله عادت
باری تعالی بدین منوال جاری است که چون یک دوره از ولایت باختتام میرسد و ابتدای
دوره دیگر رو مینماید شخصی که اکمل و افضل انسان و الیق بفیض رحمان در آن عصر وی ازمان
متحقق باشد بوجود برکت آمود او هدایت دوره سابقه را به نهایت میرساند و او را ترجمان
خود قرار داده تشیید و تائید امر دین و تجدید و ترویج سنت سید المرسلین و افاضت و اشاعت
انوار و فیوضات حضرت رب العالمین و ارشاد و هدایت ناس اجمعین که بحقیقت صفحهٔ روزگار
که باعث قبول و سفید روئی مرد در بارگاه عزت و درگاه نبوت باشد و مثمر سعادت ابدی و دولت
سرمدی گردد بالاتر ازان نتوان یافت از زبان فیض بنیان او میفرماید و او را حسب اقتضای
حکمت و اقتضای مصلحت گاهی مفضول میگرداند و گاهی فاضل و بهتر از سابق و فائق از
لاحق کما یقول[له] بکلامه القدیم وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ هرکه محرم این اسرار است و واقف ازین کار
ناچار بقدر استعداد و معرفت خود حضرت مجدد رضی الله عنه را که نسبت حضرت جنید بغدادی

له چنانکه حق تعالی میفرماید بالای هر صاحب علم داننده ایست

وبایزید بسطامی رحمة الله علیهما فرموده اند از جادهٔ شریعت واحاطهٔ طریقت بیرون نخواهد یافت
وتنقیص وتضعیف نخواهد پنداشت اما بیرونیان که باین وادی حرکت ارادی نداشته اند
وبسکون جمادی ساکن اند لامحاله در حیرت وتعجب خواهند افتاد که این چیست واز کجاست
فلا فیه بأس رفإن القول ما قالت حذام اگر منشاء اعتراض شیخ مکتوب دهم از جلد ثانی است این هم
قابل تسلیم نیست چه دران تنقیص این بزرگان درج نیست خصوصاً باین نهج که این بیچاره ها
حقیقت کار در نیافته وبه اصل نرسیده گرفتار ظل مانده اند درین شک نیست که لفظ بیچاره
کلمهٔ تنقیص است که در کلام حضرت مجدد رح یافته میشود بحث همین است که حضرت مجدد رح ظهور فوق
عرشی را اصلی میفرماید ودیگر ظهور را ظلی وسلطان العارفین وسید الطائفه قلب را قدیم گویند
ولمعات را اصلی وحضرت مجدد رح دعوی خود را بدلیل واضح بیان فرموده فانظر الی ما قال
ولا تنظر الی من قال اگر دعوی حضرت مجدد رح بمیزان عقل نمی سنجد بخلاف آن دلیلی پیش
کردنی بود یا برو منع یا نقض وارد میفرمود در مقامی که محل استدلال باشد این قدر تحریر
کافی نیست عبارت مکتوب دهم از جلد ثانی این است در بیان آنکه هر ظهوریکه باشد بی شائبه
ظلیت نیست بخلاف ظهور فوق عرشی وچون قلب به نهایت خود رسد لمعه از انوار عرشی
اقتباس مینماید شیخ ابو یزید بسطامی گویا اگرچه عرش وانچه در عرش است درزاویه قلب عارف
بنهند عارف را از فراخی قلب هیچ احساس بآن نشود وشیخ جنید تائید این سخن مینماید ودلیلی
اثبات آن میکند ومیگوید که حادث چون بقدیم مقرون گردد آنرا اثر نماند یعنی عرش ومافیه
حادث است قلب عارف که محل ظهور انوار قدم است چون آن حادث را بآن قلب اقتران
واقع شود مضمحل ومتلاشی گردد ولیکن که محسوس شود وتعجب هزار عجب روسا صوفیه که
سلطان العارفین وسید الطائفه باشند هرگاه چنین گویند وعرش مجید را در جنب قلب عارف

هیچ اعتبار نه نهند و عرش را خالی از ظهورات انوار قدم دانسته حادث میگویند و قلب را بواسطه
ظهور انوار قدیم نامند از دیگران چه گوید و چه نویسد نزد این فقیر که مربای جذبات الهی است
آنست که قلب عارف چون بمقتضای استعداد خاص خود بنهایة النهایه رسد و کمال حاصل
کند که فوق آن متصور نباشد قابلیة آن پیدا کند که لمعه از لمعات بی نهایت ظهور انوار عرشی برو
فائض گردد و این لمعه نسبت بآن لمعات قطره باشد نسبت بدریای محیط بل اقل عرش
آنست که حضرت سبحانه تعالی آنرا عظیم میگوید و سر استوی آنجا اثبات میفرماید و قلب عارف را
بواسطه جامعیت بر سبیل تشبیه و تمثیل عرش الله میگویند یعنی چنانچه عرش مجید برزخ است
درمیان عالم خلق و عالم امر و عالم کبیر جامع است هر دو طرف خلق و امر را قلب نیز برزخ است
میان عالم خلق و عالم صغیر و جامع است هر دو طرف خلق و امر آن عالم را پس قلب را نیز بر سبیل
تشبیه عرش میتوان گفت بشنو بشنو قابلیت ظهور انوار قدم که از شائبه ظلیت منزه و مبراست
مخصوص بعرش مجید است هیچکس نه از عالم خلق و نه از عالم امر و نه از عالم کبیر و نه از عالم صغیر این
قابلیت دارد غیر از عرش مجید قلب عارف کامل بواسطه علاقه جامعیت و برزخیت از آن
انوار اقتباس بنماید و غرفی از بحر بدست می آرد و بعد عرش و قلب عارف بتمام المعرفت هر جا ظهور
است بداغ ظلیت متسم است و بوی از اصل نیافته بایزید اگر بسکر این چنین گوید میرسد اما از
جنید بغدادی که مدعی صحو است این سخن زیبا نیست چه کنند که از حقیقت معامله آگاهی نیافتند
و از گرداب دریای ظلیت بساحل نشتافتند این سخن هرچند امروز در نظر اکثر خلق مستبعد می نماید
اما امروز را فردا نزدیک است استعجال نه نمایند أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ○
انتهی باقیماند ادعا این معنی که حضرت مجدد رح دعوی کرده اند که آنچه ایشان را داده اند هیچکس را
نداده اند این امر هم تصحیح طلب است که این چنین هیچ تحریر یا تقریر حضرت رح از نظر نه گذشته

بر تقدیر تسلیم میگوئیم که این قول نسبت به معاصرین است نه بلحاظ تمامی متقدمین ومتاخرین
تا مورث وحشت گردد ودرینباب هیچ شبه نیست که انچه از کمالات وحالات حضرت مجدد رح را
حاصل بود هیچ کس از معاصرین وی نصیبے ازان نداشت برای ثبوت این دعوی تحریرات
وتقریرات حضرت باقی باللہ قدس سره شاهد عدل است که کتب ودفاتر ازان مالا مال است
ازانجمله آنست که میفرمودند که شیخ احمد آفتابی است که مثل ما هزاران ستارگان در سایۂ او
گم اند وامروز مثل ایشان زیر فلک نیست ودرین امت مثل ایشان چند کس گذشته اند و
ایشان از کمل محبوبان ومرادان اند ازانجمله آنست که میفرمودند که درین دوسال شیخی نکرده ایم
دوکانداری کردیم وبازی کردیم الحمد للہ که چنین گوهر بے قیمتی بدست آمد از آن جمله آنست که
میفرمودند که تخم پاک این نسبت عزیز الوجود از زمین سمرقند وبخارا آورده درخاک هند کشتیم
الحمد للہ که بعنایت الٰہی شجرۃ طیبۃ اصلها ثابت وفرعها فی السماء ظاهر شد هذا والبسط فی المبسوطات
بالجمله هرگاه حضرت مجدد رضی اللہ عنه حسب بشارت فیض اشارت حضرت مرشد بر امثال واقران
خود سرفراز وممتاز بودند بلکه در امت محمدیه علی صاحبها الصلوة والتحیة مثل حضرت ایشان رح چند
کس گذشته اند تا آنکه حضرت مرشد رح خود را ستاره وحضرت ایشان را آفتاب فرمودند پس اگر بطور
تحدیث بنعمة اللہ ایما فرمودند که انچه بایشان داده اند از معاصرین هیچکس را نداده اند جاے
وحشت نیست ٥

در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند	انچه استاد ازل گفت همان مے گویم

قال وبیشتر غوغاء مردم بر سر آن بود که از ایشان نسبت بحضرت خواجه که پیر ومربی ایشان
بودند تقصیرها در رعایت آداب مریدی وحق نعمت شناسی سر برزد واگرچه باصطلاح این
قوم ممکن است که مرید در کمال از پیر درگذرد لیکن رعایت ادب وبندگی ونیازمندی وفروتنی

له درختی است پاکیزه بیخ او ثابت است و شاخ او در آسمان ۱۲

وحق نعمت شناسی باقی است شیخ علاء الدولہ سمنانی رحمۃ اللہ علیہ کہ در کشف و تحقیق معاملات
ووقائع آیتی بود و معلوم میشود کہ درینباب از پیران خود در گزرانیدہ است میگوید اگر سر من
بر آسمان سایہ ہنوز خاک آستانہ شیخ عبدالرحمن اسفرائنی و شیخ ابو علی لالا باشد ؎

بلند مرتبہ زین خاک آستان شدہ ام	غبار کوے توام گر بر آسمان شدہ ام

اقول غوغای عوام کالانعام قابلیت این معنی ندارد کہ بر آن گوش داشتہ شود و مفتریات
ایشان نسبت باکابر دین باور پنداشتہ شود ؎

بدل فگار دارم گلہ بے نہایت از تو	بکدام امید داری نہ کنم شکایت از تو

بسا است کہ مردمان جاہل نابلد از کوی معارف غوغای بر دارند و امری خلاف واقع کہ

سلہ حق اینست کہ اگر مریدی کامل کہ امری واقعی نسبت پیر بزرگوار خود بمعرض بیان در آرد آنرا بر منقصت محمول کردن سخت نادانی
حماد دباس رحمۃ کہ در طریقت پیر روشنضمیر حضرت پیران پیر علیہ الرحمہ بودہ اند کما یظہر من بہجۃ الاسرار وغیرہا نسبت ایشان حکایتی مشہور نقل میکنم
ملاحظہ فرمودہ شود منقول است از شیخ ابی الحسن علی بن محمد بن احمد بن حسین بغدادی صوفی معروف بہ سقا رحمۃ اللہ علیہم کہ شیخ ما شیخ
محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ زیارت مقبرہ شونیزیہ روز چہارشنبہ بیست و ہفتم شہر ذیحجہ سنہ پانصد و بست و نہ کرد و با وی
رضی اللہ عنہ گروہی از فقہا و فقرا بودند و نزد قبر شیخ حماد دباس قدس سرہ زمانی دراز ایستاد تا کہ گرمی آفتاب سخت شد و مردم پس او
رضی اللہ عنہ ایستادہ بودند چون از انجا بازگشت سرور در چہرہ وی معلوم میشد یاران از سبب طول قیام پرسیدند فرمود برآمدہ بودم
از بغداد روز جمعہ منتصف ماہ شعبان سنہ چار صد و نود و نہ با جماعۂ از یاران شیخ حماد برای ادای نماز جمعہ در جامع رصافہ و شیخ حماد نیز
دران جماعۃ بود چون لقنطرہ نہر رسیدیم شیخ حماد مرا از دست خود دفع کردہ در نہر فرو انداخت و ایام شدت سرما بودند پس بسم اللہ گفتہ نیت
غسل جمعہ نمودم و بر بدن من جبہ صوف و در آستین اجزای کتاب بودند دست بلند کردم تا اجزای کتاب تر نشوند و آنہا مرا گذاشتہ رفتند
پس از آب برآمدم و جبہ را شپلیدم و از پس ایشان روان شدم و از سرما سخت اذیت یافتم و یاران شیخ حماد حقارت من کردند آنہا را زجر کرد و
گفت کہ اذیت ندادم او را مگر برای امتحان او پس دیدم او را کوہی استوار کہ جنبش نمیکند امروز شیخ حماد را در قبر او دیدم کہ حلہ جواہر در بر و تاج
یاقوت بر سر و در ہر دو دست سوار زر و در ہر دو پای او نعلین زر ہست و دست راست او در اختیار او نیست گفتم این چیست گفت این
ہمان دست است کہ ہمان ترا در نہر انداختہ بودم آیا عفو میکنی گفتم آری گفت سوال کن از خدا تعالی تا دست من بمن باز دہد پس ایستادم
برای سوال از باریتعالی و پنج ہزار ولی در قبور خود ہا ایستادند و از باریتعالی اجابت مسالت من خواستند و نزد من شفاعت میکردند برای
اتمام مسالت پس قائم ماندم در مقام سوال تا کہ عطا فرمود وی تعالی دست او باو و با من از آن دست مصافحہ نمود و کامل (بقیہ در صفحہ ۱۱۷)

عقل و دوربین زنهار باورش نه کند بمعرض بیان آرند مکاتیب شریف از مدائح و شکرگزاری
حضرت مرشد رح مالامال است پس این چنین غوغای بے سر و پای غوغائیان روسیاه زنهار
قابل اعتبار نباشد عرضداشت های حضرت مجدد که به پیر بزرگوار خود تحریر فرموده نگریستنی است
که چها از آداب مملو است در مکتوب هجدهم از جلد اول به پیر و مرشد عرض میکنند امیدوار توجه و
عنایت است از خرابی خود چه عرض نماید و هر چه خود می یابد از عنایات توجه عالی است

والامن همان احمد پارینه که هستم هستم

در مکتوب چهل و دوم از جلد ثانی موسوم خواجه جمال الدین تحریر است انچه مرا از علم و معرفت
حاصل شده است همه برکت تربیت پیران است در علم باطن از الف با تا بمکلهٔ مولویت
بمحض توجهات علیهٔ ایشان آن یافته ام که اهل مجاهده را در سنین حاصل نیست ؎

هر که به تبریز یافت یک نظر شمس دین	طعنه زند بر دو هست خنده کند بر چله

همچنین انچه الفاظ فروتنی و کسر نفسی و شکرگزاری بخدمت هر دو پیرزادهای خود یعنی حضرت خواجه
عبید الله و خواجه عبد الله رحمهما الله تحریر فرموده اند نگریستنی است در مکتوب دو صد و شصت و
ششم از جلد اول موسوم به خواجه عبد الله رح تحریر یافت بعد الحمد و الصلوة و تبلیغ الدعوات

شد سرودا و ده دات مذکوریست میگویند که چون این سخن مشهور شد در بغداد جمع شدند مشائخ صوفیه بغداد از اصحاب شیخ حماد تا مطالبه کنند از شیخ
محی الدین عبد القادر رضی الله عنه تحقیق انچه گفته است در حق شیخ حماد و بسیاری از فقرا تابع ایشان گشتند و بمدرسه وی رضی الله عنه آمدند لیکن
هیچ یکی بنا بر اجلال وی رضی الله عنه سخن نکرد پس وی رضی الله عنه خود بیان مقصود ایشان نمود و فرمود که اختیار کنید دو کس را از مشائخ
تا ظاهر شود شما را انچه گفته ام بر زبان آنها همه اتفاق کردند بر شیخ ابی یعقوب یوسف بن ایوب بن یوسف همدانی که آن زمان به بغداد آمده بود
و بر شیخ ابی محمد عبد الرحمن بن شعیب بن مسعود کردی که مقیم بغداد بود و هر دو صاحب کشف خارق و حال فاخر بودند و همه گفتند که برای بیان
آن بر زبان هر دو شیخ مهلت یک جمعه دادیم وی رضی الله عنه فرمود که از مقام خود ها نخواهید برخاست که این سخن مر شما را تحقیق خواهد شد
پس سر فرو کرد و همه سرها فرو کردند پس فقرا از خارج مدرسه بانگ بر آوردند ناگاه شیخ یوسف پا برهنه سخت دوان آمد بمدرسه در آمد و گفت که شهود
گردانید بر من خدا تعالی درین ساعت شیخ حماد را وی بمن گفت که ای یوسف زود برو بمدرسه شیخ عبد القادر رض و مشائخ را که در آن جمع شده اند بگو شیخ
عبد القادر رض راست گفت انچه در حق من گفت و هنوز سخن شیخ یوسف تمام نشده بود که شیخ عبد الرحمن آمد و همان قسم گفت پس همه مشائخ برخاستند و از وی رضی الله عنه استغفار نمودند ۱۲

بجناب مخدوم زاده های کرام مینماید که این فقیر از سر تا قدم غرق احسانهای والد بزرگوار شما است درین طریق سبق از الف و ب را از ایشان گرفته است و تهجی حروف این راه از ایشان آموخته و دولت اندراج النهایة فی البدایة را به برکت صحبت ایشان حاصل کرده و سعادت سفر در وطن را بصدقه خدمت ایشان یافته توجه شریف در دو نیم ماه این ناقابل را به نسبت نقشبندیه رسانیده و حضور خاص این اکابر را عطا فرموده و درین مدت قلیل آنچه از تجلیات و ظهورات و انوار و الوان و بے رنگیها و بے کیفیها که به طفیل ایشان روی داده چه شرح دهد و چسان تفصیل آن نماید بهمین توجه شریف کم دقیقه مانده باشد که در معارف توحید و اتحاد و قرب و معیت و احاطه و سریان که برین نکشاده اند و از حقیقت آن اطلاع نداده اند شهود وحدت در کثرت و مشاهده کثرت در وحدت از مقدمات و مبادی این معارف است بالجمله آنجا که نسبت نقشبندیه است و حضور خاص این اکابر نام این معارف بزبان آوردن و نشان این شهود و مشاهده را بیان نمودن از کوته نظری است کارخانه این اکابر بلند است بهر زرّاقے و رقاصی نسبت ندارد و هرگاه این طور دولتے رفیع القدر از حضرت ایشان باین رسیده باشد اگر در مدت عمر سر خود را پای مال اقدام خدمه عتبه علیه شما کرده باشد هیچ نکرده باشد از تقصیرات خود چه عرض نماید و از شرمندگی ها خود چه اظهار کند اما معارف آگاه خواجه حسام الدین احمد را حق سبحانه تعالی از ما جزای خیر دهاد که مؤنت ما مقصران را بر خود التزام نموده کمر همت را در خدمت خدمه عتبه علیه بسته اند و ما دور افتادگان را فارغ ساخته ٥

گر بر تن من زبان شود هر موی	یک شکر وی از هزار نتوانم کرد

انتهی رعایت آداب و شکرگزاری ازین تقریر آموختنی است که بسبب فیوضاتی که از پیر و مرشد حاصل شده خود را میخواهند تا پایمال اقدام خدمه علیه پیرزادگان خود کنند شیخ حسام الدین را

دعای خیر و شکر ہا می کنند کہ وی متکفل خبر گیری اند در مکتوب چہل و دویم از جلد ثانی میفرمایند پیران من و بخدا رہنمایان من بتوسل ایشان درین راہ چشم واکردہ ام و بتوسط شان ازین مقولہ لب کشادہ ام در طریقہ سبق الف و بااز ایشان گرفتہ ام و ملکہ مولویت بتوجہ شان حاصل کردہ اگر علم دارم بطفیل ایشان است اگر معرفت است ہم اثر التفات شان طریق اندراج النہایۃ فی البدایت را ازین بزرگان آموختہ ام و نسبت انجذاب بجہت قیومیت از ایشان اخذ نمودہ بیک نظر ایشان آن دیدہ ام کہ مردم در اربعین نہ بینند و بیک کلام شان آن یافتہ ام کہ دیگران در سنین نیابند ؎

آنکہ بہ تبریز یافت یک نظر شمس دین	؎	طعنہ زند بر دہنہ سخرہ کند بر چلہ
نقشبندیہ عجب قافلہ سالار انند		کہ برند از رہ پنہان بہ حرم قافلہ را

انتہی این است کیفیت مکتوبات شریف کہ بطور انموذج گذارش رفتہ معہذا در دیگر رسائل حضرت مجدد رح آنچنان محامد حضرت پیر و مرشد نیب اندراج یافتہ کہ کمتر کسے مرشد خود را باین مناقب عظمی ستودہ باشد ملاحظہ فرمودہ شود حضرت مجدد رح در رسالہ مبدء و معاد میفرمایند ما چہار کس بودیم در ملازمت خواجہ خود کہ پیش مردم و در میان سائر یاران امتیاز داشتیم و ہر کدام ما را نسبت بحضرت خواجہ اعتقاد علیحدہ بود و معاملہ جدا این فقیر بہ یقین میدانست کہ مثل این صحبت و اجتماع و مانند این تربیت و ارشاد بعد زمان آن سرور علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ والتسلیمات ہرگز بوجود نیامدہ است و شکر این نعمت بجای آورد کہ اگرچہ بشرف صحبت خیر البشر علیہ و علی الہ الصلوٰۃ والسلام مشرف نشد باری از سعادت این صحبت محروم نماندہ و حضرت خواجہ ما از احوال آن سہ دیگر چنین میفرمودند کہ فلانی مراصاحب تکمیل میداند اما صاحب ارشادنمی پندارد و نزد او مرتبہ ارشاد زیادہ از مرتبہ تکمیل بودہ و فلانے بما کاری ندارد و آن دیگر را میفرمودند کہ نسبت بما انکار دارد و ہر کدام

مارا باندازه اعتقاد بهره رسید باید دانست که اعتقاد مرید بافضیلت پیر و اکملیت او از ثمرات محبت است و از نتائج مناسبت که سبب افاده و استفاده است اما باید که پیر را بر جماعه که فضل آنها در شرع مقرر شده است فضل ندهد که موجب افراط است در محبت آن مذموم است شیعه را خرابی از فرط محبت اهل بیت آمده و نصاری از افراط محبت حضرت عیسی را علی نبینا و علیه الصلوة والسلام ابن الله خواندند و در خسارت ابدی ماندند لیکن اگر بر ماسوای اینها فضل بدهد مجوزاست بلکه در طریقت واجب و این فضل دادن نه باختیار مرید است بلکه اگر مرید مستعد است بی اختیار در وی این اعتقاد پیدا میگردد و بوسیله ان کمالات پیر را اکتساب میفرماید اگر این فضل دادن او باختیار باشد و به تکلف پیدا کند مجوز نباشد و نتیجه نبخشد حضرت مجدد رح در رساله مکاشفات غیبیه میفرماید امروز قائم مقام این حضرات علیه و نائب مناب اکابر نقشبندیه اَلْوَاصِلُ اِلٰی نِهَایَةِ النِّهَایَةِ اَلْبَالِغُ اِلٰی اَقْصٰی دَرَجَاتِ الْوِلَایَةِ قُطْبُ دَائِرَةِ مَدَارِ الْخَلَائِقِ کَاشِفُ اَسْرَارِ اَهْلِ الْحَقَائِقِ اَلْفَرْدُ الْکَامِلُ فِی الْمَحَبَّةِ الذَّاتِیَّةِ الْمُحَقِّقُ الْجَامِعُ لِکَمَالَاتِ الْوِلَایَةِ الْمُحَمَّدِیَّةِ مُسْنَدُ اَهْلِ الرَّشَادِ وَالْهِدَایَةِ مُرْشِدُ طَرِیْقِ دَرْجِ النِّهَایَةِ فِی الْبِدَایَةِ زُبْدَةُ الْعَارِفِیْنَ قُدْوَةُ الْمُحَقِّقِیْنَ مثنوی

شرح او حیف است با اهل جهان	همچو راز عشق باید در نهان
لیک کشفم وصف او تاره بوند	بیش ازان کز فوت آن حسرت خورند

شَیْخُنَا وَمَوْلَانَا وَمَلَاذُنَا الشَّیْخُ الْاَجَلُّ وَالْعَارِفُ الْاَکْمَلُ مُحَمَّدُ الْبَاقِیْ اَبْقَاهُ اللّٰهُ سُبْحَانَهٗ و در اوائل حال حسب تعلیم شیخ ظاهر بحضور خواجها مشرف گشتند و بمقام جذبه ایشان رسیدند و در انجا استهلاک و اضمحلال حاصل کردند و از آن مقام نحوی از بقا و شهود وحدت و کثرت پیدا کردند و سر ایشان بنور نهایت النهایه که مقام قطبیه ارشاد بآن منوط است مملو و مستور گشت

چنانچه بعد از اجازت شیخ ظاهر بآن نور منوط علیه ارشاد یا شهود وحدت در کثرت تربیت
طالبان فرمودند و در مقام ارشاد و تکمیل شان عظیم پیدا کردند در یک صحبت ایشان آنقدر
طالبان را فوائد حاصل می گشت که به ریاضات مجاهدات شاقه حاصل نمی‌شد با وجود این از
مقام اقطاب اثنی عشر نصیبے کامل حاصل کرده بودند و ایضاً بمسلک خاص حضرت فاروق
متوجه فوق گشته بودند و سلوک آفاقی را نیز تا عین ثابته خود طی کرده بودند درین اثنا عنایت خداوندی
جل شانه در رسید و راه سلوک آفاقی را برایشان واکردند و بآن راه متوجه اسمی که رب ایشان است گشتند
و بآن اسم رسیده در درجات ولایت و شهادت و صدیقیه ترقی نموده از همین راه به غیبت ذات رفتند
و در نقطهٔ نهایت النهایه مستهلک گشتند و بسیادت عظمی که حضرت امیر در شان حضرت امام حسن رضی الله تعالی
عنهما فرموده اند که ابنی هذا سید است مشرف گشتند و حضرت امام در آن نقطه همین نسبت استهلاک دارند
و در همان نقطه یک قسم بقا که مناسب بقاے قطب مدار است و حضرت خواجه نقشبند همین قسم بقا در آنجا
دارند پیدا خواهند کرد و ازین که ایشان به غیب ذات رسیدند از اولیاء الله کم کسے رسیده است در اصل
به رسیدن بآن مطلب عالی مخصوص بعض اکابر الاکابر است خصوصاً تا محبوب نباشد ازین راه به غیب
نمی تواند رفت یا بتصرف محبوب کامل مکمل بی این دو طریق رفتن صورت ندارد و از راه افراد باین مطلب
میرسند یا از راه معینه اما از راه سلوک ترقیات نموده بآن نهایت رسند بسیار دشوار بلکه محال می نماید الا اللهم
المراد که به جذبات قویه او را بکشند و بمقصد رسانند فطوبی لارباب النعیم نعیمها **قال** و یکی از
مواضع که بسے خطرناک و از رعایت مقام ادب دور است آنست که در باب حضرت غوث الثقلین
رضی الله عنه گفته اند که کثرت ظهور کرامات از ایشان از جهت آن بود که نزول ایشان ناقص بود
اقول این انتساب صحیح نمی نماید هرگز حضرت مجدد رضی الله عنه نزول حضرت غوث الثقلین رضی الله
عنه را ناقص نفرموده اند حضرت مجدد رحمة الله علیه در مکتوب دوصد و شانزدهم از جلد اول می
فرماید مدار کثرت خوارق بر دو چیز است در وقت عروج بلند تر رفتن و در وقت نزول کمتر فرود
آمدن بلکه اصل عظیم در ظهور کثرت خوارق قلت نزول است جانب عروج بهر کیفیت که باشد زیرا که

صاحب نزول بعالم اسباب فرود می آید و وجود اشیا را مربوط باسباب می یابد و فعل مسبب الاسباب
را در پس پرده اسباب می بیند و آنکه نزول نکرده است یا نزول کرده و باسباب نرسیده نظر او بر
فعل مسبب الاسباب است و بس زیرا که اسباب تمام از نظر او مرتفع گشته است لاجرم حضرت
حق سبحانه تعالی بمقتضای ظن هر کدام با هر کدام علحده معامله میفرماید و کار اسباب بین را
باسباب می اندازد و آنکه اسباب نمی بیند کار او را بے توسط اسباب مهیا میسازد و حدیث
قدسی اَنَا عِندَ ظَنِّ عَبدِی بِی[1] شاهد این معنی است تا مدتها به خاطر می خلید
که وجه چیست که اولیائے کمّل این امت بسیار گذشته اند اما این قدر خوارق که از حضرت
سید محی الدین عبدالقادر جیلانی قدس سره ظاهر گشته است از هیچ کدام آنها ظهور نیافته آخر الامر
حضرت حق سبحانه وتعالی سر این معما ظاهر ساخت و معلوم فرموده که عروج ایشان
از اکثر اولیا بلندتر واقع شده است و در جانب نزول تا بمقام روح فرود آمده اند
که از عالم اسباب بلندتر است مناسب این مقام حکایت خواجه حسن بصری و حبیب[2]
عجمی است منقول است که روزی حسن بر لب دریا ایستاده بود و انتظار کشتی میبرد

[1] من نزد ظن عبد خود هستم که با دارد [2] حبیب عجمی رحمه الله کرامات و ریاضات شاق داشت در ابتدا مال دار بود و ربا دادی
به بهره و هر روزه به تقاضای معاملت خود رفتی و گر نادی زر فتی و الا بها آمد بود طلب کردی و نفقه خود از ان ساختی روزی به طلب مال رفته بود و آن
مدیون در خانه نبود زنش گفت شوهر غائب است و مرا چیزی نیست گوسفندی کشته بودم جز گردن چیزی از ان نمانده است اگر
خواهی بتو دهم گفت شاید آن گردن گوسپند بگرفت و بخانه رفت و زن را گفت این از سود است زن گفت نان و هیزم نیست
گفت بروم به سود نان و هیزم بیارم برفت و هم برین طریق نان و هیزم آورد زن دیگ به نهاد چون پخته شد خواست که در
کاسه کند سائلی بر در آواز داد و چیزی خواست حبیب گفت برو که چیزی بتو نخواهد رسید که بدین قدر که بتو دهیم تو توانگر نشوی و
ما درویش نشویم سائل نومید باز گشت زن حبیب چون کفچه در دیگ کرد همه خون شده بود شوهر را آواز داد که بیا و ببین
که به شومی تو چه پیدا شد حبیب چون آن بدید آتشی در دلش افتاد که سر گران آتش فرو نشست گفت ای زن از هر چه بد بود توبه
کردم و روز دیگر بیرون آمد تا بطلب غریمان رود و سیمها باز گیرد و دیگر سود نه دهد روز آدینه بود و کودکان بازی میکردند

که از آب بگذرد درین اثنا حبیب عجمی رسید پرسید که چرا ایستاده اید گفت انتظار
کشتی می برم حبیب گفت چه احتیاج کشتی است شما یقین ندارید خواجه حسن گفت
تو علم نداری حبیب بی اعانت کشتی از آب گذشته رفت و خواجه در انتظار کشتی
ایستاده ماند حسن بصری چون بعالم اسباب فرود آمده بود با او بتوسط اسباب معامله
فرمودند و حبیب عجمی چون اسباب را درست از نظر انداخته بود بی توسط اسباب با او
زندگانی میکردند اما فضل حسن راست که صاحب علم است و عین الیقین را بعلم الیقین
جمع کرده و اشیا را چنانکه هست دانسته چه نفس الامر قدرت در پس حکمت مستور ساخته اند

چون حبیب را دیدند گفتند حبیب با خور آمده دور شوید تا گرد پای او بما نرسد که ما هم چو او بدبخت شویم حبیب این را بشنید و هم برآمد و سوی مجلس حسن بصری نهاد
سر زبان حسن چیزی رفت که یکبارگی دل حبیب را غارت کرد پس توبه کرد و بدست حسن از مجلس بازگشت که بخانه آید در راه بهمان کودکان رسید با یکدیگر
گفتند دور شوید که حبیب تائب آمد تا گرد پای ما بر وی نه نشیند که در حق حق عاصی شویم حبیب گفت الهی بدین یک روز که با تو آشتی کردم اثر این بهای
دوستان ساختی و نام من به نیکوئی بپردن انداختی پس منادی کرد که هر که را از حبیب چیزی می باید داد بیاید و خط خود را باز ستاند جمله جمع شدند و
مالها که گرد کرده بود برداشت تا چنان شد که هیچ نماند یکی بیامد و چنین دعوی کرد پیراهن خود بوی داد دیگری بیامد دعوی کرد چادر زن بوی داد و خود
برهنه ماند بر لب فرات صومعه ساخت و در آنجا بعبادت حق مشغول شد روز از حسن بصری علم می آموخت و شب بعبادت میکرد و او را عجمی از آن
می گفتند که قرآن درست نتوانست خواند چون روزگاری برآمد زن او بی نوا شد گفت نفقه می باید حبیب گفت بکار روم هر روز بصومعه می رفت
و بعبادت مشغول شد شب بخانه رفت زن گفت چیزی نیاوردی حبیب گفت آن کس که من از برای او کار کردم کریم است از کرم او شرم داشتم
که چیزی خواهم او خود چون وقت آید دهد می گوید که هر ده روز مزد می دهم پس هر روز بصومعه می رفت و عبادت می کرد تا ده روز تمام شد روز دهم
اندیشه کرد که من امشب چه بخانه برم در آن تفکر فرو رفت حق تعالی حمالی فرستاد بدر خانه او با یک خروار آرد و حمالی با یک مسلوخ گوشت و حمالی دیگر با روغن و عسل و حوائج
با ایشان با صره سیصد درهم بدر خانه حبیب آمد و در بکوفت و آن چیزها را بزن حبیب بداد و گفت این خداوندگار فرستاده است می گوید که با حبیب
بگوئی که در کار افزاید تا ما در مزد افزائیم این بگفت و برفت چون شب آمد حبیب شرم زده بدر خانه آمد بوی طعام از خانه وی می آمد زنش پیش
آمد و تواضع نمود و گفت این کار از برای که میکنی که آن کس نیکو مهربست با اکرام و شفقت و چنین و چنان فرستاده و چنین و چنین گفت و پیغام چنین و چنین داده حبیب گفت عجب ده روز کار
کردم با من این نیکی کرد که اگر بیش از این کنم دانی چه کند پس بکلیت روی از دنیا بگردانید و عبادت حق پیش گرفت تا از بزرگان مستجاب الدعوة

وجیب عجبی صاحب سکرست نفسیه فاعل حقیقی داردی آنکه اسباب را خلقی بود و این دید مطابق نفس الامر نیست زیراکه
توسط اسباب بحسب واقعه کاین است تا معامله تکمیل و ارشاد بعکس ظهور خوارق است زیراکه در مقام ارشاد هر چند نازل تر
کامل تر که در ارشاد حصول مناسبت میان مرشد و مسترشد در کار است که منوط بنزول است و بدانید که اغلب
آنست که هر چند بالاتر فرود آید لهذا حضرت رسالت از همه بالاتر رفت و در وقت نزول
از همه فرود آمده انتهی پس ازین کلام بوی نقصان نسبت بحضرت غوث انام بمشام
عوام نمی رسد چه جای خواص زیراکه محصل کلام حضرت مجدد رضی الله عنه این است
که چون عروج حضرت غوث الثقلین از اکثر اولیا بلند تر واقع ست و نزول ایشان
تا بمقام روح فرود آمده ست که از عالم اسباب بلند تر ست و از خواص این مقام
ست که درینجا نظر بر اسباب نمی باشد بلکه توجه بطرف مسبب می ماند لهذا از حضرت
ایشان خوارق عادات کثیره بظهور پیوسته و این نزول امریست کامل فی حد
ذاته که سبب ظهور خوارق ست حضرت مجدد رضی الله عنه در هیچ جا این نزول را
ناقص نه فرموده اند معلوم نیست که حضرت معترض منقصت از کجا استنباط نموده
حضرت مجدد رح در رساله مبدء و معاد می فرماید و اصلان نهایة النهایه را در وقت
رجوع قهقری نزول باسفل عنایات است و مصداق وصول نهایة النهایه همین
نزول غایة الغایه ست و چون نزول باین خصوصیت واقع می شود صاحب
رجوع بکلیت خود متوجه عالم اسباب می گردد نه آنکه بعض او متوجه جناب حق سبحانه
سبحانه و بعضی دیگر متوجه خلق که این علامت عدم وصول ست به نهایة النهایه و عدم
نزول ست بغایة الغایة انتهی درین مقام شبه بطور دیگر باین طور ناشی می شود که نزد
صوفیه قدس الله اسرارهم نزول تا بمقام قلب غایت نزول ست که بعد ازان نزولی
نیست و این هم در مقررات ایشان ست قدس الله اسرارهم که هر که نازل تر ست
کامل تر ست پس هرگاه حضرت مجدد رضی الله عنه نزول حضرت غوث الثقلین

رضی اللہ عنہ را تا بمقام روح فرمودہ پس گویا درجہ واحدہ از درجات نزول ہنوز
باقی است واین مستلزم نقصان است ازاحۂ این شبہ باین طریق آسان است
کہ سخن درین نمیرود کہ نزول تا بمقام قلب اکمل نیست صرف درین است کہ آیا
اکملیت او برائے تکمیل وارشاد است یا برای ظہور خوارق عادات وکثرت کرامات
الحق نزول تا بمقام قلب اکمل است از نزول تا بمقام روح لیکن اکملیت او برائے ارشاد
وفیضان حق است تعالی شانہ نہ برائے ظہور کثرت خوارق کہ او منوط بہبوط است
تا بمقام روح فقط پس نزولے کہ علت ظہور خوارق است اکمل است بذات خود برابر
است کہ دران وقت مخصوص نزول تا بمقام قلب کہ علت ارشاد است یافتہ می شود
یا نہ اکملیت علت ظہور کثرت کرامت موقوف بر اکملیت علت ارشاد نیست ویکی
بدیگرے متعلق نے ارشاد چیزے دیگر است وکرامت شئ آخر وحضرت مجدد رضی
اللہ عنہ بصدد بیان وجہ ظہور کثرت کرامت اند نہ درپے بیان کیفیت وکملیت ارشاد
توضیح جواب این است کہ معاملہ ارشاد خلاف معاملہ خوارق است زیراکہ در مقام
ارشاد ہرکہ نازل تر است کامل تر است چہ در ارشاد حصول مناسبت درمیان
مرشد ومرشد از اہم مہمات است وآن منوط بر غایت ہبوط است ازینجا است کہ از
اکثر متوسطان این راہ آن قدر افادہ وافاضہ بہ ظہور آمدہ کہ از منتہیان عشر
عشیر آن بوقوع نرسیدہ زیراکہ متوسطان بہ نسبت منتہیان بیشتر مناسبت
بمبتدیان دارند پس مدار قلت وکثرت افادہ بر رجوع وہبوط قرار یافتہ نہ بر انتہا
وعدم انتہا درین صورت قلب کہ از عالم امر است حق سبحانہ تعالی او را بعالم خلق
تعلق وتعشق دادہ بعالم خلق فرود آوردہ بمضغہ گوشت کہ زیر پستان چپ مایل
بہ پہلو بفاصلہ دو انگشت است تعلق خاص بخشیدہ وعلاقہ مخصوص عطا فرمودہ
پس ہرگاہ مقربان درگاہ حضرت صمدیت ومقبولان بارگاہ حضرت خاتمیت

نزول باین مقام فرمایند آنگاه بالکلیہ متوجہ بعالم اسباب می شوند و فعل مسبب
را در پس پردہ اسباب می بیند و این مقامیست کہ افضل است از نزول تا بمقام
روح زیرا کہ ارشاد و ہدایت باو مربوط است بمعنی اینکہ اغلب ہمین است کہ وقتی
کہ نزول پایان تر بود ارشاد بالا تر رود چنانکہ حضرت سرور صلی اللہ علیہ وسلم
از ہمہ انبیا علیہم السلام پایان تر فرود آمدہ و در دعوت و ارشاد از ہمہ بالا تر رفتہ
کہ بر سائر موجودات و کافہ مخلوقات مرسل گشتہ چہ بواسطہ نزول تام مناسبت
بہمہ پیدا کردہ و راہ افادہ تمام تر گردیدہ ؎

پیش از ہمہ شاہان غیور آمدہ	ہر چند کہ آخر بظہور آمدہ
ای ختم رسل قرب تو معلوم شد	دیر آمدہ زراہ دور آمدہ

حضرت آدم علی نبینا و علیہ السلام پایان تر نیست بلکہ فوق تر است اما ارشاد
از و مقصود نیست کہ عین مقصود است کما لا ستترہ فیہ ازینجا ہویدا گردیدہ کہ نفس
ارشاد منوط بر غایت ہبوط نیست البتہ کامل تر بودن آن مربوط بر انست و
فرقیکہ در میان اکمل و کامل است مخفی نیست ازینجا است کہ جملہ انبیا علیہم السلام
کامل بودند و پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وسلم اکمل قال سبحانہ تعالی تِلْكَ الرُّسُلُ
فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلٰى بَعْضٍ پس حاملان اول اول اند و حاملان ثانی ثانی یعنی آنانکہ
تا بمقام قلب نزول نمودہ اند اکمل اند و آنانکہ تا بمقام روح نزول آوردہ اند
کامل نہ اینکہ ایشان ناقص اند نعوذ باللہ من ذٰلک بالجملہ ہنگام نزول تا
بمقام روح توہم نقصان صرف بیجا است و حضرت مجدد رضی اللہ عنہ ہرگز نزول حضرت
غوث الثقلین رضی اللہ عنہ را ناقص نہ فرمودہ اند و رجوع الی البدایت فی نفسہ
کمال است نہ نقص حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در معارف لدنیہ مے فرماید ـ
إِنَّ الْعِنَايَةَ الْإِلٰهِيَّةَ جَلَّ سُلْطَانُهُ تَجْذِبُنِيْ جَذْبَ الْمُرَادِيْنَ أَوَّلًا ثُمَّ تُسَيِّرُنِيْ

(فرمود اللہ تعالی این پیغمبران اند کہ فضیلت دادیم بعضی ایشان را بر بعضی ۱۲)
(پناہ مے خواہیم از خدا ازین ۱۲)

طی منازل السلوک ثانیاً فوجدت الله سبحانه اولاً عین الاشیاء
کما قاله ارباب التوحید الوجودی من متأخری الصوفیة ثم وجدت
الله تعالیٰ فی الاشیاء من غیر حلول وسریان ثم رأیته تعالیٰ بعد
الاشیاء ثم قبل الاشیاء ثم رأیت الله سبحانه وما رأیت شیئاً من الاشیاء وهو
المعنی بالتوحید الشهودی وهو المعبر بالفناء وهو قدم
اول یوضع فی اطوار الولایة وکمال اسبق فی البدایة وهذه
الرؤیة فی ای مرتبة کانت من المراتب المذکورة تحصل
اولاً فی الآفاق وثانیاً فی الانفس ثم ترقیت الی البقاء الذی
هو قدم ثان فی الولایة فرأیت الاشیاء ثانیاً ووجدت الله
تعالیٰ عینها بل عین نفسی ثم وجدته تعالیٰ فی الاشیاء
بل فی نفسی ثم رأیته تعالیٰ بعد الاشیاء بل بعد نفسی
ثم رأیت الاشیاء وما رأیت الله تعالیٰ اصلاً وهی النهایة
هی الرجوع الی البدایة والعود الی مرتبة العوام وهذا المقام
هو اتم مقامات دعوة الخلق الی الحق سبحانه واکمل منازل
التکمیل والارشاد لوجود المناسبة الی الخلق المقتضیة لکمال الافادة
ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم وکل من الاحوال
المذکورة والکمالات المسطورة حصل لی بل لکل من وصل
بطفیل افضل الانبیاء واکمل البشر علیه وعلیهم من الصلوات افضلها
حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ کہ بجواب حضرت شیخ تالیف
فرمودہ می فرمایند قولہ شما نقل حضرت غوث الثقلین رضی اللہ تعالیٰ عنہم نوشتہ
اید الیشان وجہ ظہور کثرت خوارق عادات از جناب غوث الاعظم نوشتہ اند کہ

عروج ایشان از اکثر اولیا بلند تر واقع شدہ وجہت کثرت ظہور خوارق گردیدہ و
ہیچ جا نسبت نقصان نزول بآن حضرت نہ کردہ اند معاذ اللہ آنچہ مقربان مے
خواہند میگویند معلوم نیست کہ حضرت شیخ عبد الحق نقصان از کجا نوشتہ اند چنانکہ
در کلام ایشان تجسس کردہ شد ہیچ جا بنسبت نقصان بانجناب نکردہ اند در صورت
نقصان نزول افاضہ کم می شود و افادت جناب مبارک حضرت غوث الثقلین
واسطہ فیض ولایت اند در عداد اصحاب کبار و اہلبیت عظام داخل اند رضی اللہ
تعالیٰ عنہم و خود را نایب و انجناب را نیب نوشتہ اند کہ خلیفہ قائم مقام پیر مے شود
و در رسالہ دیگر می فرمایند قولہ شما در باب حضرت غوث الثقلین قدس سرہ آنچہ
از مقام ادب نوشتید کہ نزول ایشان ناقص بود نیز خلاف واقع است ہیچ جا
این سخن نفرمودہ اند بلکہ در بارۂ غوث اعظم در مکتوب آخر جلد ثالث مکتوبات
خود نوشتہ اند کہ وصول فیوض و برکات در راہ ولایت بہر کہ باشد از اقطاب
و نجبا بہ توسط شریف ایشان مفہوم می شود معاملہ اولین بوجود حضرت
شیخ تعلق دارد ایشان واسطۂ رشد و ہدایت اند و در ہمان مکتوب خود را
نایب و ایشان را منیب خود نوشتہ اند کہ استفادہ از طریقہ علیا قادریہ نیز دارند
و در رسالۂ مکاشفات غیبیہ میفرمایند کہ واصلان ذات کہ با فراد ملقب اند
اقل قلیل اند اکابر صحابہ و ائمہ اثنا عشر از اہل بیت رضی اللہ تعالے عنہم باین
دولت فائز اند و از اکابر اولیا غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی رضی اللہ تعالیٰ عنہ باین دولت
ممتاز اند و درین مقام شان خاص دارند و اولیاء دیگر ازین خصوصیت
قلیل النصیب اند و قرب شان بان خصوصیت از ہمہ زیادہ درینباب متشارک
اند ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ و در
رسالہ مبدء و معاد میفرمایند کہ این درویش را درین عروج اخیر کہ عروج در

مقامات اصلیت بلند از روحانیت حضرت غوث الثقلین محی الدین شیخ عبدالقادر
جیلانی بوده بقوت تصرف ازان مقامات گزرانیده باصل الاصل واصل گردانیده
انتهی ازین همه عبارات که حضرت ایشان نوشته اند علو کمالات حضرت غوث
الثقلین و حسن عقیده و ادب آن قطب معظم رضی الله تعالے عنهما در یاب اما تحریر
این معنی که نزول ایشان تا مقام روح واقع شده هیچ دور از ادب نیست ظهور
کثرت خوارق که از حضرت غوث اعظم ظاهر گشت از هیچ کدام اولیاء آن
قدر ظهور نیافته بیان نموده اند که عروج حضرت غوث اعظم از اکثر اولیاء الله
بلند واقع شده و در جانب نزول تا مقام روح فرود آمده اند که از عالم اسباب
بلند تر است ازین تحریر هیچ منقصتے بحضرت شیخ قدس سره عائد نمی شود کما لا یخفی
همچنین آن متادب به اداب رسول خدا صلے الله علیه وسلم رعایت آداب جمیع
اولیاء باقصی مرتبه می نمودند در مکتوب چهل و دوم جلد ثانی میفرمایند من کمینه
خوشه چین خرمن هائے ایشانم در ذیل ذله برداران خوانهائے نعم ایشان
ایشان اند که مرا بانواع تربیت مربی ساخته اند و باصناف کرم و احسان منتفع گردانیده
این بزرگواران در محبت حق عزوجل خود را و غیر خود را باخته اند و از خود و غیر
خود نام و نشان نه گزاشته باطل از سایه ایشان گریزان است اینجا همه حق
است و برای حق علماء ظاهرین از حقیقت اینها چه دریابند و غیر از مخالفت
صوری چه فهمند و از کمالات ایشان چه دریابند و از کمالات ایشان چه فرا
گیرند انتهی و درباره حضرت شیخ محی الدین ابن عربی نوشته اند که شیخ از مقبولان
نظرے آید منکر او در خطر است مایوس ماندگان از برکات آن بزرگوار استفاده

نمودہ ایم واز علوم معارف حظہا گرفتہ جزاہ اللہ سبحانہ عنا خیر الجزاء
جزا دہد او را اللہ تعالیٰ از ما بہتر جزا ۱۲ بہتر جزا
ودر رسالہ مبدء ومعاد نوشتہ اند کہ از روحانیت حضرت قطب الدین قدس
سرہ مرا درین کار مدد ہا رسیدہ پس منفع شد آنچہ میگویند کہ ایشان تفتیش
اولیاء نمودہ اند این ہمہ از عدم تتبع کلام ایشان است انتہی درین شکے نیست
کہ افادات حضرت مجدد رح از مدائح بزرگان دین خصوصاً محامد حضرت غوث الاعظم
رحمۃ اللہ علیہ خصوصاً مالا مال است حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ مکاشفات
غیبیہ می فرماید کہ حضرت خواجہ نقشبند قدس اللہ سرہ الاقدس بعد از تحصیل
جذبہ خواجہا قدس اللہ تعالیٰ اسرارہم بسلوک فوقانی رجوع نمودند وسلوک
را تا بنہایت رسانیدند وبفنا فی اللہ والبقا مشرف گشتند واین مرتبہ ولایت
است بعد ازان بمقام شہادت کہ فوق ولایت است رفتند ونسبت آن
بمقام ولایت نسبت تجلی صوری است بہ تجلی ذاتی بعد ازان بمقام صدیقیہ کہ
فوق شہادت است بہ نسبت مذکورہ عروج فرمودند تا نہایت بمقام صدیقیت
رسیدند باوجود تحصیل این درجات کمال وتکمیل از راہ معیت ذاتی کہ حضرت امیر
کرم اللہ تعالیٰ وجہہ ازان راہ بہ غیب ہویت رفتہ بودند رفتند ودر رنگ
حضرت امیر درآن نقطہ نہایت مستہلک گشتند حضرت غوث الثقلین نیز ازین راہ
بہ نہایت النہایت رسیدہ اند ودران نقطہ مستہلک گشتہ اند وازین استہلاک
درآن نقطہ نہایت مراتب ولایت خاصہ محمدی است علیہ الصلوٰۃ والسلام و
آلہ الکرام اگر بقائے درین نہایت پیدا کنند از مرتبہ رسالت آنحضرت علیہ من الصلوٰت
اتمہا ومن التحیات اکملہا نیز بہرہ یابد این اکابر را نیز ازان مقام قسمی از بقا ہست

که افاده طالبان ازان راه است انتهی این مجاهد را به عین انصاف نگریستنی
است و بهتانات بی سروپا را پس پشت انداختنی ؎

که هرکه در حق من هرچه گفت باور کرد	جز این چه شکوه توانم ازان ستم‌گر کرد

قال ... و آنکه در بعض مکتوبات نوشته اند که انگاریم که حکمت در پیدا کردن
من آن ست که تا کمال ابراهیمی و محمدی دریک جا جمع شود و اشد و اعظم
است از همه اقول این عبارت بعینه در مکتوبات شریف از نظر فقیر نه
گذشته لیکن باید دانست که مراد از کمال ابراهیمی خلت است و از کمال محمدی
محبوبیت و این بحث به کمال توضیح در رساله انوار احمدیه نگاشته ام من
شاء فلیرجع الیها قال و آن سخن که ترکیب وجود من از بقیه جوهر لیست
(حاشیه: هرکه خواهد بان رجوع نماید ۱۲)
یا خمیر مایه الیست که وجود حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ازان
ترکیب یافته است چنانکه ایجاد نخل از بقیه طینت آدم است اقول برین کلام
هیچ نقص وارد کرده نه شد تا از آن جواب داده شود اگر گفته شود که این مستلزم
مساوات است جوابش بچند وجوه است اول آنکه در کلام حضرت مجدد رضی
الله عنه لفظ ترکیب درج است و نه عبارت ایجاد و نه لفظ متکلم مذکور است
عبارت مکتوب صدم از جلد ثالث که به شیخ نور الحق صادر شده این است
تشبنو بشنو هرچند درین دولت خاصه محمدی دیگرے را شرکت نیست اما این
قدر می باید که ازان دولت خاصه او علیه الصلوٰة والسلام بعد از تخلیق و
تکمیل او علیه الصلوٰة والسلام بقیه مانده بود که در خوان دولت ضیافت
ارحمان زیاده بها لازم است که اول ش گویان نصیب خادمان بود آن بقیه را

(حاشیه: ۵۰ این رساله ایست در رد مقولات صالح کجراتی ۱۲)

بریکے از دولتمندان او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام اولش گویان عطا فرمودہ اند
وآن راخمیر ساختہ تخمیر طینت او نمودند وتبعیت ووراثت او شریک دولت خاص
او گردانیدہ اند عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ ؎ بر کریمان کارہا دشوار نیست
این بقیہ در رنگ آن بقیہ طینت حضرت آدم است عَلٰی نَبِیِّنَا وَعَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ
وَالسَّلَامُ کہ نصیب خلقت درخت خرما آمدہ است[۵۱] کَمَا قَالَ عَلَیْہِ الصَّلٰوۃُ
وَالسَّلَامُ اَکْرِمُوْا عَمَّتَکُمُ النَّخْلَۃَ فَاِنَّہَا خُلِقَتْ مِنْ بَقِیَّۃِ طِیْنَۃِ
اٰدَمَ ؎ وَلِلْاَرْضِ مِنْ کَاسِ الْکِرَامِ نَصِیْبٌ انتہی ازین عبارت
ظاہر است کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بطور عموم می فرمایند اوّل آنکہ نفس نفیس خود را
مراد داشتہ دوم آنکہ مراد از طینت درین مقام اخلاق حمیدہ اصلیہ حقیقیہ است
برای سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم اگر از ان خاک مراد باشد پس ضرور بود کہ قبر وے
نزد قبر سرور عالم صلعم می بود چنانکہ قبر شیخین است رضی اللہ عنہما سوم آنکہ اگر
تسلیم کردہ شود کہ مراد از طینت خاک است پس شیخ اکبر در فتوحات نوشتہ کہ وجود
مبارک سیدنا علی مرتضی از بقیہ طینت آن حضرت است صلی اللہ علیہ وسلم فَمَا
تَخْصِیْصُ الْاِعْتِرَاضِ بلکہ خود حضرت شیخ محدث در رسالہ بشارت بالجنۃ
در حدیثے در شان اہل بیت رضی اللہ تعالی عنہم از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم روایت
کردہ اِنَّہُمْ خُلِقُوْا مِنْ طِیْنَتِیْ[۵۲] وخطیب از ابن مسعود رضی اللہ عنہ روایت کردہ
کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اِنِّیْ وَاَبَا بَکْرٍ وَعُمَرَ خُلِقْنَا[۵۳]
مِنْ تُرْبَۃٍ وَاحِدَۃٍ مرزا محمد بدخشانی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ کہ این حدیث اشواہد از عمر و
ابن عباس وابو سعید وابو ہریرہ بعضے را بعض قوت دہد ودر کشف الغطا[۵۴] مذکور است

[۵۱] چنانکہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اکرام کنید عمہ خود را کہ درخت خرما است زیرا کہ او پیدا کردہ شدہ است از بقیہ خاک آدم آری بہرۂ زمین است از جام ستم پیاسہ ۱۲

[۵۲] ایشان پیدا کردہ شدہ اند از خاک من ۱۲

[۵۳] من وابوبکر وعمر پیدا کردہ شدیم از یک خاک ۱۲

[۵۴] کشف الغطاء عن وجوہ الانبیاء ...

که عینی در شرح صحیح بخاری از ابن سیرین این حدیث آورده وازابن عساکر مروی
است عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ جَعْفَرٍ اَنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَا عَبْدَ اللّٰهِ
هَنِيْئًا لَكَ مَرِيْئًا خُلِقْتَ مِنْ طِيْنَتِيْ وَاَبُوْكَ يَطِيْرُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فِي السَّمَاءِ
اشتباه - این معنی معقول نمی شود چراکه هر کس از نطفه والدین خود پیدا می شود
انتباه - اکثر چیزها هستند که به عقل انسان ثابت نمی تواند شد از شرع ثابت می شود
یا کشف والهام چنانچه لفس ولایت که عبارت از قرب بیچون است امام محی السنه بغوی
رحمة الله علیه در تفسیر معالم التنزیل در تفسیر آیه کریمه مِنْهَا خَلَقْنٰكُمْ وَفِيْهَا نُعِيْدُكُمْ
وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى قول عطای خراسانی ذکر کرده که گفته نطفه
که در رحم قرار می گیرد فرشته پارهٔ خاک می اندازد مکانے که دران دفن کرده خواهد شد
پس در نطفه می اندازد پس از خاک ونطفه آدمی پیدا می شود وخطیب از ابن مسعود
رضی الله عنه روایت کرده که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود مَا مِنْ مَوْلُوْدٍ
اِلَّا فِيْ سُرَّتِهٖ مِنْ تُرْبَتِهِ الَّتِيْ يُوْلَدُ مِنْهَا فَاِذَا رُدَّ اِلٰى اَرْذَلِ عُمُرِهٖ
رُدَّ اِلَى التُّرْبَةِ الَّتِيْ خُلِقَ مِنْهَا يُدْفَنُ فِيْهَا وَاِنِّيْ وَاَبَا بَكْرٍ
وَعُمَرَ خُلِقْنَا مِنْ تُرْبَةٍ وَّاحِدَةٍ وَّفِيْهَا نُدْفَنُ یعنی نیست هیچ مولود
مگر آنکه در ناف او خاکی است که از آن پیدا شده بود پس چون به ارذل عمر یعنی بوقت
مرگ رسد باز گردانیده شود بهمان خاک که ازان پیدا شده بود ودفن کرده شود دران
بدرستی که من وابوبکر وعمر از یک خاک پیدا شده ایم و یک جا مدفون خواهیم شد و
جائز است که خاکے که حق تعالے برای پیغمبرے مهیا کرده باشد وازبد و خلقت زمین آنرا
بانوار برکات ونزول رحمت پرورش کرده باشد از جمله آن چیزے بقیه مانده باشد که خمیر

۵۳ از زمین پیدا کردم شما را باز با وعود خواهم کرد شما را وازو خواهم برآورد ۱۲

باید شخصی از اولیا شود این امر عقلاً محال نیست و از شرع مستفاد و از کشف ثابت می
شود و این را در اصطلاح اصالت گویند و صاحب اصالت در نظر کشفی چنان بنظر می در
آید که گویا جسد او مرجع است از جواهر و اجساد دیگران از آب و گل چهارم آنکه آنحضرت
صلی الله علیه وسلم فرمود طِینَةُ الْمُعْتِقِ طِینَةُ الْمُعْتَقِ رواه ابن النجار والدیلمی
فی الفردوس و از سیر و تواریخ معلوم می شود که آزاد کرده آنحضرت صلی الله علیه وسلم
قریب چهل کس بودند پس طینت همه آنها بمقتضی این حدیث طینت آنحضرت باشد
پنجم آنکه درخت خرما که از نباتات است بدین دولت سرفراز است در شان آن وارد
اَکْرِمُوْا عَمَّتَکُمُ النَّخْلَةَ فَاِنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ فَضْلَةِ طِیْنَةِ اَبِیْکُمْ اٰدَمَ الحدیث اخرجه
الْبُخَارِیُّ فِی التَّارِیْخِ وَابْنُ اَبِیْ حَاتِمٍ وَالْعُقَیْلِیُّ وَابْنُ عَدِیٍّ وَابْنُ السُّنِّیِّ وَاَبُوْ نُعَیْمٍ
کِلَاهُمَا فِی الطِّبِّ وَابْنُ مَرْدَوَیْهِ عَنْ عَلِیٍّ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُوْلُ
اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ خُلِقَتِ النَّخْلَةُ وَالرُّمَّانَةُ وَالْعِنَبُ
مِنْ فَضْلَةِ طِیْنَةِ اٰدَمَ پس از افراد اکرم موالید که انسان است که به تخمیر طینت نبی خود
شرف اندوزند چه عجب و کدام مساوات است خدام لباسهای مخدومان را بے تکلف
استعمال می نمایند و از سوائر نعم استیفاء تلذذاتی که مخصوص به مخدومان است می نمایند
هیچ کس گمان نمی برد که خادم مساوات شرکت با مخدوم بهم رساند درین نوع اهانت و
رفعت قدر مخدوم می افزاید ششم آنکه این کلام نه امرے است مبتدع ایشان
بلکه بسیاری از اولیاء بدین قسم کلمات تکلم شده اند غایت امر آنکه ایشان هم از
مکشوف خود خبر داده اند شیخ شعرانی در لواقح الانوار از یکے ازین قوم حکایت می کنند
که میگفت خُلِقْتُ مِنْ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ و هم شیخ شعرانی

له تعظیم کنید عمه خود را که درخت خرما است و از بقیه خاک آدم علیه السلام پیدا شده ۱۲

له درخت خرما و انار و انگور از بقیه خاک آدم پیدا کرده شد

له [illegible]

در لواقح الانوار نقل از شیخ ابو الحسن شاذلی که قطب زمان خود بود می آرد الاولیاء علی ضربین صالحون وصدیقون فالصالحون ابدال الانبیاء والصدیقون ابدال الرسل فبینهم الصالحون والصدیقون بالتفضیل کما بین الانبیاء والرسل منهم طائفة انفردوا فی المادیة مادة من رسول الله صلی الله علیه وسلم یشهدونها وهم قلیلون وفی التحقیق کثیرون وزیادة کل نبی وولی بالاصالة من رسول الله لکن من الاولیاء من یشهد عنه ومنهم ایضا طائفة قد مدوا بالنور الالهی فنظروا حتی عرفوا ابائهم علی التحقیق وذلک کرامة لهم بینهم الا من ینکر کرامة الاولیاء نعوذ بالله من النکران بعد العرفان

انتهی ای برادر نیک درین عبارت تامل نمائے تا بدانی که شیخ بچه ترانه ترنم می نماید در عالم مشهور شده است حدیث خلقت من نوری این حدیث ناطق است بدانکه هر که سوای سرور کائنات است علیه الصلوة والسلام از مومنین از نور او آفریده شده است شیخ درین مقام می فرماید که جماعه باشند که ماده خلقت انها کلا و بعضا بے واسطه نور محمدی نور الهی بود و به جهت تاکید این مقدمه می گوید و ذلک کرامة لهم پس چسان باید گفت که این نیز دعوے شرکت است با فخر بشر صلی الله علیه وسلم ٥

از نوا مین بستم اے بخت ورنه پیش یار	می توانم حال خود گفتن زبانم لال نیست

قال و جای دیگر گفته اند که متابعت را پنج مرتبه است هیچ همه مراتب را حاصل است

اقول ندانم که این چه اعتراض است آیا معترض می خواهد که مراتب متابعت یکسے حاصل نه شود ٥

نمی دانم ز منع گریہ مطلب چیست ناصح را	دل از من دیدہ از من آستین از من کنار از من

معہذا در ہیچ مقام این تقریر از نظر عاجز نہ گزشتہ البتہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ در مکتوب پنجاہ وچہارم از جلد ثانی کہ بہ سید شاہ محمد صدور یافتہ تحریر می فرمایند کہ متابعت آن سرور علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ سرمایۂ سعادت دینیہ و دنیویہ است درجات و مراتب دارد درجہ اول مر عوام اہل اسلام راست از اتیان احکام شرعیہ و متابعت سنت سنیہ بعد از تصدیق قلبی پیش از اطمینان نفس کہ بدرجہ ولایت مربوط است و علماء ظواہر و عباد و زہاد کہ معاملہ شان باطمینان نفس نہ پیوستہ است ہمہ درین درجہ متابعت شریک اند و در حصول اتباع برابر اند درجۂ دوم از متابعت اتباع اقوال و اعمال اوست کہ بہ باطن تعلق دارد و از تہذیب اخلاق و دفع رذایل صفات و ازالہ امراض باطنیہ وغیرہ این درجہ مخصوص است بارباب سلوک درجہ سوم از متابعت اتباع احوال و اذواق و مواجید آن سرور است علیہ و علی آلہ الصلوۃ والسلام کہ بمقام ولایت خاصہ تعلق دارد و این درجہ مخصوص بارباب ولایت است کہ مجذوب سالک باشند یا سالک مجذوب چون مرتبۂ ولایت بانجام رسید نفس مطمئنہ گشت درجہ چہارم مخصوص بہ علمائے راسخین است کہ بعد از اطمینان بدولت متابعت متحقق اند درجہ پنجم از متابعت اتباع کمالات آن سرور است علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ علم و عمل را در حصول آن کمالات مدخلے نیست بلکہ حصول آنہا مربوط بہ محض فضل و احسان خداوندی است جل سلطانہ و این درجہ بس عالی است درجات سابق را بآن مساسے نیست این کمالات بالاصالت مخصوص بانبیاء اولی العزم است علیہم الصلوۃ والتسلیمات و بہ تبعیت و وراثت تا کرا باین دولت مشرف سازند درجہ ششم

از متابعت اتباع آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام در کمال که مخصوص لمقام -
محبوبیت آن سرور است علیه وعلی آله الصلوة والسلام درین درجه افاضه کمالات بمجرد محبت
است و فوق لتفضل واحسان است ازین درجه متابعت نیز اقل قلیل را نصیب است
درجه هفتم از متابعت است که تعلق به نزول وهبوط دارد واین درجه جامع جمیع درجات
سابق است درین مقام تابع بمتبوع به نهجے مشابهت پیدا می کند که گویا اسم تبعیت از میان
می خیزد وامتیاز تابع ومتبوع زایل می گردد بالجمله هر دولتے که آمده است از برای انبیا آمده
است علیهم الصلوة والتحیات سعادت امتان است که بطفیل انبیاء علیهم الصلوة والتسلیمات
ازآن دولت بهره یابند وازاولش ایشان تناول نمایند ؎

در قافله که اوست دانم نرسم	این بس که رسد ز دور بانگ جرسم

تابع کامل کسے است که باین هفت درجه متابعت متحلی شود انتهی مختصراً از ادنی تامل واضح
شود که این کلام از نقص پاک وصاف است حضرت غلام علی شاه رحمة الله علیه فرماید شما
درجات متابعت رسول خدا صلی الله علیه وسلم پنج مرتبه نوشتید ودعوے حصول بخود کردید
وآن لنائت بعید می نماید بلکه ایشان درجات متابعت را هفت درجه ثابت کرده اند
درجه اول اتیان احکام شرعیه است بعد تصدیق قلب پیش از اطمینان نفس
درجه دوم تهذیب اخلاق است ورفع رذایل صفات وازالهٔ امراض باطنیه
درجه سوم اتباع احوال واذواق ومواجید است درجه چهارم حصول اطمینان
قلب است که اتباع هو لما جاء به المصطفی صلی الله علیه وسلم
گردد بحصول مقام رضا چون وچرا بمجاری تقدیر نماند درجه پنجم اتباع کمالات آن
سرور است صلی الله علیه وسلم که حصول آن مربوط محض لتفضل واحسان خداوندیست
وعلم وعمل را دران مدخلے نیست درجه ششم اتباع کمالاتے که مخصوص بمقام محبوبیت
آن سرور است صلی الله علیه وسلم درجه هفتم متابعت آن است که تعلق به نزول وهبوط

دعوت خلق دارد حضرت شیخ متابعت را محمول بر اعمال ظاہرہ السنۃ استبعاد و استعجاب حصول این دولت می نمایند احق اتباع جمیع اعمال ظاہری حبیب خدا صلی اللہ علیہ وسلم نہایت متعسر است بلکہ توان گفت کہ طاقت بشر آن را بر نتابد اما بعد ادائے شکل و ظایف طاعات بقدر میسور موافق حدیث شریف خُذُوا مِنَ الْاَعْمَالِ مَا يُطِيقُوْنَ وآیہ کریمہ فَاتَّقُوا اللّٰهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ اگر بموہبت الہی بجذبات محبت بہ تبعیت و وراثت درجات قربت حاصل شود نزد عقل سلیم و شرع قویم مستبعد نیست الْمَرْءُ مَعَ مَنْ اَحَبَّ حدیث صحیح در این باب کمل اولیا را آن درجات حاصل است و بتجلیات صفات و تجلیات ذاتیہ ترقی بمحبت الہی سرفراز اند اگر حضرت مجدد باین درجات برسند و بفضل الہی مستفیدان خود را برسانند جائے تعجب چرا باشد اَرَى الْمُعَاصَرَةَ اَصْلُ الْمُنَافَرَةِ انتہٰی

من بے درد لقبوائے وفا کشتیم	یار را از گلہ جور پشیمان کردم

قال وگفتہ اند کہ ہمہ کمالات محمدیہ بے تفاوت در ذات من حاصل است لیکن بہ تبع وطفیل است مردی ثقہ صادق از ایشان شنیدان شخص گفت ازینجا مرتبت شما بر انبیا لازم می آید جواب دادند کہ آنجا باصالت است و اینجا بالطفیل **اقول** حضرت غلام علی شاہ صاحب فرمایند کہ این خلاف واقع است این دعوی نہ کردہ اند این سخن گاہے نہ گفتہ مگر اینکہ از ہر چہ کمالات مرا عنایت شدہ بمتابعت وطفیل آن حضرت است صلی اللہ علیہ وسلم در کلام ایشان بسیار است انتہی فقیر گوید انصاف فرمودہ شود بطلان کلام شیخ ازین رد ظاہر است کہ ہرگاہ وجود کمالات بالتبع تسلیم کردہ شدہ پس بے تفاوت چگونہ خواہد بود در ما بالذات و ما بالتبع فرق آسمان و زمین است ؎

دیدی چہ بر سر آمد فرہاد را ز خسرو	در خاندان کسری این عدل و داد باشد

حضرت خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمۃ در فصل الخطاب از عمدۃ العقائد عبد اللہ نسفی نقل مے فرمایند اَلْمُمَاثَلَةُ عِنْدَنَا تَثْبُتُ بِالْاِشْتِرَاكِ فِيْ جَمِيْعِ الْاَوْصَافِ حتّٰی

لَوِ اخْتَلَفَا فِی وَصْفٍ لَا تَثْبُتُ الْمُمَاثَلَةُ لِاَنَّ الْمِثْلَیْنِ مَا یَسُدُّ اَحَدُهُمَا
مَسَدَّ الْاٰخَرِ ودر وجود نفس کمالات بالتبع محذوری نیست چه هرگاه مخدومان اوش
سجادمان عطا می فرمایند ایشان میگویند که بتبع وطفیل مخدومان از اطعمهٔ متنوعه حظ وافر
داریم وجمیع آلاء سفرهٔ مخدومان مارا حاصل است از ان کسی نمی فهمد که اینها ادعاے
همسری وبرابری آنها می کنند زیراکه اصل اصل است وفرع فرع مخدوم مخدوم وخادم خادم
سجادمان که به بارگاه رفیع سلاطین باری یابند واُولش از خوان نعمت می خورند وعزت
وحرمت دارند همه اش به برکت متابعت مخدومان است ورنه مشهور است که ای ایاز
قدر خود بشناس پس هرگاه حضرت مجدد رضی الله عنه بدولت تبعیت واطاعت حضرت خیر البشر
علیه الصلوة والتحیة که آن اطاعت عین اطاعت حضرت رب العزت است از کمالات نبویه وولایات
محمدیه علی صاحبها الصلوة والتحیة به طفیل سرور عالم صلے الله علیه وسلم اوش یافتند انگاه اگر
برای اظهار تحدیثا پروردگار لب اعلان کشودند واز زبان فرمودند که همه کمالات محمدیه در
ذات من بتبع وطفیل حاصل است دران باکے نمی بینیم یعنی کمالاتیکه حصول آن براے
امت مرحومه ممکن ودر حصول آن محذورے شرعی نیست ونبوت ورسالت من جمله
کمالاتے است که بااحدے متوقع الحصول نیست پس باستثناء عقلی وبداهت عقل خارج
باشد لفظ تبع وطفیل از الفاظ معمولی انگاشته شود این امرے است که بنای طریقهٔ
نقشبندیه بران نهاده اند حضرت مجدد رحمه الله در معارف لدنیه می فرماید سلسلهٔ علیه
نقشبندیه از سائر سلاسل بوجوه فضیلت پیدا است و مرتبه این طریق بر سائر طرق بمراتب
هویدا است این سلسلهٔ علیه منتهی بحضرت صدیق است رضی الله تعالی عنه که افضل بنی
آدم است بعد الانبیاء به خلاف سلاسل دیگر ودرین طریق اندراج نهایت است در بدایت
بخلاف سائر طرق وشهودے که معتبر نزد این بزرگواران شهود دائمی است وتعبیر از آن به
یادداشت کرده اند وشهودیکه دوام نه پذیرد نزد ایشان از حیز اعتبار ساقط است خلاف

سایر سلاسل طے منازل این طریق بے متابعت تمام صاحب شریعت را علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ
والتسلیمات میسر نیست بخلاف طرق سلاسل دیگر کہ بہ متابعت فی الجملہ بامداد ریاضت و
مجاہدات بانقطاع می رسند این معنی برہان می طلبد برہان آنست کہ این بزرگواران بمدد
جذبہ راہ را طی می کنند و در طریق دیگر بریاضات شاقہ و مجاہدات شدید قطع منازل نمایند و جذبہ
معنی محبوبیۃ می طلبد تا محبوب نباشد جذب نمی کنند و معنی محبوبیۃ وابستہ بمتابعت
محبوب رب العالمین است علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام والتحیۃ آیہ کریمہ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ
شاہد این معنی است پس ہرچند متابعت تمامتر جذبہ بیشتر و ہرچند جذبہ بیشتر قطع
منازل آسان تر و زود تر پس متابعت تمام شرط این بزرگواران آمد لہذا ہرجا ممکن عمل بعزیمت
اختیار نمودند حتے کہ از ذکر جہر کہ عمدہ این راہ است منع کردند و از سماع و رقص کہ زبدہ
ارباب احوال است اجتناب فرمودند و پر ظاہر است کہ کمالے کہ بر متابعت مترتب شود فوق
جمیع کمالات خواہد بود لاجرم این عزیزان فرمودہ اند کہ نسبت ما فوق ہمہ نسبتہا است
ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ ۚ وَاللهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
پس طالبان حق را اختیار این طریق اولی و انسب باشد کہ راہ بغایت نزدیک است و
مطلوب در نہایت رفعت انتہی و درین مقام شبہ ناشی می شود کہ چون بعضے از انبیا علیہم
السلام نیز در حصول بعضے از کمالات مخصوصہ محمدیہ طفیلی اند کہ بطفیل حضرت خاتمیت
علیہ الصلوٰۃ والتحیہ بآن رتبہ رسیدہ اند تا چہ رسد بمساوات درمیان حضرت مجدد و حضرات
انبیا ما سوائے حضرت مصطفی ہنوز باقی است کہ درینجا ہمگنان طفیلی اند جوابش اینست کہ
در حقیقت درینجا دیگر انبیا ہم طفیلی اند اما ہر طفیلی یکسان نمی باشد بعضی طفیلی ہم جلیس
اصیل می باشند و ولی طفیلی خادم اند بلحاظ رتبہ در صورت اول جلیس و ہم لقمہ می
گویند و در صورت ثانی تابع و اوش خور فستان بنہا شیخ الشیوخ در عوارف می
می فرماید اَقْرَبُ الْاَحْوَالِ اِلَی النُّبُوَّۃِ الصِّدِّیْقِیَّۃُ وَقَالَ اَبُوْ یَزِیْدَ اٰخِرُ نِهَایَاتِ

سلا شیخ شہاب الدین سہروردی المتوفی سنہ ۶۳۲ھ بر عوارف المعارف از سید شریف جرجانی تعلیقات بودہ است عبدالرحمن بن علی شیرازی و عز الدین کاشی در فارسی تراجم نگاشتہ اند بعض تراجم معارف چنان ملاحظہ شدہ ازان کہ اطلاق ترجمہ بران بطور مجاز باشد لہذا نسبتہ است ۱۲

سلا از رسیدن اصول ... نبوت و ولایت ... است ... ۱۲

الصدیقین اول درجات الانبیاء قال و یکے از یاران ایشان گفت کہ من مقام خود را فوق مقام انبیا می یابم و این را توجیہے کہ موجب اثبات و تصحیح آنست کردہ اند اقول این اتہام است ہرگز در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ اثبات و تصحیح مقولہ مستفسرہ موجود نیست ؎

تاب سمت جز دل آوارہ کہ داند ۔ این صبر بحجر عاشق بیچارہ کہ داند

چہ بعض اقوال کہ بجواب این سوال در کلام حضرت ایشان رضی اللہ عنہ اندراج یافتہ است دلالت صریحہ می کند کہ نزد حضرت ایشان رضی اللہ عنہ این معنی از قوت متوہمہ است و محض خلاف واقع سالک این مقام را لازم است کہ ہنگام طریان چنین حالات باطلہ و خیالات عاطلہ ربقہ تقلید از دست نگزارد و ہرچہ در شریعت غرا وارد است کہ فضل کلی مر انبیا را است بدان متمسک باشد چنانچہ خود حضرت ایشان درین موقع سالک این مقام را بدین عبارت موعظت فرمودہ اند درین وقت التجا و تضرع و عجز و نیاز بہ حضرت حق سبحانہ تعالی در کار است تا آنچہ حقیقت کار است ظاہر گردد این مقام از مزلت اقدام سالکان است الخ و ہم در مکتوب دو صد و ہشتم از جلد اول این توہم را از جملہ اغلاط صوفیہ شمردہ از حق سبحانہ تعالی تعوذ خواستہ اند درین صورت صاف پیدا است کہ الفاظیکہ موجب اثبات و تصحیح باشد در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ یافتہ نمی شود ؎

بہ صبر دل ہم اما نہ روا دارد ۔ کہ این چنین ستمے بر دلم روا داری

اکنون عبارت مکتوب شریف نقل می کنم تا واضح شود کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ چہا چہا تغلیط این فرمودہ اند عبارت مکتوب دو صد و ہشتم از جلد اول اینست فرزندی پرسیدہ بود کہ سالک این طریق در مقامات عروج گاہ اینست کہ خود را در مقامات انبیا علیہم الصلوات و التسلیمات اتحاد کمالہا می یابد بلکہ در بعضے اوقات میداند کہ از ان مقامات

مطالعہ کردم جا بجا این مشہور مذکور نیست و حضرت مجدد رضی اللہ علیہ ...

نیز لفوق رفته است سر این معنی چیست و حالانکه مقرر است و مجمع علیه است که فضل
مر انبیا را است علیهم الصلوة والتسلیمات اولیا هر چه می یابند بطفیل ایشان می یابند و
به کمالات ولایت بمتابعت ایشان میرسند جوابش آنست که آن مقامات انبیا علیهم الصلوة
والبرکات نهایات مقامات عروج ایشان نیست بلکه عروج این بزرگواران بمراتب از آن
مقامات بالا رفته است چه آن مقامات عبارت از اسماء الهی است جل سلطانه که مبادی
تعینات ایشان است و وسایل فیوض از حضرت ذات تعالی و تقدس چه حضرت ذات را بی توسط
اسماء بعالم هیچ مناسبتی نیست و غیر از غنا هیچ نسبتی حاصل نه کریمه ان الله لغنی عن العالمین
شاهد این معنی است و چون این بزرگواران از مراتب عروج نزول می فرمایند و انوار
بالا را باخود گرفته فرود می آیند درین اسماء علی تفاوت مراتبها که مشابهت باختیار
طبیعت ایشان دارند اقامت می فرمایند و توطن می نمایند لهذا اگر کسی ایشان را
بعد از استقرار جوید درهمان اسما یابد پس بلند استعدادی که متوجه حضرت است تعالی
و تقدس ناچار در وقت عروج بآن اسماء خواهد رسید و از انجا لفوق خواهد گذشت الا
ماشاء الله تعالی اما ان سالک چون از بالا فرود آید و باسمی که مبدء تعین وجودی او ست
نزول نماید آن اسم البته پایان تر از ان اسامی که مقامات انبیاست علیهم الصلوة والتسلیمات
خواهد بود و تفاوت مقامات انجا ظاهر شد که مناط افضلیت است هر که مقام او بلند است
افضل است و تا سالک با اسم خود نگردد و اسم خود را پایان تر از ان اسامی نیابد افضلیت
آن بزرگواران را بطریق ذوق و حال نتواند دریافت بتقلید ایشان را افضل میگوید
و به یقین سابق حکم باولویت انبیا می کند اما وجدان او مکذب حکم او ست درین وقت التجا
و تضرع و عجز و نیاز به حضرت حق سبحانه و تعالی درکار است تا آنچه حقیقت کار است ظاهر
گردد و این مقام مزلت اقدام سالکان است و این جواب امثالی واضح گردانیم ارباب
معقول گفته اند که دخان مرکب از اجزای ارضی و اجزای ناریست وقتی که دخان

قوله بدرستیکه الله تعالی بی پروا از عالمها است ۱۲

صعود نماید اجزاے ارضی بہ مصاحبت اجزای ناری بالا خواہند رفت و تحصیل قسر
قاسر عروج خواہند نمود گفتہ اند اگر دخان قوی باشد عروج او تا کرہ نار متحقق شود درین
صعود اجزاے ارضی بمقامات اجزای آبی و اجزائی ہوائی کہ بالطبع تفوق دارند خواہند
رسید و ازانجا عروج نمودہ بالا خواہند رفت درین صورت نمیتوان گفت
کہ رتبہ اجزاے ارضی بلند تر است از مرتبہ اجزاے آبی و اجزاے ہوائی چہ آن تفوق
باعتبار قاسر بودہ است نہ باعتبار ذات و بعد از وصول بکرہ نار چون آن اجزاے
ارضی ہبوط نمایند و بمرکز طبعی خود برسند ہر آئینہ مقام اینہا
فروتر از مقام آب و ہوا خواہد بود پس در ما نحن فیہ عروج آن سالک ازان مقامات
باعتبار قاسر است کہ آن قاصر افراط حرارت محبت است و قوت جذب شوق و باعتبار
ذات مقام او تحت آن مقامات است این جوابیکہ گفتہ شد مناسب حال منتہی است اما در مبتدی
اگر این توہم پیدا شود و خود را در فوق مقامات اکابر یابد وجہش آنست کہ ہر مقام را در
ابتدا و توسط ظل و مثال است مبتدی و متوسط چون بظلال اینہا میرسند خیال می
کنند کہ بہ حقیقت آن مقامات رسیدند فرق درمیان ظلال و حقایق نمی توانند کرد و ہمچنین
شبہ و مثال اکابر را چون در ظلال مقامات ایشان می یابند خیال می کنند کہ شرکتے باکابر
در مقامات پیدا کردہ اند نہ چنین است بلکہ اینجا اشتباہ ظل شی است بہ نفس شی انتہی
امثال این اقوال کہ دال بر تبیین منشاء تغلیط وقت عروض این احوال باشد در مکاتیب
حضرت ایشان رضی اللہ عنہ جا بہ جا اندراج یافتہ من شاء فلیرجع الیہا بہ پیشگاہ حضرت
غوث اعظم محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ نیز این چنین سوال پیش شدہ بود
و حضرت ممدوح رض بعد تفتیش واقعہ ازان منع فرمودند در بہجۃ الاسرار مذکور است
هٰكَذَا قِيْلَ لِلشَّيْخِ مُحْيِ الدِّيْنِ عَبْدِ الْقَادِرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اَنَّ فُلَانًا وَسَمَّوْا
اَحَدًا مِنْ مُرِيْدِيْهِ يَقُوْلُ اِنَّهُ يَرَى اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِعَيْنِ رَاْسِهِ فَاسْتَدْعَاهُ وَسَاَلَهُ

باطل حضرت شیخ ارشاد فرمودند کہ بر سر حق است در کہ التباس واقع شدہ اصل این است کہ او بہ بصیرت خود نور جمال را مشاہدہ کردہ پس از بصیرت وی نور شیخ بسوی بجروی کشاد مرید از بصیرت را مرید چون شعاع بصیرت نور جمال می رسید پس گمان برد کہ بصر او نور جمال را مشاہدہ کردہ باآنکہ نہ چنان بودہ است ۱۲

عَنْ ذٰلِكَ فَقَالَ نَعَمْ فَانْتَهَرَهٗ وَنَهَاهُ عَنْ هٰذَا الْقَوْلِ وَاَخَذَ عَلَيْهِ اَنْ لَا يَعُوْدَ اِلَيْهِ
فَقِيْلَ لَهٗ اَمُحِقٌّ هٰذَا اَمْ مُبْطِلٌ قَالَ هُوَ مُحِقٌّ وَتَلَبَّسَ عَلَيْهِ وَذٰلِكَ
اَنَّهٗ اَشْهَدَ بَصِيْرَتَهٗ نُوْرَ الْجَمَالِ ثُمَّ خَرَقَ مِنْ بَصِيْرَتِهٖ
اِلٰى بَصَرِهٖ مَنْفَذٌ فَرَاٰى بَصَرُهٗ بَصِيْرَتَهٗ وَبَصِيْرَتُهٗ يَتَّصِلُ شُعَاعُهَا بِنُفُوْذِ
شُهُوْدِهٖ فَظَنَّ اَنَّ بَصَرَهٗ رَاٰى مَا شَهِدَتْهُ بَصِيْرَتُهٗ

فَهِمْت بر نفس لفظی پوشیده نیست که چنانکه تفوق مقام احدی بر مقام انبیا از محالات است همچنان رویت باری تعالی در دار دنیا به هر دو رویت قابل تاویل می باشند **قال** و در جای تجلی محمدی و احمدی گفته اند **اقول** جای در تصانیف حضرت مجدد رضی الله عنه تجلی محمدی و احمدی مذکور نیست اگر این کلام تسلیم نموده شود پس می گوییم که در صحت کلام محل تردد نیست تجلی بمعنی روشن و آشکارا شدن و جلوه کردن است پس اگر باین معنی تجلی محمدی و احمدی گفته شود گنجایش دارد چنانکه در صوفیه قدس الله اسرارهم تجلی الی تعالی و تقدس بهمان معنی مستعمل است در کتاب اخبار الاخیار مذکور است که حضرت حبیب سید العالمین صلی الله علیه وسلم واله اجمعین نیز برای ترتیب و تائید تجلی می فرمودند انتهی از شیخ ابو العباس قریشی منقول است که می گفت وی رضی الله عنه والله اگر پوشیده شود از من یک لحظه انوار حضرت رسالت خاتمیت علیه الصلوة والسلام هاشمی نمی شمارم خود را از جمله مسلمانان و اگر منشا اعتراض این است که تجلی احمدی منسوب است بحضرت مجدد رحمة الله علیه که احمد نام دارد پس کسی این را باور ندارد و این چنین اعتراض از شان معترض بعید تر باشد **قال** و دوره الف یا مجدد الف گفته اند **اقول** درین تعبیر اشاره است باین تقریر که چون حضرت ایشان در سر الف مجدد شده اند فیضان ایشان در سالم الف ثانی ساری باشد در کدام حدیث شریف نفی آن وارد نه شده الحق هزار سال باید که این چنین مرببها

ذکر تجلی محمدی و احمدی و ذکر دوره الف یا مجدد

در دنیا بوجود آید وفیض خدا اشاعت فرماید باقی مانده این امر که مجدد را از مجددیت
خود خبر دادن واعلان نمودن درست است یا نه جوازش از تقریرے که بالا بیان کرده
شد ظاهر است چه مجددیت الف ثانی نعمت است از نعمت های الٰهی وتحدیث نعمت
جایز بلکه واجب است از همین جاست که دیگر اکابر دین اظهار مجددیت خود نموده اند چنانچه
علامه سیوطی در رسالهٔ التنبئة فی من یبعثه الله علی راس کل مائة بر مجددیت خود خبر داده است
حیث قال انی المبعوث علی راس المائة التاسعة لانفرادی بالتبحر
فی انواع العلوم من التفسیر واصوله والحدیث وعلومه والفقه
واصوله واللغة واصولها والنحو والصرف واصولهما والجدل
والمعانی والبیان والبدیع والتاریخ وتصنیفی فی جمیع ذلک المصنفات
البارعة الفائقة التی لم اسبق الی نظیرها وعدتها الی الآن
نحو خمس مائة مؤلف وقد اخترعت علم اصول اللغة ودونته
ولم اسبق علیه وهو علی نمط علم اصول الحدیث وعلم
اصول الفقه وسارت مصنفاتی وعلومی

سائر الاقطار

واین خطبه خوانی وخوش بیانی را کسے مکروه ومحمول بر ترفع نفسانی نه نموده است بلکه ملا
علی قاری گفته است که او در دعوی خود مقبول ومشکور است وامام غزالی هم ادعای مجددیت
خود نموده است ازین تقریر ظاهر وباهر شد که اگر حضرت مجدد رحمة الله علیه خود را به مجدد
الف ثانی ملقب فرمودند یا کدامی از علما حضرت ایشان را بخطاب مجدد یاد کرد محل انکار یا استبعاد
نخواهد بود قال وامثال این کلمات در مکتوبات ایشان مذکور است واین همه راهی
گذرانیدیم تا نوبت باین مکتوب رسید که باعث این همه نفرت ووحشت گردید اقول
اصل این است که علم تصوف دریای است ناپیدا کنار عبور بر آن کار هر کس نیست [illegible]

مکتوب هشتاد و هفتم از جلد ثالث

که مردم باصل مراد متکلم نمی رسند و بر اصطلاح صوفیه اطلاعے حاصل نمی نمایند و بر اقوال
مشایخ طریقت عرض نمی کنند و بر ظاهر الفاظ به نکته چینی و حرف گیری پیش می آیند
ازین رو ایشان را از کلام صوفیه نفرت و وحشت حاصل می گردد تا آنکه قائل به تکفیر
این طائفه یا احدے از اکابر می شوند حضرت شیخ در رساله مرج البحرین می فرمایند الله
وجوه اعتراض و انکار برین طائفه علیه دقت علوم و لطافت اشارت ایشان است که
فهم هر کس نرود نه در آید انتهی و در همان کتاب بجای دیگر بدین الفاظ نوشته است که گاه
باشد که در نفس الامر دلیلے باشد و لیکن ناظر را قوت دریافت آن نبود انتهی قال گفته اند
که من هم مرید الله ام و هم مراد الله عز شانه سلسله ارادت من بی توسط با الله تعالی متصل
است تعالی و یدمن نایب ید الله است سبحانه ارادت من به محمد رسول الله صلی الله علیه و سلم
بوسائط کثیره است و در طریقه نقشبندیه بیست و یک واسطه درمیان است و در طریقه
قادریه بیست و پنج واسطه و در طریقه چشتیه بیست و هفت و ارادت من به الله قبول ساقط
نمی نماید پس من هم مرید محمد رسول الله ام و هم هم تره پیش او صلی الله تعالی علیه و سلم و بر خوان
این دولت هر چند طفیلی ام اما ناخوانده نیامده ام و هر چند تابع ام اما از اصالت بی بهره نیم
و هر چند امتم اما شریکے دولتم نه شرکتے که از آن دعوی همسری خیزد که آن کفر است بلکه
شرکت خادم است با مخدوم تا نطلبیده اند بر سفره این دولت حاضر نشده ام و تا نخواسته
اند دست باین دولت دراز نکرده هر چند اویسی ام اما مربی حاضر و ناظر دارم و هر چند
در طریقه نقشبندیه پیر من عبد الباقی است رضی الله تعالی عنه اما متکفل تربیت من الباقی
است جل جلاله و عم نواله من بفضل تربیت یافته ام و براه اجتبا رفته سلسله من سلسله
رحمانی است که عبد الرحمن ام چه رب من رحمن است جل شانه و عم احسانه و مربی من
ارحم الراحمین و طریقه من طریقه سبحانی است که از راه تنزیه رفته ام و از اسم و صفت
جز ذات اقدس نخواسته این سبحانی نه آن سبحانی است که بسطامی بآن قائل گشته است

که آن را باین مسماے نیست آن از دائرهٔ انفس بر آمده است و این ماورای انفس و
آفاق است و آن تشبیه است که لباس تنزیه پوشیده است و این تنزیه است که گردے
از تشبیه بوی نرسیده و آن از سرچشمهٔ سکر جوشیده و این از عین صحو بر آمده است۔
ارحم الراحمین در حق من اسباب تربیت از غیر از معدات نداشته است و علت فاعلی در تربیت
من غیر از فضل خود را نساخته از کمال کرم و اهتمام و غیرتے که وی تعالی و تقدس در حق
من دارد تجویز نفرماید که فضل دیگرے را در تربیت من دخلے باشد و یا من بدیگرے درین
معنی متوجه گردم من مربای الهی ام جل شانه و مجتبای فضل و کرم نامتناهی او تعالی

؎ بر کریمان کارها دشوار نیست ۞

اقول این عبارت مکتوب هشتاد و هفتم است که بمولانا محمد صالح کولابی در اسرار مراد
و مریدی صدور یافته پس اولا شرح این مکتوب می نگارم بعد رفع شبهات متوجه میگردم
قوله رضی الله عنه من هم مرید الله ام جل و علا و هم مراد الله عزوجل شانه بدانکه
لفظ مرید و مراد از مصطلحات صوفیه کرام است در فصل الخطاب بحواله ترجمه عوارف مذکور
است مرید و مراد را بر دو معنی اطلاق کنند یکے بمعنی مقتدی و مبتدی دیگر بمعنی
محب و محبوب اما مرید بمعنی مقتدی آنست که دیده بصیرتش بنور هدایت بینا گردد و به
نقصان خود نگرد و آتش طلب کمال در نهاد او برافروزد و آرام نگیرد الا بحصول مراد و وجود
قرب حق سبحانه و هر که بصفت اهل ارادت موسوم بود و بغیر حق سبحانه در دو کون آن مراد
دیگر دارد تا لحظه از طلب مراد بیارامد اسم ارادت بروی عاریت است و اما مراد بمعنی
مقتدی آن است که قوت ولایت او در تصرف بمرتبه تکمیل ناقصان رسیده است و
اختلاف انواع استعدادات و طرق ارشاد و تربیت بنظر عیان دیده انتهی اندرین صورت
میان مرید و مراد تلازم است یکی از دیگری منفک نشود پس هر که مرید است مراد است
و هر که مراد است مرید است ؎

مقیدان نواز ذکر غیر خاموش اند | بخاطری که توئی دیگران فراموش اند

در بهجة الاسرار به کمال بسط تحقیق این الفاظ نموده شد درین مقام بطور اختصار مذکور می
شود ارادت ترک چیزی است که عادت آن داشته باشد هرگاه شخص حظوظ دنیوی و اخروی
را گذارد و اراده اش کامل گردد لا یرید پس حقیقت ارادهٔ ذات خدا است عز و جل که دران بعث
زینت دنیا و آخرت نباشد پس مرید عامل کتاب و سنت باشد و بجز سوای آن گوش نه نهد و
بنور خداوند تعالی می نگرد و سوای وی کسی را فاعل حقیقی نه بیند بلکه آله و سبب بیند پس هرگاه
او مانوس بخلوت مع الله گردد و از معاصی مجتنب باشد و راضی بقضا باشد و امر باری تعالی
به پسندد و از وی عبرت کند و بذل جهد در محبت وی نماید و سببی که موصل الی الله باشد بآن کوشد و
کار خود را مخفی و مستواری دارد و ثنای مردمان نه پسندد و نوافل و عبادات خالصاً لوجه الله
ادا کند تا آنکه بحظیرهٔ قدس رسد و از خاصان گردد او را مراد گویند ؎

تا ترک مراد خود نگیری | یک بار مراد در کنارت ناید

پس اینچنین بار سالکین الی الله گم گردد و معرفت ذاتش و سکون و طمانیت وی را حاصل شود پس
بحکمت و اسرار وی تعالی بعد اذن مترنم گردد و از و خبر دهد و این وقت وی به لقب خاص
از اقران متمائز باشد ملقب گردد و باسرار خاصه آگاه گردد ؎

در هیچ زبان بخیر بدل راه ندادند | قومیکه مرید ند و گروهی که مراد ند

در لطائف اشرفی مذکور است حضرت قدوة الکرامی فرمودند هر که مرید است حقیقةً مراد است
چه اگر مراد حق نبودی او را خلعت ارادت نپوشانیدی فرق میان مرید و مراد آنست که
مرید مبتدی است و مراد منتهی مرید در تحمل است و مراد محمول چنانچه موسیٰ گفت رَبِّ اشْرَحْ لِی
صَدْرِی و محمد را صلی الله علیه وسلم گفت اَلَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ حضرت موسیٰ گفت علیه السلام
رَبِّ اَرِنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ قَالَ لَنْ تَرَانِیْ حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم
را فرمان شد اَلَمْ تَرَ اِلیٰ رَبِّکَ و مرید رونده است و مراد برده شده هر که رونده در پی برده

له الهی بکشا سینه من را ۱۲
له آیا نکشادیم سینه ترا ۱۲
له الهی بنما مرا که ببینم ترا
گفت نخواهی دید مرا ۱۲
له آیا ندیدی سوی پروردگار خود

شده است ۵

یکے از جان رود در راه دادار	دگر را مے برند از جان باسرار
مرید اول بود آخر مراد است	میان این وآن فرقی فتاد است

حضرت قدوة الکرامی فرمودند در مرید حقیقی چهار چیز باید تا مرید حقیقی شود اول آنکه مرض وصحت او برابر باشد وہمه حال برضای حق تعالے رود دوهم حالت فقر وغناوی را مستوی باشد سوم مدحت ومذمت خلق وی را یکسان نماید چهارم بهشت ودوزخ او را برابر باشد کما قال المرید لا یرید من الکونین شیئا غیر الله که مرید را ارادت خود نباشد ومرید قائم بخود باشد ومراد قایم بحق وحضرت معترض آنچه معنی مرید ومراد برنگاشته بیاید انشاالله تعالی در معنی مراد برنگاشته که نخست ایشان را جذب نماید پس معنی عبارت مکتوب شریف چنین باشد که من مجذوبم واویسی ام ومجذوب اویسی همان طائفه را می گویند که بیواسطه ظاهر وبے تلقین ذکر واصل مقصود شود مثل شجره حضرت کلیم الله صلواة علیه السلام ومثل سیدنا اویس که احوال این طائفه جذبه بایشان منسوب است واین خود علم لدنی است که خدای تعالی گفته است وعلمناه من لدنا علما وسلطان العارفین در جواب دانشمندان گفتند که انتم اخذتم علمکم میتا عن میت ونحن اخذنا علومنا عن حی الذی لا یموت پس معلوم شد که مجذوبان که اویسیان می گویند مریدان حق شدند بیواسطه وهم مرادان حق شدند چرا که بمحض فضل الٰهی طریقه وصول بیواسطه راخود او تعالی در قرآن مجید بیان کرده است فاینما تولوا فثم وجه الله ما من دابة الا هو اخذ بناصیتها الا انه بکل شیء محیط ونحن اقرب الیه من حبل الورید والله معکم اینما کنتم واین را بزرگان وجه خاص گفته اند حضرت مجدد رحمة الله علیه در رساله معارف لدنیه می فرماید اعلم ان الولایة الخاصة المحمدیة علی صاحبها الصلوة

والسلام والتحية مخصوصة بالمجذوبين السالكين الذين صاروا بالمرادين
وليس للمريدين بحسب استعداداتهم الذاتية منها نصيب وتغني
بالمريدين الذين تقدم سلوكهم على جذباتهم الا ان يربي المراد
المحبوب المريد المحب ويتصرف فيه ويجذبه بكمال تصرفه وقوة
جذبه كما هو امير المؤمنين علي بن ابي طالب كرم الله تعالى
وجهه فانه سالك مجذوب وصل الى الولاية الخاصة تربيته عليه
وعلى آله الصلوات والتسليمات لما تصرفه فيه وجذبه اياه بخلاف
الخلفاء الثلاث المتقدمة عليه فان جذبهم مقدم على سلوكهم
كما هو حال حضرة الرسالة المصطفوية عليه وعلى آله الصلوة والتسليمات
فان جذبه عليه الصلوة والسلام مقدم على سلوكه صلى الله تعالى عليه
وعلى آله وسلم ولا يتوهم ان كل مجذوب سالك يصل الى تلك
الولاية كلا بل لو وجد واحد من الوف منهم كذلك بعد قرونا
متطاولة لاغتنم وجوده ذلك فضل الله يؤتيه من يشاء والله ذو
الفضل العظيم وصلى الله تعالى على سيدنا محمد وآله وسلم السالك المجذوب
له زيادة في المعرفة على المجذوب السالك والمحبة على عكس ذلك لان
المجذوب السالك رباه الله سبحانه من اول الامر الى آخره بمحبته الخاصة
ووصله الى جناب قدسه بعنايته الكاملة وتفي بالمعرفة المتعلقة بالتجليات
الافعالية من معرفة الاشياء الكونية والصفات الامكانية الالهية اما المعرفة

بدانکه ولایت خاصه محمدیه صلعم مخصوص است بمجذوبین سالکین که مرادین باشند ونیست برای مریدین نصیبی حسب استعدادات ذاتیه مرادین
ومراد ازین مریدین زمرهٔ اولیاء است که سلوک ایشان بر جذبه مقدم باشد مگر آنکه ببالد مراد محبوب مرید محب را ودرو تصرف کند وبکمال
خود جذب نماید بسوی جذب خود مثل امیر المومنین علی بن ابی طالب که او سالک مجذوب شد وبولایت خاصه رسید بسبب جذب وتصرف رسول الله
صلعم بخلاف خلفاء ثلثه که جذب این حضرات مقدم بر سلوک ایشان است همین است کیفیت رسول الله صلی الله علیه وسلم که جذبه

المتعلقة بالذات تعالى وهي عبارة عن الجهل والمتعلقة بالصفات السلبية
التنزيهية وهي مشتملة على الحيرة والمعرفة والمتعلقة بالصفات الذاتية
الموجودة والمتعلقة بالشيون الذاتية الاعتبارية فالمجذوب السالك
احق بها واولى بتفاصيلها اما المعارف المتعلقة بالمقامات العشرة
من الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها فالسالك المجذوب احرى بها
وبتفاصيلها لانه قطع تلك المقامات مفصلا وعبر عليها مرتبا يعرف دقائق
كل مقام خلافا لا يحصل للسالك المجذوب فالسالك المجذوب اتم في
المقامات باعتبار الظاهر والصورة والمجذوب السالك اكمل فيها باعتبار
الولاية والخلاصة ولهذا ظن العوام الناظرون الى الصورة ان الاول
اتم من الثاني في مقام الزهد والتوكل والصبر والرضاء وغيرها
ولا يعلمون ان وجود الرغبة في الثاني لا ينافي تمامية الزهد وكذا
التعلق بالاسباب لا ينافي كمال التوكل ووجود الكراهة فيه لا
ينافي الرضاء لان رغبته بالله تعالى وتعلقه بالاسباب ايضا بالله سبحانه
وكذا الكراهة حاصل بالله عز وجل مع ان وجود هؤلاء الاوصاف فيه
خالصة لله سبحانه فلا يرغب في الدنيا الا لله سبحانه لا لغيره ولو كانت
رغبته لنفسه فنفسه لربه فيكون تلك الرغبة في الحقيقة
لاجل ربه عز وجل انتهى

ان عبارت از جهل است وانچه متعلق بصفات سلبیه تنزیهیه باشد آن مشتمل بر حیرت می باشد و معرفتے که متعلق بصفات ذاتیه
موجوده و متعلق بشیون ذاتیه اعتباریه باشد پس مجذوب سالک احق باشد بآن و اولی باشد به تفاصیل آن لیکن معارف
متعلقه بمقامات عشره از زهد و توکل و صبر و رضا وغیره پس سالک مجذوب بآن و به تفاصیل آن لائق باشد زیرا که او آن مقامات
را مفصلا قطع کرده و به ترتیب ازان عبور کرده سالک مجذوب دقایق هر مقام را می داند باستثنای مقاماتے که سالک مجذوب را حاصل

خوش گفت آنچه گفت ؛ شعر			
دو عالم را بیکبار از دل تنگ		برون کردیم تا جای تو باشد	

قوله رضی الله عنه سلسلهٔ ارادت من بے توسط بالله متصل است این عبارت محتمل معانیها است اولا سلسلهٔ ارادت من بے توسط بالله تعالی متصل است دیده بصیرتم بنور یقین بینا است و به نقصان خود می نگرد و آتش طلب کمال در نهادم بر فروخته و آرام نمیگیرد تا که بوصول مراد و وجود قرب حق سبحانه تعالی ؛ شعر

مست توام از باده و جام آزادم		صید توام از دانه و دام آزادم ؛	
مقصود من از کعبه و بتخانه توئی		ورنه من ازین هر دو مقام آزادم ؛	

فیض بر دو قسم است فیض وهبی و فیض کسبی در فیض وهبی ضرورت وساطت و حاجت توسل نیست آنچه حق تعالی جل شانه بلاواسطه عنایت فرماید وهبی خوانندش و الا کسبی شیخ محی الدین عربی در فصوص الحکم در فص داؤدی فرماید فَمِنَّا مَنْ يَأْخُذُ عَنِ اللّٰهِ فَيَكُونُ خَلِيفَةً عَنِ اللّٰهِ بِعَيْنِ ذٰلِكَ الْحُكْمِ فَيَكُونُ الْمَادَّةُ لَهُ مِنْ حَيْثُ كَانَتِ الْمَادَّةُ لِرَسُولِهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

شیخ محی الدین بن عربی رحمة الله علیه در باب دو صد و پنجاه و پنجم از فتوحات مکیه می نگارد وَمِنْ خَصَائِصِ الْقُطْبِ اَنْ يَخْتَلِيَ بِاللّٰهِ تَعَالٰى وَحْدَهٗ وَلَا يَكُونُ هٰذِهِ الْمَرْتَبَةُ بِغَيْرِهٖ مِنَ الْاَوْلِيَاءِ اَبَدًا

در بحر المعانی می طراز د قطب عالم را فیض از حق تعالی بے واسطه باشد و قطب عالم را قطب مدار نیز گویند انتهی بلکه خود حضرت شیخ رحمة الله علیه در رسالهٔ تحصیل الکمال الابدی باختیار الفقر المحمدی از حضرت شیخ علی متقی قدس سره که از شیخ عطا ناقل است نقل میکند قَدْ يُجْذَبُ الْعَبْدُ اِلَيْهِ فَلَا يُجْعَلُ عَلَيْهِ مِنَّةُ الْاُسْتَاذِ شیخ عبدالوهاب شعرانی نیز همین تقریر را از شیخ تاج الدین عطاء الله نقل کند مولانا روم مے فرماید

یعنی بعض از ما از الله تعالی اخذ میکنند اضحی تعالی بے واسطه و از جای می باشد که ماده رسول الله صلی الله علیه وسلم از آنجاست و از خصائص قطب آن است که تجلی او از ذات باری باشد و دیگری را درین محل باشد این مرتبه جز قطب دیگری را حاصل نشود

شتغلہا را باوجودش رابطہ است		پس فقیر آنست کو بیواسطہ است	

مولانا عبد العلی در شرحش می طرازد یعنی بلا واسطہ از حق میگیرد و انوار حق را بوجود او رابطۂ خاص است کہ انوار حق بہ او بلا واسطہ می رسد و ازینجا ظاہر شد کہ از اولیاء آن کسان ہم ہستند کہ از حق سبحانہ فیض بلا واسطہ می گیرند و واسطہ از میان بر می خیزد اگرچہ آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ موصلہ بودند اما بعد اتصال پس در اخذ حاجت بواسطہ نمی ماند و آن کس فقیر است از اولیاء اللہ و ہمین را مراد خوانند ثانیاً سلسلہ محبت من بے توسط باللہ تعالے متصل است ؎

سوختن و سوختن و سوختن		حاصل عشق از سہ سخن بیش نیست

این مرتبہ الیست کہ قبول وسائط نخواہد ؎

ور در بر من پیرہنی ہست توئی		ای من بہ منت اگر منی ہست توئی
ور زانکہ مرا جان و تنی ہست توئی		در راہ غمت مرا نہ تن ماند نہ جان

در انوار الرحمان تنویر الجنان ملفوظات مولانا عبد الرحمن صوفی لکھنوی کہ جامعش مولوی محمد نور اللہ بودہ است تحریر است کہ ارشاد شد کہ شیخ رضی اللہ عنہ بکمال تقوی و اتباع سنت فانی فی الرسول آن چنان گشتہ بود کہ ذات خود را غیر ذات آنحضرت (یعنی حضرت مجدد ۱۲) نہ پنداشت پس آنچہ از خواص آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود لا محالہ در ذات فانی ظاہر گردد و از جملہ صفات نبوی رسیدن بخدا است بیواسطہ و ہمین حال ہر ولی است کہ فانی فی الشیخ شود یعنی میان خدا و طالب مرشد او واسطہ است مادامیکہ ہستی طالب باقی است ہرگاہ کہ ہستی خود را در ہستی شیخ خود فنا کرد و ہستی شیخ در خدا فنا گشتہ واصل خدا شد و صل او عین وصل فانی اوست ثالثاً سلسلہ ارادت بی توسط باللہ متصل است[1] توسط دو معنی دارد حیلولت و تبعیت مراد از توسط درین مقام حیلولت است نہ تبعیت چنانچہ حضرت مجدد رحمہ اللہ این معنی را بہ عبارت اصح می فرماید کہ توسط آن سرور کائنات علیہ وعلی الہ

[1] حضرت غوث الثقلین رضی اللہ تعالے فرماید ؎ و تا وستے من غیر واسطۃ …

الصلوة والسلام بدو معنی تواند بود یکی آنکه او صلی الله علیه وسلم حائل و حاجب
بود درمیان سالک و درمیان مطلوب و معنی دوم آنست که سالک بطفیل او و بتوسط بتبعیت
و متابعت او علیه و علی آله الصلوة والسلام بمطلوب واصل گردد در طریقه جذبه و سلوک پیش
از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بهر دو معنی کاین است بلکه می انگارم که درین طریق
از شیوخ هرکه درمیان آمده است متوسط و حاجب شهود سالک است ای اگر در اواخر حال
جذبه تدارک آن نه نماید و معامله از پرده به بی پردگی نه کشد زیرا که در طریق جذبه و بعد
از رسیدن به حقیقت الحقایق توسط بمعنی ثانی است که طفیل و تبعیت است نه حیلولت و
حجاب که پرده شهود و مشاهده و مانند آنها بود انتهی و این را بمثالی واضح گردانم معلوم است که
تحصیل علم ظاهری و تکمیل کتب درس یعنی از میزان تا بیضاوی محتاج باستادے کامل باشد
که او سبقا سبقا روزانه درس دهد تا آنکه بمدتے خاص و معین بذریعه استاد اتفاق تدریس کتب
درسیه افتد و بدون تعلیم استاد فهم مطالب دشوار تر باشد و بعد از آنکه مرحله درس طے شده و
ملکه راسخ حاصل گردید هر کتابے را که مطالعه کند بر فهم آن قادر باشد و ضرورت استفسار از
استاد نیفتد پس میتوان گفت که بحصول ملکه در فهم کتاب ضرورت حیلولت استفسار و توسط
استاد نماند اگرچه این ملکه بذریعه و توسط تعلیم استاد است ازین قول ناشکری استاد لازم نمی آید
رابعاً سلسله ارادت من بلا واسطه یعنی بلا واسطه غیر النبی بالله متصل است ۔ ۵

شرط اول در طریق عاشقی دانی که چیست	ترک کردن هر دو عالم را و پشت پا زدن

قوله رضی الله عنه ید من نائب مناب ید الله است سبحانه یعنی هرگاه سلسله ارادت من
بوجهے که مذکور شد بے توسط بالله متصل است پس من نائب مناب ید الله باشد که مقتضاے
جذب یا اقتدا یا محبت چنین باشد قوله رضی الله عنه ارادت من به محمد رسول الله بدو واسطه
کثیره است یعنی در فیض کسبی و سلوک نظیرش زینه کاخ است که رسیدن به کاخ بتوسط زینه
می باشد قوله رضی الله عنه در طریقه نقشبندیه بست و یکی واسطه درمیان است

در سلسله نقشبندیه بست و یکی واسطه درمیان است

زیرا که حضرت مجدد رحمه الله ارادت و انابت از حضرت خواجه محمد باقی قدس سره دارند

ذکر حضرت ایشان در حاشیه سابق رفته ۱۲

و ایشان از حضرت مولانا خواجگی امکنگی ۵۱ رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا درویش محمد

رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا محمد زاهد ۵۲ رضی الله عنه و ایشان از حضرت مولانا خواجه

عبید الله احرار رضی الله عنه

۵۱ از فرزندان خواجه محمد درویش بوده اند تربیت ظاهری و باطنی از پدر بزرگوار یافتند در قصبه امکنگ که از مضافات سمرقند است سکونت داشتند عابد و زاهد و بزرگ صاحب سکر و شغل و کرامت و خوارق عادت بودند و همیشه خود را از چشم خلایق می پوشیدند و بستر حالات خود می کوشیدند در سنه ۱۰۰۸ انتقال فرمودند مزار در امکنگ است عمر نود سال بود ۱۲ ۵۲ جامع علوم ظاهری و باطنی و واقف رموز صوری و معنوی و با اوصاف حمیده متصف بودند خواهر زاده مولانا بودند اول تا پانزده سال زهد و ریاضت گذرانده بحالت تجرید در ویرانه بسر کرده اند و بهدایت حضرت پیش محمد زاهد آمده به تکمیل رسیدند در سنه ۹۷۰ وفات یافتند مزار در اسفرار است ۵۳ در فقر و تجرید و تفرید و ورع و تقوی و زهد و اتباع سنت مقامات عالی داشتند و قبل از حضور پیش خواجه احرار تا چند سال به ریاضت چشم انجوانب اشنا ساختند و باشاره غیبی بخدمت خواجه حاضر شده بشرف بیعت مشرف شدند خواجه بنور باطن دریافته باستقبال برآمدند در راه اتفاق ملاقات شد در سایه درختی نشسته به بیعت نمودند سرفراز کردند همان وقت خرقه خلافت پوشانیده مرخص فرمودند بجز یک صحبت اتفاق صحبت دیگر نیفتاد ۵۴ خواجه ناصر الدین عبید الله احرار بعد تحصیل علوم ظاهر از تاشکند سفر کرده در سمرقند و بخارا و غیره جابجا سیر نمودند و بسیاری حضرات را از خلفا و اولاد حضرت خواجه بهاء الدین شاه نقشبند دریافته صحبت ها داشته و بفیض باطن مستفیض گشتند آخر به هرات بخدمت سید قاسم انوار که یکی از اولیای کبار بود رسیدند و ملازمت مولانا شرف الدین خاموش صحبت ها حاصل کردند و نیز خواجه سراج الدین پرسی مولانا حسام الدین و مولانا سعید شاشی و خواجه علاء الدین غجدوانی وغیرهم را دید بعد ازان بخدمت خواجه یعقوب چرخی حاضر شده دست ارادت و بیعت بدامان وی زدند و در چند سال بخدمت با عظمت وی حاضر مانده تکمیل یافتند —

حضرت خواجه بهترین و کامل ترین مریدان مولانا یعقوب چرخی اند در سلسله خواجه احراری اند و مقتدای طریقت و رهنمای حقیقت بوده اند و اهل ماوراء النهر و خراسان ایشان را بجای بزرگ میدانستند و کرامات و خوارق عادات بی نهایت از ایشان بظهور رسیده —

ولادت در ماه رمضان سنه ۸۰۶ در قریه باغستان که از توابع تاشکند است بوده و وفات ایشان شب شنبه بیستم ربیع الاول سنه ۸۹۵ واقع شده مدت عمر شریف نود سال است چند ماه کم و قبر ایشان در سمرقند است

والیشان از حضرت مولانا یعقوب چرخی ٥٥ رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ خواجگان امام الطریقہ ٥٦ خواجہ بہاء الدین نقشبند رضی اللہ عنہ

٥٥ مولانا یعقوب چرخی عالم بودند بعلوم ظاهری و باطنی و جامع رموز صوری و معنوی اصل وی از موضع چرخ از مضافات غزنی است
در مبادی احوال چندگاه در جامع هرات و چندگاه در دیار مصر به تحصیل علوم پرداختند و بعد آن تحصیل علوم بجذبه محبت الهی باراده
ارادت بخدمت حضرت شاه نقشبند روانه شدند در راه بافقیرے مجذوبے ملاقی شدند فقیر گفت ای یعقوب زود زود قدم بردار
که وقت آن رسیده است که تو از مقبولان حق باشی و بر زمین چند خطوط کشید خواجه یعقوب در دل اندیشیدند که آن خطوط
را شمار کنم اگر طاق باشد کار من مبارک خواهد بود پس شمار کردند طاق برآمد بعد از ان در بخارا رسیدند و فال مصحف بکشادند
بر سطر اول نوشته برآمد اولئک الذین هدی الله فبهدهم اقتده ازین اشارت غیبی خورسند شدند و بملازمت خواجه آمده دست
ارادت بدامن آنحضرت زدند و اول بار که بخدمت شریف ایشان رسیدند فرمودند که ما از خود کاری نمیکنیم امشب ببینیم اگر ترا قبول
کنند ما نیز قبول کنیم مولانا یعقوب چرخی فرمودند که هرگز شبے سخت تر از ان بر من نگذشته است که آیا چه شود چون بامداد
بخدمت ایشان رفتم فرمودند قبول کردند و ایشان را بخواجه علاء الدین عطار سپردند بعد از وفات خواجه بزرگ در
صحبت علاء الدین عطار بمرتبه کمال رسیدند و جامع گشتند در علوم ظاهر و باطنی ولادت ایشان در غزنین است و قبر
ایشان در موضع ملفتو که یکے از سواضع حصار شادمان است ٥٦ حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند امام طریقت و حقیقت
حنفی مشرب بودند بلکه اکثر مشائخین طریق حنفی مذهب بودند حضرت خواجه شرافت سیادت هم داشت نسب آبای حضرت
ایشان بچند واسطه بحضرت امام جعفر صادق میرسد حضرت خواجه میفرمودند که من و پدر و مادر من بصنعت کمخاب بافی و نقش و نگار آن مشغول بودیم
ازین سبب بنقشبند مشهور شدیم حضرت خواجه سوای آنکه سلسله ارادت بمیر سید کلال داشت از روحانیت خواجه عبد الخالق غجدوانی
اویسی بود چنانچه از آنجناب منقولست که شبے در مبادی احوال در حال جذب و استغراق پس مزارات متبرکه از مزارهای بخارا رسیدیم و بر
هر مزار چراغے افروخته دیدیم که باوجود موجودگی روغن و فتیله روشنی کم داشتند و فتیله ها محتاج بودند که اگر اندک حرکت بایشان داده
آید از دهان چراغ بیرون آمده بخوبی افروخته شوند چراغها را بهمان حال گذاشتیم و در و بر دو مزار آخرین رسیده متوجه بقبله نشستیم و از خود
غائب شدم و مشاهده کردم که دیوار قبله گورستان شق شد و تختے بزرگ پیدا آمد پردهای سبز فرو هشته و گرد آن تخت جماعتے
بزرگ ایستاده در میان ایشان خواجه بابا محمد سماسی را شناختم و دانستم که از گذشتگان اند پس از آن جماعت شخصے مرا گفت که برین تخت خواجه
عبد الخالق غجدوانی رونق افروز اند و این جماعت خلفای ایشان است و هر یک اشارت کرد که این خواجه احمد صدیق و این اولیاء کبیر و این
خواجه عارف ریوگری و این محمود انجیر فغنوی و این خواجه علی رامیتنی اند خواجه محمد سماسی را خود می شناسی پس خواجه غجدوانی عنایت بحال
من کردند و کلاهے عطا فرمودند و گفت که کرامت این کلاه اینست که بلای نازل شده از برکت پوشنده این کلاه دفع شود بعد از ان سخنانے
که مبدء سلوک و وسط و نهایت آن تعلق دارد با من در میان آوردند و فرمودند که چراغها که باین کیفیت بتو باز نموده اند اشارت است ترا بآنکه استعداد
و قابلیت این راه که فتیله استعداد است در حرکت می باید آورد تا روشن شوند ولادت حضرت ایشان در محرم ٧١٨ھ در قصر عارفان بوده و وفات در
شب دوشنبه سوم ماه ربیع الاول ٧٩١ھ روی داده مدت عمر شریف حضرت ایشان هفتاد و سه سال بوده و قبر ایشان متصل شهر بخارا است در قصر عارفان
خواجه بزرگوار علیه الرحمة وصیت کرده بودند که پیش جنازه ما این بیت بخوانند ؎ مفلسانیم آمده در کوئے تو ۔ شیئا لله از جمال روئے تو

والیشان از حضرت سید۵۷ امیر کلال رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ۵۸ محمد بابا سماسی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت۵۹ خواجہ عزیزان علی رامیتنی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت۱۱۰ خواجہ محمود انجیر فغنوی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ۱۱۱ محمد عارف ریوگری رضی اللہ عنہ

۵۷ خواجہ میر سید کلال در علم شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت از اولیای عہد خود گوی سبقت بردہ و شرف سیادت نیز داشت مولد وے قریہ سوخار ست و بہ پیشہ کلالے مشغول بودہ و در ابتدا اے حال بکشتی میل تمام داشت روزے ہنگامہ کشتی حضرت امیر قایم گرم بود و ہزارہا مخلوق حاضر بودند اتفاقاً محمد بابا سماسی را بدان طرف گذر افتاد و بنظارہ آن ایستادہ خیلے توقف کردند بعضے اصحاب در دل گذرانیدند کہ باعث چیست کہ خواجہ سماسی بنظارہ این بدعتیان ناکارہ ایستادہ اند محمد بابا برین خطرہ ایشان بنور باطن واقف شدہ فرمودند کہ درین معرکہ مردے ست کہ بسے مردان بصحبت و برکت وے بکمال خواہند رسید پس میخواہم کہ او را صید دام خود کنم در ہمین سخن بودند کہ میر کلال را نظر بجانب خواجہ افتاد و از اعانت جذب و کشش خواجہ لشتافت و خود را بر پاے خواجہ انداخت و چون خواجہ از انجا روانہ شدند بارکاب وی بودند تا بخانقاہ آمدند و مرید شدند و بکمالات ظاہری و باطنی رسیدند و باز روی کشتی ندیدند و حضرت بابا وی را بفرزندی قبول فرمودند و بخرقہ خلافت نواخت جانشین خود کردند ولادت ایشان در موضع سوخار است و وفات ایشان در وقت نماز بامداد روز پنجشنبہ ہشتم جمادی الاول سنہ ۷۷۲ھ بودہ و قبر ایشان در موضع سوخار است — ۱۲

۵۸ بابا سماسی سماس از توابع قصبہ رامیتنی است و از بخارا بفاصلہ سہ کروہ واقع است ولادت ایشان در قریہ سماسی بودہ است کہ از جملہ دیہائی رامیتنی است و قبر ایشان نیز در انجا است ۱۲

۵۹ خواجہ علی رامیتنی از کبرا مشائخ خاندان نقشبندیہ اند لقب وی در سلسلہ این خاندان خواجہ عزیزان علے است مقامات رفیعہ و کرامات عجیبہ داشت و براے حصول قوت حلال بکسب بافندگی مشغول میماند مولد شریف وے موضع رامیتن است کہ قصبہ بزرگ از مضافات بخارا بدو فرسنگ واقع است وفات در سنہ ۷۲۱ھ بودہ و مدت عمر یکصد و سی سال و قبر در خوارزم است

۱۱۰ خواجہ محمود ولادت ایشان در موضع انجیر فغنون است و آن دہی است از مضافات بخارا وفات ایشان در سنہ ۷۱۵ھ بودہ و قبر ایشان نیز در بخارا است

۱۱۱ حضرت خواجہ ریوگری از عظماے اولیاے ترک اند در علم و حلم و ریاضت و متابعت سنت شان عالی داشت مولد و مدفن در موضع ریوگر است و آن دہ ست از توابع بخارا وفات ایشان در سنہ ۷۱۵ھ بودہ است — ۱۲

والیشان از حضرت خواجہ جہان خواجہ عبدالخالق غجدوانی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت خواجہ یوسف ہمدانی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت ابو علی فارمدی رضی اللہ عنہ

۵۷۵ خواجہ عبدالخالق غجدوانی نام والد الیشان امام عبدالجمیل است و والدہ الیشان از اولاد ملوک روم بودہ و سر حلقہ سلسلۂ خواجہای بزرگان بزرگوار الیشان اند و انتساب خواجہ بہاؤالدین نقشبند قدس سرہ بالیشان است عالم بودہ اند بعلوم ظاہری و باطنی و طریقہ الیشان تمام متابعت شرع شریف و سنت آن سرور صلعم بودہ خضر الیشان را در جوانی بفرزندی قبول نمودہ فرمودند بحوض آب درآمدہ و غوطہ خوردہ بدل بگو لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ و ذکر دل را بالیشان آموختند و چون خواجہ یوسف ہمدانی بہ بخارا آمدند صحبت الیشان را دریافتند و خرقہ از خواجہ یوسف پوشیدند و مرتبہ ولایت الیشان چنان شد کہ یک وقت ہر روز برائے نماز بکعبہ میرفتند و میخواندند و مے آمدند ولادت الیشان در غجدوان است و آن قصبہ ایست در شش فرسنگی از بخارا و نشو و نمائے حضرت الیشان نیز بدانجا ہست و این کلمات از الیشان است ہوش در دم و نظر بر قدم سفر در وطن خلوت در انجمن وفات الیشان در ۵۷۵ واقع شد و قبر الیشان در غجدوان است ۱۲

۵۳۵ حضرت خواجہ یوسف کنیت الیشان ابو یعقوب و اصل الیشان از ہمدان است و مرید شیخ ابو علی فارمدی اند و از شیخ ابو اسحاق شیرازی نیز استفادہ نمودہ اند و بشیخ عبداللہ جوینی و شیخ حسن سمنانی صحبت داشتہ اند و چون ببغداد رفتند حضرت غوث الثقلین رحمۃ اللہ را ہم دریافتند و در مجلس حضرت غوث الاعظم اکثر حاضر می شدند حنفی مذہب و سر سلسلۂ خواجہاے بزرگوار بودہ اند ولادت الیشان در ۴۴۰ ہجری بودہ وفات در راہ مرو ۵۳۵ ہجری روے دادہ و قبر الیشان در مرو است ۱۲

۴۷۷ شیخ ابو علی فارمدی نام الیشان فضیل بن محمد است و فارمد قریہ ایست از مضافات طوس شیخ الشیوخ خراسان بودہ اند و شاگرد استاد امام قشیری و انتساب وی در طریقت بدو طرف است یکی بشیخ بزرگوار ابو القاسم گرگانی طوسی و دوم بشیخ المشائخ ابو الحسن خرقانی قدس اللہ اسرارہم و با شیخ ابو سعید ابو الخیر ملاقات نمودہ اند وفات الیشان در ۴۷۷ ہجری بودہ و قبر در طوس است ۔

والیشان از حضرت خواجه ابوالحسن ٥١٥ خرقانی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه بایزید بسطامی رضی الله عنه والیشان از حضرت امام ٥١٦ جعفر صادق رضی الله عنه -

٥١٥ شیخ ابوالحسن خرقانی نام نامی وے علی بن جعفر است و خرقان موضعی است نزدیک به قزوین که شیخ در اینجا سکونت داشت غوث و قطب روزگار خود بود و سلطان المشایخ و قطب اوتاد و انتساب وے در طریقت بروحانیت شیخ بایزید بسطامی است -

نقل است که شیخ در ابتدا تا دوازده سال نماز خفتن بجماعت در خرقان بگذاردی و روے بزیارت مزار شیخ بایزید بنهادے چون آنجا رسیدے بایستادی و گفتے بار خدایا ازان خلعتے که نصیبے بایزید عطا فرمودے بابوالحسن هم نصیبه عطا کن و از آنجا برگشتے و روی بخرقان بنهادی و نماز فجر بوضوء عشاء در خرقان گذاردے و بوقت باز آمدن پشت بخاک بایزید نکردے بعد از دوازده سال از تربت بایزید آوازے برآمد که ای ابوالحسن گاه آن آمد که بنشینی و خلق را بحق رهنمائی کنی گفت من امی ام از قرآن و علم رموز شریعت چیزے ندانم آواز آمد که ای ابوالحسن یافتی آنچه از حق خواستی و فاتحه آغاز کن پس ابوالحسن فاتحه آغاز کردند چون بخرقان رسیدند قرآن تمام کردند و باب علوم ظاهری و باطنی برخود مفتوح یافتند وفات ایشان شب سه شنبه عاشورا ۴۲۵ هجری بوده

٥١٦ بایزید بسطامی لقب ایشان سلطان العارفین و نام طیفور بن عیسے بن آدم بن سروشان است و جد ایشان گبر بود و بسعادت اسلام مشرف شده و اصل ایشان از بسطام است صاحب نفحات نوشته که ایشان اویسی حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه و صاحب تذکرة الاولیا گوید که صد و سیزده پیر را خدمت کرده بودند سید الطائفه میفرمود که بایزید در میان ما چون جبرئیل است در ملائکه و از سخنان بلندی که از ایشان نقل میکنند شیخ السلام دران باب میفرماید که بر بایزید فراوان دروغها بسته اند ا

٥١٧ امام جعفر صادق رضی کنیت ایشان ابو عبدالله است یا ابو اسمعیل و لقب صادق جعفر نام و هو ابن محمد باقر بن علی بن حسین بن علی مرتضی رضی الله عنهم ایشان امام ششم و نام مادر ایشان فروه بنت القاسم بن محمد بن ابی بکر الصدیق رضی الله عنهم و مادر ام فروه اسماء بنت عبدالرحمن بن ابی بکر الصدیق است رضی الله عنه و نسبت خرقه حضرت امام جعفر صادق رضی الله عنه از دو جانب است یکی از جانب حضرت امام محمد باقر بحضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه میرسد و دیگر از پدر والده خود قاسم بن محمد بن ابی بکر است و ایشان از سلمان فارسی و ایشان از صدیق اکبر رضی الله عنه ولادت ایشان بمدینه در ۸۰ه از هجرت و بقولی ۸۳ه در روز دوشنبه هفدهم ربیع الاول بوده است و مدت عمر شریف ایشان شصت و هشت سال و بقولے شصت و پنج سال بوده و وفات ایشان نیز در مدینه

والیشان از حضرت امام قاسم[۵۱۸] بن محمد بن ابی بکر صدیق رضی الله عنهم والیشان از حضرت صاحب رسول الله سلمان فارسی[۵۱۹] رضی الله عنه والیشان از حضرت امیر المومنین ابوبکر صدیق[۵۲۰] رضی الله عنه والیشان از حضرت خیر البریه خاتم النبوة محمد[۵۲۱] رسول الله صلی الله علیه وسلم -

۵۱۸ قاسم بن محمد از کبار تابعین اند ویکی از فقهای سبعه مدینه ودر خانه عمه خویش حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها تربیت یافته اند یحیی بن معاذ فرموده اند که در مدینه یکی را افضل تر از قاسم ندیدم واز زیاده مرو لیست که هیچ یکی را عالم تر از وی ندیدم واز عمر بن عبد العزیز رحمه الله منقول است که اگر معامله خلافت باختیار من می بود بقاسم میگذاشتم وفات ایشان در سنه ۱۰۸ بوده و بقولی سنه ۱۰۱ هجری و بقولی سنه ۱۰۲ هجری و سنه ۱۱۲ هجری نیز گفته اند

۵۱۹ حضرت سلمان فارسی کنیت ایشان ابو عبد الله است از کبار صحابه بوده اند احادیث در مناقب ایشان وارد است در علم باطن مرید حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه بوده اند وفات ایشان بمدائن بوده است در سنه ۳۳ هجری عمر طویل داشتند والله اعلم بالصواب ۱۲

۵۲۰ حضرت ابوبکر صدیق رضی لقب ایشان صدیق اکبر رض اول کسی که بی طلب معجزه به پیغمبر صلی الله علیه وسلم ایمان آورد ایشان بودند از مناقب جلیله حضرت ایشان آنست که در غار رفیق آنحضرت بودند خلافت ایشان دو سال و سه ماه بوده وفات در سنه ۱۳ هجری آخر روز دوشنبه وبروایت صحیح شب سه شنبه مدت عمر شریف حضرت ایشان شصت و سه سال بوده و قبر ایشان متصل قبر حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم است ۱۲

۵۲۱ حضرت رسول مقبول صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وسلم بهترین ما سوای الله از اعیان و اشراف قبیله قریش اند هم از جانب پدر و هم از جانب مادر ولادت باسعادت باتفاق علما واهل سیر بعد از طلوع صبح صادق و پیش از طلوع آفتاب روز دوشنبه بوده لیکن در تعیین سال و ماه و تاریخ اختلاف واقع است مشهور آنست که دوازدهم ماه ربیع الاول واقع شده نزول وحی بر آن سرور علیه الصلواة والسلام اولاً بروز دوشنبه سیوم یا هشتم ماه ربیع اول سال چهل ویکم از ولادت آنحضرت صلعم بود سه هزار معجزات از آن حضرت صلی الله علیه وسلم ظاهر شدند بشب معراج بمقام دنی فتدلی رسیدند بعمر شصت و سه سالگی رحلت فرمودند نزد جمهور ارباب سیر بهنگام چاشت روز دوشنبه دوازدهم ربیع الاول سال یازدهم از هجرت ۱۲

نقشبندیہ عجب طائفہ پرکار اند | کہ چو پرکار درین دائرہ سر بر کار اند
همه گرد آمده بر مرکز یک دائره اند | همه واقف شده از گردش یک پرکار اند
نقشبندند ولے بند بیک نقش نهند | هر دم از بوالعجبی نقش دگر پیش آرند
در سیه خانهٔ صحرا سے فنا کرده نزول | خیمه بر تر زده زین ته تتق زنگار اند
پاس انفاس بود خصلت این شاه دلان | پاسبانند ولے بادشه احیار اند
خامشانند ولی وقت سخن طوطی وار | همه شیرین حرکات و شکرین گفتار اند
هر یکے سد ماننده به میدان جهاد | کوه از لومۂ لائم بیکے نشمار ند
شاهد و شاه وجودند درین دار ولے | نه چو منصور سر عربده جوئی دارند
صورتے اند ولی دشمن صورتها اند | در جهانند و لے از دو جهان بیزار اند
سر دهانند که تا سر ندهی سر ندهند | ساقیانند که انگور نے افشارند
سرمهٔ کوری چشمان ارادت میلان | هر دم دیدهٔ بینای اولوالابصار اند
کرهٔ خاک تجلی کند از پرتو شان | همه ذرات جهان مقتبس انوار اند

قوله رضی الله عنه در طریقه قادریه نسبت و پنج زیراکه حضرت ایشان ارادت و انابت از حضرت شیخ اسکندر رحمة الله علیه دارند و ایشان از حضرت شیخ کمال رحمة الله علیه و ایشان از حضرت شاه فضیل رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید گدا رحمان رحمة الله علیه ایشان از حضرت سید شمس الدین العارف رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شمس الدین الصحرائی رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عقیل رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید بهاء الدین رحمة الله علیه و ایشان از حضرت عبد الوهاب رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید شرف الدین رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید عبد الرزاق رحمة الله علیه و ایشان از حضرت سید محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه ابو صالح رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه موسی جنگی دوست رضی الله عنه و ایشان از حضرت شاه سید عبد الله رضی الله

عنه والیشان از حضرت شاه سید یحیی[۱۷] زاهد رضی الله عنه والیشان از حضرت سید محمد[۱۸] مورث رضی الله عنه والیشان از حضرت سید شاه[۱۹] داود رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید موسی[۲۰] رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید عبدالله[۲۱] المورث رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه موسی الجون[۲۲] رضی الله عنه والیشان از حضرت شاه سید عبدالله[۲۲] المحض رضی الله عنه و الیشان از حضرت سید حسن[۲۳] المثنی رضی الله عنه والیشان از حضرت امام حسن[۲۴] رضی الله عنه و الیشان از حضرت امیر المومنین علی[۲۵] مرتضی کرم الله وجهه والیشان از حضرت خاتم النبیین سید المرسلین محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم دارند **قوله رضی الله عنه** در طریقه چشتیه بست[۱] و هفت زیرا که حضرت ایشان ارادت و انابت از حضرت عبد[۱] الاحد رحمة الله علیه دارند والیشان از حضرت رکن[۲] الدین رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ عبد[۳] القدوس[۵۱] والیشان از حضرت شیخ محمد عارف[۵۲] رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ احمد عارف رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ عبدالحق[۵۳] ردولوی رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ جلال[۵۴] پانی پتی رحمة الله علیه والیشان از حضرت شمس الدین[۵۵] ترک پانی پتی رحمة الله علیه والیشان از حضرت شیخ علاء الدین مخدوم[۵۶] علی احمد صابر رحمة الله علیه

سله ۵۱ شیخ عبدالقدوس گنگوهی صاحب ظاهر و باطن و وجد و سماع بودند واز روحانیت شیخ احمد عبدالحق نیز تربیت یافته اند در ۹۴۵ هجری انتقال فرمودند قبر در گنگوه است که از توابع دهلی است ۱۲

۵۲ شیخ محمد عارف شیخ عظیم الشان بودند در طریقت و معرفت ثانی خود نداشت در ۸۹۸ هجری وفات یافتند ۱۲

۵۳ شیخ احمد عبدالحق ردولوی قدوهٔ اهل طریقت بودند واز عهد خرد سالی ولولهٔ محبت وشور عشق در سر داشتند بتاریخ پانزدهم جمادی الثانی ۸۳۶ هجری انتقال فرمودند ۱۲

۵۴ ـ جلال الدین پانی پتی گازرونی صاحب کشف وکرامت وعشق ومحبت بودند در ۷۶۵ هجری انتقال نمودند ۱۲

۵۵ ـ شمس الدین ترک پانی پتی مقامات عالیه داشتند واز شیخ فرید هم خرقهٔ خلافت پوشیده در ۷۱۵ هجری انتقال فرمودند ۵۶ حضرت علی صابر رحمة الله علیه پیر طریقت وواقف حقیقت بتبحر رفیع و منزلت بلند داشتند بتاریخ سیزدهم ربیع الاول ۶۹۰ هجری انتقال فرمودند وابن فقیر بشرف زیارت هذا حضرت مشرف شده است ۱۲

در سلسلهٔ چشتیه ... واسطه ... تا حضرت رسالت

سله ... سلسلهٔ ... رسول الله صلی الله علیه وسلم بست و پنج و ... پاره ... سرور ... بود ... فرمود ۱۲

والیشان از حضرت شیخ فرید الدین گنج شکر رحمة الله علیه والیشان از حضرت خواجه قطب الدین بختیار کاکی رحمة الله علیه والیشان از حضرت امام الطریقه خواجه معین الدین حسن سنجری چشتی رضی الله عنه

۹۵ حضرت فرید گنج شکر از اعیان اولیا و ارکان اتقیا بودند ولادت شیخ در [illegible]ھ شده خطاب قطب الهو صدیق [illegible] الیه ایشان
گنج شکر بوده است گنج شکر از آن گویند که سوداگری شکر از ملتان بار کرده بسمت دهلی میرفت چون براجودهن رسید شیخ از وی پرسیدند که بر شترها
چه بار کرده گفت نمک است فرمودند که بهتر است نمک خواهد بود چون بدهلی رسید و بارها را بکشاد همه بارها پر از نمک بر آمد حیران بماند و دانست که وقوع
این حال از شامت دروغ گوئی من است همان وقت روانه خدمت شیخ گشت و حاضر آمده عذرها خواست و نیازمندی نمود فرمودند که اگر
شکر بود شکر خواهد شد و همچنان بوقوع آمد چنانچه خان خانان محمد بیرم خان این قصه را نظم کرده است ❊ شعر ❊
کان نمک جهان شکر شیخ بحر و بر ٭ آن کز شکر نمک کند و از نمک شکر ٭ وفات حضرت ایشان روز سه شنبه پنجم ماه محرم سنه ۶۶۸ هجری ارتحال
داده مدت عمر نود و پنج سال قبر در پتن است مابین ملتان و لاهور ۹۶ حضرت قطب الدین کاکی مولد و اصل حضرت ایشان
از اوش فرغانه است و آن قصبه ایست از توابع اندجان کاکی از آنجهت گویند که چون در دهلی متوطن شده اند
و فتوح از کس قبول نمیفرمودند و خود همیشه مستغرق میبودند و بر فرزندان ایشان بعسرت میگذشت که از زن
بقالی که در همسایه ایشان بود بعد از فاقها جزوی قرض نموده اوقات گذاری خود می نمودند روزی زن آن بقال گفت اگر من در
همسائیگی شما نمی بودم کار شما بهلاکت میرسید این سخن بطبیعت ایشان گران آمد عهد کردند که از و قرض نگیرند روزی این
قضیه را بعرض خواجه رسانیدند فرمودند که هرگز من از کسی قرض نمیگیرم و در وقت حاجت بطاقیکه در حجره ماست دست انداخته بقدر
حاجت نان کاکی برداریدو صرف خود کنند و هر که خواهند بدهند بعد از آن هرگاه که میخواستند از آن طاق نان میگرفتند و این نان
را کاک میگویند در مجلس سماع برین بیت احمد جام ❊ شعر ❊ کشتگان خنجر تسلیم را ٭ هر زمان از غیب جانی دیگر است ٭ بروز دوشنبه
چهاردهم ربیع الاول سنه ۶۳۳ هجری انتقال فرمودند ۹۷ حضرت خواجه معین الدین چشتی رحمة الله علیه قطب وقت و صاحب تصرف و نیر
انوار معرفت و مشرف القلوب و زبدهٔ مشایخ اجل و قدوهٔ اولیای اکمل بوده اند اهل هند را روی ارادت بخدمت حضرت ایشان
بوده و در جمیع علوم ظاهری و باطنی یگانه زمان بوده اند کرامات و خوارق عادات عجیبه غریبه از حضرت ایشان بظهور آمده زیاده از حد
بیان است گویند که چون حق تعالی حضرت ایشان را توفیق توبه کرامت فرمود املاک و اسباب خود را صرف درویشان نموده متوجه
سمرقند و بخارا شدند و در آنجا حفظ قرآن مجید و کسب علوم نموده اند و از آنجا بطرف عراق و عرب غربت کردند چون بقصبه هارون که از نواحی
نیشاپور است رسیدند حضرت شیخ عثمان هارونی را ملازمت نموده اند و بیست سال در خدمت شیخ بودند و حضرت خواجه در سیاحی اکثری از مشایخ کبار
دریافته اند چنانچه بصحبت حضرت غوث الثقلین رضی الله عنه در جیلان رسیده پنج ماه و هفت روز با ایشان بوده انواع فوائد ربوده اند و شیخ نجم الدین
کبری را در بخارا و خواجه یوسف همدانی را در همدان و شیخ ابوسعید تبریزی را در تبریز و شیخ حسین زنجانی را در لاهور دیده اند و از بلخ بلاهور آمدند و
از آنجا بدهلی و از دهلی باجمیر رفته متوطن شده اند ولادت حضرت خواجه در ۵۳۷ھ هجری وفات حضرت ایشان روز دوشنبه ششم ماه رجب ۶۳۳ هجری بوده
مزار پر انوارش زیارتگاه و متبرک است و فقیر چندبار بزیارت مشرف شده ۱۲۵

والیشان از حضرت خواجه عثمان ۵۱ هارونی رضی الله عنه والیشان از حضرت حاجی ۵۲ شریف زندنی رضی الله عنه والیشان از حضرت خواجه قطب الدین مودود ۵۳ چشتی رضی الله عنه

۵۱ حضرت شیخ عثمان هارونی قطب وقت و یگانه عصر خود بوده اند و بموضع هارون که یکی از مضافات نیشاپور است سکونت داشتند و هفتاد سال از عمر خود در ریاضت گذرانیدند و درین مدت آب و طعام سیر نخوردند و شبها خواب نکردند و دعای حضرت ایشان گاهی از حضرت رب العزت رد نگردیده و حافظ کلام ربانی بودند هر روز یک ختم قران کردندی و در سماع ذوق و شوق تمام داشتندی وفات حضرت ایشان در شانزدهم ماه شوال است در ۶۱۷ هجری قبر در مکه معظمه است نود و یک سال عمر داشتند ۱۲

۵۲ خواجه حاجی شریف زندنی صاحب احوال عجیبه و مقامات غریبه بودند و از عمر چهارده سالگی وضوی [illegible] و همیشه جامه های کهنه پوشیدندی و فقر و فاقه را دوست داشتندی و روزه حضرت ایشان روز هفتم بود بعد سه روز بیشتری بی نمک افطار کردندی و از آن بشری بی نمک دیگر هر کسی که خوردی مجذوب گشتی و اکثر سماع شنیدندی و حین سماع چندان گریستندی که بیهوش گشتندی و اگر دنیادار در مجلس سماع ایشان حاضر شدی تارک الدنیا گردیدی بتاریخ دهم ماه رجب سنه ۶۱۲ هجری وفات یافتند عمر شریف حضرت ایشان یکصد و بیست سال بود

۵۳ خواجه مودود چشتی ولی مادرزاد بودند و قطب الاقطاب و قطب الدین لقب داشتند و بخطاب شمع صوفیان و چراغ چشتیان و یگانه روزگار و محبوب پروردگار و صاحب الاسرار و مخزن الانوار مخاطب بودند و خرقه فقر و ارادت از پدر بزرگوار خود داشتند و در هوا طیران می نمودندی و در عمر هفت سالگی قران حفظ کردند و در عمر شانزده سالگی بکمال تحصیل علوم رسیدند منهاج العارفین و خلاصة الشریعة تصنیف فرمودند چون بعمر بیست و نه سالگی رسیدند پدر حضرت ایشان برحمت حق پیوستند و حضرت ایشان بر سجاده مشیخت نشستند و بهدایت خلق مشغول گشتند چنانچه از بیت المقدس تا نواحی چشت و بلخ و بخارا وغیره سیر نمودند و دو هزار خلفای نامدار داشتند و مریدان حضرت را حد و نهایتی نبود و بشیخ الاسلام احمد جام ملاقات داشتند و چون خواجه مودود التماس تربیت و اخلاص خویش بخدمت ایشان نمودند حضرت شیخ احمد جام دست حضرت ایشان را گرفتند و بر کنار چار بالش خود بنشاندند و سه بار فرمودند الشرط العلم الشرط العلم و سه روز بخدمت حضرت شیخ جام بودند و فایده با حاصل نمودند و سلسله چشتیه از خواجه مودود بحضرت شیخ جام نیز میرسد وفات ایشان در غره رجب سنه ۵۲۷ بوده و قبر حضرت ایشان نیز در مزار متبرکه چشت است ۱۲

و ایشان از حضرت خواجه ناصر الدین ابی یوسف چشتی و ایشان از حضرت خواجه ابو محمد
چشتی رضی الله عنه و ایشان از حضرت ابو احمد چشتی رضی الله عنه

٥١ حضرت خواجه یوسف رحمة الله لقب ناصر الدین داشتندی و خواهرزاده و مرید و تربیت یافته خواجه محمد
بن خواجه ابو احمد چشتی اند گویند که خواجه محمد همشیره داشتند که سن او به چهل رسیده بود و بجهت خدمت برادر ارادت
تزوج نداشتند و بطاعت و عبادت خدا تعالی مشغول بودند شبی خواجه محمد بزرگوار خود خواجه ابو احمد را در خواب دیدند
که فرمودند در ولایت شام فلان مردیست محمد سمعان نام تحصیل علوم کرده و صالح است خواهر خود را باو عقد کن خواجه او را
طلب داشته همشیره را باو عقد کردند و خواجه یوسف در چشت از ایشان متولد شدند و بر ایشان در آخر عمر سکر و حیرت
چنان غلبه کرده بود که گاه بودی که خادم آب وضو ریختی در اثنای وضو از خود غائب می شدند و ساعتی دران غیبت می
ماندند و باز حاضر می شدند و وضو را باتمام می رسانیدند وفات ایشان در چهارم ربیع الآخر در ۴۵۹ هجری روی
داده و مدت عمر هشتاد و چهار سال بوده ۱۲

٥٢ خواجه ابو محمد چشتی از اولیای کبار و مشائخ نامدار و مقتدای روزگار بودند لقب حضرت ایشان ناصح الدین
ولی مادرزاد بود شانی عظیم و رتبهٔ بلند داشتند خرقهٔ فقر و خلافت از پدر بزرگوار خود پوشیدند گویند در غزوه سومنات
همراه محمود سبکتگین در سن هفتاد سالگی بمددگاری محمود باشارت و بشارت رفته بودند و ببرکت اقدام ایشان فتح سومنات
شده وفات ایشان در غره رجب ۴۱۱ هجری بوده و قبر ایشان در چشت است ٥٣ حضرت خواجه احمد ابدال
چشتی سر حلقهٔ سلسلهٔ چشتیانند و مرید شیخ ابو اسحاق شامی اند گویند که چون شیخ ابو اسحاق بقصبهٔ چشت رسیدند خواجه
دست ارادت بدامان شیخ زدند نقل است که روزی خواجه ابو احمد در سن بیست سالگی همراه پدر خود سلطان فرسنافه
بقصد شکار جانب کوه رفتند و در اثنای شکار از پدر و اتباع جدا افتاده بکوهی رسیدند که چهل از رجال الغیب بر سنگی
استاده بودند و شیخ ابو اسحاق شامی نیز در میان آن جماعه بودند حال بر ایشان بگشت از اسپ فرود آمده در پای شیخ ابو اسحاق
افتادند و سلاح هرچه داشتند بگذاشتند و پشمینه پوشیده با ایشان روان شدند هرچند پدر و مردم طلب کردند ایشان را نیافتند بعد از چند
روز خبر آوردند که با شیخ ابو اسحاق اند در فلان موضع پدر ایشان جمعی را فرستاد تا بیاورند هرچند پند دادند و بند نهادند باز نگشتند
[illegible] ولادت ایشان در ۲۶۰ هجری بوده وفات در دهم جمادی الآخر ۳۵۵ هجری روی داده و قبر ایشان در چشت است ۱۲

والیشان از حضرت[۵۱] خواجہ ابو اسحاق شامی رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت[۵۲] خواجہ ابو اسحاق علو دینوری رضی اللہ عنہ والیشان از حضرت[۵۳] امین الدین خواجہ ہبیرہ بصری رضی اللہ عنہ

۵۱ ابو اسحاق شامی جامع میان علوم ظاہری و باطنی بودند و بزہد و ریاضت از خلق بے نیاز و با خالق دمساز و بدرویشان ہمراز و در اولیا ممتاز و در فقر اسلاف از بودند بعد ہفت روز روزہ افطار کردندی و فرمودندی کہ معراج الفقر الجوع و در اوائل چون خواستند کہ مرید کسی از اولیاء اللہ شوند چہل روز پے در پے استخارہ کردند آخر ہاتف غیب آواز داد کہ ای ابو اسحاق برو دست ارادت بدامان ممشاد دینوری زن کہ بمراد خواہی رسید پس بخدمت خواجہ دینوری حاضر شدند تا ہفت سال بخدمت حاضر ماندند بتکمیل رسیدند و خرقہ خلافت یافتند و سید فرقہ مشائخ اہل چشت نیک سرشت گردیدند چون در بغداد بخدمت پیر روشن ضمیر خود حاضر شدند حضرت خواجہ فرمودند کہ از کجائی و چہ نام داری گفتند کہ بنام ابو اسحاق چشتی موسوم فرمودند کہ شما خواجہ اہل چشت ہستید چون خلافت یافتند باز حسب رخصت پیر خود بمقام چشت تشریف بردند و بخواجہ چشت اشتہار یافتند وفات ایشان بتاریخ چہار دہم ماہ ربیع الثانی ۳۲۹ ہجری است و مزار پر انوار در شہر عکہ از بلاد شام متصل واقع شدہ

۵۲ خواجہ علو دینوری هم از مشائخ عراق صاحب ولایت و کشف و کرامت و از اقران شیخ جنید و رویم و نوری بودند و بصحبت خلفای شیخ معروف کرخی نیز شرف یاب شدند و از ایشان نیز خرقہ خلافت داشتند و در سلسلہ معروف کرخی نیز صاحب اجازت بودہ اند بعضے گویند کہ خواجہ علو دینوری و خواجہ علو ممشاد دینوری یکی بودہ اند بعضے گویند کہ ہر دو دو بزرگوار اند انتقال ایشان در ۲۹۸ ہجری بود ۱۲

۵۳ خواجہ ہبیرہ بصری در فقر مقام رفیع داشتند در عمر ہفدہ سالگی بتکمیل علم رسیدند و قرآن حفظ نمودند چنانچہ ہر روز دو ختم قرآن کردندی و مجاہدہ و ریاضت شاقہ نمودندی روزی از غایت محبت حق بحق نالیدند ندا رسید کہ ای ہبیرہ ما ترا بخشیدیم باید کہ برای حصول مقامات فقر نزد حذیفہ مرعشی بروی پس وی بارشاد ربانی بخدمت خواجہ مرعشی رسیدند و مرید شدند چون قبل از ارادت تا سی سال ریاضت سخت و محنت شاقہ بجا آوردہ بودند در یک ہفتہ بمقام قرب رسیدند و بعد یک سال خرقہ خلافت یافتند و از روزیکہ خرقہ فقر پوشیدند نمک و شکر بخشیدید و لذائذ دنیا را ترک کردند و چندان گریستندی کہ حاضرین از خوف ہلاک حضرت ایشان گشتندی و تمام عمر بیک صومعہ بسر بردند و گاہی در خانہ دنیادار نرفتند و روی دنیادار ندیدند و طعام ایشان نخوردند و تمام عمر در فقر و تجرید گذرانیدند وفات خواجہ در ۲۸۶ ہجری بتاریخ ہفتم ماہ شوال است ۱۲

الیشان از حضرت[۲۲] خواجه حذیفه[۵۱] مرعشی رضی الله عنه والیشان از حضرت[۲۳] سلطان[۵۲] ابراهیم ادهم رضی الله عنه والیشان[۲۴] از حضرت خواجه فضیل بن عیاض رضی الله عنه والیشان[۲۵] از حضرت خواجه عبدالواحد بن زید رضی الله عنه

سلـ۵۱ خواجه حذیفه مرعشی فقیه وعالم وعامل بودند وتصانیفها داشتند وتا سی سال وضوی او جز متوضا نشکست وافطار بعد شش روز کردندے وفرمودندے که غذای اهل دلان وقوت روح ایشان کلمه لا اله الا الله است چون از علوم ظاهری فراغت یافتند برهنمای خضر علیه السلام بخدمت حضرت سلطان ابراهیم آمدند وبمدت شش ماه تکمیل رسیدند وفات خواجه در ۲۷۶ هجری شد ۱۲ سلـ۵۲ سلطان ابراهیم ادهم از مشایخ عظام بوده اند نسب کرام حضرت ایشان به پنج واسطه بامیر المومنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه میرسد بدین طریق که سلطان ابراهیم بن ادهم بن سلیمان بن ناصر بن عبدالله بن عمر بن الخطاب رضی الله عنه سلطان بر تخت بادشاهی سالها سال اجلاس فرموده حکمرانی بعدل وداد میکردند و شب وروز مشغول الطاعت وعبادت می بودند که شبی حضرت سلطان در خوابگاه شاهی بخواب استراحت بودند که سقف خانه بجنبید سلطان از خواب بیدار گشتند وآواز دادند که بالای سقف کیست جواب آمد که من شخصی مسافرام وشتر خود گم کرده ام ودر اینجا میجویم سلطان فرمود که ای نادان شتر را بر بام خانه میجوئی جواب آمد که از من تو نادان تری که اراده آن داری که خدا را بیابی ودم از بادشاهی میزنی وبر بستر اطلس ودیبا خواب میکنی سلطان علی الصباح فرزند خود را بر تخت سلطنت بنشاندند وبکلی ترک سلطنت کرده رو بصحرا نهادند ودر اثنای راه جامه های شاهی بشبانی بخشیدند وجامه های شبانی زیب تن کرده به نیشاپور آمدند ودر غار کوه بعبادت حق مشغول شدند روز پنجشنبه بالای غار برآمدندی ولپشتاره هیزم جمع کرده وبر سر برداشته بشهر بردندی وهرچه که از فروخت آن حاصل شدی نیمه آن براه خدا دادندی ونیمه آن بصرف احتیاج خود آوردندی چون کار ریاضت ومجاهده تمام کردند باشارهٔ غیبی در مکه معظمه رفتند وبخدمت خواجه فضیل بن عیاض مرید گشتند وبکمالات ظاهری وباطنی رسیدند وسوای آن از خواجه عمران بن موسی بن زید راعی واز شیخ منصور سلمی ونیز از خواجه اویس قرنی خرقه خلافت وتبرک بعالم باطن داشتند وبعد پنج فاقه افطار کردندی وبوقت افطار گاه سبزه بی نمک پخته وتناول کردندی وخواب کم کردندی وجامه پیوندی پوشیدندی وپا برهنه گشتندی وبا امام اعظم کوفی وجنید بغدادی صحبت داشتندی وفات ایشان [illegible] سنه ۱۶۲ هجری بوده مدفن حضرت ایشان در اقلیم شام است عمر حضرت ایشان یکصد ودو سال بود ۱۲

والیشان از حضرت خواجه حسن بصری رض والیشان از حضرت امیر المومنین علی مرتضی رضی الله عنه

۵۱ خواجه حسن بصری سرخیل پیران چشت نیکو سرشت خرقه و ارادت از امیر المومنین علی کرم الله وجهه پوشیده اند خواجه
حسن بصری را کرامات و مقامات بسیار اند و فضائل بی شمار ولادت باسعادت ایشان بمدینه واقع شده و از غایت
حسن و جمال ظاهری مخاطب بخطاب حسن لولوی گردیدند و بعضی برآنند که خواجه حسن بازرگانی و تجارت مروارید میکردند و ازین
سبب بخواجه حسن لولوی موسوم گشتند و از کار بازرگانی دولت بی پایان بهم رسانیدند چون جاذب حقیقی ایشان را بطرف خود
جذب کرد دولت دنیا بمساکین و فقرا تقسیم نمودند بحدیکه برای خود قوت یکروزه هم نگذاشتند و بخدمت حضرت امیر المومنین
علی کرم الله وجهه حاضر شده دست ارادت بدامان آنحضرت زدند و از کاملان وقت شدند و کار ریاضت و زهد
بدین غایت رسانیدند که بعد هفت روز طعام خوردندی و تا هفتاد سال وضوی ایشان سوای متوضا نشکست نقل است
چون خواجه حسن بصری متولد شدند والدهٔ ایشان بخدمت امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه بردند حضرت عمر رضی الله عنه
فرمودند که سموه حسنا فانه احسن الوجه یعنی نام او حسن کنید بدرستی که او نیک رو است نقل است که در حالت شیرخوارگی
چون مادر خواجه حسن بکاری مشغول بودندی و ایشان گریستندی حضرت ام سلمه پستان مبارک خود در دهان ایشان نهادندی
و از غیب قطرهٔ چند شیر پدید آمدندی و در حلق مبارک ایشان رسیدندی و حضرت ام سلمه همیشه در حق ایشان دعای خیر
کردندی و فرمودندی که الهی این پسر را مقتدای خلق گردان این چنان بوقوع آمد و حضرت حسن یکصد و سی تن را از اصحاب
نبوی که منجمله ایشان هفتاد تن از اصحاب بدر بودند دریافتند در لبس خرقه علما اختلاف دارند فیما بین مولانا فخر الدین چشتی و مولانا
شاه ولی الله نقشبندی درین باب تحریر شده من شاء فلیرجع الی التحریرات انتهی علامه سیوطی در رساله اتحاف الفرقه بوصل الخرقه ملاقات حسن
بصری را با جناب امیر علیه السلام و روایت بدلایل ثابت کرده علامه درین رساله تحریر می فرماید که جماعتی از حفاظ محدثین سماع حسن بصری را از
امیر المومنین علی بن ابی طالب انکار کرده اند و بعض متاخرین باین تمسک کرده اند و بطریق لبس خرقه و تلقین اعتراض کرده و جماعتی آنرا ثابت کرده
اند همین است راجح نزد من بوجوه و این را ترجیح داده اند حافظ ضیاء الدین مقدسی ولادت ایشان در سنه ۲۱ھ بوده و مدت عمر شریف
ایشان هشتاد و نه سال وفات در پنجم رجب سنه ۱۱۰ھ و قبر ایشان در بصره است ۱۲ ۵۲ حضرت امیر المومنین علی مرتضی ولادت
حضرت ایشان در مکه معظمه بوده است اول کسیکه از صبیان ایمان آورده حضرت ایشان بودند در سال سی و پنجم یا سی و ششم از هجرت بر مسند خلافت
نشستند و مدت خلافت ایشان پنج سال و سه ماه بود وفات حضرت ایشان شب یکشنبه بیست و یکم ماه رمضان سنه ۴۰ھ است قبر ایشان در
نجف است چنانکه مشهور است ابن کثیر را درین باب اختلاف است چنانکه در تاریخ الاسلام ابن کثیر بکمال شرح درج یافته ۱۲

والیشان از حضرت خاتم الرسالت محمد رسول الله صلی الله علیه وعلی آله واصحابه وازواجه وذریاته
اجمعین الی یوم الدین دارند **قوله رضی الله عنه** ارادت من با الله تعالی قبول وسائطی
کند چه در جذب و مراد واسطه نباشد بشنو بشنو که مراد از توسط و عدم توسط حیلولت و عدم
حیلولت است نه تبعیت و عدم تبعیت آنچه از حضرت غوث الاعظم قدس سره در فتوح الغیب
و حضرت معترض در شرح آن و شیخ محی الدین عربی در فتوحات مکیه و دیگر اکابر انکار توسط مذکور
است مراد از آن همان معنی اول است زیرا که هیچ دقیقه از دقایق این راه و هیچ معرفتی
از معارف این درگاه بی متابعت حضرت خاتم الرسالت علیه الصلوة والتحیة میسر نیست

توان رفت جز در پی مصطفی	محال است سعدی که راه صفا

در هیچ مقامات از توسط تبعیت مراد گرفتن خطا است پس معنی این است که قبول وسائط در
طریقه جذبه نیست **قوله رضی الله عنه** پس من هم مرید محمد رسول الله ام صلی الله علیه وسلم
و هم هم پیره پس رو او یعنی هرگاه ارادت من به محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم بوسائط کثیره
متحقق است چنانکه مفصلاً مذکور شد پس من مرید رسول الله ام صلی الله علیه وسلم در سلوک و
مقتدی و مصحوب وی و هم صف لشکر و پس رو وی پیره بالفتح و تشدید ثانی صف لشکر را گویند
و اصحاب ارادت البته تشبیهی به صف لشکر دارند و پس رو باشند یعنی در طریق جذب و حق سبحانه
تعالی طریقه جذب را به طفیل پیغمبران با ستان ایشان کرامت کرده است یفعل الله ما یشاء و اگر گویند که
این بی ادبی است آری اگر قبول دارسیم ولاکن از مجذوبان خود قبول کرده است بلکه خوش آمده
است مثل قصه حضرت کلیم الله و چوپان[1] و مثل آن مجذوبی که در حرم رسول الله گفت که طعام
می دهی و یا قندیل های شما بر شکنم

(حاشیه: یمکننا الله نعم ... ۱۲)

[1] در مثنوی مولانای روم این قصه بکمال البسط مذکور است چند شعر درین مقام مذکور میشود ٭ دید موسی یک شبانی را براه ٭
کو همی گفت ای کریم ای اله ٭ گر بدانم خانه ات تو من مدام ٭ شیر و روغن آرمت هر صبح و شام ٭ هم پنیر و نانهای روغنین
خمرها جو عزات نازنین ٭ سازم و آرم به پیشت صبح و شام ٭ از من آوردن ز تو خوردن طعام ٭ گفت موسی های خیره سر شدی
خود مسلمان ناشده کافر شدی ٭ وحی آمد سوی موسی از خدا ٭ بندهٔ ما را ز ما کردی جدا ٭ تو برای وصل کردن آمدی ٭ نه برای فصل کردن آمدی

و قصهٔ ۱ برخ قوله رضی الله عنه برخوان آن دولت هر چند طفیلی ام اما ناخوانده نیامده
ام الخ در رساله کشف الغطا مذکور است چه مطلوب از دعوت محبوب است دیگران را بطفیل او خوانند
و به تبعیت او طلبند اما جلیس یک سفره اند و در یک مجلس علی تفاوت درجات استفاده تلذذات و
تنعمات می فرمایند اما آنند که ذله بردار ایشانند و اُولش خوار شان مگر فردے را از افراد امت
ایشان که بکرم خداوندی جل شانه مخصوص بود و جلیس مجلس اکابر گردد این عبارت را غیر محل فرود
می آرند و استثنا راجع بطفیل و تبعیت می دارند و خیال می نمایند که درین کلام نفی تبعیت هم نمود
و این استثنا راجع به ذله بردار و لش خوار است یعنی این فرد بصدقه متابعت پیغمبر خود صلے
الله علیه وسلم بدین دولت سرفراز است که در رنگ انبیاء دیگر علیهم الصلوة والسلام همنشین
سفره است و از اکثر افراد است بدین تشریف ممتاز ـ ۵

	بیاید تو ای خواجه سبلت مزن		اگر بادشه بر در پیر زن	

غایت الامر مساوات این با انبیاء دیگر ازین بیان متوهم می شود لیکن این را در مکتوب
دیگر به بیان شافی حل نموده اند که توهم مساوات مطلقاً بر مے خیزد حاصل آن تحقیق است
که مقصود از دعوت هر چند محبوب است اما انبیاء دیگر را بطفیل او خوانده اند و شریک سفره ساختند
پس اینها طفیلی اند بدین معنی که مقصود اصلی نیستند اما مقصود بدعوت اند بخلاف امتان که با نها
دعوت جداگانه نیست بلکه در ضمن متبوع و تبعیت اینها در آن مجلس حاضر شده اند و از خوان نعمت
شان بهره برداشتند و استبعاد اینها باین دولت بواسطه عمل شریعت مطهرهٔ اوست

۱ قصه برخ این است که در بنی اسرائیل دو سال قحط گردید موسیٰ برای دعای استسقا با هفتاد هزار تن بصحرا آمدند حتی رسید که
ایشان کسانی بوده اند که گناهان قلوب ایشان را تاریک ساخته دعای ایشان بدون یقین است ایشان از یکدیگر این بوده اند بسوی
بنده خود رجوع کن که از بندگان من است او برای دعا بگو حضرت هم پس برخ برآمد روزی موسیٰ در راه می رفت شخصے حبشی را دیدند که بر پیشانی
وے از سجده نشان و گلیم پوشیده که گره آن بر گردن است موسیٰ بنور عرفان شناخت و نام پرسیدند معلوم شد که همین برخ بوده اند موسیٰ التفرمود تا دعا
نزول باران نموده شود برخ استسقا باین طور کرد که این چه کار است و این چه حلم است و همچنین سخنان گفت باران ببارید برخ گفت هیچ گونه
او بتعالی انصاف کرد موسیٰ ازین کلام مغموم شد حکم رسید که برخ با چنین سخنان روزانه سه بار مرا خوش میکند ۱۲

کہ اگر درین کارخانہ خللے راہ یابد ازان دولت سرا محروم مانند و در حق انبیاء علیہم السلام این تبعیت مفقود است در رنگ آنست کہ مہمانے بہ خانہ کریمی وارد شود میزبان بواسطۂ اولو احباء و اصدقاء خود را نیز استدعا نماید و شریک سفرہ سازد درین صورت این جماعۂ طفیلی محض اند بے تبعیت و خادمان مہمان تابع محض اند کہ اگر از خدمت او یکسو می بودند ازین مائدہ بہرہ ور نمی شدند وانکہ گفتیم کہ این استثنا نہ از معنی تبعیت است بنا بر آنست کہ خود دران مکتوب بتصریح کردہ اند کہ اینجا نیز حیلولت نبی مفقود است و تبعیت موجود و دیگر بشنو کہ نہایت ازین کلام آنچہ لازم آید آنست کہ فردا است ہمنشین سفرہ حضرت خاتمیت افضل الصلوٰۃ والتحیہ شدہ و حال آنکہ شیخ شعرانی در مناقب شیخ ابراہیم التبولی در لواقح الانوار بلند تر ازین می نویسد قَالَ سَمِعْتُ سَيِّدِيْ عَبْدَ الْقَادِرِ الدَّسْطُوْطِيْ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنْهُ يَقُوْلُ لَيْسَ اَحَدٌ مِّنَ الْاَوْلِيَاءِ لَهٗ سِمَاطٌ يُمَدُّ كُلَّ سَنَةٍ فَوْقَ سَدِّ الْاِسْكَنْدَرِ ذِي الْقَرْنَيْنِ غَيْرَ سَيِّدِيْ اِبْرَاهِيْمَ لَا يَتَخَلَّفُ عَنْهُ اَحَدٌ مِّنَ الْاَنْبِيَاءِ وَالْاَوْلِيَاءِ عَنْ حُضُوْرِهٖ فَيَجْلِسُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَ السِّمَاطِ وَالْاَنْبِيَاءُ يَمِيْنًا وَّشِمَالًا عَلٰى قَدْرِ تَفَاوُتِ دَرَجَاتِهِمْ وَكَذٰلِكَ الْاَوْلِيَاءُ وَنُقَبَاءُ ذٰلِكَ السِّمَاطِ الْمِقْدَادُ ابْنُ اَسْوَدَ وَاَبُوْ هُرَيْرَةَ وَجَمَاعَةٌ كَذَا فِيْ مَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ لِلْمُرَادِ الرُّوْمِيْ[1] اصل این است کہ جذب الٰہی را تاثیر بیست عظیم ہمچنانکہ گفت

---

[1] یعنی از عبد القادر دسطوری شنیدم کہ می فرمود کہ برای کدامی ولی دسترخوان نیست کہ بر سد سکندر ذی القرنین ہر سال گستردہ سوای ابراہیم کہ ایشان را چنین دسترخوان گستردہ می شود و ہیچ یکے از نبی و ولی نیست کہ برین جا حاضر نہ شود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم صدر نشین این دسترخوان می شود دیگر انبیاء بہ یمین و یسار آن حضرت می نشینند حسب درجات خود و ہمچنین حال اولیاء است کہ نشست ایشان حسب درجات شان می شود و نقباء این دسترخوان مقداد بن اسود و ابو ہریرہ و جماعت بودہ اند ہمچنین در منبع الکمالات مراد رومی بودہ است ا

إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَجَعَلْنَا مِن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ۵

اگر خدائے نباشد ز بندہ خوشنود ‖ شفاعت ہمہ پیغمبران ندارد سود

نہ فہمیدہ اند کہ در عرف طفیلی کہ عزت دارد از برائے خوشنود ضیف می خوانند۔ قولہ رضی اللہ عنہ ہرچند تابعیم اما از اصالت بی بہرہ نیم چراکہ ولایت انبیاء اصل است وولایت اولیاء ظل او واز کمال تبعیت از اصل بہرہ مند میشوند لیقد تبعیت در ینجا گفتہ اند بے بہرہ نیم ونگفتہ اند کما ہو ہو قولہ رضی اللہ عنہ ہرچند استم اما شریک دولتم نہ شکستہ کہ ازان دعوی ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم است با مخدوم واین معنی خود منطوق آیات قرآنی واحادیث نبوی است وپروردگار از برائے خوشنودی بندگان مومن ضعیف خود در حق بندگان خاص خود در دولت ایمان شریک گردانیدہ۔ گفتہ ست إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ وَبَشَّرْنَاهُ بِإِسْحَاقَ نَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ إِنَّهُمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ فَلَوْلَا أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُسَبِّحِينَ لَلَبِثَ فِي بَطْنِهِ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ وبرفضل مخلوقات تبکرار امر کردہ است کہ گوید وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَبِذَٰلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ وکلیم اللہ گفتند وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ پیغمبر ماید وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ ۚ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا ذَٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ قولہ رضی اللہ عنہ ہرچند اویسی ام اما مربی حاضر وناظر دارم وہرچند در طریقہ نقشبندیہ پیر من عبد الباقی رضی اللہ عنہ است اما متکفل تربیت من الباقی است جل جلالہ ونوالہ در عرف اویسی

ملاحظہ حاصل و جمع میان دو چیز دو ہم ساختہ نہ شستہ

کسے را میگویند کہ مربی ظاہر و حاضر داشتہ باشد و حضرت بلطافت می گویند کہ من اویسی ام
و مربی حاضر و ناظر دارم یعنی اللہ و با مرشد طریقت یعنی در مجاز پیر من یعنی مربی من عبد الباقی
است اما متکفل تربیت من در حقیقت اللہ باقیست باین مناسبت حضرت گفتہ اند کہ ہم مرید
رسول اللہ ام و ہم ہم بیرہ او و ذکر پیر باین طور بے ادبی نیست زیرا کہ بمقابلہ نام باری تعالی است
چنانکہ می گویند اللہ و محمد صلی گوید قولہ رضی اللہ عنہ من بفضل تربیت یافتہ ام و
براہ اجتبا رفتہ ام سلسلہ من رحمانی است کہ من عبد الرحمن ام چہ رب من رحمن است مربی
من ارحم الراحمین و معلوم است کہ اویسی ام و فضلی و مجتبا بودن را مرجع یکی است یعنی بے
ریاضت این کمالات بمن حاصل است و حکمت درین کہ بی ریاضت این کمالات حاصل است
این کہ مربی من اسم رحمن است و مقتضای ارحم الراحمین چنین است در باب و صد و ہفتاد
از فتوحات مکیہ مذکور است کہ اقطاب و صالحین را اگرچہ در دنیا اسما می باشند کہ بدان ندا
کردہ می شوند مگر پیش حضرت ربوبیت باسم عبودیت مسمی می باشند حق تعالی جل شانہ فرماید لما
قام عبد اللہ این اسم جامع است ہر اقطاب را و بلحاظ مقامات اقطاب اسما باشد کہ زان ندا کردہ
شوند پس نام موسی عبد الشکور است و نام عیسی عبد الملک و اسم مبارک سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم
عبد اللہ پس برای ہر قطب سوای نام مشہور دنیا و نام جامع کہ عبد اللہ است نامی باشد و نام حضرت
مجدد علیہ الرحمۃ عبد الرحمن است بمقتضای مقام حضرت مجدد رحمہ اللہ ہمین است قولہ رضی
اللہ عنہ طریقہ من طریقہ سبحانی است الخ یعنی منسوب بذات باری تعالی بدون لحاظ اسمی
و صفتی و این سبحانی را با سبحانی کہ حضرت بایزید فرمودہ مناسبے نیست آن از سکر برآمدہ و این از
صحو است بدون مزج سکر و معنیش صحیح است و ظاہر یای سبحانی یای نسبت است نہ یای متکلم چرا
کہ لفظ طریقہ و بعد او از راہ تنزیہ رفتہ ام نمی گذارد کہ یای متکلم باشد معلوم است کہ مرشدان
طریقت بطالبان خود تلقین اسمی کردہ بذات بحت متوجہ میگردانند و میگویند بخاطر ہیچ صفتے
نرسد کہ بتاثیرات صفات درماندہ از مقصود اصلی باز مانے و ہمین معنی اشارات کردہ گفتہ اند

از اسم وصفت جز ذات اقدس نخواسته ام و در ینجا تصریح کرده میگویند که سبحانی من نیز سبحانی -
بسطامی است سبحانی مرا از سبحانی او مساسی نیست چرا که سبحانی بسطامی از دائره انفس بر آمده
است و سبحانی من از ورای آفاق و انفس است و یای او یای متکلم است و در سبحانی من یای
نسبت است باید دانست که در اصطلاح این طائفه علیه سیر آفاق و انفس است که درین آیه کریمه اشارت
است ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ﴾
و بعضے نهایت را سیر انفس می گویند و سیر آفاقی را سیر مستطیل می گویند بمعنی البعید که مقصود را از
ورای خود جستن است و سیر انفس را سیر مستدیر میگویند که بمعنی اقرب است یعنی مقصود را در
اطراف قلب خود جستن است و جمعی مقصود را در ورای آفاق و انفس می دانند و دلیل طائفه
اول که اَلَا اِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيْطٌ باحاطه ذاتی بیکیفی قائلند و صفات را زائد بر ذات نمی گویند لا هو و لا
غیره میدانند و طائفه که سبحانی گفته هر چند تنزیه اراده نمایند البته شائبه از تشبیه هست
و طائفه ثانی میگویند که از بس که ذات او اعلی و اجل است ممکن را امکان نیست که کسب فیوض بی واسطه
نماید و حق سبحانه در خارج ذات خود صفات ایجاد نمود که قدیم اند تا کسب فیوض از شیون کرده
بممکن رسانند و الا شیونات ذاتی خود مستغنی از صفات است و این جهت سبحانی این طائفه
از ورای انفس و آفاق است و منزه از تشبیه بلا اشتباه است و از عین صحو بر آمده است و
سبحانی طائفه اول از سر چشمه سکر جوش زده **قوله رضی الله عنه** ارحم الراحمین
در حق بنده اسباب تربیت را غیر از معدات نداشته است الخ از اول این مکتوب تا آخر صریحا و
ضمنا همین مفهوم شد که من مجذوب و اویسی ام در اصل وصول که در ظاهر مرا بغیرے احتیاج
نشده به فضل و کرم خود اجتبا کرد و این همه از مقتضیات اسم رحمن ارحم الراحمین است و گذشت
الفاظ مذکور است مراد آنست که به پیر ظاهر احتیاج نمانده است بزرگان فرموده اند که پیر بمنزله
دایه است و بچه هنگام فطام که تمامی مدت رضاعت باشد حاجت بمرضعه ندارد و کذلک سالک چون
بهمت و استعداد خود بمرشد بفنا فی الله و بقا بالله مشرف شود و بمقام شیخ خود برسد بحالت فطام رسید که احتیاج او از پیر

میشود و بعد از ان آنچه در مکمن استعداد او ودیعت نهاده اند بظهور می آید لهذا مریدے به پیر خود گفته است اگر در وقت خاص
من که با حق سبحانه باشد تو در میان درآئی سرت از تن جدا کنم پیر از وے این سخن پسندید و در کنار
گرفت منقول است که حضرت خواجه بزرگ در خدمت پیر خود امیر کلال چون سلوک تمام کردند حضرت
امیر فرمود که آنچه درین راه حاصل کرده بودم نثار شما کردم اما استعداد شما بس بلند افتاده از هر
کجا بوے مطلب بمشام شما برسد از ترک و تاجیک طلب نمایند حضرت غوث الثقلین در فتوح
الغیب باین معنی اشارت می نماید آنجا که می فرماید فَاِذَا بَلَغَ الْمُرِیْدُ حَالَةً شِبْهِهٖ اَفْرَدَ
عَنِ الشَّیْخِ وَ قَطَعَ عَنْهُ فَتَوَلَّاهُ الْحَقُّ فَیَقْطَعُهُ عَنِ الْخَلْقِ جُمْلَةً فَیَکُوْنُ الشَّیْخُ
کَالظِّئْرِ وَالدَّایَةِ لَا رِضَاعَ بَعْدَ الْحَوْلَیْنِ بشرح مکتوب که بفضل الله تعالے موفق شدم اگر
دران ادنی تامل بکار رود واضح میتوان شد که اساس تمامی اعتراضات که وارد کرده میشود
منهدم شده بخاک انجخت اکنون ضرورت ان نبود که بر هر قول الفل نموده بجوابش پرداخته شود
مگر احتیاطاً بان متوجه میگردم البته جابجا شیخ رحمة الله علیه اعتراض بر رفع توسط نموده واین از
اعظم اعتراض شمرده چون شیخ خود در تعریف مجذوب سالک برفع توسط قایل است چنانکه مذکور
شود پس هر اعتراض وے بر معترض عاید میگردد فما هو جوابه فهو جوابنا لهذا در بعض مقام از جواب اش
طی کشح نموده شد اگر حضرت معترض کلام خود را بغور ملاحظه میفرمود لب اعتراض بر حضرت مجدد
رحمة الله علیه نمی کشود قال سبحان الله وله العظمة والکبریا این چه سخنان واین چه کلمات
است واین چه سلطنت و سطوت است این چه خطبه خوانی و ثنا گستری نفس است اقول
اظهار نعمای ربانی را بر خطبه خوانی و ثنا گستری نفس محمول نه باید فرمود والا از سبے بزرگان
دین صورت سوء ظن خواهد بود حاشا که ازین سخنان جز تحدیث بنعمة الله ترفع و فتخار بر ابنای
روزگار مطمح نظر بوده باشد و در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه کلمات انکسار که مذکور ند زاید
بران چه توان بود در مکتو ب یازدهم از جلد اول میفرماید و هر که در عالم است حتی که کافر فرنگ
و ملحد زندیق از خود بوجوه بهتر می دارند و بدترین همه این ناخود را انگارد انتهی فکیف انا کابرین

باوصف چنین تصریح انتساب این اقوال برخطبہ خوانی وثناخوانی وثناگستری زید حضرت شیخ در رسالہ ایراد العبارت الفصیحۃ فی قولہ الدین النصیحۃ میفرماید ہرچہ دران شبہ بود توقف دران لازم اگر قائل وفاعل آن مردی است کہ امام است درعلم وعمل مستقیم است درتقوی وورع تاویل وتوجیہ قول وفعل وے باید نمود انتہی پس ہرگاہ درکلام ہیچ محل شبہ نبود خواہ مخواہ بران ایراد پیش کردن کے جائز خواہد بود وہمین است مسلک ابن حجر ودیگر اکابر کہ حسب قسمت بتاویل توجیہ مقولہ بزرگان پرداختہ اند بلکہ در بعضے مواضع تصحیح شطحیات ہم نمودہ اند قال اللہ اکبر درویشی شکستگی وخاکساری وادب وتواضع وکم زدنی نفس است حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ دراخر رسالہ قدسیہ باین رباعی وصیت کردہ اند رباعی

اندرہ حق جملہ ادب باید بود
تاجان باقی است درطلب باید بود
درہر دم اگر ہزار دریا بہ کشی
کم باید کرد وخشک لب باید بود

اقول الحق درویشی شکستگی وخاکساری است ؎

چندپرسی کہ بندگی چہ بود
بندگی جز فگندگی چہ بود

کیست کہ مثل حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ تواضع نمودہ باشد کیست کہ مثل حضرت ایشان راہ انکساری وشکستگی طے نمودہ باشد در مکتوب دوصد وبست ودوم از جلد اول میفرماید بزرگے فرمودہ کہ مرید صادق آنست کہ مدت بست سال کاتب شمال او چیزے نیابد کہ بروی نویسد واین فقیر بتقصیر بذوق ووجدان ہمدرحق خود می یابد کہ کاتب یمین علوم نیست کہ در مدت بست سال حسنہ بیابد کہ در صحیفہ اعمال او درج نماید خدادانا است بل شاہد کہ این سخن را بتصنع وتکلف نمی گوید والیضا بذوق می یابد کہ کافر فرنگ از وی بمراتب بہتر

؎ مگر تحدیث بنعمۃ اللہ منافی شکستگی وخاکساری نیست حضرت غوث انام رضی اللہ عنہ فرماید ؎
اناکنت قبل القبل قطبا مبجلا * تطوف بی الاکوان والرب اعانی * در قصیدہ می فرماید ؎ وقفت علی الانجیل جمعا ششۃ
اخی ورفیقی کان موسی بن عمران * وصلیت رمزا کان عیسی سجلہ * بہ کان یحیی الموتی والرمز سریانی *

است واکرم آنرا پرسند از جواب عاجز آید و ایضا بطریق ذوق خود را محاط خطیات
سیه اند و مشمول سیات می انگارد و حسناتی که بوجود می آید کاتب شمال خود را
بکتابت آن حق می بیند و می یابد که کاتب شمال وی همیشه در کار است و
کاتب یمین او معطل و بیکار و صحف یمین را خالی و سفید می داند و صحف شمال را مملو و
سیاه اسیدی جز برحمت ندارد و دست آویزی جز بمغفرت نه اَللّٰهُمَّ مَغْفِرَتُكَ اَوْسَعُ مِنْ
ذُنُوْبِيْ وَرَحْمَتُكَ اَرْجٰى عِنْدِيْ مِنْ عَمَلِيْ[1] موافق حال او ست عجائب
کار و بار است فیوض و ارادات الٰہی جل سلطانه که علی الدوام در مدارج کمال و تکمیل فایض
و وارد است تائید این دید قصور می نماید و تقویت این عیب بینی میفرماید بجای عجب منقصت
می افزاید و در محل ترفع راه بتواضع و فروتنی می کشاید و درآن واحد هم بکمالات ولایت متحقق
است و هم بدید قصور متصف هر چند بالاتر میرود پایان تر خود را می بیند بلکه همان بالاتر
رفتن سبب پایان تر دیده شده است ظرفا انرا باور دارند یا نه واگر سر آنرا معلوم کنند
باور دارند انتهى ؎

ره این است سعدی که مردان راه	به عزت نه کردند در خود نگاه ؛

بلکه شکستگی و تواضع منافی تحدیث بنعمة الله نیست حاشا و کلا والعجب کل العجب[2] که
ببین انکسار هم باعث التفات نه نماید و زبان لعنت کشوده گوید که خود را از کافر بدتر دانسته
سبحان الله و بحمده در بحر المعانی مذکور است چون عاشق را وصال در آید هزار لقب تا نام از ان
حضرت آید یعنی معشوق حقیقی اسمهای آن محبوب را مختلف گرداند تا آنکه کافر گویند چون
آنرا بدین نامها و لقب ها خوانند در خاطر عاطر فتوری و نفوری نیارد بلکه به عیش ابد در

[1] خداوندا مغفرت تو وسیع تر است از گناهان من و رحمت تو بسیار امیددارنده تر دمااز عمل من
[2] قصائد حضرت غوث صمدانی رحمة الله علیه از تحدیث بنعمة الله مالامال است چند شعر درین مقام مذکور میشود ؎ انا الواحد الفرد الکبیر بذاته ؛ انا الواصف الموصوف علم الطریقة ؛ ملکت بلاد الله شرقا و مغربا ؛ وان شئت افنیت الانام بلحظتی ؛ ۱۲

رقص ورا ے وذوق گیری کہ لَیْسَ بِصَادِقٍ فِی حُبِّہٖ مَنْ لَّمْ یَتَلَذَّذْ عَلٰی ضَرْبِہٖ[۱۰]
یعنی نیست در حب او کسے صادق کہ در زخم ہاے اولذت نہ گیرد انتہی نقل است
کہ مریدی از مریدان شقیق بلخی[۹۲] قدس اللہ روحہ اتفاق سفر حج افتاد واز شقیق رخصت
طلبید شقیق گفت برو بخدا سپردم اما چون در بسطام برسی باید کہ بپای بوس سلطان العارفین بایزید
مشرف گردی از من اورا دعا برسانی چون مرید بہ بسطام رسید بپای بوس ابویزید مشرف
شد پرسید تو کیستی واز کجا آمدی او گفت من مریدی ام از مریدان شقیق بلخی بہ نیت حج میروم
پرسید کہ پیر تو چہ کار می کند او گفت پیر من مقام توکل درست می کند وپای توکل بجاے
رسانیدہ است کہ می گوید کہ اگر اسمان ہمہ آہنین گردد وروی زمین ہمہ سنگستان شود
نہ از آسمان چیزے بارد ونہ از زمین چیزے روید وجملہ خلایق عیال واطفال من باشند
من از توکل خود نگردم سلطان العارفین گفت اینست صعب کافری واین ست مشرکی
اگر ابویزید کلاغی باشد در مقام آن مشرک نپرد اورا از من بگوی کہ از بہر دو نان خداوند تعالےٰ
را چرا می آزمائی اگر ترا ابنائے حاجت افتد از ہمجنس خود بخواہ وبخور تا از شومی تو آن شہر
وآن ولایت خراب نگردد اینجا صاحب سبع سنابل[۹۳] گوید پایۂ توکل شقیق قدس سرہ کہ در وہم
وفہم خلایق نمی گنجد عارفے ہمچو ابویزید باید کہ بران توکل جرح کند وگرنہ کرا حد وکرا مجال

---

[۱۰] نیست صادق در محبت وے ہر کہ لذت نگرفت بر ضرب وے [۹۲] قلا ذراہد طریق ابو علی شقیق یگانہ وقت بود
وشیخ زمان ودر زہد وعبادت قدمی راسخ داشت وہمہ عمر در توکل رفت در انواع علوم کامل بود وتصانیف بسیار داشت
استاد حاتم اصم بود وطریقت از ابراہیم گرفت وبالبسیار مشایخ صحبت داشت ویکہزار وہفت صد استاد را شاگردی کرد
شہادت ایشان در سنہ ۱۹۴ ہجری بود قبر ایشان در ختلان بودہ است ۱۲ [۹۳] از تصانیف مشہورہ میر عبد الواحد بلگرامی
است مثنوی حکایات ومسائل تصوف میر عبد الواحد مرید شاہ صفی الدین بود وبخدمت شیخ حسین سکندرہ تعلیم یافت
اکبر بادشاہ ویرا بسیار احترام مے کرد شرح نزہۃ الارواح حقایق ہندی شرح قصہ چار برادر حل شبہات شرح مصطلحات دیوان
حافظ ورسائل در تصوف ام داز نوادر تصانیف وی شرح کافیہ است کہ بطور حقایق تا بحث غیر منصرف نگاشتہ دریں مقام

که درین چنین توکل سخن گوید ۵

منزل عشقت مکانی دیگر است ... مرد این ره را نشانی دیگر است
عقل کی داند که این رمز از کجا است ... این حکایت را بیانی دیگر است
بر سر بازار صرافان عشق ... زیر هر دارے دکانی دیگر است
معرفت در جبه و دستار نیست ... و آن عزیزان را نشانی دیگر است

۲ قال وَقَالَ بَعْضُ الْعُرَفَاءِ حَقِيقَةُ الطَّرِيقِ أَنْ تَكُونَ مُفْلِسًا أَبَدًا وَأَنْ تَكُونَ طَالِبًا لِلْوَصْلِ وَمَتَىٰ ظَنَنْتَ أَنَّكَ وَصَلْتَ مَا وَصَلْتَ وَمَتَىٰ ظَنَنْتَ أَنَّكَ ظَفِرْتَ مَا ظَفِرْتَ وَمَتَىٰ ظَنَنْتَ أَنَّكَ حَصَلَ لَكَ حَالٌ لَا حَالَ لَكَ حَالَ سالکان این راه و مقبولان و محبوبان درگاه همه ناظر درین است

منبئی از اوائل آن بطریق اختصار ایراد می رود الکلمة لفظ ای کلمة التوحید ملفوظة علی الستنا و ملحوظة بقلوبنا و محفوظة بنوا طننا
یعنی کلمه توحید در مرتبه اقرار بر زبان های ما ملفوظ است و در مرتبه تصدیق در دلهای ما ملحوظ است و در مرتبه اعمال و احوال
بباطن های ما چنان محفوظ است که هر بن موی ذوق و شوق با ایمان محظوظ است مصنف رح اکتفا بذکر مرتبه اقرار کرد و دو معطوف محذوف
فرو گذاشت بحکم آنکه حکم کردن بر اسلام و سبب جریان تکالیف شرعیه منوط و مربوط بمرتبه اقرار است و قرینه حذف مفهوم از عبارت
مصنف است که می گوید وضع لمعنی مفرد نهاده شده ۳ یعنی لازم گردانیده شده قبول کلمه توحید بر ما و توهی بجهت تخیل معنی که فرد مجرد است از
کفر و نفاق و افراد از معاصی فالافراد من الکفر مرتبة الاقرار والافراد من النفاق فی مرتبة التصدیق والافراد من المعاصی فی مرتبة الاحوال لان من
نفی به تعالی موحدا یبدل الله سیاته حسنات و هی اسم وان کلمه توحید نوع است که اسم چه اقرار و تصدیق لفظ اسم توحید صورت او ست و فعل و فهم حل حقیقة
و عمل او ست و آن در بیان احوال است و حرف سوم ست توحید او این توحید عظمی است که از استعداد انسانی برطرف است و از علامات این هر دو توحید گویند نشان و
بے کیفیت که علامة الحرف خلوه من علامات الاسم والفعل اسم گرامی از صلحاء متجاوز بود وفات شان شب جمعه سیوم ماه رمضان ۱۱۸۵ه اتفاق افتاد
مزارش در بلگرام در قبه است میر عبدالجلیل بلگرامی از اولاد او بود ۵ بدانکه شقیق بلخی از مریدان سلطان العارفین بود پیران در حق مریدان گاهی بگوشه
می کنند گاهی شاباش ۱۲ ۵ بعض عرفا گویند که حقیقت طریق است که تو مدام مفلس باشی و طالب مقام اعلی هرگاه گمان بری که رسیدی نه رسیدی هرگاه
خیال فیروزمندی در دماغ تو منقش گشت فیروزمند نگردیدی و هرگاه تصور نمودی که ترا حال حاصل شد ترا حالی نیست ۱۲

اقول این کلام فی حد ذاته صحیح است مگر ازان الزامے عائد نمی شود فلا یصح التقریب زیراکه محصل مرام همین است که طالب را لازم است که مدام در عجز و افتقار و تضرع و انکسار بوده باشد وهمیشه استدعاء رتبه اعلی و درجه ارفع نموده باشد و خود را واصل نه پندارد و ظاهر است که این معنی منافی تحدیث نعمت نیست که او واجب است سلـه **قال** نعم از بعضے اقطاب فخر و مباہات بر اہل زمان خود بوقوع آمده است و از مقام و از مرتبه خود خبر داده اند گویند که آن بامر پروردگار است نه بطریق تکبر و نفسانیت شاید که در ینجا نیز ازین قبیل خواهد بود والله اعلم **اقول** فی الواقع همچو بعض اقطاب حضرت مجدد رحمة الله علیه نیز فخر و مباہات نموده از مقام خود خبر داده اند نه بطریق کبر و نفسانیت چنانچه جابجا در مکاتیب شریف فرموده اند که بافشاء این اسرار مامور گردند و نیز فرموده اند ؎

هرچه استاد ازل گفت همان مے گویم	در پس آئینه طوطی صفتم داشته اند

و نیز گفته مقصود ازین گفتگو اظهار نعمت حق است سبحانه و ترغیب طالبان این طریقت نه تفضیل خود بر دیگران الخ **قال** اما ان نسبت با قران و بشرکا گفته اند نه نسبت بحضرت سید کائنات علیه افضل الصلوة و اکمل التحیات **اقول** این کلام از پایه اعتبار ساقط است اما اولا پس نقض تفصیلی آن است که من این را تسلیم نمی کنم چه این حضرات رضی الله عنهم چنانکه نسبت باقران و اخوان خود گفته اند همچنان نسبت با نبیاء عموما و نسبت بسید انبیاء سلـه خصوصا علی اجمعهم افضل الصلوة و اکمل التحیات شیخ محی الدین بن عربی در جزء ثانی از فتوحات مکیه ناقل است لَقَدْ حَدَّثَنِیْ اَبُوالْبَدْرِ التَّمَاشِکِیُّ الْبَغْدَادِیُّ رَحِمَهُ اللّٰهُ عَنِ الشَّیْخِ یَشِیْرٍ مِنْ سَادَاتِنَا بِبَابِ الْاَزَجِ عَنْ اِمَامِ الْعَصْرِ عَبْدِ الْقَادِرِ اَنَّهٗ قَالَ مَعَاشِرَ الْاَنْبِیَاءِ اُوْتِیْتُمُ اللَّقَبَ وَاُوْتِیْنَا مَا لَمْ تُؤْتَوْا اَمَّا

سلـه حضرت غوث انام فرماید ؎ شربت بکاسات الغرام سلافة ٭ بها انتعشت روحی و جسمی و مهجتی ٭ و درت انا الساقی لمن کان حاضرا ٭ ادیر علیهم کرة بعد کرة ۱۲ سلـه حضرت غوث الانام فرماید ؎ علی الدرة البیضاء کان اجتماعنا ٭ و فی قاب قوسین اجتماع الاحبة ۱۲

بقیه بر صفحه (۸۱)

قَوْلُهُ اُوْتِيْتُمُ اللَّقَبَ اَیْ حُجِرَ عَلَيْنَا اِطْلَاقُ لَقَبِ النَّبِیِّ وَاِنْ
كَانَتِ النُّبُوَّةُ الْعَامَّةُ سَارِيَةً فِیْ اَكَابِرِ الرِّجَالِ وَ اَمَّا قَوْلُهُ
وَ اُوْتِيْنَا مَا لَمْ تُوْتَوْا هُوَ مَعْنٰی قَوْلِ الْخِضْرِ الَّذِیْ شَهِدَ اللّٰهُ لَهُ
بِعَدَالَتِهٖ وَتَقَدُّمِهٖ فِی الْعِلْمِ وَاتَّبَعَ الْكَلِيْمُ الْمُصْطَفَی الْمُقَرَّبُ مُوْسٰی
عَلَيْهِ السَّلَامُ فِیْ طَلَبِهٖ مَعَ الْعِلْمِ بِاَنَّ الْعُلَمَاءَ يَرَوْنَ اَنَّ مُوْسٰی
اَفْضَلُ مِنَ الْخِضْرِ فَقَالَ لَهُ يَا مُوْسٰی اَنَا عَلٰی عِلْمٍ عَلَّمَنِيْهِ اللّٰهُ
لَا تَعْلَمُهُ اَنْتَ فَهٰذَا عَيْنُ مَعْنٰی قَوْلِهٖ اُوْتِيْنَا مَا لَمْ
تُوْتَوْا فِیْ حَالِهٖ ونیز در فتوحات می طرازد وَكَانَ عَبْدُ الْقَادِرِ الْجِيْلِیُّ مِمَّنْ شَطَحَ
عَلَی الْاَنْبِيَاءِ وَالْاَوْلِيَاءِ بِصُوْرَةِ حَقٍّ درین عبارت لفظ انبیاء که شامل
است مر نبی و رسول را ملاحظه نمودنی است و نیز در فتوحات مذکور است وَمِنْهُمْ
مَنْ يَغْلِبُ عَلَيْهِ الشَّطْحَاتُ بِالْحَقِّ كَعَبْدِ الْقَادِرِ فَبِذٰلِكَ لَهُمُ
الْعُلُوُّ عَلٰی اَمْثَالِهٖ وَاَشْكَالِهٖ وَعَلٰی مَنْ هُوَ اَعْلٰی مِنْهُ فِیْ مَقَامِهٖ صحابه و انبیاء
الله عموماً فائز مقام اعلی بوده اند حضرت غوث انام آنچه به نسبت حضرت سید کائنات فرموده
اند استقصار آن دشوار است درین مقام چند اشعار قصیده التقامی و دیگر بعضے فضلاء دعوی کرده اند که

بقایا صفحہ ۱۸۰ یعنی ما را لقب نبی عطا نشده اگرچه نبوت عامه در اکابر اولیاء الله ساری است فاما
عدالت و تقدم علمی خضر علیه السلام از شهادت عالم شهادت پیدا است موسی علیه السلام را حکم شد تا اتباع
حضرت خضر علیه السلام کنند باآنکه نزد علماء حضرت موسی علیه السلام افضل بود از حضرت خضر علیه السلام خضر
با حضرت موسی علیه السلام خطاب کرده گفت که مرا علمے است که از آن الله تعالی بمن تعلیم فرموده و این علم شما را
حاصل نیست سطه شیخ عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه بر انبیاء و اولیاء شطح می کرد بصورت حق ۱۲ سطه
بر بعضے ارباب ولایت شطح غالب آید چنانکه عبدالقادر رضی الله تعالی عنه که علوے فرمود بر امثال خود و کسانیکه در
درجه و مقام از و بالاتر بوده اند ۱۲ ـــ

کہ آن بروایات متواترۂ صحیحہ ثابت شدہ است ؎

انا اول المکنون فی علم خالقی — انا آخر المبعوث فی سر مدیتہ
انا کنت فی العلیاء و نور محمدی — مکنون سر اللہ قبل النبوۃ
نعم نشاتی فی الحب من قبل آدم — و سری فی الاکوان من قبل نشاتی
و ما قلت ہذا القول فخرا و انما — اتی الاذن حتی تعرفون حقیقتی

ازین ظاہر است کہ حضرت غوث انام باذن باری تعالی افشاء این سر می فرمایند کہ حضرت ایشان در علم خالق اول مکنون بودند و آخر مبعوث و ہنوز نور محمدی در سر بود کہ حضرت ایشان در علیا بودند و در حب نشاء حضرت ایشان قبل آدم بود و قبل النشاۃ سرش در اکوان بود پس ای برادر این را بچشم انصاف بنگر کہ از کجا بہ کجا می رسد و با وصف این قسم اولال انکار چگونہ روا بود و کسے ہمچنین تبری لایق تصدیق باشد ؎

چند بر جبین کنی ابرو ستم اغا کنی — خندہ زن کہ گرہ از دل ما باز کنی

امام شعرانی در لواقح الانوار فی طبقات الاخیار از حضرت بایزید بسطامی علیہ الرحمۃ نقل می کند اَنَّہٗ قَالَ خُضْتُ بَحْرًا وَقَفَ الْاَنْبِیَاءُ بِسَاحِلِہٖ درین عبارت نیز لفظ انبیا مذکور است کہ جمع نبی است و از حضرت بایزید بسطامی لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ اشتہار تام دارد و این ترفع خاص نسبت بحضرت رسالت پناہی است صلوۃ اللہ علیہ باعلان اسم مبارکش صلے اللہ علیہ وسلم و کلمات حضرت غوث انام رحمۃ اللہ علیہ نسبت بہ انبیاء اولی العزم و غیر اولی العزم مشہور اند و بعض فضلا آنرا مروی بروایات متواترۂ صحیحہ مدعی بودہ اند چند اشعار بہ طور الموقع تحریر مے شود تا بر ہمین قیاس فرمایند ؎

انا کنت مع یعقوب فی حزن یوسف — و ما اجتمع الاثنان الا بہ کیفتی
انا کنت مع نوح بما شہد الوری — بحارا و طوفانا [illegible]
انا کنت مع ادریس لما ارتقی العلی — و اسکنہ الفردوس [illegible]

انا کنت فی رویا الذبیح فداؤہ — وما انزل الکبش الا بفتوتی
انا کنت مع ایوب فی زمن البلا — وما شفیت بلواہ الا بدعوتی
انا کنت مع عیسی فی المہد ناطقاً — واعطی داؤد حلاوۃ نغمتی

ازین کلام حضرت غوث انام رضی اللہ عنہ ترجیح وتفضیل وے برحضرت یعقوب ویوسف و نوح وادریس وابراہیم وایوب وعیسے وداؤد علے نبینا وعلیہم الصلوۃ والسلام لازم می آید پس آنچہ معترض انکار تام فرمودہ مبنی است بر عدم تتبع کلام حضرات صوفیہ اما ثانیا پس بر تقدیر تسلیم می گوییم کہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بجز اظہار تواضع وتحدیث بنعمۃ اللہ جاے بہ نسبت امثال واقران خود ترفع نہ نمودہ باکابر انبیاء اللہ صلوات علیہم واولیاء اللہ رضی اللہ عنہم چہ رسد بلکہ ہرگاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ مدار مدارج علیا ومناصب مراتب کبری را بر متابعت حضرت خیر الورے علیہ صلوۃ الملک العلی جابجا ظاہر فرمودہ تا آنکہ اگر نیک نگریستہ شود در مکتوب شریف تاکیدی کہ در حکم متابعت مذکور است ہم پایان ذکری دیگر نیست پس انتساب ترفع خانہ انصاف راسوختن است اگر این بشارات کہ بعبارات مختلفہ در مقامات عدیدہ اندراج یافتہ بطور استقصا انتخاب نمودہ درین مقام برنگارم موجب اطناب خواہد بود معہذا چند مقام با لنشان مید ہم در مکتوب چہل وچہارم از جلد اول می فرماید چون آن سرور محبوب رب العالمین است متابعان او بواسطہ متابعت بمرتبہ محبوبیت می رسند چہ محب ہر کہ از شمائل واخلاق محبوب خود می بیند آنکس را محبوب خود میدارد ومخالفان را ازینجا قیاس باید کرد۔

محمد عربی کابروی ہر دو سراست — کسیکہ خاک درش نیست خاک بر سر او

در مکتوب صد ودوازدہم از جلد اول می فرماید احوال ومواجید کہ بی تحقیق بحقیقت معتقدات این فرقہ ناجیہ میسر شود جز استدراج ہیچ نمیدانیم وخبر خرابی ہیچ نمی انگاریم با این دولت اتباع فرقہ ناجیہ ہر چہ بدہند منت می داریم وشکر بجاے آریم واگر ہمین را بدہند وہیچ از

احوال و مواجید ندهند باک نداریم و راضی ایم انتهی در مکتوب صد و چهاردهم از جلد اول
میفرماید ذره این متابعت مرضیه از جمیع تلذذات دنیاوی وتنعمات اخروی بمراتب بهتر
است الخ در مکتوب صد و پانزدهم از جلد اول که بملا عبد الحق دهلوی صدور یافته در باب قطع
هفت گام می فرماید كُلُّ ذٰلِكَ مَنُوطٌ بِمُتَابَعَةِ سَيِّدِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ عَلَيْهِ
مِنَ الصَّلَوٰةِ أَكْمَلُهَا وَمِنَ التَّحِيَّاتِ أَفْضَلُهَا ؕ و در مکتوب
شصت و پنجم از جلد اول درین باب بسطی فرموده همچنان در مکتوب صد و هشتاد و ششم و مکتوب
صد و نود و یکم و صد و نود و دوم وغیره از جلد اول و دیگر جلدها از حکم متابعت مالامال است
در مکتوب هفتاد و هشتم از جلد اول میفرماید که وصول باین نعمت عظمی وابسته باتباع سید
اولین وآخرین است علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها تا تمام خود را در
شریعت گم نه سازد وبه امتثال اوامر وانتهاء از نواهی متحلی نه گردد بوی ازین دولت مشام جان
او نرسد باوجود مخالفت شریعت اگرچه برابر سر موی باشد اگر بالفرض احوال و مواجید دست
دهد داخل استدراج است آخر او را رسوا خواهند ساخت خلاصی بی اتباع محبوب رب العالمین
علیه وعلی آله من الصلوات افضلها ومن التسلیمات اکملها ممکن نیست درویشانی که قدم راسخ
در شریعت دارند واز عالم حقیقت نیک شناسا اند از ایشان همتی باید طلب نمود و مددی
باید جست تا عنایت حق سبحانه از دریچهٔ ایشان ظاهر شده تمام بجانب قدس خود تعالی
جذب نماید ومخالفت را دروی گنجایش نماند تا سر موی راه مخالفت شریعت کشاده است
محل خطر است تمام سبیل مخالفت را باید مسدود ساخت ٥

محال است سعدی که راه صفا	توان رفت جز در پی مصطفی ؛

صلوة الله وسلامه علیه وعلی آله انتهی مختصراً و در کتاب مبدء ومعاد بدین الفاظ نگاشته
اند ولی هر کمال که می یابد و هر درجه که میرسد بطفیل متابعت نبی خود است علیه الصلوة والسلام
حصول آن کمال بواسطهٔ متابعت آن نبی است ونتیجه ایست از نتائج اتباع سنت او

مطلب این مکتوب است برابتاع رسول الله صلی الله علیه وسلم ۱۲

انتہی و نیز درہمان کتاب فرمودہ اند حظ وافر از طریق صوفیہ بلکہ از ملت
اسلام کسے راست کہ فطرت تقلید وجبلت متابعت درو بیشتر است مدار
کار اینجا بر تقلید است ومناط امر درین موطن بر متابعت تقلید انبیا
علیہم الصلوۃ والسلام بدرجات علیا میرساند ومتابعت اصفیا بمعارج عظمی میبرد
الخ ودر رسالہ معارف لدنیہ بدین نمط ارشاد فرمودہ وعجب است از بعضے درویشان
خام ناتمام کہ کشف خیال خود را اعتبار نمودہ بانکار ومخالفت این شریعت باہرہ اقدام می
نمایند الخ پس با وصف چنین تحریرات وتصریحات چگونہ از حضرت ایشان فخر ومباہات
خصوص بنسبت بحضرت سید کائنات علیہ الصلوات والتسلیمات باور پذاشتہ شود قال
وبعضے از کبرائے مشائخ گفتہ اند اَنَا اَصْغَرُ مِنْ رَبِّیْ بِسَنَتَیْنِ اِلَّا رَسُوْلَ اللّٰہِ
وحضرت غوث الثقلین رضی اللہ عنہ فرمودہ اند لَیْسَ عَلَیَّ مِنَّۃٌ اِلَّا لِلّٰہِ وَلِرَسُوْلِہٖ
این درست است **اقول** حسب مذاق حضرت معترض رحمۃ اللہ علیہ چگونہ درست باشد انکار
نعمت پیران طریقت وائمہ وصحابہ کرام رضوان اللہ علیہم اجمعین لازم بتین این کلام است وجابجا
در مکاتیب ورسائل حضرت مجدد رضی اللہ عنہ انکار نعمت آن حضرات اندراج نیافتہ فشتان
بینہما حضرت مجدد رضی اللہ عنہ در رسالہ مبدؤ ومعاد می فرماید مرید ہر کمالے را کہ می یابد از
تقلید پیر خود می یابد خطاء پیر بہتر از صواب مرید است انتہی و نیز درہمان کتاب مذکور است کہ
اعتقاد مرید بافضیلت پیر وکملیت او از ثمرات محبت است واز نتائج مناسبت کہ سبب
افادہ واستفادہ است الخ قال اما آنکہ گویند در قرب وصول تا بمقامے رسیدہ ام کہ ہیچکس
واسطہ[1] نیست وہیچ یکی را دخلے نہ رسول ونہ غیر وے را اگر واسطہ بودند در وقت سلوک بودند
حالانکہ سلوک تمام شد وقرب درگاہ حاصل گشت وصول بحصول پیوست ہیچکس واسطہ نیست

[1] مراد مرتبہ رسول اللہ میبودہ ۱۲ [2] مراد صرف صنعت اللہ ورسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم بودہ است
حضرت غوث صمدانی فرماید ؎ فمن فی رجال اللہ نال مکانتی ٭ وجدی رسول اللہ فی الاصل ربانی ٭

وهمه منقطع شدند اقول حضرت غلام علی شاه صاحب[۱] رحمة الله علیه فرماید العیاذ بالله این چنین خلاف نویسی است و این چه بے تحقیق گوئی است در هیچ مکتوب ایشان این چنین عبارت نیست یا شیخ رضی الله عنک از کلام ایشان چنین معلوم می شود که دو راه قرب الهی است یکے طریق ولایت که بکسب سلوک از توبه و انابت بمقام رضا رونده و از تجلی صفاتی به تجلی ذاتی ترقی نمایند دوم طریق کمالات نبوت و اجتبا که موصل اصل الاصل است و به تجلیات ذاتیه دائمی استمراری میرسد و حصول هر دو طریق بے تبعیت و متابعت حبیب خدا صلی الله علیه وسلم ممکن نیست در طریق ولایت در شهود سالک ذات پاک رسول خدا حائل است و در طریق کمالات نبوت در شهود سالک ذات مقدس مطهر آن حضرت صلی الله علیه وسلم حائل نیست انتهی تحریر

---

[۱] از اعاظم خلفای حضرت مرزا جانجانان است و نسب شریف وی بحضرت اسد الله غالب کرم الله وجهه می رسد والد بزرگوار وی سید عبد اللطیف مرتاض و اہل مجاہدہ بود که بجای طعام بالکل بقوت لا اکتفا کردی و در صحرا ذکر جهر می نمود و در سلسله قادریه اعظمیه مرید ناصر الدین قادری بود منشاء او قصبه بٹاله پنجاب است و تا سن هیچ در آنجا سکونت داشت بعمر نیم سالگی والد بزرگوار وے را از بٹاله در دہلی طلبید باراده آنکه او را هم بخدمت پیر خود حاضر کرده مرید کند چون غلام علی شاه در دہلی رسید شاه ناصر الدین فوت کرد و نوبت به بیعت نرسید پس والد بزرگوارش فرمود که ما شما را برای بیعت شاه ناصر الدین طلبیده بودیم اما تقدیر نبود حالا هر جا که بوی مقصود بمشام جان شما برسد بیعت کنید پس حضرت شاه اول بخدمت شاه ضیاء الله و شاه عبد العدل خلفای خواجه محمد زبیر حاضر شد بعد از آن بخدمت میر درد فرزند خواجه ناصر الدین و مولانا فخر الدین چشتی دہلوی و شاه تانو و شاه غلام سادات چشتی و دیگر اعزه و مشائخ دہلی حاضر شده حظ صحبتها برداشت آخر در عمر بیست و دو سالگی بخدمت حضرت مرزا مظهر جانجانان در سنه ۱۱۷۸ هجری حاضر شده دست ارادت بدامان آن حضرت زد و اول بیعت بخاندان عالیه قادریه نموده به تکمیل رسید خرقه خلافت سلاسل اربعه یافت و بعد از وفات پیر روشن ضمیر جانشین و صاحب سجاده ایشان شد و هزارها کس طالبان حق را بحق رسانید و خوارق و کرامات حضرت بے حد و حساب است در علوم ظاهری تلمذ مولانا شاه عبد العزیز داشتند رسائل تصوف حضرت ایشان مشهور و معروف اند رسائلی که بجواب ایرادات شیخ عبد الحق رحمة الله علیه نگاشته اند محتوی تحقیقات بدیعه بوده اند ولادت باسعادت وی در قصبه بٹاله علاقه ملک پنجاب بوقوع آمد در سنه ۱۱۵۶ هجری و وفات در سنه ۱۲۴۰ هجری سه چون جناب شاه عبد الله قیوم زمان ازین جهان فرمود رحلت بسوی جنات الکریم

رفع توسط و وسائط بسبب حصول لحاق این کمالات نبوت و اصطفا است که به فضل و موهبت الهی از کمال متابعت رسول الله صلی الله علیه وسلم بآن امتیاز یافتند در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث می فرماید که ساده لوحی ازین عدم توسط که در طریقه جذبه و غیرها گفته شده استغنا از بعثت خیر البشر صلی الله علیه وسلم اگرچه بنسبت به بعض بود توهم نکند و عدم مبعوث احتیاج بمتابعت و تبعیت او گمان نبرد که آن کفر و الحاد و زندقه و انکار است از شریعت حقه او صلی الله علیه وسلم که همه پس رو او بند و بے توسط او کمال اخذ نمی نمایند چه هرگاه وجود شان بے توسط وجود او صورت نه بندد و کمالات دیگر خود تابع وجود اند بے توسط او چه صورت دارند سید محبوب رب العالمین چنین می باید صلی الله علیه وسلم بکشف صحیح و الهام صریح به یقین پیوسته که هیچ از دقایق راه و هیچ معرفت از معارف این قوم بے توسط او و بے متابعت او صلی الله علیه وسلم میسر نیست و منتهی را در رنگ مبتدی و متوسط فیوض و برکات این راه بے تبعیت و طفیل حاصل نیست

محال است سعدی که راه صفا ‏ ‏ توان رفت جز در پے مصطفی

انتهی پس معلوم شد که از کمال متابعت به مرتبه قرب رسیدند که آنجا در شهود ذات پاک آن سرور حائل نیست و عدم توسط در متابعت موجب نقصان نیست چنانچه عدم توسط ازین آیه شریفه که مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ مفهوم می شود و این آیه در شان مخلصان و صعالیک مهاجرین صحابه وارد است رضی الله عنهم و رسول خدا صلی الله علیه وسلم ازین علوشان طلب نصرت از جناب الهی بواسطه آنها می نمودند چنانچه بروایت محی السنه در حدیث آمده کَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيكِ الْمُهَاجِرِينَ و آن جماعت این مرتبه از متابعت حبیب خدا صلی الله علیه وسلم یافته اند و در حدیث است که چون بنده نماز می خواند حجابے که در میان بنده و خدا بود رفع می شود و گفت حضرت عائشه رضی الله تعالی عنها در وقت نزول آیه براءة از افک نَحْمَدُ اللهَ وَلَا نَحْمَدُ أَحَدًا انتهی درین مقام شیخ محی الدین بن عربی آنچه

در باب ہفتاد و سوم از فتوحات مکیہ افادہ فرمودہ حاسم مادہ اشکال ست سے فرماید وہم علی
قسمین طائفة منهم قد ربطت همتها على ان الرسول انما جاء مبينا ومعلما بالطريق الموصل الى جناب
الحق تعالى فاذا اعطى العلم بذلك زال من الطريق وخلى بينهم وبين الله فهؤلاء اذا سارعوا وسابقوا
الى الخيرات لم يروا امامهم قدم احد من المخلوقين لانهم قد ازالوه من نفوسهم فانفردوا الى الحق كرابعة
العدوية رحمها الله فهؤلاء اذا حصلوا في المجالس والحديث خاطبهم الحق بالكلام الالهي من غير واسطة
كلام معين ؛ اما الطائفة الاخرى فهم قوم جعلوا في نفوسهم انه لا سبيل لهم اليه تعالى الا والرسول امامهم
فلا يشهدون منه امرا الا ويرون في سيرهم قدم الرسول بين ايديهم ولا يخاطبهم الحق الا بلسانه
ولغته این عبارت بدیدۂ بینا نگریستنی است مفادش این است کہ در طائفہ علیہ خدا رسیدگان
دو طائفہ بودہ اند گروہے بمقامی رسند کہ واسطہ بخیزد و اخری را واسطہ درکار باشد فارتفع
الاشکال بحذافیرہ فالحمد للہ علی ذلک در کشف[۵] الغطاء مذکور است و خیال نکنی کہ نفی
تربیت سرور کائنات علیہ افضل الصلوات والتسلیمات کردہ باشند حاشا و کلا زیرا کہ در مکتوبی
دیگری نویسند کہ ولایت من برزخے ولایت محمدی و موسوی است یعنی من از ہر دو
ولایت تربیت یافتہ ام و بولایت رسیدہ چہ تربیت یافتن ولایت کہ عبارت از طوق

[۵] کشف الغطاء عن وجوہ الاغبیاء تصنیف شیخ محمد فرخ رحمۃ اللہ ہست کہ از ابنائے شیخ احمد مجدد بودہ اند با وصف زہد و ورع
وتقوی موصوف و بعلوم صوری و معنوی معروف بخوارق کرامات مشہور بودند نقل است کہ چون شیخ محمد فرخ بحرمین شریفین تشریف بردند اہل مکہ معظمہ
سید محمد برزنجی کہ در انکار شیخ احمد مجدد تشدد داشت در مدینہ منورہ بود و خواستند کہ از مدینہ بمکہ آمدہ در مباحثہ شیخ را بمضامین مکتوبات انجا بحث
بشیخ فرخ کردہ الزام دہد چون خبر آمدن سید برزنجی بشیخ فرخ رسید دعا بجناب حق برآورد و گفت الٰہی عاجز ام و دعوی [illegible]
در مجادلہ و مباحثہ در حرم کعبہ مناسب نیست پس تو شر او را از من کفایت کن تیر دعا بہدف اجابت آمد و سید بیمار شد تا آنکہ شیخ فرخ بعد طواف کعبہ
رفتہ و بزیارت روضہ نبوی صلی اللہ علیہ وسلم مشرف شدہ باز بمکہ آمد و برجوع بہندوستان کردہ کشتی سوار شد درین اثنا سید محمد برزنجی
شفا یافتہ متعاقب شیخ شتافت در زورقی نشستہ خواست کہ در جہاز کہ شیخ در آن سوار بود در آید و مجادلہ کند شیخ باطلاع این معنی باز برای کفایت
شر او بجناب الٰہی نالید زورق فی الحال بدریا غرق شد و آن منکر اولیا بسزا رسید وفات حضرت ایشان در ۱۱۲۲ ہجری است ہمچنین در
خزینۃ الاصفیا مگر تحقیق این است کہ واقعہ برزنجی با حضرت سید آدم بنوری اتفاق افتادہ ۱۲

و اتحاد است باسمی از اسماء الہی معنی ندارد بلکہ بیشتر اطلاق ولایت در اصطلاح ایشان
بر حقیقت عارف است کہ عبارت است از مبداء تعین او و ہیچ ایلیہ آخر گمان نکنند زیرا کہ
خود در مکتوبات و رسائل سعادت او البتہ باتباع شریعت داشتہ اند مراد از ان نفی تبعیت
نا نگاری بلکہ مراد نفی حیلولت حقیقت اوست ص در میان ذات تعالی و تقدس میان ایشان
چنانچہ خود در مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث تصریح بدان کردہ اند باین عبارت مخدوما
وصول فیوض بسالک توسط و حیلولت خیر البشر علیہ وعلی آلہ الصلوة والسلام تا زمانے
است کہ حقیقت آن سالک محمدی المشرب بحقیقت محمدی منطبق نگشتہ است و
بآن متحد نشدہ است و چون بکمال اتباع بلکہ بمحض فضل در مقامات عروج این حقیقت را بآن
حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست[له] چہ توسط و حیلولت در متغایرات است و
اشارت بدین معنی نمودہ است عارف جامی قدس سرہ در شرح فصوص در بیان قول شیخ
تَجَلِّی الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَۃِ الْمُتَجَلّٰی لَہٗ مے نویسد وَھٰذَا اَعْلٰی
دَرَجَاتِ التَّجَلِّیَاتِ اِلَّا اَنْ یَکُوْنَ عَیْنُکَ عَیْنَ الْاَعْیَانِ الثَّابِتَۃِ
کُلِّھَا اِلٰی اَنْ قَالَ فَتَعَیَّنَ الْحَقُّ لَکَ کَنَفْسِہٖ فِیْ نَفْسِہٖ چہ این عبارت صریح
دلالت بران دارد کہ از تجلی ذات بی پردہ و خصوصیات سالک بہرہ ور گردد و واسطہ
در میان ذات او تعالے نماند و کذلک عبارتیکہ بعد ازین تحقیق آوردہ است قَالَ فَاَعْلٰی
دَرَجَاتِ شُھُوْدِکَ لِلْحَقِّ ھُوَ مَا یَکُوْنُ بَعْدَ تَحَقُّقِکَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَۃِ
فَاِذَا اتَّحَدْتَ اَنْتَ بِعَیْنِکَ الثَّابِتَۃِ فَاَنْتَ عَیْنُکَ الثَّابِتَۃُ

له در کشف المحجوب از ابو سعید فضل اللہ بن محمد منقول است التصوف قیام القلب مع اللہ بلا واسطہ
تصوف قیام دل بود با حق بے واسطہ ۱۲ منه پس اعلی درجات شہود انست کہ آن است کہ بعد تحقق تو بعین
ثابتہ تو گردد چون بعین ثابتہ خود متحد گشتی در تو و عین ثابتہ تو امتیازی نماند [illegible] خدا وندا قدس را در خود چنان
[illegible] نقش خود را مے بینی و نفس خود را بصورت حق بینی ۱۲

مِنْ غَيْرِ امْتِيَازٍ وَرَأَيْتَ الْحَقَّ كَمَا تَرَىٰ نَفْسَهُ فِيكَ وَرَأَيْتَ نَفْسَكَ
صُورَةً فِي الْحَقِّ وصریح تر ازان است آنچہ ہم عارف جامی در خطبہ شرح فصوص می نویسد
اِعْلَمْ اَنَّ الْحِكْمَةَ الْفَائِضَةَ مِنَ الْحَقِّ سُبْحَانَهُ عَلَىٰ قُلُوبِ مُكَمَّلِ عِبَادِهِ وَخُلَّصِ عَبِيدِهِ
اَنْوَاعٌ مِنْهَا مَا يَفِيضُ عَلَيْهِمْ بِوَاسِطَةِ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ بِأَلْفَاظٍ وَعِبَارَاتٍ
مَحْفُوظَةٍ عَنِ التَّغْيِيرِ وَالتَّبْدِيلِ وَهُوَ الْقُرْآنُ وَمِنْهَا مَا يَفِيضُ عَلَيْهِمْ
بِوَاسِطَةٍ أَوْ بِغَيْرِ وَاسِطَةٍ وَمِنْ هٰذَا الْقَبِيلِ الْحَدِيثُ الْقُدْسِيُّ
وَهٰذَا النَّوْعُ لَيْسَ مَخْصُوصًا بِالْأَنْبِيَاءِ بَلْ يَعُمُّ الْأَوْلِيَاءَ وَصَالِحِي
الْمُؤْمِنِينَ وَفِي مَنْبَعِ الْكَمَالَاتِ حَكَى الْإِمَامُ الشَّعْرَانِيُّ عَنْ بَعْضِ
الْعَارِفِينَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ أَنَّ الرَّجُلَ لَا يَكْمُلُ عِنْدِي فِي مَقَامِ الْعِلْمِ
حَتَّىٰ يَكُونَ عِلْمُهُ عَنِ اللّٰهِ تَعَالَىٰ عَزَّ وَجَلَّ بِلَا وَاسِطَةٍ إِلَىٰ أَنْ
قَالَ كَمَا أَخَذَهُ الْخَضِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفِيهِ أَيْضًا عَنْ بَعْضِهِمْ
أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ إِذَا كَمُلَ الْعَارِفُ فِي مَقَامِ الْعِرْفَانِ أَوْرَثَهُ اللّٰهُ
تَعَالَىٰ عِلْمًا بِلَا وَاسِطَةٍ وَقَالَ الشَّيْخُ فِي الْفُتُوحَاتِ الْمَكِّيَّةِ
فِي بَيَانِ أَحْوَالِ الْأَقْطَابِ اثْنَيْ عَشَرَ وَأَمَّا الْقُطْبُ الثَّانِي عَشَرَ

له بدانکہ حکمت از حق تعالے بر قلوب کاملین باقسام مختلفہ فایض می شود بعضے بواسطہ فرشتہ مقربین
نازل می شود بعبارا تے کہ محفوظ از تغیر و تبدل مے باشد آن قران است و بعضے بواسطہ و بغیر واسطہ ازین قبیل است
حدیث قدسی و این قسم مخصوص بانبیا نیست بلکہ اولیاء و صالحین را عام باشد در منبع الکمالات مذکور است کہ شعرانی
از بعض عارفین حکایت کردہ کہ مے گفت کہ مرد در مقام علم نزد ما ہرگز کامل نمے شود تا آنکہ علم وے از اللہ تعالے بلا
واسطہ نباشد و دران است کہ بعضے از عرفا گویند کہ ہرگاہ عارف در مقام عرفان کامل شود اللہ تعالے
او را علم بلا واسطہ عطا سازد و شیخ در فتوحات در بیان احوال اقطاب نگاشتہ کہ قطب دوازدہم بر قدم شعیب
می باشد و تمامی علوم وے علوم الہیہ است کہ حاصل نکردہ آنرا مگر از اللہ تعالے ۱۲

عشر فهو علی قدم شعیب ع الی ان قال وکل اصناف هذا
العلوم عنده علومٌ الهیة ما اخذها الا عن الله سبحانهٗ
ودر مرصاد العباد می نویسد اما تجلی علمی منشر ظهور حقائق علوم است بی واسطه وَعَلَّمَ اٰدَمَ
الْاَسْمَآءَ کُلَّهَا و اٰتَیْنَاهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا واینچه بالا نقل کردیم از بعض اکابر که خضر مقام است انه انسان
باین تحقیق ناظر می تواند شد یعنی خضر مقام است که سالکان چون بدان مقام رسند از اصل بی واسطه فیض گیرند چنانچه خضر علیه السلام
میگرفت وان را وراثت خضری خوانند وشک نیست که وراثت مقام است و نزدیک باین
توجیه شیخ شعرانی از شیخ ابی المواهب شاذلی نقل کرده است ازین عبارات منقوله صریحاً او دلالة
اخذ فیوض بلا واسطه از اصل مفهوم میشود باید دانست که در کلام محققان صوفیه وصول به
ذات دایمی واقع شده است از او وصل عریانی نامند سالکے که سیر او در تفصیل اسما و صفات
افتاد چون کلمات الهیه تعالت تقا و تبیت این سیر او را هم پایانے نباشد

نه حسنش غایتے دارد نه سعدی را سخن پایان	بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

اما سالک رشیدی محمدی المشرب بواسطه حیرانی و تعطشی که ازان ناشیست قُلِ اللّٰهُ
ثُمَّ ذَرْهُمْ گویان و پویان و جویان آستان قدس میگردد و زبان حالش بدین ترانه مترنم

ذات من نیست حجه بجه فی ات	ذات برین زده است او صفات

صفات واجبی تعالت هر چند از ذات جدائی متصور نیست لیکن واله ذات تعالی همان در سلے
آویزد و از صفات جز ذات نمی خواهد پس درین حالت بدیهی است که حائل و حاجب همان
این عارف و ذات تعالی نمی ماند هر گاه صفات واجبی تعالت و تقدست که نزد علما اهل حق شکر
الله تعالی سعیهم و همچنین نزد حضرت ایشان موجود اند بوجود زاید بر ذات تعالی حائل نباشند
حقائق ممکنات که از صفات اعتباریه اند اگر حائل نباشند چه محل استبعاد بود از بحر المعانی نقل
است که فردا از تجلی ذات دایمی بهره مند بیسازند حضرت خواجه احرار در فقرات می نویسند
چون دل از مزاحمت غیر حق سبحانه آزاد شد الوهیت دیگری از پیش بصیرت او برخاست

ودرین مقام بشہود تجلیات صفات حق سبحانہ از شہود اوصاف خود و غیر خود نجات یافتہ از تجلی ذات
از پس پردہ تجلی صفات بہرہ مند شود رسیدن باین دولت کہ بشہود انکشاف ذات از تفصیل
اسماء و صفات فاہل شدہ غیر ذات مشہود او نشود بسیار متعذر است مگر کسے کہ از ذات و صفات
خود نیست شدہ باشد و تجلیات ما خاص کہ تعبیر از ان بوجود موہوب صفات کردہ اند مشرب
شدہ باشد انتہی در رشحات می آرد کہ حضرت خواجہ احرار فرمودہ اند کہ معنی لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ
پیش بعضے کہ اللہ اسم ذات است من حیث ہی آن تواند بود کہ نیست الہ کہ عبارت است از مرتبہ
الوہیت یعنی ذات مع الصفات الا اللہ یعنی ذات بحت معرا عن الکل شیخ عبدالکریم جیلی قدس سرہ
در کتاب مناظرہ الہیہ می نویسد اَلسَّیَّارُوْنَ فِی اللّٰہِ ھُمُ الْاَفْرَادُ الْوَاصِلُوْنَ
اِلَی اللّٰہِ تَعَالٰی یَجِدُوْنَ فِیْہِ لَذَّۃً ذَاتِیَّۃً تَاْخُذُھُمْ بِحُکْمِ الْقَہْرِ وَمَرَّۃً اِلٰی
قَطْعِ اَفْلَاکِ کُلِّ صِفَۃٍ ذَاتِیَّۃٍ اَوْ اِسْمِیَّۃٍ اَوْ فِعْلِیَّۃٍ فَیَسْتَوْفُوْنَ مَنَازِلَ
کُلِّ بُرْجٍ مِنْ اَبْرَاجِ مُقْتَضِیَاتِ فَلَکِ الصِّفَۃِ بِالذَّوْقِ الْعَالِیْ
آنچہ گفتہ شد از صوفیہ وجودیہ منقول است این ہست کہ عارف را صبر تر از مرتبہ صفات
ممکن نیست وَیُحَذِّرُکُمُ اللّٰہُ نَفْسَہٗ بدان حجت ارند و نیز ذات من حیث ہی اگر متعلق علم
گردد باید کہ در احاطہ در آید و آن ممکن نیست شیخ محی الدین عربی قدس سرہ آنچہ در بیان تجلی ذات
مے نویسد کہ اَلتَّجَلِّیْ مِنَ الذَّاتِ لَا یَکُوْنُ اِلَّا بِصُوْرَۃِ الْمُتَجَلّٰی لَہٗ فَالْمُتَجَلّٰی
لَہٗ مَا رَاٰی سِوٰی صُوْرَتِہٖ فِیْ مِرْاٰۃِ الْحَقِّ وَمَا رَاَی الْحَقَّ وَلَا یُمْکِنُ اَنْ یَّرَاہُ
اِلٰی اَنْ قَالَ فَلَا تَطْمَعْ وَلَا تُتْعِبْ نَفْسَکَ فِیْ اَنْ تَرْقٰی فِیْ اَعْلٰی مِنْ
ھٰذِہِ الدَّرَجِ دلالت بمنع ترقی تا ذات بحت می کند و ہمچنین کلام خواجہ احرار قدس
سرہ کہ در شرح قول حضرت امیر کرم اللہ وجہہ لَوْ کُشِفَ الْغِطَاءُ مَا ازْدَدْتُ یَقِیْنًا
فرمودہ اند مصرح است بمنع صاحب رشحات نقل می کند کہ فرمودہ اند کشف غطا ہرگز ظاہر نمی
شود و ممکن نیست شد این پیش ارباب تحقیق مقرر شدہ است کہ ذات ہرگز ظاہر نمی شود الا در پردہ

صفات گوییم آنچه از حضرت خواجه بشیر افتاد و مختار ایشانست و آنچه در شرح قول حضرت ایشان
فرموده اند مبنی است بر قول صوفیه وجودیه و منع صوفیه سیر و سلوک اما ذات بحت مبنی بر
اصل ایشان است که فوق تعین اول مرتبه لاتعین است نزد ایشان که جمیع نسب و اعتبارات
آنجا ساقط است چه هرگاه صفات و اضافات ازان مرتبه مسلوب باشد پس اگر علم عارف بدان
مرتبه مقدس متعلق شود ذات تعالی می باید که معلوم گردد و اعتبار معلومیت پدید آید مع سقوط
جمیع الاعتبارات عنها و بر مشرب حضرت ایشان ذات تعالی چون موجود حقیقی است
وصفات واجبی تعالت نیز موجوده اند بوجودات زایده پس آن مرتبه مقدسه را حقیقت لاتعین
نمی توان گفت و اگر اطلاق لاتعین بران مرتبه واقع شده باشد بتسامح و تجوز خواهد بود
همچنین هرکه ازین محققان تجویز تجلی ذات کرده است ناظر بهمین تحقیق است و دیگر مقرر
محققان صوفیه است که تجلی ذات درمیان سائر انبیا مخصوص بسرور انبیا است علیه وعلیهم
الصلوة والسلام و اگر مرتبه لاتعین بدان معنی باشد که اهل توحید وجودی قرار داده اند باید
که آنسرور هم بدان متحقق نباشد و هو باطل یکی می گوید ؎

موسیٰ ز ہوش رفت بیک پرتو صفات	تو عین ذات می نگری در تبسمی

معلوم تو باد که این امور کشفیه اند و ذوق یکی بر دیگری حجت نیست ؎

تو و طوبی و ما و قامت یار	فکر ہرکس بقدر ہمت اوست

جمیع کمالات بازبسته بمتابعت سید الاولین والآخرین است و متابعت فرع محبت است
هرکه در محبت و متابعت آنسرور بیش قدم است در ترتیب ثمرات و نتائج آن پیش قدم
پس اگر تجلی ذات درخوان نعمت آنحضرت صلی الله علیه وسلم کردند اولش گویان نیز امیدوار
شدند مَا صَبَّ اللهُ شَيْئاً فِي صَدْرِي إِلَّا وَقَدْ صَبَبْتُهُ فِي صَدْرِ أَبِي بَكْرٍ
آن را شاهد عدل بالجمله اقوال مشائخ در حیلولت و عدم حیلولت و حصول تجلی ذات و عدم حصول

؎ نه انداخت الله تعالی در سینه من چیزی مگر آنکه آنرا در سینه ابی بکر صدیق رضی الله عنه انداختم ۱۲

آن مختلف بنظر می درآید شیخ در فص شیثی می نویسد فخاتم الرسل من حیث ولایته
نسبته مع ختم الولایة نسبة الولایة نسبة الانبیاء والرسل معه بانه
خاتم الرسل من مشکوة خاتم الولایة وخاتم الاولیاء
الولی الوارث الآخذ من الاصل بلا واسطة
وحضرت ایشان او اصل بقرب نبوت صحابه کرام را می دانند که حیلولت در آنجا مفقود است
و در تابعین هم این دولت را عموماً و خصوصاً معتبر می دارند پس ای عزیز تو خود درین مقام
انصاف بده و بنظر صائب تامل فرما امری که مختلف فیه این طائفه باشد و جماعتی عظیم از صحابه
و تابعین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و غیرهم بدان سرفراز باشند اگر فردی از افراد امت
در ازمنه متاخره اظهار نماید که مرا بطفیل سرور بشر صلی الله علیه وسلم بعضی معاملات که
بسابقان مرحمت فرموده اند نواختند چرا مستبعد نماید امری بیش ادعوی نکرده است قُلْ مَا
كُنْتُ بِدْعًا مِّنَ الرُّسُلِ آنرا می پرورد بلکه اگر امری که دیگری باظهار آن سعادت
(نیستم نو پیدا از پیغمبران)
نه نموده است در معرض بیان آرد تا صریح مخالفت اقوال این امت نه پیدا نداشته باشد نباید
رد کرد قال بلکه من مراد الٰهی ام و مجتبائی ام فعل دیگری را در حق من دخلی نیست و
من بدیگری در هیچ معنی متوجه نیم آن دیگر کدام است رسول خدا حاشا اقول این اعتراض هیچ
است بی مراد معترض بانکه در مکتوبات شریف این معنی صریح است و نه منشاء هم عرفت حضرت غلام علی
شاه صاحب فرمایند بر ارباب فکر ظاهر است که از کلام قائلان رفع توسط مریدی خدا و پیغمبری
رسول خدا لازم می آید الله تعالی در آیه شریفه يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ
عَلَيْهِم مِّن شَيْءٍ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِم مِّن شَيْءٍ جماعه صحابه کرام را رضی الله عنهم مریدان خود
فرموده و ارادت شانه بیعت که بر دست رسول خدا صلی الله علیه وسلم می نمودند درین آیه منسوب
بذات خود نموده إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَن نَّكَثَ
فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ کسی که در اتحاد این دو ارادت شبهه دارد آیه کریمه إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ

بَیْنَ اللّٰہِ وَرَسُوْلِہٖ تلاوت نکردہ است پس ارادت خدا استلزام ہمسری رسول خدا گردید
آنچہ از کلام الٰہی و کلام بزرگان مستفاد گردید اگر در کلام کسے یافتہ شود چرا جائے اعتراض و آن
ہمہ غوغا باشد خدا دیدہ انصاف بے پردہ اعتساف کرامت فرماید مردم بعد پانصد سال خود
را مرید غوث الثقلین قدس سرہ می گیرند و از ہمسری مشایخ کہ درین مدت تا بہ آنجناب وسائط
کشیدہ اند ہیچ محابا ندارند کہ در حقیقت سلسلہ ارادت بمرشد حقیقی آخر مے شود و مریدی پیران
پیر است ؎ مرد آخر بین مبارک بندہ ایست ٭ انتہی معہذا این معنی مسلم حضرت
معترض است کہ مرادان را نسبت کشش می شود پس استبعاد راجع بہ قول وے می شود ؎

کم طالعے نگر کہ من و یار چون دو چشم	ہم سایہ ایم و خانہ ہم را ندیدہ ایم ٭

فما ہو جوابکم فہو جوابنا قال سبحان اللہ ہیچ کس با رسول خدا این چنین درے افتد و گستاخی
می کند و میگوید کہ من ہم رسول اللہ ام اقول در مکتوبات شریف لفظ ہم پیرہ نیست این
لفظ معنی ندارد و مرادی فعلیہ البیان من اللغۃ و شان حضرت مجدد رحمۃ اللہ ارفع از آنست
کہ کدامی لفظ بے معنی استعمال فرماید البتہ لفظ پرہ واقع است بالفتح و تشدید ثانی کہ بمعنی صف
لشکر و برگ کاہ است اگر از پرہ صف لشکر یا برگ کاہ مراد گیرند ہیچ گستاخی نیست بلکہ محمول بر
عجز و انکساری است قال در وقتے مرید وے بودم الان ہم پیرہ خدا ام بے وساطت و دور
قربیکہ با خدا دارم وے صلی اللہ علیہ وسلم واسطہ نیست از خلوتیکہ من با خدا دارم وی بیرون
در است اقول این قول بوجوہ مخدوش است خدشہ اول این ہمہ ناشی است
از خیال حضرت معترض اثرے ازان در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ یافتہ نمی شود خدشہ
دوم ہر گاہ در معنی مرید وساطت معتبر است چنانکہ عرض داشتہ ام و آن را حضرت معترض
خود بیان فرمودہ چنانکہ مذکور شد پس مرید خدا بے واسطہ گفتن نہ صرف اجتماع متنافیین است
بلکہ مہمل است از معنی مرید ؎

اے بخت من بدست من انداز دامنش	وین سر ببین کہ در قدم او چہ میکند

قال باید دریافت که مضمون این سخن چیست وازینجا چه لازم می آید هیچ عارفے باین طرز سخن نگفته و دعوے کرده است هانکه به اولیاء خدا درافتاده بودند بس نبود تا نوبت پیغمبر خدا رسید بعد ازان نمی دانم بکجا خواهد کشید اقول حاشا که از کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه حسب مرام حضرت معترض اسائتی لازم آید بلکه آن مبنی است بر مضمونیکه حضرت معترض بیان فرموده حضرت مجدد ازان بری است ونحمد الله علی ذلک قال معهذا این مطالب عالیه راکسے نه داند ونه شناسد تا آنکه محنت ها نه کشد واین می رانه چشد کملین اولیاء الله کار بخدا می رسانند می دانند هرکه می داند حضرت سلطان المشایخ مے فرماید اگر دل سالک از غیر پاک گردد در زمرۂ سالکان داخل شود چنانچه نماز وروزه وحج وزکوٰة وظهور کشف وکرامات شرک ونفاق است نماز گزاردن کار بیوه زنان است وروزه داشتن کار هر یضیان است وحج رفتن کار قاصدان است وزکوٰة دادن کار تاجران است وبه هوا پریدن کار مگسان است وبر آب رفتن کار ملاحان است وعلم خواندن کار بادفروشان است ومرید بسیار کردن کار جوگیان است وبنای مسجد وخانقاه وباغ وچاه کار بیعتبان است وجبه ودستار وریش دراز این همه اسباب شیطان است وزهد وتقوی وچله وگوشه کار جای ماندگان است ونفی واثبات کردن کار آهنگران است واز عورت باز ماندن کار عنینان وخواجه سرایان است وظهور کشف وکرامات کار بازی گران است وحکایت کم کردن وبعلم مشهور بودن وفتوح گرفتن وخلق را پابوسی کنانیدن کار ساحران است ومشایخ شده پیر ومرشد گویانیدن وسجده گرفتن وخدا نمائیدن کار خودنمایان است واز خود رفتن وبیخود بودن وتسلیم شدن کار مرتبت سالک تواند که خدا شده ماند بنده شدن نه تواند این کار شیخ ومقتدایان است این که گفته شد کار فاسقان است وخود را گم کردن کار عاشقان است العلم نکتة کثره الجهال انتهی این عبارت ابدیده امعان نگریسته شود که حل بیشتری اشکال نماید وعقده اکثری از اشتباه ها کشاید در خانه اگر کس است حرفی بس است قال وگفته اید اگرچه استم اما شریکے ولیتم یعنی اگرچه امت محمد رسول الله ام اما شریکے دولت ادیم در منقبت وکمالات وفضیلت واگر بتعمق نظر نمایند این معنی مفهوم می گردد که

که در فتح است او و تابع او بودم که در سلوک طریق قرب متابعت ولیس روی وے می کردم و چون
مقرب درگاه حق شدم و مرید وے تعالی گشتم شریک او شدم **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش
است **خدشه اول** تفسیر شریک دولت من تلقاء نفس معترض است از کلام حضرت
مجدد رحمة الله علیه یافته نمی شود بادی النظر نگریسته شود یا با معان نظر **خدشه دوم** -
حضرت غلام علی شاه صاحب فرماید مسلم داشتیم که مشایخ طریقه در توسط آن سرور صلی الله
علیه وسلم اختلاف دارند اما آن گروه که قائل اند بعدم توسط دعوی همسری و شرکت نمی کنند
از کلام ایشان مساوات و همسری فهمیدن از راه لعنت است ایشان مساوات و همسری را کفر
صریح می فرمایند چنانچه در مکتوب هشتاد و هشتم از جلد ثالث مکتوبات گفته اند شریک دولتم
نه شریکے که از ان دعوی همسری خیزد که آن کفر است بلکه شرکت خادم است با مخدوم مراد
از دولت فیض است که بطریق اصطفا و اجتبا فائض شود و مخفی نیست که عامه امت شریک دولت
فیوض رسول خدا است صلی الله علیه وسلم کما ورد الله ولی الذین آمنوا و کان حقا
علینا نصر المومنین و اولئک لهم اجر غیر ممنون پس در ولایت
و قرب الهی و نصرت و اجر غیر ممنون همه مومنان و انبیا علیهم السلام بر حسب مراتب خود شریک
اند و در شریک دولت گفتن در شرع قباحتے نیست و هیچ بے ادبی نه انتهی طفیلے و خادم بجمیع مراتب
مخدوم سیر کنند و برابری او با مخدوم هم لازم نمی آید و این مثل این است پادشاهے بوستانے
بنا کرده است و انواع اشجار و قصور عجائب در انجا ترتیب داده است و امراء عظام دارد که
ندیده اند پادشاه بسبب لطف و اکرام آمده گفته است شمایان با اصحاب و خدمه خود ها رفته تفرج
بکنید چرا که مردم کلان بے اصحاب و خدمه در سیر حظ ندارند و هر کدام با اصحاب و خدام خود سیر می کنند
همراه و یک جمعے از خدام هستند که پیش رفته راه می نمایند و موانع راه دور کرده فتح ابواب وغیره می
نمایند و جمعے اصحاب برابر مخدوم و یا پیش و یا عقب مشی می نمایند و شک نیست که این اصحاب و خدام
همه طفیلی اند بمراتب که مخدوم رفته است همه رفته اند لعقل عاقلے خطور نمی کند برابری و یا تفوق

خادم و یا اصحاب را با محمد و هم و در دار آخرة حوران و غلمان که در خدمت سرور کائنات در مقام وسیله باشند لازم می آید که برابر افضل مخلوقات باشند و یا تفوق بر سائر انبیا داشته باشند خدشه سوم هر که کتب قوم را دیده و معنی فنا و بقا فهمیده است نیک می داند که بعد وصول بمرتبه فنا غیریت یکسر زائل می شود و مولانا روم[۵] قدس سره می فرماید

زین نمط بسیار آمد در خبر   کان به نسبت باشد ای جان معتبر

گفت قائل در جهان درویش نیست   ور بود درویش آن درویش نیست

هست از روی بقای ذات او   نیست گشته وصف او در وصف هو

چون زبانه شمع پیش آفتاب   نیست باشد هست باشد در حساب

هست باشد ذات او تا تو اگر   بر نهی پنبه بسوزد زان شرر

نیست باشد روشنی ندهد ترا   کرده باشد آفتاب او را فنا

در دو صد من شهد یک اوقیه خل   چون در افگندی و در وی گشت حل

نیست باشد طعم خل چون می چشی   هست اوقیه فزون گر برکشی

پیش شیری آهوی بیهوش شد   هستیش در هست او روپوش شد

این قیاس ناقصان بر کار رب   جوشش عشق است نه از ترک ادب

نبض عاشق بی ادب بر می جهد   خویش را در کفه شه می نهد

بی ادب تر نیست کس زو در جهان   با ادب تر نیست کس زو در نهان

هم به نسبت دان وفاق ای منتجب   این دو ضد با ادب با بی ادب

بی ادب باشد چو ظاهر بنگری   که بود دعوی عشقش همسری

چون به باطن بنگری دعوی کجاست   رو که دعوی پیش آن سلطان فناست

[۵] ملا جلال الدین محمد بن محمد البلخی ثم القونوی در سنه ٦٧٢ قضا کرد مثنوی مستغنی از توصیف است در کشف الظنون مفصل کیفیت مثنوی مذکور است علامه بحر العلوم لکهنوی رحمة الله علیه شرح حاوی و جامع نوشته است ۱۲

بات نریدیت اگر فاعل بود	لیک فاعل نیست کو باطل بود
او زروے لفظ نحوی فاعل است	ور نه او مفعول و مولیش قاتل است
فاعلی چه کو چنان مقهور شد	فاعلی بالجمله از وے دور شد

درین مقام حضرت معترض بر معنی مراد که ذکر ش نمود نظر انداختنی است که بنیاد شبه متزلزل مے سازد ؎

آنکه من مخمور زصهباے کرد	اینکه چون تو از کاسش تماشاے کرد

خدشه چهارم لفظ مرید درین مقام غلط است و مبنی بر ذهول از معنی مرید درین جا مراد گفتنی است قال سبحان الله در ارادت خدا است پیغمبر شریک می باشد خصوصاً با محمد که بهتر و بهتر پیغمبر است صلے الله علیه وسلم اقول این معنی هیچگونه محل استبعاد نیست زیرا که شرکت در ارادت نسبت بخواص مثل شرکت در ایمان است نسبت بعوام که بزعم مذهب منصور حضرت ابو حنیفه نعمان علیه الرحمة والرضوان در ایمان زیادتی و نقصان را بار نیست چنانکه شرکت ایمانیه با حضرت خیر البریه علیه الصلوة والتحیه باعث منقصت نیست همچنان از شرکت ارادیه شناعتی فی حصل این است که نفس شرکت در امری محل استبعاد نیست حق تعالی جل شانه فرماید قُلْ اِنَّمَآ اَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ البته شرکت ممنوع است که از وی دعوی همسری خیزد فَهٰذَا هُوَ مَمْنُوْعٌ لَيْسَ بِثَابِتٍ حضرت مجدد رحمه الله در رساله مبدء و معاد می فرماید و هر کمالے که می یابد و هر درجه که می رسد بطفیل متابعت نبی خود است علیه الصلوة والسلام اگر متابعت نبی نبی بود و نفس ایمان او کی بود راه بدرجات از کجا می کشود پس اگر ولی را فضلے از فضائل جزئیه حاصل شود که نبی را حاصل نبوده و درجه خاص از درجات علیا میسر شود که نبی نداشته نبی را نیز از آن فضل جزئی و از آن درجه خاص نصیب کامل است چه حصول آن کمال بواسطه متابعت آن نبی است و نتیجه اوست از نتائج اتباع سنت او پس ناچار نبی را از آن کمال بهره تام باشد کما قال علیه الصلوة والسلام

رسول خدا صلی الله علیه وسلم
هرکه پیدا کند
امر نیک را پس
برای او اجر آن
ست و اجر شخصی
که بر آن عمل کند
۱۲

مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ اَجْرُهُ وَاَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا
لیکن ولی در حصول این کمال سابق است و در وصول باین درجه مقدم و این قسم فضل
ولی بر نبی جائز داشته اند که جزئی است که مجال معارضه بکلی ندارد و آنچه صاحب فصوص
می فرماید که خاتم الانبیاء علوم و معارف از خاتم الولایة اخذ می کند راجع باین معرفت
است که این فقیر را بآن ممتاز ساخته اند و سراسر موافق شریعت است و شراح فصوص در تصحیح
آن تکلف نموده اند و گفته اند که خاتم الولایة خزینه دار خاتم النبوة است اگر بادشاه از خزینه
خود بگیرد هیچ نقص لازم نیاید وَحَقِیْقَةُ الْاَمْرِ مَا حَقَّقْتُهُ وَمَنْشَاءُ التَّکَلُّفِ عَدَمُ الْوُصُوْلِ
بِحَقِیْقَةِ الْمُعَامَلَةِ وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْرِ کُلِّهَا وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ
عَلٰی سَیِّدِ الْبَشَرِ وَآلِهِ الْاَطْهَرِ ولایت ولی جزئے است از اجزائے ولایت نبی او
علیه الصلوة والسلام ولی را هر چند درجات علیا میسر شود آن درجات جزئے از اجزائے
درجات آن نبی خواهد بود و جزء هر چند عظمت پیدا کند کمتر از کل خواهد بود اَلْکُلُّ اَعْظَمُ مِنَ الْجُزْءِ
قضیه بدیهیه است احمق باشد که کلانے جزء را تخیل نموده از کل افزون داند که کل عبارت
ازان جزء و اجزاء دیگر است قال و عجب که با وجود اثبات شرکت گفته اند نه شرکتے کہ ازان
دعوی همسری خیزد کمان کنند است دیگر شرکت کدام است که ازان دعوی همسری نمی خیزد
معنی شرکت و همسری یکے است نزدیک تبرادف یا متلازمان و متساویان اند اقول
اطلاق ترادف خواه تلازم و تساوی بر شرکت و همسری صحیح نیست زیرا که میان شرکت و
همسری نه توحد در مفهوم است و نه تلازم در تصادق ترادف عبارت است از اتحاد فی المفهوم
و تساوی آنست که در اطلاق یکے بر دیگرے تلازم داشته باشد توضیح این مقال و تفصیل
این اجمال آنست که شرکت عبارت است از انباز شدن یعنی از یافتن چیزے که محدود بجا
می باشد در دو چیز و همسری عبارت است از برابر شدن یعنی بسبب شرکتے که در ذاتیات
و تمام صفات یا در ذاتیات و اکثر صفات یا در تمام صفات فقط یا در اکثر صفات فقط یافته شود

تحقیق معنی همسری و شرکت

پس شرکت عام مطلق باشد و همسری خاص مطلق زیراکه در مفهوم همسری[۱] شرکت معتبر است و تمام مفهوم همسری در شرکت معتبر نیست اما دلیل بر عموم شرکت آن است که شرکت گاہے بجای همسری مستعمل می شود و گاہے بجای غیر آن بوجہے که معنی همسری در آنجا هرگز راست نمی شود اما استعمال اول پس شاعر میگوید ؎

دونون زدوابروشد نافی دو باطل | شرکت بخدا قول بجادو سے محمدؐ ؎

چنانچه ظاهر است که تا آنکه در نفس ذات و تمام صفات یا در نفس ذات و اکثر صفات یا در تمام صفات یا اکثر صفات فقط قائل شرکت نشوند هرگز هرگز اطلاق شرکت بدین معنی برو روا ندارند و کافرش نه پندارند و چون کفّار غیر خدارا در امور مذکوره شریک او تعالی جل شانه می کنند و معنی همسریت عیان عیان بزبان قال یا حال مثل سجده وغیر آن سودی می نمایند اطلاق کفر بر ایشان روا شد اما استعمال ثانی پس محقق دوّانی در اخلاق جلالی در بیان حکمت عملی می نویسد و آن عبارت است از علم باحوال نفس ناطقه انسانی ازین رو که افعال محموده و مذمومه بارادت از و صادر تواند شد تا بسبب آن علم از رذائل متخلی و بفضائل متحلی شود و بکمالے که متوجه آن است برسد و افعال مذکوره منقسم بر دو قسم است یکے آنکه راجع شود با هر نفسے بانفراد و آنرا علم اخلاق و فرهنگ خوانند و دیگر آنکه راجع باشد بمشارکت بافراد و این نیز دو قسم است یکی آنکه راجع شود بمشارکت منزل یعنی آنچه سبب انتظام احوال اہل منزل واحد باشد و آن را علم کتخدائی و تدبیر منزل گویند

[۱] بدانکه اگرچه همسری بمعنی برابر است مگر لفظ برابرهم مقتضی مماثلت کلیه نیست در سبع سنابل مولوی عبدالواحد بلگرامی مذکور است شیخ ابواحمد بعد دوازده سال شیخ محمد را خرقه خلافت پوشانید و دست شیخ محمد گرفته سمت قبله ستاده شد و گفت الهی محمد چشتی را خرقه درویشی پوشانیدم او را در کار دین استقامت بخشی و فردای قیامت بروی محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم و جمیع پیران ما سرخرو گردانی آوازے شنید که خاطر جمع دار ما دعای تو قبول کردیم فردای قیامت محمد چشتی را برابر محمد مصطفے صلے الله علیه وسلم در بهشت داریم چون محمد چشتی یکی از دوستان ما ست هرکه محمد چشتی را دوست دارد او را نیز در بهشت داریم چون شیخ ابواحمد این بشارت یافت خوشحال گشت با شیخ محمد گفت درویشے کار انبیا و اولیای خداست در ین مقام جز مرد صدیق نتواند نشست ۱۲

دیگر آنکہ راجع بمشارکت در بلد و ولایت یا اقلیم مملکت و آنرا علم مملکت داری و سیاست ملکی خوانند انتہی و ازین عبارت صاف مستفاد است کہ کسانیکہ مشارکت در منزل یا بلد دارند در ایشان شرکت در منزل یا در بلد یافتہ می شود زیرا کہ مشارکت مصدر است از مفاعلہ مع ہذا ہمسریت بمعنی مذکور یافتہ نمی شود زیرا کہ در خانہ مولے و عبد مسکن می پذیرند در بلد غنی و فقیر و بادشاہ و رعیت می باشند و درینہا اصلا راسخہ ہمسریت کہ بشام خواص و عام در نمی آید اما دلیل بر خصوص ہمسری آن است کہ معنی ہمسری سوائے مفہوم مذکور جائی مذکور نشدہ و بر السنہ احدی از خواص و عوام نمی رود و معنی الفاظ یا تصریح ائمہ لغت مدرک می شود یا بہ تفاہم عرف فاذا انتفی انتفی ازین تمہید مقدمات چند امور واضح شد امر اول آنکہ نفی شرکت از شرکتے کہ از دعوی ہمسری خیزد بے تاویل درست است زیرا کہ عام بدین حیثیت کہ در ضمن خاص یافتہ می شود از خاص دیگر مسلوب می شود امر دوم آنکہ در بعض شرکت دعوی ہمسری نمی خیزد چنانکہ در شرکت منزل مولے با عبد یا شرکت در بلد غنی و فقیر و سلطان و رعیت امر سوم آنکہ شرکت عام مطلق است و ہمسری خاص مطلق نہ آنکہ نزدیک بترادف و یا بتساوی و اتحاد فی المفہوم را ترادف گویند و نزدیک بترادف امرے است مستدرک ہ

<table>
<tr><td>گردش لیل و نہار است چہ می باید کرد</td><td>فتنہ از چشم نگار است چہ می باید کرد</td></tr>
<tr><td>دوش از آن شوخ جفا پیشہ خود نالیدم</td><td>دل شیدا کہ بیار است چہ می باید کرد</td></tr>
</table>

حضرت غلام علی شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرماید آنحق در فیض کسبی واسطہ را دخل نیست نہ در فیض وہبی اگر منصبداری کہ بواسطہ وزیر معروضات خود بہ بادشاہ میرساند پس نسبت کمال الفضل بادشاہی بواسطہ بحضور معروض نمایداین از کمالات تقرب و جاہ وزیر است در حضرت بادشاہ کہ بندہ او باین مرتبہ رسیدہ است حضرت شیخ رحمۃ اللہ علیہ ازین رفع توسط ہمسری فہمیدہ متعرض شدند حضرت مجدد رحمۃ اللہ نفی ہمسری نمودہ اند میفرمایند ہمسری کفر است لیکن ہمسری با خاتم الرسل صلی اللہ علیہ وسلم بر ایشان ثابت و وراثت است و قول حضرت عائشہ صدیقہ وقت نزول آیہ برأتہ

ایشان از افک جواب ما در خود گفته بحمد اللہ عزّ و تعالیٰ و آیہ شریفہ فَاِنَّ حِسَابَکَ عَلَیْھِمْ مِّنْ شَیْءٍ رفع توسط می نماید توسط پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم در اتباع عقائد و اعمال و اخلاق ہمیشہ ثابت است ثبوت رفع توسط در کلام بزرگان از احوال بزرگان از غلبہ احوال است کہ حیلولت ذات پاک واسطہ کائنات علیہ افضل الصلوٰۃ در آخر مشہود نمی شود نہ کہ در واقع نیست معاذ اللہ علم و عمل و اخلاق و محبت و قرب ہمہ بواسطہ آنجناب مقدس است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایشان خود در مکتوبات نفی مساوات می نمایند شریک دولتم نہ شرکتے کہ ازان ہمسری خیزد کہ آن کفر است بلکہ شرکت خادم با مخدوم بدانکہ در دولت توحید و ایمان و انوار ولایت کہ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وسلم خازن و قاسم آن است ہر کہ شریک نیست مسلمان نیست پس شریک شدن مرضی حق سبحانہ است اما در نبوت کہ ختم است بر خاتم المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہیچ مسلمان نمی گویند و نمی اندیشند انتہی

قال و انکہ گفتہ اند بلکہ شرکت خادم با مخدوم است یعنی اگرچہ این خادم چیزے از خانہ خود نیاوردہ و ہرچہ دارد از مخدوم دارد ولیکن ہرچہ مخدوم داشت بوے داد و شریک خود ہمچو خود گردانید این ہرگز بوجود نمی آید مخدوم بخادم چیزے می دہد کہ مناسب حال وے باشد و مخدوم خادمان بسیار دارد بہر کدام بخشش وے می دہد چنانکہ ذکر اولش در کلام ایشان در بیان این معنی بسیار واقع شدہ است از اولش دادن لازم نمی آید کہ ہرچہ در خانہ داشت داد بلکہ آنچہ در خور اوست می دہد و خود درین مطالب عالیہ چہ گنجائش این تمثیلات و تقریرات ارد

اقول تفسیر شرکت یعنی برہان یعنی غلط است کہ بطلانش بتوضیح بیان کردہ شد و الا برائے شرکت خادم با مخدوم ضرور نیست کہ آنچہ مخدوم پیش خود داشتہ باشد بخادم سپارد و ہمچو خود گرداند فے الواقع معمول برین جاریست کہ مخدوم بخادم چیزے می دہد کہ مناسب حال خادم می باشد لیکن این قدر اعطا برائے ثبوت معنی شرکت بسند است و من ہم میگویم

ط سنا لیس بسکم اللہ تعالے را ۱۲ ۵۳ نیست از حساب تو بر ایشان چیزے ۱۲

کہ از اعطار اولش لازم نمی آید کہ ہرچہ در خانہ داشت داد بلکہ آنچہ درخور او ست می دہد مگر در ہمچو مطالب عالیہ ذکر تمثیلات بے کے نیست بلکہ از تمثیلات انکشاف مدعا بطرز دلخواہ مے گردد نمی نگرند کہ کلام رب العزت از تمثیلات [سلہ] و تشبیہات مالامال است قال تعالے و تقدس مَثَلُ نُوْرِہٖ کَمِشْکٰوۃٍ فِیْہَا مِصْبَاحٌ [سلہ] علاوہ برین اینجا تمثیل و تشبیہ نیست کہ ما خادمیم و سلطان مخدوم ما **قال** و مقرر است کہ دعوی مساوات با انبیا خصوصاً با سید انبیا صلوۃ اللہ وسلامہ علیہم باطل است **اقول** بلکہ کفر است چنانکہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بآن تصریح کردہ و خود حضرت شیخ آن را نقل کردہ حاشا کہ در کلام حضرت مجدد رضی اللہ عنہ دعوی مساوات [سلہ] و برابری با انبیا علیہم الصلوۃ والسلام واقع شدہ باشد حضرت غلام علی شاہ صاحب فرماید بدانکہ آیہ شریفہ یُرِیْدُوْنَ وَجْہَہٗ جماعت اصحاب امر یدحضرت حق سبحانہ می فرماید و آیہ شریفہ یَدُ اللّٰہِ فَوْقَ اَیْدِیْہِمْ نیز اصحاب کرام را مرید حق تعالے می فرماید پس آنچہ از آیات ثابت شود جائے اعتراض چرا گردد انتہی **قال** و تفرقہ و تفصیل باعتبار خادمی و مخدومی و اصالت و فرعیت نیز باطل و عاطل **اقول** این تفرقہ باعتبار مخدومی و خادمی و اصالت و فرعیت ضروری است کہ انکارش از انکار بدیہیات است ہر کہ پیر است و فیض از حق گرفتہ بر خلق پاشیدہ مخدوم است و در ایصال فیض اصل است و مرید خادم و در اکتساب فیض فرع مولانا شاہ عبد العزیز دہلوی رحمۃ اللہ علیہ درین باب جائے کہ تحریر ساختہ قابل دید است می فرماید کہ رسول اکرم صلے اللہ علیہ وسلم را مخدوم و اصل نداند و خود را خادم و فرع نہ پندارد اگر این تفرقہ باطل است پس لازم می آید کہ فیض انبیا عقیم باشد و بدیگرے نرسد وَھُوَ بَاطِلٌ عِنْدَہٗ [سلہ]

[سلہ] حق تعالی جل شانہ فرماید وتلک الامثال نضربہا للناس لعلہم یتفکرون ۱۲ [سلہ] مثال نور او در یکچہ ایست کہ در وے چراغ باشد [سلہ] و آنچہ در کلام اقطاب کلامی واقع شود ان را بر مساوات یا برتری محمول نباید فرمود حضرت غوث انام فرماید [سلہ] اناکنت مع نوح باعلی سفینتہ ؎ سیارا وطیہ فانا علے کف قدرتی ؎ وکنت وابراہیم ملقی بنارہ ؎ وما بردا لنیران الابدعوتی الی آخر القصیدہ ۱۲ [سلہ] این باطل است نزد تمامی اہل اللہ ۱۲

جمیع اهل الله انتهی قال وازربان بعض مهدویه شنیده شده است که هر کمالے که محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم داشت در سید محمد مهدی نیز بود فرق همین است که آنجا باصالت بود و اینجا بتبعیت رسول بجائے رسیده که همچو او شده واین بعینه مقوله ایشان است اقول این بنا رفاسد بر فاسد است از تحریرات سابقه ظاهر است که نسبتے که خادم را با مخدوم باشد هرگز مقتضی مساوات نیست و خود از مهدی این چنین اقوال منقول نیست علام معین الدین عبید الله الملقب بالخلیفه اخوندیکی آچشتی در کتاب معارج الولایت فی مدارج الهدایته می نگارد سید محمد مهدی نام پدر او یوسف است اصل او از جیون پور است مرید و خلیفه شیخ دانیال است واز اولیاء مسلوب الحال و صاحب سکر بوده در حالت سکر چنانکه بعضے اکابر اَنَا اللّٰهُ وَاَنَا الْحَقُّ وَسُبْحَانِیْ وَقَدَمِیْ عَلٰی رَقَبَةِ کُلِّ وَلِیِّ وامثال آن گفته وے درین حال اَنَا مَهْدِیٌ[1] فرموده و در حالت افاقه چنانکه اکابر از دعوی الوهیت استغفار کرده و گفته وَاِنْ قُلْتُ سُبْحَانِیْ فَاَنَا مَجُوْسِیٌّ فَاَقْطَعُ زُنَّارِیْ وَاَقُوْلُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ[2] او نیز از دعوے مهدیت تائب شده و مهدی موعود اقرار نموده چنانکه نزد اکثر از اکابر این مقدمه بدیهی است فاما جمعی از جهلا که در زمان سکر حاضر بوده و زمان صحو را در اک نه نموده معاودت او را اعتبار نکرده و بر سخن اول اصرار نموده او را مهدی موعود دانند و طایفه از جهال که معنی سکر و صحو اولیاء الله ندانند گفته که سخن سکر را اعتبارے نیست بلکه وی در زمان صحو مدعی این معنی شده و دعوی خود را باثبات رسانیده است و این محض افترا و بهتان است که بر آن سید بیچاره بسته اند انتهی اگر عقیدت مهدویه حسب تصریح حضرت شیخ تسلیم کرده شود پس می گوییم که حاشا از کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه این چنین دعوے یافته شود و معلوم نمی شود که از کجا مقوله مهدویان بعینه مقوله حضرت مجدد رحمة الله علیه فهمیده شد قال و چنین شنیده می شود که شیعه نیز در شان ائمه اثنا عشر رضوان

---

[1] من مهدی ام ۱۲ [2] اگر سبحانی گفتم پس آتش پرستم پس زنار خود می شکنم و مے گوییم لا اله الا الله ۱۲

الله تعالی علیهم اجمعین می گویند که ایشان شاگرد پیغمبراند صلی الله علیه وسلم بمرتبه استادی
رسیده **اقول** شاید مقوله شیعان همچنان باشد مگر حضرت مجدد رحمة الله علیه نه نفس
نفیس خود را هم پله پیغمبر علیه الصلوة والسلام می داند و نه کرامی از ارادتمندان چنین عقیده
نسبت وی دارد **قال** بهر تقدیر این خادم را باید حق نعمت شناخت و نزد مخدوم جز به
بندگی و نیاز دم نزند و دعوی مساوات نگیرد ع اے ایاز آن پوستین را یاد دارش
اقول هرگاه بخیال حضرت شیخ در مطالب عالیه گنجایش تمثیلات و تقریرات شود پس از خادم
و مخدوم چرا حرف زد و چرا حکایت ایاز را بیاد آورد فاما در نفس صحت این کلام شبهه نیست **قال** و مثال این
خادم با این مخدوم که دم از برابری میزند و گستاخی میکند حال آن غلام است که همراه خواجه که مقرب درگاه
سلطان بود در مجلس سلطان رفت پس خواجه بمجلس قرب نشست و غلام نیز آنجا بایستاد و چون خود را در مجلس
پادشاه با خواجه یکجا دید بنازید و مغرور گشت و از بیخردی و بیتابی که رسم غلامان است خود را اگر دو با خواجه شریک
و برابر گرفت و گفت من هم بنده پادشاه و مقرب درگاه اویم و ندانست که همچنان که نخست
نزدیک سلوک طریق که قرب و وصول بوساطت و طفیل خواجه بمجلس پادشاه رسید و وی واسطه
بود الآن که قرب و وصول حاصل شده است نیز واسطه است ولیکن از غایت غرور و بیخردی
و کم فکری وجود وساطت از نظر وے ساقط شده و در حیطه کفران نعمت افتاد **اقول** جواب
این تقریر را برین کلام قل و دل حضرت مولانا شاه عبدالعزیز دهلوی رحمة الله علیه ختم کنم که
همه و هم خود است هیچ خادم باین صفت موجود نیست انتهی **قال** و اینجا هم همین جواب
سجاده مخدومی داده اند این سخن هیچ فائده نمی کند جز فرق به تبعیت و اصالت اما دعوی همسری
و برابری لازم بیت این کلام است بلکه دعوی همسری و برابری از خادم و تابع نامقبول
و نامسموع تر است **اقول** الحق دعوی همسری و برابری از خادم و تابع نامقبول و نامناسب
تر است خصوص با سرور انبیاء محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم که اتحاد و زندقه و کفر اکبر است
لیکن از هیچ تحریر و تقریر حضرت ایشان دعوی همسری و برابری مستفاد نشده کما ظهر

اینجا کہ احدے از عقلا از مقولہ بالا برابری و ہمسری نمی فہمد دعوی لازم بین عام ازین
کہ بالمعنی الاعم باشد یا بالمعنی الاخص نظری است محتاج بدلیل و پیش ازین بطلان لزوم کردہ
شد پس این امر محمول است بر عدم فہم معنی لازم بین کما لا یخفی علی ارباب المعقول ؎

تو مہربان نہ شدی ورنہ آنچہ در دل بود	ہزار بار فزون نالہ از زبانم رفت ؎

قال — عجب آنکہ فرمودہ اندکہ بر خوان این دولت ہرچند طفیلی ام اما ناخواندہ نیامدہ ام
ہرچند تابعم اما از اصالت بے بہرہ نیم اینچہ معنی دارد طفیلی خود ہمان کس را می گویند کہ ناخواندہ
بیاید و تبعیت ضد اصالت است و اجتماع ضدین محال **اقول** در ہر دو فرق بالذات
و بالتبع است یعنی طفیلی بالذات بودہ ام و مدعو بالعرض و تابع بالذات ام و اصیل بالعرض
و میان ہر دو تبعیت فرق ہا است و تقریر رفع اجتماع ضدین این است کہ در عرف طفیلی
کہ عزت دارد از برائے خوشنودی حنیفیت می خوانند **قال** و اگر گویند بوجہے تابعم و بوجہے
اصیل این سخن معنی محصلی ندارد و یا نخست در وقت سلوک تابع پیر و مرید بودم اکنون بعد
از وصول بمرتبہ اصالت رسیدہ ام و بسر خود دم و ہمہ وسائل و وسایط کہ بودند ساقط شدند و
از میان بدر رفتند چنانکہ اسباب ترتیب خود را بمبادات تشبیہ دادہ اند و پیش ازین مرید
محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم یا مرید یکے از خاصگان درگاہ وے بودم اکنون مرید خدا ام
بے واسطہ و ارادت من با اللہ تعالی قبول وسائط نمی کند و ارادت من بے واسطہ با اللہ تعالی ہست
من ہم مرید محمد رسول اللہ ام باعتبار سابق و ہم ہم پیرہ او یم بحکم حال لتعالی اللہ از تصور این معنی و تکلم
باین کلام ہوی بر بدن اعتقاد و اخلاص مسلمانے می خیزد و بخدا سوگند بس عظیم است این کلام و
بغایت شنیع است این مرام **اقول** این تحاشی از عدم فہم کلام متکلم است پیش ازین معنی
کلام بتوضیح تمام برنگاشتہ ام درین تقریر غلطی صریح این است کہ حضرت معترض می نگارند اکنون
مرید خدا ام بے واسطہ حالانکہ این معنی مرید نیست بلکہ معنی مراد است حضرت معترض در معنی
مرید و مراد خلط ملط می کنند حالانکہ او معنی مرید و مراد برنگاشتہ اند و مراد را بے واسطہ انگاشتہ

کاش اگر در معنی مرید و مراد با معان نظر ملاحظه می فرمود از مین چنین غلطی فاش مضمون می
ماند منشار آن نقل بالمعنی است معهذا در هیچ جا در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه مرید بے
واسطه تحریر نشده نه از کلامش مستفاد است و آنچه تحریر فرموده من هم مرید رسول الله صلی الله
علیه وسلم ام باعتبار سابق و هم هم پره او هم بحکم حال تقیید سابق و حال از اختراعات حضرت معترض
است البته این معنی از حضرت معترض باعث صدگونه اعجاب است تعالی الله از تصور این
معنی و تکلم باین کلام موے بر بدن اعتقاد و اخلاص می خیزد بخدا سوگند بس عظیم است این
کلام بنهایت شنیع است این مرام سه

درد دل گفتم تغافل کرد خواری را ببین	گریه کردم خنده زد بے اعتباری را ببین
صبر کردم سر کشید و شور سر کردم رسید	شکوه کردم رنجه شد ناسازگاری را ببین

مولانا شاه عبد العزیز دهلوی رحمة الله علیه فرماید بدیهی است که دخل پیغمبر و مرشد در فیض کسبی
است نه در فیض وهبی یَدُلُّ عَلٰی[۱] ذٰلِکَ مَا قَالَهٗ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا نَحْمَدُ اللّٰهَ وَلَا نَحْمَدُ اَحَدًا
انتهی **قال** راه راست آنست که اعتقاد کنند و بگویند که همه مریدان حضرت رسول الله
اند صلے الله علیه وسلم و رسول مرید خدا است جل جلاله از حق فیض می گیرد و بخلق می رساند یعنی
نبوت و رسالت این است **اقول** ظاهر درین کلام تحاشی است از اطلاق مرید الله و مراد الله و این معنی
مبنی است بر اصطلاح صوفیه هر که از اصطلاح صوفیه واقف است نیک میداند که این از مراتب کملین اولیاء الله است
رضی الله عنهم پس چنانکه مرید رسول الله گفتن جایز است همچنان مرید الله و مراد الله و آنچه حضرت معترض
گفته هرگز راه راست نیست بلکه راه راست این است که چنانکه حضرت رسول الله صلے الله علیه
وسلم را مرید الله گوئیم همچنان مراد الله نسبت وی صلی الله علیه وسلم انتقاص هرگز زیبا نیست
اعتقاد باید داشت که سرور عالم صلے الله علیه وسلم جامع جمیع صفات انسانی و ملکوتی بوده
اند **قال** و هیچ کس را بے وساطت وی صلی الله علیه وسلم راه نیست بسوی خدا و در درگاه
وے جای نه خواه در وقت سلوک یا بعد از وصول **اقول** این کلام فی الجمله منافاتے دارد

[۱] دلالت می کند برین آنچه حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها [illegible]

از تقریرے کہ حضرت شیخ در رسالہ تبیین الطریق لاہل الارادۃ بالتزام وظایف الخیر والعبادۃ۔
بدین عبارت نگاشتہ اما احتیاج مردم بمرشد واستاد پس از برای تسہیل طریق وسرعت وصول
است وسلوک طریق بے مرشد واستاد اگر توفیق رفیق گردد فی الجملہ ممکن است بموجب
قولہ تعالے وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا لکن بہ تعب شدید و
مدت طویل وہو نادر جدا واللہ اعلم انتہی وتحقیق مقام این است کہ اگر از وساطت تبعیت مراد
باشد در صحت این کلام شبہ نیست اگر حیلولت مقصود باشد پس در فیض وہبی حیلولت نمی باشد
والا فیض وہبی نخواہد بود قال دیگر اطلاق سلسلہ در ارادت اللہ تعالی کہ بے واسطہ غیری
است عجب واقع شدہ است اطلاق سلسلہ در جای مناسب است کہ بوسائط باشد ظاہرا
سہو قلم است یا الطریق استشکالات است این سخن طالب علمی است وَالْاَمْرُ فِیْ ذٰلِکَ سَہْلٌ
اقول جواب اشکال بدو وجہ گزارش می رود اول آنکہ از تقریرات سابقہ اطلاع کافی دادہ
شدہ است کہ درین محل از عدم توسط عدم حیلولت مقصود است این عدم توسط التوسط تبعیتی
لازم الوجود است توسط تبعیتی تبعیت از وسائط چارہ نیست پس لفظ سلسلہ [illegible] خاص باشد و وجہ [illegible] ثانیا
استعارہ تخییلیہ است ارادت را بایای تشبیہ [illegible] سلسلہ را اثبات کردند درین صورت
ضرورت وسائط نیست این چنین استعارات [illegible] آیات قرآنی ازین مالا مال است
حق تعالے جل شانہ فرماید فَاَذَاقَهَا اللّٰهُ لِبَاسَ الْجُوْعِ وَيَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيْمٍ
وغیر ذٰلک من الآیات الکثیرۃ یای حال اعتراض طالب علمی کار طالب علم است سخن از تصوف
راندانی بود این ہوس در دل باقی است

نہ خفت خسرو مسکین درین ہوس شبہا	کہ دیدہ در کف پایت نہد بخواب رود

قال وگفتہ اند کہ ید من نائب ید اللہ است این فرع ونتیجہ ارادت اللہ است چہ ید مرید
نائب ید پیری باشد اما تلوح می افتد بقول حق سبحانہ اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ
اللّٰهَ الآیۃ واین بہ حقیقت وقتے راست آید کہ بروے آثار مَا رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ

لکنّ اللہ رمٰی مترتب گردد که بیک مشت خاک لشکری را منہدم گرداند و بے آن حکایت باقی بیش نیست **اقول** آنچه گفته شد چه پیر مرید نایب پیر می باشد بدو وجه صحیح نیست اول آنکه حضرت شیخ از مرید معنی متعارف مراد داشته نه مصطلح متصوفین حالانکه در کلام حضرت مجدد رحمه الله مصطلح صوفیه مراد است لہذا درین مقام مراد باید گفت نه مرید دوم آنکه وجه انابت حسب مذاق اہل فن فنا و بقا است در فصل الخطاب از ترجمه عوارف منقول است فنا عبارت است از نہایت سیر الی الله عز و جل و بقا عبارت است از بدایت سیر فی الله سبحانه و سیر الی الله سبحانه وقتے منتہی گردد که بادیه وجود را بقدم صدق یکبارگی قطع کند و سیر فی الله عز و جل آنگاه محقق شود که بنده بعد از فنائے مطلق در عالم اتصاف باوصاف الٰہی و تخلق باخلاق ربانی ترقی نماید انتہی پس ہرگاه مرتبه فنا و بقا حاصل گردد دست وی نایب مناب ید الله باشد[۱]

آنرا که فنا شیوه و فقر آئین است
نه کشف و یقین نه معرفت نه دین است
رفت او ز میان ہمین خدا ماند خدا
اَلْفَقْرُ اِذَا تَمَّ هُوَ اللّٰه[۲] این است

در حالت فنا و بے خبری سرود

ز بینیان که بقائے خویشتن میخواہی
از خرمن ہستیت جوے که کاہی
تا یک سر موز خویشتن آگاہی
گر دم زنی از راه فنا گمراہی

در رساله مشاہدة الانوار بین التجلی والاستتار خود حضرت شیخ درمیان عابد و معبود و قاصد و مقصود و طالب و مطلوب و محب و محبوب فرق رادور نموده حیث قال آیا عنوانات دیگر که طالب و مطلوب و محب و محبوب است بیقین حکم نتوان کرد که طالب کیست و مطلوب که و محب کیست و محبوب کدام ہر دو ہم طالب اند و ہم مطلوب و ہم محب اند و ہم محبوب بوجہے او طالب

---

[۱] در کشف المحجوب از شبلی رحمه الله منقول است صوفی آن بود که اندر دو جہان ہیچ چیز نه بیند بجز خدای عز و جل و از علی بن بندار صیرفی نیشاپوری منقول است تصوف آن بود که ظاہر و باطن خود را نه بیند و جمله بر حق را بیند ۱۲

[۲] فقر ہرگاه تمام شد آن الله است ۱۲

و این مطلوب و در مرتبہ دیگر او مطلوب این طالب وی بگزار کہ حقیقت یکی است [1] مَنْ يُطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ وَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ زیادہ برین چہ گویم کفرہاے حقیقی در سینہ درین باب مضمر است کہ اگر آن را بیرون افگنم صد ایمان مجازی ازان برشک آید اسرار در پردہ بہتر و ناگفتہ بہ انتہے آنچہ ذکر تلویح نمودہ شد صریح خطا است کہ نزول آیت در باب دیگر است یعنی ہرگاہ غزوہ حدیبیہ پیش بود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از صحابہ رضی اللہ عنہم کہ یک ہزار چہار صد بودند بیعت گرفت بعضے صحابہ رضی اللہ عنہم برین امر بیعت کردند کہ ما جنگ خواہیم کرد تا آنکہ قتل شویم و برخے برین امر کہ از جنگ فرار نخواہیم کرد قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رض [2] يَدُ اللّٰهِ بِالْوَفَاءِ لِمَا وَعَدَهُمْ مِنَ الْخَيْرِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ در تفسیر ابی سعود رومی مذکور است [3] اِنَّ الَّذِيْنَ يُبَايِعُوْنَكَ اَيْ عَلٰى قِتَالِ قُرَيْشٍ اِنَّمَا يُبَايِعُوْنَ اللّٰهَ يَعْنِيْ اَنَّ مُتَابَعَتَكَ هِيَ مُتَابَعَةُ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ لِاَنَّ الْمَقْصُوْدَ تَوْثِيْقُ الْعَهْدِ بِمُرَاعَاةِ اَوَامِرِهٖ وَنَوَاهِيْهِ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ يَعْنِيْ اَنَّ عَقْدَ الْمِيْثَاقِ مَعَ الرَّسُوْلِ كَعَقْدِهٖ مَعَ اللّٰهِ تَعَالٰى مِنْ غَيْرِ تَفَاوُتٍ بَيْنَهُمَا كَقَوْلِهٖ تَعَالٰى مَنْ يُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ انتہے مختصرا در تفسیر کبیر مذکور است [4] يَدُ اللّٰهِ بِمَعْنٰى نِعْمَةِ اللّٰهِ عَلَيْهِمْ فَوْقَ اِحْسَانِهِمْ اِلَى اللّٰهِ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْ اَيْ نُصْرَتُهٗ اِيَّاهُمْ اَقْوٰى وَاَعْلٰى مِنْ نُصْرَتِهِمْ اِيَّاهُ

---

[1] ہرکہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے را ۱۲ [2] ابن عباس رضی اللہ عنہما گوید کہ آنچہ اللہ تعالی با ایشان وعدہ خیر کردہ دست او برای وفا بر دست ایشان است [3] کسانیکہ بیعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بر قتال قریش می کنند ایشان بیعت اللہ تعالے مے کنند یعنی متابعت رسول متابعت اللہ تعالے است زیرا کہ مقصود استحکام عہد است بمراعات اوامر و نواہی وے تعالے ید اللہ فوق ایدیہم یعنی عقد پیمان از رسول اللہ صلعم چنان است کہ با اللہ تعالے شدہ درین ہر دو ہیچ فرق نیست اللہ تعالی فرماید ہرکہ اطاعت کرد رسول را پس اطاعت کرد اللہ تعالے را ۱۲ [4] معنی ید اللہ این است کہ نعمت اللہ تعالی بر ایشان زیادہ از احسانی است کہ از ایشان ظاہر شدہ و نصرت خدا اللہ تعالی بر ایشان زیادہ تر است از نصرت ایشان کہ می کنند ۱۲

انتهى مختصراً ازین تقریر ظاهر است که سوق آیت در امر دیگر است و کلامے که در آن مورد چیزے آخر فشتان بینهما و آیه ما رمیت اذ رمیت بے محل ذکر کرده شده زیرا که بیعت کنندگان صحابه اند رضی الله عنهم و رامی مشت خاک سرور عالم بوده اند صلی الله علیه وسلم آنچه ذکر اضمار کفر با بیان فرموده شد از حضرت شیخ رحمه الله این چنین تحریر در ورطهٔ حیرت می‌افگند[۹]

گله در پیش صیادان گل رعنا کردم	اگر بے داشت دلم غنچه صفت وا کردم

قال اکنون بمعارف و حقایق که در تحقیق این دعاوے نوشته اند دست زده دفع این خلجانات و شبهات کنیم و من الله الاستعانة والتوفیق اقول آنچه پیشتر ازین نگاشته ام اگر در ان تامل کافی رود دفع تمامی خلجانات و شبهات را متکفل خواهد بود دیگر چون حضرت شیخ رحمه الله دست بدامان مکتوب صد و بست و یکم از جلد ثالث زده ایرادات کرده است پس چنان مناسب می‌دانم که عبارت مکتوب را اول نقل کنم سپس بر هر ایراد او ذکر کرده بدفع آن کوشم

ببینیم که تا کردگار جهان	درین آشکارا چه دارد نهان

عبارت مکتوب این است اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلٰی عِبَادِهِ الَّذِیْنَ اصْطَفٰی[۹] صحیفه گرامی که از روے شفقت و مهربانی نامزد این فقیر ساخته بودند بمطالعه آن مشرف گشت اندراج یافته بود که عزیزے بر عبارت مکتوبے که در اجمیر نوشته بودے اعتراضها دارد و در حل آن باید نوشت و بعضے از یاران چون تعین مواضع اشتباه نوشته بودند باندازه آن چند مقدمه در حل آن اشتباه نوشته آمد وَاللّٰهُ سُبْحَانَهُ الْهَادِیْ اِلٰی سَبِیْلِ الرَّشَادِ[۱۰] مخدوما مکرما سیر مرادی و سیر مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد و الزام امرے نیست که بغیر تعلق داشته باشد پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و مع ذلک کسے را که حضرت حق سبحانه قوت فراست داده است اگر در احوال و اوضاع صاحب آن سیر نیک ملاحظه نماید و شود حق برکات و علوم و معارف

[۹] ستایش مر خدای راست و سلام بر بندگان او که برگزیده اند ۱۲ [۱۰] الله تعالی نماینده راه راست است ۱۲

الهی جل شانه که او بان ممتاز است مشاهده کند تواند بود که حکم بسیر مرادی او نماید و هیچ
محتاج بدلیل نبود در رنگ آنکه بعد از ملاحظه قرب و بعد و مقابله و اجتماع که قمر را با شمس
است حکم کند که نور قمر مستفاد از نور شمس است اگرچه این معنی بر غیر ارباب حدس حجت نبود و
نیز حضرت خواجه ما قدس سره در اوایل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرموده بودند
شاید یاران هم این معنی را از ایشان شنوده باشند و این ابیات مثنوی مطابق حال فقیر
دانسته می خواندند ؎

عشق معشوقان نهان است و ستیر | عشق عاشق با دو صد طبل و نفیر
لیک عشق عاشقان تن زه کند | عشق معشوقان خوش و فربه کند
وز مرادان هر که واصل گشته است | او براه اجتبا رفته است

راه اجتبا مخصوص بانبیا نیست علیهم الصلوة والتسلیمات صاحب عوارف قدس سره
در بیان مجذوب سالک و سالک مجذوب بتصریح باین معنی فرموده است و راه مریدان را
راه انابت و راه مرادان را راه اجتبا گفته قال الله تعالی اللّٰهُ یَجْتَبِیْ اِلَیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَیَهْدِیْ
اِلَیْهِ مَنْ یُّنِیْبُ آری راه اجتبا بالاصالت مخصوص بانبیا است علیهم الصلوة والتسلیمات و
امتان را در رنگ سائر کمالات بتبعیت ایشان است نه آنکه اجتبا مطلقا مخصوص بانبیا است
علیهم الصلوة والتسلیمات و امتان را از ان اصلا نصیب نیست که آن غیر واقع است مخدوما
وصول فیوض هر سالک را بتوسط و حیلولت خیر البشر علیه وعلی آله الصلوة والسلام تا
زمانی است که حقیقت آن سالک که محمدی المشرب است بحقیقه محمدیه منطبق نگشته است
و بان متحد نشده و چون بکمال متابعت بلکه بمحض فضل در مقامات عروج این حقیقت را بان
حقیقت اتحادی حاصل شد توسط برخاست چه توسط و حیلولت در مغایرت است در
اتحاد متوسط و متوسط و حاجب و محجوب نبود و اتحاد که اتحاد است معامله شرکت است اما چون
سالک تابع و الحاقی و طفیلی است از قبیل شرکت خادم بود با مخدوم و آنکه گفتیم که حقیقت

اورا با حقیقت آن سرور علیه و علی آله الصلوة والسلام انطباقے واتحادی پیدا می شود
بیانش آنست که حقیقت محمدی علیه و علی آله الصلوة والسلام جامع جمیع حقایق است و
آن را حقیقة الحقایق گویند و حقایق دیگران در رنگ اجزا اند مر او را یا جزئیات زیرا که اگر محمدی
المشرب است حقیقت سالک در رنگ جزی است مر آن کلی را و محمول است بر وی و حقیقت
غیر محمدی المشرب در رنگ جزاست مر آن کل را و غیر محمول است بروی و این حقیقت
محمدی المشرب اگر اتحادے در عروج پیدا شود با حقیقت پیغمبری خواهد بود که این بر قدم
اوست و محمول بر آن حقیقت خواهد شد و شرکتے در کمالات مناسبت او را پیدا خواهد کرد
لیکن از قسم شرکت خادم بود با مخدوم چنانچه گزشت و چون این جزی را بعلاقه کمال متابعت
بلکه بمحض فضل محبت خاص بکلی خود پیدا مے شود و شوق وصول آن دامنگیر او میگردد
و آن قید یکه کلی را به جزئی آورده بود بفضل خداوندی جل شانه رو بزوال می آرد و بتدریج
بعد از زوال این جزئی را با آن کلی انطباقے والحاقے حاصل می شود و آنکه گفتیم محبت خاص
پیدا می شود در رنگ آنکه بمحض فضل این فقیر را پیدا شده و در غلبات آن محبت می گفت که محبت
من بحضرت حق سبحانه ازان جهت است که او تعالی رب محمد است صلی الله تعالی علیه و آله
وسلم و میان شیخ تاج و یاران دیگر ازین مقوله تعجب میکردند انگارم که از خاطر شما هم نرفته باشد
و تا این قسم محبت پیدا نه شود الحاق و اتحاد چگونه متصور بود ذٰلِكَ فَضْلُ اللّٰهِ يُؤْتِيْهِ مَنْ يَّشَآءُ
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيْمِ و حقیقت توسط و عدم توسط را بیان می نماید نیک استماع فرمایند طریق
جذبه را چونکه کشش از جانب مطلوب است و عنایت الٰهی جل شانه متکفل حال طالب است ناچار
قبول وساطت نمی کند و در طریق سلوک چونکه انابت سلسله طالب است از وجود وسائط چاره نبود
و در نفس جذبه هر چند وسائط در کار نیست اما تمامی جذبه منوط بسلوک است که اگر سلوک که
عبارت از اتیان شریعت است از توبه و زهد و غیرها با جذبه منضم گردد جذبه ناتمام و ابتر
است بسیارے از هنود و ملاحده را دیده ایم که جذب دارند اما چونکه بمتابعت صاحب

شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی نگشتہ اند خراب وابتر اند وغیر از صورت جذب نصیبے ندارند سوال حصول جذب بنحوی از محبوبیت می طلبد پس کفار راکہ اعداء اللہ اند نصیبے از جذب چگونہ تجویز نمودہ اید جواب تواند بود کہ بعضے از کفار بنحوی از معنی محبوبیت داشتہ باشند کہ باعث حصول جذب شان شدہ باشد وچون آنرا بمتابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام متحلی نساختند خاسر ومخذول ماندند وآن جذبہ غیر از حجت برایشان درست نکردہ کہ اعلام استعداد شان نمودہ کہ بجہل وعناد آنرا از قوہ بفعل نیاوردہ اند وما ظلمہم اللہ ولکن کانوا انفسہم یظلمون ودر طریق جذبہ اگر بتوسط متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام کہ عبارت از سلوک است وصول بمطلوب میسر شود بیواسطہ وبے حیلولت امری خواہد بود گفتہ اند لو ولیتم بدلو لوقعتم علی اللہ یعنی اگر کشیدہ شوید بحضرت حق سبحانہ ورسانیدہ شوید بالبطن لبطون ہر آئینہ درمیان شما ودرمیان حق جل وعلا حیلولت وحجاب امرے نخواہد بود وشاید کہ بخاطر شریف شما ہم ماندہ باشد کہ حضرت خواجہ ما قدس سرہ می فرمودند کہ وصول از راہ معیت کہ حق را جل سلطانہ باندہ است اگر میسر شود ناچار بے توسط امرے خواہد بود کہ مناسب معیت است واگر واسطہ است در سلسلہ تربیت است کہ عبارت از سلوک است وراہ معیت یکی از طرق جذبہ است وحدیث المرء مع من احب علی صاحبہ الصلوۃ والسلام نیز تائید این معنی می فرماید زیراکہ مرد را با محبوب خود چون معیت بہ ثبوت پیوست واسطہ مرتفع گشت استماع فرمایند ہر ظل را با اصل خود شاہراہ است ہیچ چیز درمیان شان حائل نیست اگر بعنایت خداوندی جل شانہ ظلے را با اصل خود میلے پیدا شود وکششے باو ہویدا گردد بدولت متابعت صاحب شریعت علیہ وعلی آلہ الصلوۃ والسلام آن ظل را با آن اصل وصولے والحاقے حاصل آید ہر آئینہ بے حیلولت امرے خواہد بود وچون آن اصل اسمی است از اسماے الٰہی جل شانہ ناچار درمیان اسم ومسماے او حائلے نخواہد بود ووصول ظل ازین راہ باصل کہ مسماے آن اسم است بے

توسط امرے خواهد بود و ایضا هرکه واصل حضرت ذات است تعالی بوصول بےچونی توسط و
حیلولت امرے درحق او مفقود است هرگاه درصورت وصول بحضرت ذات سبحانه حیلولت
وحجابیت صفات واجبی جل سلطانه مرتفع گردد حیلولت وحجابیت غیر صفات چه گنجایش دارد
سوال صفات واجبی را جل شانه هرگاه انفکاکے از حضرت ذات او تعالی جائز نباشد ارتفاع
حیلولت صفات ازمیان واصل وموصول البته بچه معنی بود جواب سالک را چون وصول
وتحقق باصل خود که اسمی است از اسمای الهی جل شانه وآن سالک ظل اوست حاصل گردد
هرآئینه درمیان حضرت ذات تعالی هیچ توسطے وحیلولتے نخواهد بود چنانچه درمیان اسم
ومسمای او حیلولت امری کائن نیست پس نه ارتفاع لازم آمد ونه انفکاک مثل این تحقیق
گذشته است درمیان اتحاد حقیقت سالک وحقیقت محمدی علیه وعلی آله الصلوة والسلام
ونیز شمهٔ ازین بیان درمیان وصول ظل باصل هم گذشته است بیچاره ساده لوحے ازین عدم
توسط که درطریق جذبه وغیرها گفته شده است استغنای از تبعیت خیر البشر علیه وعلی
آله الصلوة والسلام گمان نبرد که آن کفر والحاد وزندقه است وانکار است از شریعت حقه
او علیه وعلی آله الصلوة والسلام بالا گذشته است که جذبه بی توسط سلوک که عبارت از
اتیان شریعت است علی صاحبها الصلوة والتحیه ابتر وناتمام است وقت است که بصورت نعمت
برآمده وصحبت را بر صاحب جذبه ناتمام تمام کرده باجمله کشف صحیح والهام صریح نیز بیقین پیوسته
است هیچ دقیقه از دقایق این راه وهیچ معرفتے از معارف این قوم بے واسطه او و
بے توسط متابعت او علیه وعلی آله الصلوة والسلام میسر نیست ومنتهی را در رنگ مبتدی و
متوسط فیوض وبرکات این راه بے تبعیت او بے طفیل او حاصل نه

	توان رفت جز در پے مصطفی	محال است سعدی که راه صفا	

افلاطون از بے خردی صفائے که درنفس خود از ریاضت ومجاهدات یافت خود را از
بعثت انبیا علیهم الصلوة والتسلیمات مستغنی دانست وگفت نحن قوم مهدیون لا حاجة بنا الی

مزیّتهٔ پنهاں دانست که این صفا که بریاضات بے توسط متابعت انبیا حاصل شده است علیهم الصلوة والتسلیمات حکم آن دارد که مس سیاه را زر اندود سازند یا زهر را به شکر غلاف کنند متابعت انبیاء است علیهم الصلوة والتسلیمات که حقیقت مس را منقلب گردانیده زر خالص سازد و نفس را از امارگی به اطمینان آرد حکیم مطلق جل وعلا بعثت انبیاء و وضع شرائع اینها را علیهم الصلوة والتسلیمات از برای تعجیز و تخریب اماره مقرر ساخته است و خرابی او را بلکه اصلاح او را در غیر متابعت این بزرگواران نداشته علیهم الصلوة والتسلیمات اگر هزاران ریاضات و مجاهدات بے متابعت این بزرگواران علیهم الصلوة والتسلیمات کرده شود سر موے از امارگی او کم نگردد بلکه از دیاد سرکشی او نماید مصرعه

هرچه گیرد علتے علت شود

ازالهٔ مرض ذاتے او منوط بشرائع انبیا است علیهم الصلوة والتحیات و بدونها خرط القتاد باید دانست که جذبه را هرچند از سلوک چاره نیست مقدم باشد جذبه بر سلوک یا موخر اما فضل مر تقدیم جذبه راست که سلوک خادم اوست و در تاخیر جذبه سلوک مخدوم اوست که بدولت سلوک او را جذب میسر شده است و در تقدیم جذبه نه این چنین است که او بالذات مطلوب و مدعو است لهذا این مراد آمد و آن مرید و راس مرادان و رئیس محبوبان محمد رسول الله صلے الله تعالے علیه وعلے اله وسلم که مقصود ذاتی و مدعو اولے ازین دعوت اوست علیه وعلے اله الصلوة والسلام و دیگران را طفیلی او طلبیده اند مرادان باشند یا مریدان لَوْلَاهُ لَمَا خَلَقَ اللّٰهُ الْخَلْقَ وَلَمَا اَظْهَرَ الرُّبُوْبِيَّةَ كَمَا وَرَدَ چون دیگران همه طفیلی او باشند و او مقصود اصلی ازین دعوت بود علیه وعلی اله الصلوة والسلام ناچار همه محتاج او باشند و بتوسط او فیوض و برکات اخذ نمایند علیه وعلی اله الصلوة والسلام و باین معنی اگر همه را آل او گویند گنجایش دارد علیه وعلی اله الصلوة والسلام که همه پس رو او بند و بے توسط او کمال اخذ نمانند چه هرگاه وجود شان بے توسط وجود او صورت نه بندد کمالات دیگر خود که تابع وجود

لے آنحضرت صلی الله علیه وسلم منظور نظر باری تعالی شده بود الله تعالے خلق را پیدائی کرده برای ربوبیت خود ظاهر ساخته کرده ۱۲

اندبے توسط او چہ صورت دارند علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام بلے محبوب رب العالمین
چنین باید استماع فرماید مکشوف گشتہ است کہ محبوبیت او علیہ وعلی آلہ الصلوٰۃ والسلام
بآن محبت واجبی جل شانہ کائن است کہ بذات بحت او تعالی بے ملاحظہ شیون و اعتبارات
تعلق گرفتہ است وحضرت ذات تعالی بآن محبت محبوب گشتہ بخلاف محبوبیت دیگران کہ
بآن محبت کاین است کہ تعلق بشیون و اعتبارات دارد متلبس باسماء و صفات است یا
بظلال اسماء صفات علی تفاوت الدرجات

۵۸	فَاِنَّ فَضْلَ رَسُوْلِ اللّٰہِ لَیْسَ لَہٗ		حَدٌّ فَیُعْرِبَ عَنْہُ نَاطِقٌ بِفَمٖ

علیہ وعلی جمیع اخوانہ من الانبیاء والمرسلین والملائکۃ المقربین الصلوٰۃ والتسلیمات والتحیات
والبرکات تحقیق این مقام آن است کہ توسط آن سرور کائنات علیہ وعلی الہ الصلوٰۃ والسلام
بدو معنی تواند بود یکے او صلی اللہ تعالی علیہ والہ وسلم حائل وحاجب بود درمیان سالک
درمیان مطلوب ومعنی دوم آنست کہ سالک بطفیل او بتوسط تبعیت ومتابعت او علیہ و
علی الہ الصلوٰۃ والسلام بمطلوب واصل گردد در طریق سلوک پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط
بہر دو معنی کائن است بلکہ می انگارم کہ طریق از شیوخ ہر کہ درمیان آمدہ است متوسط و
حاجب شہود سالک است واے اگر در اواخر جذبہ تدارک آن نہ نماید و معاملہ از پردہ بے
پردگی نکشد زیرا کہ در طریق جذبہ بعد از رسیدن بحقیقت الحقائق توسط بمعنی ثانی است
کہ طفیل و تبعیت است نہ حیلولت وحجاب کہ پردہ شہود و مشاہدہ ومانند آنہا بود گفتہ
نشود کہ این عدم توسط اگرچہ بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتمیت علیہ وعلی آلہ
الصلوٰۃ والسلام والتحیہ لازم می آید گوییم کہ این عدم توسط مستلزم کمال انجناب است علی
صاحبہا الصلوٰۃ والسلام نہ مستلزم قصور در وجود توسط است زیرا کہ کمال متبوع آنست
کہ تابع او بطفیل و تبعیت او بہ جمیع درجات کمال برسد وہیچ دقیقہ فرو نگزارد واین معنی در
عدم توسط کائن است نہ در وجود توسط کہ آنجا شہود بے پردہ است کہ اقصاے

۵۸ بخشش رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را حدے نیست کہ گوئندہ بیان نمود بسرا ید ۱۲

درجات کمال است واینجا در پرده پس کمال در عدم توسط بود وقصور در توسط از شوکت و عظمت مخدوم است که خادم او درهیچ مقامے از وے تخلف نکند بتبعیت او شریک دولت همگنان او گردد واز اینجاست که آن سرور فرموده است علیه وعلی آله الصلوٰة والسلام عُلَمَاءُ اُمَّتِیْ کَاَنْبِیَاءِ بَنِیْ اِسْرَائِیْلَ علیه وعلیهم الصلوٰة والتسلیمات رویت اخروی بے توسط وبے حیلولت امرے خواهد بود در حدیث صحیح آمده است علی صاحبه الصلوٰة والسلام که بنده چون به نماز داخل می شود حجابیکه درمیان بنده وخدا است مرتفع می گردد ولهذا صلوٰة معراج مومن آمد وحظ وافر ازان نصیب منتهی واصل گشت چه رفع حجاب مخصوص بواصل منتهی است پس ارتفاع توسط وحیلولت ثابت گشت این معرفت از خواص معارف لدنیه این فقیر است که بمحض فضل وکرم آنرا عطا فرموده اند وتحقیقت آن متحقق ساخته ؎

من آنخاکم که ابر نوبهاری	کند از لطف بر من قطره باری

خوش گفت ؎

اگر پادشه بر در پیرزن	بیاید تو ای خواجه سبلت مکن

مشایخ طریقت قدس الله اسرارهم در توسط وعدم توسط آن سرور اختلافها دارند علیه و علی آله الصلوٰة والتسلیمات جمعے بتوسط رفته اند وگروهے بعدم توسط وهیچ کدام شان تحقیق توسط وعدم توسط نه نموده است واز کمال وقصور شان سخن نگفته ارباب ظواهر نزدیک است که عدم توسط راکه کمال ایمان است کفر دانند وقایل آنرا نادانسته تضلیل کنند وتوسط را از کمال ایمان تصور نمایند وقایل آن را از کمل تابعان شمرند وحال آنکه عدم توسط مبنی از کمال متابعت است وتوسط مشعر از قصور متابعت کما مر کل ذلک منهم بعدم الادراک عن حقیقة الحال قال الله تعالی بَلْ کَذَّبُوْا بِمَا لَمْ یُحِیْطُوْا بِعِلْمِهٖ وَلَمَّا یَاْتِهِمْ تَاْوِیْلُهٗ کَذٰلِکَ کَذَّبَ الَّذِیْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ ه

بدو ما اویسی گفتن انکارے از پیر ظاهر نیست زیراکه اویسی کسے است که روحانیان را در

تربیت او مدخلے باشد حضرت خواجه احرار را قدس سره با وجود پیر ظاهر چونکه امدادے از روحانیت
حضرت خواجه نقشبند قدس سره یافته بودند اویسی می گفتند و همچنین حضرت خواجه نقشبند با وجود
پیر ظاهر چون مددها از روحانیت حضرت خواجه عبد الخالق قدس سرہا یافته بودند اویسی بودند
علی الخصوص شخصے که با وجود اویسیت اقرار به پیر ظاهر دارد و بزور انکار بر پیر مراد بستن
عجب الضاف است مخدوما مراد از ترکیب لفظ عبد الباقی معنی اضافی است نه معنی علمی
هر چند بابلغ وجوه اشعاری بمعنی علمی هم دارد یعنے پیر من هر چند بنده باقی است اما متکفل
تربیت من الله باقی است اینجا کدام تحریف است و چه سوء ادب الله تعالی الضافی بدهد مخدوما
قصورے که در معنی سبحانی که از بسطامی قدس سره در غلبات سکر صادر شده است گفته
باشد لازم نمی آید از انکه آن قصور در قائل آن مستقر و مستمر باشد تا دیگرے از وی افضل بود چه
بسا معارف است که در وقتے بمقتضای حال آنوقت صادر شده است و در وقت دیگر بعنایت
خداوندی جل شانه چونکه قصور آن معرفت را دریافته است ازان درگذشته و بمقام فوق
رسیده در مکتوب شریف اندراج یافته بود که ارباب سکر اگر این قسم سخنان شطح آمیز نویسند
گنجایش دارد اما از ارباب صحو اظهار این سخنان بسیار مستبعد است مخدوما هر که این سخنان نوشته
است منشای آن سکر است و بی مخرج سکر درین باب دست بقلم نه برده غایت ما فی الباب
در سکر مراتب کثیره است هر چند سکر بیشتر شطح غالب تر سکر بسطامی یافته که بے تحاشی قول
لِوَائِیْ اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ ازان بوجود آید پس هر که صحو دارد گمان نکنند که سکر همراه او
نیست که آن عین قصور است صحو خالص نصیب عوام است هر که صحو را ترجیح داده است مرادش غلبه
صحو است نه صحو صرف و همچنین هر که سکر را ترجیح می دهد مرادش غلبه سکر است نه سکر خالص که آن
آفت است جنید قدس سره که رئیس ارباب صحو است و صحو را بر سکر ترجیح می دهد چندان عبارت
سکر آمیز دارد که چه تعداد آن نماید فرموده هُوَ الْعَارِفُ وَالْمَعْرُوْفُ و گفته وَلَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ اِنَائِهٖ
و فرموده اَلْمُحْدَثُ اِذَا قُوْرِنَ بِالْقَدِیْمِ لَمْ یَبْقَ لَهٗ اَثَرٌ و صاحب عوارف که از

کمل ارباب صحو است ودرکتابہا وچندان معارف سکریہ است کہ چہ شرح آن دہد واین فقیر در ورقے بعضے معارف سکریہ اورا قدس سرہ جمع کردہ است از بقایاے سکراست کہ تجویز افشاد اسرار نمودہ می آید واز سکراست کہ مباہات وافتخار کردہ میشود واز سکراست کہ ضربت خود بیر دیگری اظہار کردہ می آید اگر صحو خالص باشد افشای اسرار انجا کفر بود وخودرا از دیگرے بہتر دانستن شرک باشد بقیہ سکر در صحو در رنگ نمک است کہ مصلح طعام است اگر نمک نہ باشد طعام معطل وبیکار بود ؎

اگر عشق نبودے وغم عشق نبودے ‖ چندین سخن نغز کہ گفتی وشنودی

صاحب عوارف قدس سرہ کہ قول قَدَمِی هٰذِهٖ عَلٰی رَقَبَةِ کُلِّ وَلِیٍّ راکہ از حضرت شیخ عبد القادر قدس سرہ صادر شدہ است بر ہیئت سکر محمول داشتہ است مرادش قصور این قول نیست کما توہم کہ آن عین محمدت اوست بلکہ بیان واقع نمودہ است یعنی صدور این قسم سخن کہ مبنی از مباہات وافتخار است بے بقیہ سکر کائن نیست کہ در صحو خالص بہ امثال این سخنان تکلم نمودن دشوار است این فقیر کہ این ہمہ دفاتر در بیان علوم واسرار این طائفہ علیہ نوشتہ است ظاہر بخاطر شریف شما قرار یافتہ است کہ از روی صحو خالص نوشتہ است بے مزج سکر حاشا کہ آن حرام ومنکر است وگزاف وسخن باقی است سخن بافان کہ بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم سخنان نیافتند ودل ہاے مردم را از جا نہ بردند ؎

فریاد حافظ این ہمہ آخر بہرزہ نیست ‖ ہم قصۂ غریب وحدیث عجیب ہست

مخدوما این قسم سخنان کہ مبنی از افشاے اسرار باشد واز ظاہر مصروف در ہر وقتے از مشایخ طریقت قدس اللہ تعالے اسرارہم بظہور آمدہ است وعادت مستمرہ این بزرگواران گشتہ امری نیست کہ این فقیر آن را ابتدا کردہ باشد واختراع نمودہ لَیْسَ هٰذَا اَوَّلُ قَارُوْرَةٍ کُسِرَتْ فِی الْاِسْلَامِ پس این ہمہ شور وغوغا چیست اگر لفظے صادر شدہ است کہ ظاہرش مطابقت بعلوم شرعیہ ندارد آن را بہ اندک توجہ از ظاہر صرف نمودہ مطابق باید ساخت ومسلمانی را متہم نباید کرد اشاعت فاحشہ وتفضیح فاسق ہرگاہ در شریعت حرام ومنکر باشد تفضیح

مسلمانی به مجرد اشتباه چه مناسب بود و شهر بشهر آن منادی کردن کدام تدین باشد طریق
مسلمانی و مهربانی آنست که کلمه که ظاهرش مخالف علوم شرعیه است اگر از شخصے صادر شود باید
دید که قائل آن کیست اگر ملحد و زندیق بود ردان باید کرد و در راه اصلاح آن نباید کوشید و
اگر قائل آن کلمه از مسلمانان بود و ایمانے بخدا و رسول داشته باشد در اصلاح سخن او باید
کوشید و محمل صحیح از برای آن پیدا باید نمود یا از ان قائل حل آن باید طلبید و اگر در حل آن
عاجز آید نصیحتش باید کرد امر معروف و نهی منکر برفق اولی است که باجابت نزدیک است و
اگر مقصود اجابت نباشد و تفضیح مطلوب بود امر دیگر است الله تعالی توفیق دهاد عجب ترانکه
از مکتوب شریف مفهوم می شود که بعد از استماع کتابت فقیر از ان عزیز اشتباهی و انحرافے
در ملازمان شما نیز طاری شده بود ما تا که انعکاسے باشد بایستی که مظان اشتباه را ایشان خود
حل می کردند و برین فقیر نمی انداختند و تسکین فتنه می فرمودند از یاران دیگر چه گله نماید که
بعضے از ایشان باوجود قدرت دفع اشتباه خود را معاف داشته و سکوت ورزیدند ع

ما ز یاران چشم یاری داشتیم

قال نوشته اند که سیر مرادی و مریدی امری است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد
پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و هیچ کس چه سخن کند که راه سخن بربسته
لاکن هر چیز را حجت و برهان باید هیچ چیز بے حجت و برهان معقول و مقبول نمی افتد مرادان و
محبوبان خود در اصطلاح قوم همان کسانند که نخست ایشان را جذب می نمایند و بدرگاه می کشند
بعد از ان توفیق سیر و سلوک داده وصل می سازند که معنی مجذوب سالک است و مریدان
آنانکه ایشان را بعد از سلوک می کشند و ایشان را سالک مجذوب می گویند آیا این هم پیدا شد
که صاحب سیر مرادی بجای میرسد که در ارادت او بحق و قرب و وصول وے بجناب قدس وے
تعالے وساطت حضرت سید المرسلین و سلطان المحبوبین صلے الله علیه وسلم سقوط می پذیرد و
بر مے افتد و در جمیع کمالات برابر سید المرسلین می باشد و به دعوے شرکت و همسری و برابری

می گشند و جامع کمالات ابراهیمی و محمدی می گردد و صاحب این سیر هم پیره محمد رسول الله صلعم
می گردد می گوید که هم چنانکه آن حضرت مرید خدا است بیواسطه من هم مرید خدا ام بیواسطه
اقول برین قول خدشه یاد دارد می شود خدشه اول مرتبه مریدان و مرادان اگر باحسان
نظر دیده شود ازان واضح خواهد شد که تا آنکه مرتبه سلوک و جذب اطے کرده باین مقامات نرسد
مرید و مراد و مقامات ایشان را نتوان شناخت ؎

بستر قصه بلقیس و قصه هدهد		کسے رسد که شناسائے منطق الطیرات

مَنْ لَمْ يَذُقْ لَمْ يَدْرِ ع لذت می نشناسی بخدا تا نچشی ؂ در عوارف المعارف
تعریف مریدین مذکور است وَالسَّالِكُ الَّذِى تُدُرِّكُهُ الْجَذْبَةُ هُوَ الَّذِى
كَانَتْ بِدَايَتُهُ الْمُجَاهَدَةَ وَالْمُكَابَدَةُ وَالْمُعَامَلَةُ بِالْاِخْلَاصِ وَالْوَفَاءِ بِالشُّرُوطِ
ثُمَّ اُخْرِجَ مِنْ وَهَجِ الْمُكَابَدَةِ اِلَى رَوْحِ الْحَالِ فوجد العسل بعد العلقم
وَتَرَوَّحَ بِنَسَمَاتِ الْفَضْلِ وَبَرَزَ مِنْ مَضِيقِ الْمُكَابَدَةِ اِلَى مُتَّسَعِ
المساهلة وانس بنفحات القرب وفتح له باب من المشاهدة فوجد دواء
وفاض وعاءه وصدرت منه كلماتُ الحكمة ومالت اليه القلوب
وتوالى عليه فتوحُ الغيب وصار ظاهره مسدّدا وباطنه مشاهدًا
وصلح للجلوة وصار له في جلوته خلوة فيغلب ولا يغلب ويفترس ولا
يفترس يوهل مثل هذا للمشيخة لانه اخذ في طريق المحبين ودر تعريف
مرادین مسطور است المجذوبُ المتدارك بالسلوك ببادية الحق بالكشوف
وانوار اليقين ويرفع عن قلبه الحجب ويستنير بانوار المشاهدة وينشرح
وينفسح قلبه و يتجافى عن دار الغرور وينيب الى دار الخلود ويرتوي
عن بحر الحال ويتخلص من الاغلال والاعلال ويقول معلنا لا اعبد ربا لم اره
ثم يفيض من باطنه على ظاهره ويجري عليه صور المجاهدة والمعاملة من غير مكابدة

۵ کیا چیزی است [illegible] ۱۲ [illegible] ۱۲ [illegible] ۱۲ [illegible]

آن روز که آتش محبت افروخت | عاشق روش سوز ز معشوق آموخت
از جانب دوست سر زد این سوز و گداز | تا در نگرفت شمع پروانه نه سوخت

پس چنانکه مرید و مراد را سالکان راه دریافته‌اند همچنان سیر مرادی و مریدی امر نسبت که بوجدان
صاحب آن سیر تعلق دارد پس حجت و برهان برای اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد و درین امر راه
سخن بربسته نیست اگرچه راه مراد صعب است وصول این راه بجز محنت محال است فاما اگر ذوق
دارند چرا محنت نکشند و مقامات سلوک طے نکنند و بمرتبه مریدی فایز نشوند تا این مقام را بچشم
بصیرت بنگرند [۱] خدشه دوم برای هر چیز ضرورت حجت و برهان در محل نظر است در مرئیات
و مذوقات که طفل شیرخوار هم از آن واقف باشد راه استدلال بربسته‌اند بر اعمی تبیین انوار شمس
بهیچ حجت و دلیل نشاید و کسیکه مدت العمر شکر و نمک را نه چشیده شکل اول بدیهی الانتاج گرهے
از آن نه کشاید [۲] خدشه سیوم تعریف مراد و مرید که برنگاشته شد در آن قصور است و
الامر ما بیّنّاه خدشه چهارم در تعریف مجذوب سالک لفظ نخست تحریر فرموده شد و در میان
لفظ نخست و بواسطه درین مقام فرقے نمی نماید پس این یادم شبهاے باشد که جابجا حضرت
معترض بر لفظ بواسطه مرة بعد اولی و کرة بعد اخرے وارد نموده ۵

وقت مردن دامن قاتل بدست آمد مرا | آخر عمر آرزوے دل بدست آمد مرا

اگر حضرت معترض معنی لفظ نخست را ذهن خود منقش می فرمود بار بار این اعتراض را اعاده

[۱] حضرت معترض در اخبار الاخیار در ذکر حضرت شیخ عبد الوهاب متقی قادری شاذلی که استاد معترض بود می نویسند عرض کرده شد که فنای وحدت چه باشد فرمودند که آن لذتی است به چشیدن تعلق دارد مطلوب حقیقی جمیع — عالمیان این است ادراک همان لذت است و هر کس که در عمر خود یکبار آن لذت چشید دیگر تا زنده است ذوق آن باقی است انتهی پس چرا معترض کلام استاد خود را فراموش کند و چرا بر آن حجت و برهان نه طلبید و چرا نه گوید که هیچ چیز بے حجت و برهان معقول و مقبول نمی افتد سیر مرادی و مریدی همان مقام فنا است فسوس است که معترض کلام استاد خود را فراموش کرده اعتراضی کرد که راجع بسوی کلام استاد او است ۱۲ منه [۲] امر آن است و سخن همان است که من بیان کردم ۱۲

نمی گردد اندرین صورت تمامی اعتراضش راجع بسوے کلامش خواهد بود

چه بے دردانه امشب درد دل با یار می گفتم | که او کم می شنید از ناز و من بسیار می گفتم

خدشهٔ پنجم حضرت معترض در تعریف مراد می فرماید بعد از ان توفیق سیر و سلوک داده واصل می سازند با آنکه اول گفته که نخست ایشان را بجود می کشد که بمعنی وصول است و الا کلام صحیح نمی شود که معنی مجذوب سالک همین است که اول وصول است بعد از ان سیر و سلوک و سخن معترض رحمه الله که بعد از ان توفیق سیر داده واصل می سازند عکس آنست درین مقام بغایت ادب گزارش میرود که هرگاه حضرت معترض را به فن تصوف چنان ممارست نباشد که تعریف مراد و مرید صحیح بنگارند پس اینجا کس چه سخن کند که راه سخن بربستند بجز آنکه گفته شود که سیر مرادی و مریدی امرے است که بوجدان صاحب آن سیر تعلق دارد پس حجت و برهان بر اثبات آن طلبیدن گنجایش ندارد ؎

اے که شور محشر از بے باکیت هنگامه است | از خدا خطت برای ما سفارش نامه است

خدشهٔ ششم هرگاه خود حضرت معترض در تعریف لفظ نخست زیب تحریر فرموده پس در سقوط وساطت کدام استحاله است اگر وساطت است پس نخست چرا تحریر ساخته فعلیه البیان

خدشهٔ هفتم آنچه تحریر فرموده بر می افتد الخ هیچ جا از کلام حضرت مجدد یافته نمی شود کما بینّا

پرسید ز من کسیکه معشوق تو کیست | گفتم که فلان کس است مقصود چو نیست
بنشست و بهای های بر من بگریست | کز دست چنین کسی چسان خواهی زیست

خدشهٔ هشتم هرگاه معترض در معنی مرید نگاشته که بعد از سلوک می کشند پس درین قول که آنحضرت مرید خدا است بی واسطه و مرید خدا ام بواسطه اجتماع تنافیین است و ذهول است از معنی مرید ؎

جا هی نمی روی که دل بدگمان ما | تا باز گشتن تو بصد جا نمی رود

قال و آنکه نوشته اند که کسے را که حق تعالے قوت قدسیه داده اگر در احوال و اوضاع صنائع آن سیر نیک ملاحظه نماید و فیوض و برکات و علوم و معارف الهی جل شانه که او بآن ممتاز است

مشاهده کنند توانند که حکم بسیر مرادی او نمایند هیچ محتاج بدلیل نشود سخن عجیبی است یعنی شما این قدر ادراک و شعور ندارید که اوضاع و اقوال و جمال و کمال ما را ملاحظه نمائید و فیوض و برکات و علوم و معارف ما را که بدان متفرد و ممتازیم مشاهده کنید و بسیر مرادی ما حکم کنید دیگر دلیل چه حاجت است **اقول** ندانم که این چه اعتراض است و بجز واصلان بارگاه مقربان درگاه را که شناسد و کسی که معنی مراد و مرید ندانسته باشد از و توقع ادراک احوال و اوضاع سیر مرادی کسی می توان شد مولانا نظام الدین خاموش علیه الرحمة فرموده اند که چون علامه سید شریف جرجانی به صحبت حضرت خواجه علاء الدین عطار عطر الله تربته رسیدند و آنحضرت ایشان را قبول فرمودند ایشان از حضرت خواجه التماس نمودند که مرا صحبت با کسی فرمایند از اصحاب خود که بواسطه صحبت وی اهلیت این مجلس حاصل کنم و مناسبتی با اهل این نسبت پیدا سازم حضرت خواجه ایشان را به صحبت ما حواله کردند و سید بعد از فراغ درس می آمدند و پیش ما می نشستند و سکوت می کردند روزی نشسته بودند و مراقبه کرده ناگاه بی خودی و بی طاقتی از ایشان ظاهر شد چنانچه عمامه از سر ایشان افتاد ما برخاستیم و عمامه بر سر ایشان نهادیم چون به حال خود آمدند سبب آن بی خودی پرسیدم گفتند عمرها بود که آرزوی آن داشتیم که یکساعت لوح مدرکه من از نقوش علمیه پاک شود و زمانی دل من از اندیشه معلومات خود خلاص یابد درین ساعت به برکت این صحبت آن معنی دست داد از غایت ذوق و لذت آن مرا بی خودی روی نمود از من بی ادبی صادر شد

نقد حیات خواهی جان کن فدای جانان | آیین است در رهٔ عشق آیین مهربانان

مستان جام شوقش بر بوی لطف جابش | بر درگه جلالش آیند جان فشانان

از چشم بد نهانند از خویشتن نهان تر | عالم شده سمن بو از بوی آن نهانان

چون تیره روزگاری زان ره نشان چه جوئی | گر ره روی نشان جو از راه بی نشانان

قال اینجا آن سخن یاد می آید که یکبارے از همین یاران یکی بخدمت ایشان نوشته بود

که عجب است که با وجود این عظمت و جلالت و مرتبت کرامات[۵] از شما ظاهر نمی شود در جواب او نوشتند کدام کرامت بالاتر ازین معارف و حقایق باشد که ما بیان می کنیم و بر ما وارد می گردد که دیگران را طاقت بیان آن نیست معجزه حضرت رسول الله نیز سخن بود که بمرتبه اعجاز رسیده بود **اقول** این کلام هیچگونه محل اعتراض نیست که همچنان از بزرگان مروی است منقول است که مولانا اصفهانی که در حدیث بے نظیر روزگار بوده بحضرت عزیزان خداے داد قدس سره بر سبیل تعرض گفته که شما دعوے قطبی میکرده اید سلطان باشاه بیگ خان می خواهد که بسر رافضی رود چند هزار زره و سلاح درکار است پیدا بکنید چون قطب هر چه خواهد می کند حضرت عزیزان فرمودند که دعوی از درویشان دور است لیکن اگر بمنصب قطبی قانع باشیم از فرعون و نمرود بدتر باشیم چه منظور این طائفه عالیه غیر از محبوب حقیقی نیست ؎

چه منصب تعلق بود ای پسر — تعلق حجابت بود سر بسر
تعلق حجاب است و بے حاصلی — چو پیوندها بگسلی واصلی

پس از مجلس حضرت عزیزان بغضب برخاسته اند و مولانا ے مذکور دامن آن حضرت ا بر سبیل معذرت گرفته ایشان التفات بوی نه کرده متوجه مزار فائض الانوار حضرت خواجه بهاء الحق والدین قدس سره شدند چون به پل علی سلیمان که در راه مزار آن حضرت است رسیده اند فاتحه بروح پرفتوح ایشان خوانده برگشته اند فرمودند که هر دانشمندے را ولی از اولیاء الله مربی است و هر ولی را نبی از انبیاء الله علیهم السلام مربی است چون مولانا اصفهانی بر ما بے ادبی کرد متوجه شدیم که از اولیا کدامی ولی مربی این مولانا باشد معلوم باشد که حضرت خواجه بزرگ قدس سره مربی وے بوده اند چون بدینجا رسیدیم روح شریف حضرت خواجه بزرگ پیشوا آمده فرمودند ما ازان مربی که بر شما بے ادبی کرده گذشتیم و ازینجا خبر یاد کرده

[۵] در رساله واردات علی مهائی رحمه الله مذکور است مبتدی راغب کرامت است منتهی طالب استقامت ظهور کرامت معجز استدراج اهل حرمان ثبوت استقامت معراج ارباب ایقان ۱۲

برگشتیم بعد از ان بیکماه نه کشیده که مولانای اصفهانی بعلت جذام مبتلا گشته بهمان علت هلاک
شده است فقط غرض از نقل این حکایت این است که از اولیاء الله اگر خواستگار کرامتے شوند
ضرور نیست که حسب تمنای شان ظاهر کرده شود اینجا آن سخن یاد مے آید که یکباری از یاران
یکے بخدمت حضرت خواجه بهاؤ الدین نقشبند رحمه الله عرض کرد که عجب است که با وجود این
عظمت و جلالت و مرتبت کرامات از شما ظاهر نمی شود در جواب او فرمودند کدام کرامت بالا
تر از این خواهد بود که با وجود چندین بار گناه بر روی زمین میتوانم رفت و زمین از بار گناه ما
غرق نمی شود تحقیق مقام آن است که خرق عادات از لوازم ولایت نیست بعضے مردان
اولیاء الله اند و مقربان درگاه و خرق عادات از ایشان ظاهر نه شد چنانچه از اکثر اصحاب رسول الله
صلے الله علیه و آله وسلم خرق عادات مروی نیست حالانکه عموماً اصحاب از دیگر اولیاء الله افضل
اند پس معلوم شد که فضیلت بعضے اولیاء بر بعضے بکثرت خوارق نیست چه فضل عبارت است
از کثرت ثواب و خوارق در حظوظ است مناط ثواب نیست مگر عبادت و قرب الهی و لهذا محدثین
کرامات صحابه در مناقب ذکر نه کرده اند بلکه کرامات را بابے علیحده آورده اند بعد ذکر معجزات
خرق عادات در جوگیان هم می باشد این چنین حضرت مجدد رحمه الله فرموده صاحب
عوارف گفته که حق تعالے بعضے مردم را خوارق می دهد و دیگران را خوارق نمی دهد و ایشان
افضل باشند از صاحب خوارق و خرق عادات کمتر است در مرتبه از ذکر قلبے بتجوید وے
و شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاری گفته که مراتب عارفان مطلق است بدریافت استعدادات
طالبان و مقامات اولیاء و فراست اهل ریاضت و گرسنگی مخصوص بدریافت صور و احوال
اشیاء که غائب از نظر اوست هر گاه که اکثر خلائق بدنیا مشغول اند و از خدا منقطع دلهای
شان بیشتر مائل است بسوی کشف احوال غائبان و این را بسیار عمده می دانند ایشان
با کشف اهل عرفان و حقیقت کار ندارند و می گویند که اگر اینها از اهل الله می بودند از احوال
غیب خبردار بایستے چون این قدر خبر ندارند پس دیگر چه خواهند دریافت این چنین منافقان

درحق سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم می گفتند این سفیهان باین خیالات فاسدہ از برکات دوستان خدا محروم اند ونمی دانند کہ حق تعالے دربارہ دوستان خود غیرت دارد کہ او شان را بغیر خود مشغول نمی کند ؎

من ندانم فاعلات و فاعلات	شعر می گویم بہ از آب حیات
قافیہ اندیشم و دلدار من	گویدم مندیش جز دیدار من

حضرت مجدد رضی اللہ عنہ از پیر خود روایت کردہ اند کہ شیخ محی الدین عربی بعضے جا نوشتہ است کہ بعضے اولیا کہ ازانہا کرامات بسیار ظاہر شدہ وقت رحلت آرزو کردہ اند کہ کاش کہ ازما این قدر کرامت ظاہر نمی شد اگر کسے گوید کہ اگر خوارق شرط ولایت نباشد چگونہ معلوم کردہ شود کہ این ولی اللہ است حضرت مجدد رضی اللہ عنہ ازین سخن دو جواب فرمودہ اند یکے آنکہ معلوم کردن ولایت ولی چہ ضرور است ولایت نسبتے ہست با خدا کسے ازان مطلع باشد یا نباشد اکثر اولیاء اللہ از ولایت خود اطلاع ندارند تا بدیگران چہ رسد بعد مرگ کثرہ آن خواہند دید احتیاج بخوارق مر انبیا راست کہ برای دعوت خلق اند ضرور است کہ بر خلق نبوت خود ظاہر کنند و باثبات رسانند اولیا دعوت می کنند بسوی شریعت پیغمبر خود معجزہ برای دعوت او کافی است علما و فقہا بظاہر شرع دعوت می کنند و اولیاء مریدان را اول بسوے بجا آوردن ظاہر شریعت دعوت می کنند پس ازانہا را ذکر تعلیم می کنند و می فرمایند کہ اوقات خود بہ یاد الہی معمور کن تا کہ ذکر الہی مستولی شود و غیر خدا در دل تو خطور نکند و درین دعوت احتیاج کرامت نیست دوم آنکہ مرید رشید ہر ساعت و ہر لحظہ کرامت شیخ در ذات خود بہ تغیر احوال خود می بیند کہ دل مردہ او را زندہ کردہ بمشاہدہ و مکاشفہ سرفراز ساختہ زندہ کردن مردہ نزد عوام عمدہ کار است و زندہ نمودن روح و قلب نزد خواص معتبر است پس کرامت در نظر مرید موجود است و برای عوام درکار نیست در تحقیقات[۱] حضرت خواجہ محمد پارسا رحمہ اللہ مذکور است شیخ ابوالقاسم گرگانی[۲] رحمۃ اللہ علیہ گفتہ است کہ بر آب رفتن و در ہوا پریدن و

[illegible] ابن تیمیہ [illegible] تحقیقات [illegible] حضرت ایشان [illegible]

[illegible] از شیخ حسن خرقانی [illegible] شیخ بایزید بسطامی [illegible] ابوسعید ابوالخیر صحبت داشتہ اند وفات ایشان سنہ ۴۵۰ ہجری گردیدہ ۱۲

واز غیب خبر دادن این ہیچ کرامت نبود کرامات آن باشد کہ کسے را بہ تمامی عمر بجز اتباع فرمان
حرام نبرد واین عتماد را نشاید وآن دیگر ممکن باشد کہ از شیطان بود کہ شیاطین را نیز از غیب
خبر است وکسانیکہ ایشان را کاہن گویند از بسیار ہا خبر دہند وخبرہای عجب بر ایشان برود
اگر بر شیر بتوانی رفتن باک مدار چون آن سگ غضب را کہ در سینہ تست در زیر پا سے زدی
ومقہور کردی بر شیر نشستی واگر از غیب خبر بتوانی داد باک مدار چون عیب وغرور نفس خویشتن
بدانستی واز آفت تلبیس وے آگاہ شدی از غیب خبر یافتی واگر بر آب بتوانی رفت ودر ہوا بتوانی
پرید باک مدار چون بیرون از حس وخیال ترا مقامے پدید آید وبران برفتی در ہوا پریدی انتہی
تفصیل این بحث در مقدمہ مذکور شد فارجع الیہا وبرخی از کرامات حضرت مجدد رحمہ اللہ نیز
مذکور شدہ مگر اصل این است ع

ما برائے استقامت آمدیم
نے پئے کشف وکرامت آمدیم

قال آمدیم بمقصود کہ در امتیاز شما بہ بیان علوم ومعارف سخن نیست لیکن غایت آنچہ ظاہر مے
گردد آن است کہ شما را عالم وفاضل وماہر ودانشور وسخندان دانیم بلکہ عارف ومکاشف ہم گوئیم
اما آن را از کجا معلوم کنیم کہ شما بسیر مرادی بمرتبہ رسیدہ اید کہ وساطت حضرت سید المرسلین و
سید کائنات صلی اللہ علیہ وسلم درمیان شما وخدای عزوجل نماندہ است تا آنکہ ہم پیرہ وپیرہای
آنحضرت شدہ اید این معنی لازم سیر مرادی نیست واحوال واوضاع وعلوم ومعارف
شما دلیل نیستند بر آن اقول ع

پس از عمرے نگاہے گر بہ سو یم کرد جا دارد
شہید زخم شمشیر تغافل اجر ہا دارد

اے برادر عدم علم مستلزم عدم نیست اگر حضرت را علم این معنی نیست کہ حضرت مجدد رحمہ اللہ
بسیر مرادی رسیدہ اند پس ازین لازم نمی آید کہ فی الواقع باین درجہ فائز نشدہ باشند
اگر کدامی بزرگ خدا رسیدہ ظاہر کند کہ از واہب العطایا اکتساب فیض وہبی می نماید کہ محض
بیواسطہ است ضرورت انکار چیست آنچہ حضرت باقی باللہ قدس سرہ اثبات حضرت می فرمودہ

حضرت شیخ خود شاهد آن است و این چنین انکار نسبت به بیشتر اولیاء الله از علماء ظاهر واقع شده درین محل احوال و اوضاع حسب دعوی خود پیش کردنی بود تا به دفع خلجان متوجه می شدم سکوت در هیچ موقع از آداب مناظره روا است ؎

رحم می آید مرا بر بلبل آن بوستان	کز نزاکت های گل فریاد نتوانست کرد

حضرت خواجه محمد پارسا رحمه الله در فصل الخطاب می فرماید طائفه مشایخ اند که بجذبات عنایت حق سبحانه سلوک راه دین و سیر بعالم یقین حاصل کرده اند و از مکاشفات الطاف خداوندی علوم لدنی یافته اند و در پرتو انوار تجلی صفات حق سبحانه بنیای حقایق و معانی و اسرار گشته اند و بر احوال و مقامات و سلوک راه حق سبحانه وقوفی تمام یافته و از حضرت عزه سبحانه ولایت مشایخ بدلالت و تربیت خلق و دعوة بحق عز و علا مامور گشته بعد از انکه عمری واعظ نفس خویش بوده اند که عظ نفسک ثم عظ للناس والا فاستحیی منی و از واعظ الله سبحانه فی قلب کل مومن قبول وعظ کرده و کمین گاه مکر و حیله نفس نگاه داشته بحکم فرمان بدعوة خلق مشغول شده اند و خلق را از خرابات دنیا و خمر شهوات و مستی غفلات بحظائر قدس و مجالس انس و مقعد صدق و شراب طهور و تجلی جمال ساقی و سقاهم ربهم میخوانند بحکم و ذکرهم بایام الله و ایشانرا از ذوق مشارب مردان می چشانند و سلسله شوق و محبت در دل ایشان می جنبانند و بحسب عقل و شناخت و ذوق و شوق هر طایفه از شریعت و طریقه و حقیقه بیان میکنند تا هر کس حظ و نصیب خویش بقدر همت خویش بر می دارند که قد علم کل اناس مشربهم و اگر مرغ جانی کز آشیانه یحبهم طیران کرده بر شبکه ارادت می افتد و بدانه یحبونه در دام بلا و عشق بند می شود آن شهباز بلند پرواز را که سخت غریب و بدیع افتاده است در گریزگاه خلوتخانه میکنند و چشم هوائی نفس او را از مرادات دو جهانی می دوزند و لطعمه ذکر پرورش میدهند تا انگاه که آن وحشت التفات بماسوای حق سبحانه از و منقطع شود و مقام انس حاصل کند و مستعد و مستحق آن شود که نشیمن دست ملک اشاید اینها خلاصه آفرینش و خلیفه حق الله سبحانه و نایب میراث

دارِ انبیا اند علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل دیدہ ہر کس بجمال وکمال ایشان نیفتند کہ در زیر قباب غیرۃ حق متواری اند ؎

مردان رہش زندہ بجانے دگرند — مرغان ہواش ز آشیانی دگرند
منگر تو بدین دیدہ بدیشان کہ ایشان — بیرون ز دو کون در جہانے دگرند

خلق از ایشان ہمین سر و ریش بینند کہ از خویش قیاس احوال ایشان بر خویش و دیگران کنند و ایشان را واعظی از واعظان یا عالمی از عالمان شمرند و ندانند لا یقاس الملایکۃ بالحدادین قال و با وجود کثرت علوم و معارف آیا متصور نیست کہ یک جا خطا واقع شود و عصمت مخصوص انبیاء است صلوٰۃ اللہ و سلامہ علیہ و خطا در کشف باتفاق ارباب کشف جایز است و ملا زمان کہ خطاہا بر شیخ بن عربی ثابت کردہ اند از ہمین عالم است کہ با وجود این حقائق و معارف کہ شیخ دارد خطا کردہ است اقول تحقیق مقام این است کہ اگر کشف و الہام مخالف حدیث احاد یا مخالف قیاسی باشد کہ جامع باشد شرائط قیاس را آنجا حدیث و قیاس را ترجیح باید داد و حکم باید کرد بخطا در کشف و این مسئلہ مجمع علیہ است درمیان سلف و خلف چرا کہ قول رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم حجتے قطعی است و احتمال کذب و نسیان در روایت ثقات ضعیف است و در کشف اولیاء خطا بیشتر واقع می شود و وقتے کہ درمیان دو کشف اختلاف واقع می شود پس ہر کدام کہ شرع موید او باشد اولے تر است بقبول و اگر شرع ازان ساکت باشد پس صاحب ہر دو کشف اگر یک شخص است پس کشف اخیر او اولے و مقبول است چرا کہ صوفی دائما در ترقی است پس صاحب کشف در زمان اخیر اقرب است بسوے خدای تعالے و اشبہ است با انبیا و اگر صاحب کشف دو کس باشند پس کشف صاحب صحو اولی است از کشف صاحب سکر چرا کہ کلام سکران بسیار احتمال غلط دارد و اگر ہر دو در صحو و سکر یکسان باشند پس کسیکہ کشف او گاہی مخالف شرع نہ شدہ باشد از کشف کسے بہتر است کہ نادرا کشف او مخالف شرع افتادہ باشد و کسے کہ نادرا مخالف شرع افتادہ باشد کشف او بہتر است از کشف کسیکہ غالبا مخالف افتادہ باشد

واگر درین ہر دو برابر اند پس ترجیح کشف کسے راست کہ منزلت او اقرب است بخدائے تعالی این ہمہ وجوہ قوت کشف اند واگر ہر دو کشف در قوت برابر باشند ترجیح بہ کثرت اصحاب کشف است اگر یک کشف بر دہ کس منکشف شود و دیگر کشف بر یک مرد منکشف شدہ کشف دہ اولی ومقبول است لیکن اگر صاحب کشف مردے اقوی باشد کشف اقوے بہتر باشد از کشف جماعت وحکم الصاحو (اے الصاحی) ہمچو حکم کشف است علوی مرتبہ کشفہای مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ در یافتنی ست کہ گاہے مخالف شرع نہ افتادہ بلکہ بیشتر را شرع موئید ست وبعضے چنان است کہ شرع ازان ساکت است و این ہمہ امور بر کسے کہ در کلام او بنظر انصاف بیند مخفی نماند واحتمال خطا مستلزم خطا نیست و نہ ازین احتمال اطلاق خطا جائز است تا آنکہ خطا ثابت نکردہ شود بدلیلے اگر از شیخ ابن عربی خطا ثابت کردہ شد ازان لازم نیاید کہ تمامی مکاشفات اولیاء اللہ خطا باشد قال وانکہ نوشتہ اند کہ حضرت خواجہ ما قدس سرہ در اوائل حال سیر این فقیر را سیر مرادی مقرر فرمودہ بودند حضرت خواجہ اثبات شان بسیار می کردند وکسان واقف اند بران بیشتر از ہمہ این فقیر اما اگر الآن در قید حیوۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان از شما راضی نمی شدند وہیچکس باین راضی نخواہد بود امیدوار یم کہ شما ہم در باطن راضی نخواہید بود واللہ اعلم عبارت در اوائل حال کسے را درین ورطہ می اندازد کہ گوید شاید در اوائل حال نشانہا ے این دریافتہ باشید بعد ازان حال متغیر شدہ باشد و اللہ یمحو الاحوال یمحو اللہ ما یشاء ویثبت مقصود شما خود آن است کہ در ابتداء حال این حکم می کردند در انتہاء خود چہ خواہد بود مسلم سیر مرادی ومقام مرادان ابتدا ء وانتہاء شما را حاصل است اما آنکہ سیر مرادی این نتیجہ حضرت رسول اللہ علیہ وسلم این معاملہ دست داد وہمچنین در برابر افتادند کہ ایشان از میان ساقط شدند و واسطہ نماندند قبیح است اقول حضرت شیخ خود این امر را تسلیم می سازند کہ حضرت خواجہ رحمہ اللہ اثبات حضرت مجدد رحمہ اللہ بسیار می کردند وبسیار کسان ازان واقف اند وحضرت شیخ بہ نسبت

۱۵ اللہ تعالی نیست کنندہ احوال است نیست می کند اللہ تعالی ہر چیزی را کہ میخواہد وقرار می دہد ہر چیزی را کہ میخواہد ۱۲

دیگران زیادہ تر اطلاع دارند ؎

وَالفَضلُ مَا شَہِدَتْ بِہِ الاَعدَاءُ	وَاللہِ قَد شَہِدَ العَدُوُّ بِفَضلِہٖ

وظاہر است کہ ہرگاہ حضرت خواجہ رحمہ اللہ سیر حضرت مجدد رحمہ اللہ را سیر مرادی مقرر فرمودہ بودند آن اوائل حال بود و پس بآخر چہ رسد انچہ ایماشد کہ اگر آلان درقید حیوۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان راضی نمی شدند این محض خطا است حضرت خواجہ دریای معرفت بودند اگر شخصے کہ از فن تصوف بے بہرہ باشد بکلامی کلام معرفت راضی نباشد ازان لازم نمے آید کہ عارف ہم نارضامندی ظاہر فرماید البتہ این خیالش حسب مزعوم وے خواہد بود انچہ قباحت سیر مرادی ذکر کردہ شدہمان است کہ خود معترض بان قائل است وجذب مرادان را بیواسطہ می انگارد پس ہرگاہ حضرت معترض تعریف مجذوب سالک بر نگاشتہ بود خیال این معنی کردنی بود کہ ازین تعریف مرادان را سقوط واسطہ می گردد وہمان اعتراض کہ صد بار اعادہ مے نماید بر معترض عاید می شود پس اگر این کلام باعث نارضامندی حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ درحقیقت معترض رحمۃ اللہ علیہ مرتکز است پس بہ کمال ادب گذارش می کنم کہ اگر حضرت خواجہ رحمۃ اللہ علیہ الآن درقید حیوۃ صوری می بودند یقین است کہ باین سخنان از شما راضی نمی شدند وہیچکس باین راضی نخواہد بود امید واریم کہ شما ہم درباطن ازین تعریف راضی نخواہید بود **قال** باز ہمان سخنان کہ مذکور شد پیش مے آید ومکرر مے شود **اقول** فی الواقع در مکتوب شیخ از بس تکرار واقع است تا انکہ اگر تکرارات را حذف کنند بر چند ورق بیش نخواہد بود اگر چہ بمجبوری فقیر حقیر را اتفاق تحریر بعض مضامین بہ تکرار مے افتد مگر مہما امکن بر تکرارات شیخ قلم مے زند ؎

اگر بہ بندم لب بہ افغان سینہ روزن میشود	من ہم از فریاد خود آزردہ مے گردم ولیک

قال ونوشتہ اند کہ اجتبا مخصوص نسبت بانبیا علیہم السلام وہمچنین باشد کہ اگر چہ در آیات قرآنی اجتبا ہمہ جا نسبت بانبیاے واقع شدہ است قولہ تعالے وَلٰکِنَّ اللہَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِہٖ

مَن يَّشَاءُ فَاٰمِنُوا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهٖ وبعد از ذکر انبیا فرموده است اِجْتَبَاهُمْ وَهَدَاهُمْ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ودر وصف ابراہیم فرموده اِجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ وحقیقت آن است که معنی اجتبا برگزیدن است وحق تعالی برے گزینید انبیا را بے سابقہ کسب وسلوک واولیا را بہ کسب وریاضت واتباع انبیاء واینجا آن اتباع نیست که در انبیاء است واین است تفسیر قول حق سبحانہ تعالے اَللّٰهُ يَجْتَبِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاۤءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ پس وجہ مباہات نیست مگر عدم توسط چنانکہ ادعا کرده اند **اقول** این کلام از سر تا سر مخدوش است ومبنی است بر عدم اطلاع کلام صوفیہ صافیہ قدس اللہ اسرارہم خدشہ **اول** آنچہ درین مقام حضرت مجدد علیہ الرحمہ تحریر فرموده از عوارف نقل می فرماید پس حضرت معترض را رجوع بکلام عوارف لموفق بود بر ناقل تصحیح نقل است لا غیر ۔ ؎

اجتبا و انابت

طرفہ حالیست کہ عاشق شب ہجران دارد	خواب نادیدن وصد خواب پریشان دیدن

در عوارف مذکور است وَيَجْمَعُ جُمَلَ حَالِ الصُّوْفِيَّةِ شَيْئَانِ هُمَا وَصْفُ الصُّوْفِيَّةِ وَاِلَيْهِمَا الْاِشَارَةُ بِقَوْلِهٖ تَعَالٰی اَللّٰهُ يَجْتَبِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يَّشَاۤءُ وَيَهْدِيْٓ اِلَيْهِ مَنْ يُّنِيْبُ فَقَوْمٌ مِّنَ الصُّوْفِيَّةِ خُصُّوْا بِالْاِجْتِبَاءِ الصِّرْفِ وَقَوْمٌ مِّنْهُمْ خُصُّوْا بِالْهِدَايَةِ بِشَرْطِ تَقَدُّمِ الْاِنَابَةِ فَالْاِجْتِبَاءُ الْمَحْضُ غَيْرُ مُعَلَّلٍ بِكَسْبِ الْعَبْدِ هٰذَا حَالُ الْمَحْبُوْبِ الْمُرَادِ بِبَادِيَةِ الْحَقِّ بِمِنَحِهٖ وَمَوَاهِبِهٖ مِنْ غَيْرِ سَابِقَةِ كَسْبٍ مِّنْهُ يَسْبِقُ كُشُوْفُهٗ اِجْتِهَادَهٗ وَفِيْ هٰذَا اَخَذَ بِطَائِفَةٍ مِّنَ الصُّوْفِيَّةِ رُفِعَتِ الْحُجُبُ عَنْ قُلُوْبِهِمْ وَبَادَرَهُمْ سُطُوْعُ نُوْرِ الْيَقِيْنِ فَاَثَارَ نَاظِرُ الْحَالِ فِيْهِمْ شَهْوَةَ الْاِجْتِهَادِ وَالْاَعْمَالِ فَاَقْبَلُوْا عَلَى الْاَعْمَالِ بِاللَّذَّاذَةِ وَالْعَيْشِ فِيْهَا قُرَّةَ اَعْيُنِهِمْ فَسَهَلَ الْكَشْفُ عَلَيْهِمُ الْاِجْتِهَادَ قَالَ اَبُوْسَعِيْدٍ الْخَرَّازُ اَهْلُ الْخَالِصَةِ الَّذِيْنَ هُمُ الْمُرَادُوْنَ اِجْتَبَاهُمْ مَوْلَاهُمْ وَاَكْمَلَ لَهُمُ النِّعْمَةَ وَهَيَّاَ لَهُمُ الْكَرَامَةَ فَاَسْقَطَ عَنْهُمْ حَرَكَاتِ الطَّلَبِ فَصَارَتْ حَرَكَاتُهُمْ فِي الْعَمَلِ وَالْخِدْمَةِ عَلَى الْاُلْفَةِ وَالذِّكْرِ وَالتَّنَعُّمِ بِمُنَاجَاتِهٖ وَالْاِنْفِرَادِ بِقُرْبِهٖ

وقال ابو سعید الخراز المراد محمول فی حالہ معان علی حرکاتہ وسعیہ فی الجد
مکفی مصون عن الشواهد والنواظر فهذا الذی قالہ الشیخ ابو سعید هو الذی
اشتبہ حقیقتہ علی طائفۃ من الصوفیۃ ولم یقولوا بالاکثار من النوافل
وقد راوا جمعا من المشایخ قلت نوافلهم فظنوا ان ذلک حال مستمر علی
الاطلاق ولم یعلموا ان الذین ترکوا النوافل واقتصروا علی الفرائض کانت
بدایاتهم بدایات المریدین فلما وصلوا الی روح الحال وادرکوا جنی
المکشوف بعد الاجتهاد اشتغلوا بالحال فقلت منهم نوافل الاعمال فاما المرادون
فتبقی علیهم الاعمال والنوافل وفیها قرۃ اعینهم وهذا اتم واکمل من
الاول فهذا الذی اوضحناه احد طریقی الصوفیۃ فاما الطریق الاخر طریق
المریدین وهم الذین شرط لهم الانابۃ فقال اللہ تعالی ویهدی الیہ
من ینیب فطولبوا بالاجتهاد اولا قبل المکشوف قال اللہ تعالی والذین
جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا یدرجهم اللہ تعالی فی مدارج المکتسب
بانواع الریاضات والمجاهدات وسهر الدیاجر وظما الهواجر تتاجج فیهم
نیران الطلب وتحتجب دونهم لوامع الارب یتقلبون فی رمضاء الارادۃ
وینخلعون عن کل مالوف وعادۃ وهی الانابۃ التی شرطها الحق سبحانہ
وتعالی لهم وجعل الهدایۃ مقرونۃ بها وهذه الهدایۃ ایضا هدایۃ خاصۃ
لانها هدایۃ الیہ غیر الهدایۃ العامۃ التی هی الهدی الی امره ونهیہ بمقتضی
المعرفۃ الاولی وهذا حال السالک المحب المرید فکانت الانابۃ غیر الهدایۃ
العامۃ فاثمرت هدایۃ خاصۃ واهتدوا الیہ بعد ان اهتدوا الیہ بالمکابدات
فتخلصوا من مضیق العسر الی فضاء الیسر برزوا من وهج الاجتهاد الی روح
الاحوال فسبق اجتهادهم کشوفهم والمرادون سبق کشوفهم اجتهادهم

ازین تقریر ظاهر است که برخے از صوفیه به اجتبا سرفراز باشند و بعض بهدایت خاص
باشند بشرطیکه انابت مقدم باشد اما طائفهٔ اولے پس اجتبا محض این طائفه علیه منوط به محبوب
الهی باشد ایشان را باصطلاح صوفیه محبوب مراد گویند که بدون سابقه کسب حق تعالے جل شانه
بر ایشان ظاهر شود و کشف ایشان بر اجتهاد مقدم باشد چنانچه بعض از اجلهٔ صوفیه چنان
یافته شده که ولا بجذب الهی حجب از قلوب ایشان زائل شد و شعاع نور الیقین بر قلب ایشان
پرتوے انداخته تا آنکه سحاب عنایت تمامی لغمائر ایشان باریده و کرامات و بخشایش هائے
انواع و اقسام بے طلب بایشان بخشیده پس ایشان توجه باعمال و اجتهاد نمودند اعمال ایشان
علت اجتبا نبوده است بلکه اجتبا مقدم باشد بر اعمال اما طائفهٔ ثانی پس قرب ایشان بر کسب
و ریاضت و مجاهدهٔ نفس و بیداری شب و روزه و کم خوردنی منوط باشد این طائفه را سالک
محب مرید گویند مگر هدایتے که بایشان حاصل بود هدایت خاصه باشد نه عامه که هدایت که بامر المعروف و نهی عن المنکر
را گویند این انابت غیر هدایت عامه باشد به برکت این هدایت این طائفه از مضائق عسیر آمده
به فضاء یسیر طیران کنند و بحالات و مقامات فائز گردند خدشه دوم آنچه اجتبا را اولیاء الله
منحصر در کسب و ریاضت گفته شد سخن بے دلیل است که بمقابلهٔ کلام شیخ الشیوخ بجوے نه
ارزد اگر در جناب اولیاء الله را با انبیا مشارکت باشد هیچ محذورے لازم نیاید و این ما
تفسیر قول حق سبحانه تعالے یجتبی الیه من یشاء و یهدی الیه من ینیب دانستی بعید است
درین آیه یجتبی الیه من یشاء را با معان نظر دیدنی است یعنی این است حق تعالے اجتبا می
کند هر کرا مے خواهد یعنی بدون سعی او برگزیده می کند و هدایت می کند کسے را که رجوع می آرد
جذب مطلق که عبارت است از اجتبا چنانچه انبیا را مے باشد به سبب مناسبت با مبداء
فیاض اولیا را هم دست می دهد لیکن بعد حصول مناسبت تام با حق تعالے چرا که مانع از جذب
مطلق عدم مناسبت بود و آن بمناسبت متبدل باشد پس معلوم شد که صوفی چون بسیر
مریدی واصل شود و دیگر منازل طے کرده بمقام محبوبیت رسد و بمتابعت رسول خدا صلے الله

علیہ وسلم محبوب خدا گردد درین وقت اجتباء او بہ نیابت موقوف نباشد پس انسان آنچہ ترقیات
او را خواہد شد بسبب مرادی خواہد شد مرادر رومی از شیخ تاج الدین روایت کردہ کہ گفت کہ گاہ
باشد کہ حق تعالے جذب کند بندہ را بسوی خود وہیچ استادی را بروی نگزارد و از حسن
پرسیدند کہ مرشد تو کیست فرمود پیش ازین عبد السلام بن مشیش بود اکنون دہ در دریا است
وپنج در آسمان است وپنج در زمین است از شیخ پرسیدہ شد کہ مرشد تو کیست گفت پیش ازین
جماد دباس بود اکنون از دو دریا می خورم دریاے نبوت و دریاے فتوت خدشہ سیوم
وجہ مباہات صرف عدم توسط نیست بلکہ تمامی احوال سیر مرادی کہ بمقام خود مذکور است
موجب ہزاران مباہات است ذٰلِكَ فَضْلُ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَّشَاءُ قال قولکم
وصول فیوض سالک ابتوسط وحیلولت خیر البشر تازیانے است کہ حقیقت سالک حقیقت
محمدی کہ جامع جمیع حقایق است وآنرا حقیقۃ الحقایق گویند منطبق گشتہ است وبہ آن متحد
نشدہ است وچون بکمال متابعت بلکہ بہ محض فضل این حقیقت را بآن حقیقت اتحادی حاصل
گشت توسط برخاست چہ توسط حیلولت در مغایرت است انتہی اتحاد حقیقت سالک
با حقیقت محمدی کہ حقیقت الحقائق است چہ معنی دارد وچہ صورت دارد این سخن از مقام ادب
والصاف دور است وگستاخی صریح وگزاف فضیح وبا قطع نظر از حکم عقل کہ اتحاد جزئیکے شدن
آنہا ہر چند جزء وکل وجزئی وکلی باشند از محالات است لازم می آید کہ حقیقت ہر سالکے
کہ باین مرتبہ ومقام رسد حقیقۃ الحقائق گردد وذلک ظاہر البطلان پس اگر از اہل حقیقت
کسے این اطلاق کردہ باشد وحکم باتحاد نمودہ معنیش فناے آن در دو غیبت از خود در
حضور وے خواہد بود بجہت کمال متابعت وغلبہ محبت چنانکہ فنا فی الشیخ می گویند وخود
تمام عالم وپیر جملہ بنی آدم ووجہ تمام کائنات وقبلہ موجودات اوست علیہ افضل الصلوۃ
واکمل التحیات ہمچنانکہ اتحاد بذات مطلق الہی را تفسیر کردہ اند باستغراق در ہستی حق کہ انتفی
الغفرات وچون اتحاد اعتبارے وحکمی است با مغایرت حقیقی ونفس الامرے منافات نخواہد

داشت ومنافی وساطت وحیلولت نخواہد بود وخود تعین وتشخیص حقیقت سالک وجزئیت
او باقی است چنانچہ اہل فنا در توحید میگویند ؎

تو او نہ شوی ولے اگر جہد کنی	جای برسی کز تو توئی برخیزد

یعنی ان توئی و دوئی کہ پیش از فنا وگم شدن در وے بود بلکہ ہمین گم شدن و فانی گشتن
در وے قرب ووصول بحق است بوساطت وی پس این اتحاد وانطباق کہ حاصل گشتہ
است عین توسط است اگرچہ این واصل بجہت غلبۂ بیخودی وفنا دریافت این وساطت
نمی تواند کرد حقیقت محمدی را عارفان واسطہ می دانند ومی یابند در وجودات تمام اشیاء و
صفات وکمالات از جواہر واعراض کہ وصول بحق وشہود وے نیز ازان جملہ است چہ آنہا کہ
بآن حقیقت رسیدہ ودر وے فانی گشتہ وحکم اتحاد گرفتہ وچہ غیر آن بلکہ توسط نسبت لطائفہ
او ولے ودریافت ان النسب واقرب واظہر باشد واین سخن دقیق است **اقول** این کلام از سرتا
پا از عدم تتبع کلام قوم ناشی است اگر حضرت شیخ بہ کتب قوم رجوع می آورد البتہ تقریر حضرت
مجدد رحمہ اللہ بہ فہم عالیش می رسید درین مقام از حضرت معترض بسبب عدم مزاولت کتب
تصوف بیشتر خطاہا سرزدہ کہ ذکرش باعث تطویل است فاما لطور انموذج بر چند امور اکتفا
مے رود امر **اول** درین مقام اتحاد بمعنی یکے شدن جزو کل وجزئی وکلی نیست بلکہ در اصطلاح
متصوفین اَلْاِتِّحَادُ هُوَ شُهُوْدُ الْوَاحِدِ الْحَقِّ سُبْحَانَهٗ الَّذِيْ الْكُلُّ بِهٖ مَوْجُوْدٌ فَالْحَقُّ سُبْحَانَہٗ

؁ اتحاد شہود واحد حق است کہ کل بوی موجود است پس حق سبحانہ متحد مے شود باوے کل باین حیثیت کہ کل شے بوے موجود
است ومعدوم بنفسہ است نہ ازین حیثیت کہ براے او وجود خاص است کہ با ومتحد شدہ کہ این محال است وبعضے
گفتہ اند اتحاد ظہور سلطان حق است بر بندہ باین حیثیت کہ او را از تصرف باز دارد وقایم مقام او شود واین اشارہ است
بسوی حدیث صحیح کہ بطور حکایت است از اللہ تعالے من گوش او یم وچشم او یم وہر گاہ سلطان حق بر بندہ باین طور ظاہر شود کہ او را از
تصرف باز دارد وقائم مقام او گرداند ملاحظہ شود در حسن ظہور صفات وافعال از بندہ وان فی الحقیقت از خدا تعالی است کہ در بندہ
بصفات ذاتیہ خود متصرف است چنانچہ در حدیث کنت لہ سمعا وبصرا وارد است ۱۲

يَتَجَلّٰى بِهِ الْكُلُّ مِنْ حَيْثُ كَوْنِ كُلِّ شَيْءٍ مَوْجُوْدًا بِهِ مُتَّحِدٌ وُجُوْدًا بِنَفْسِهِ لَا مِنْ حَيْثُ
اَنَّ لَهٗ وُجُوْدًا خَاصًّا اِتَّحَدَ بِهٖ فَاِنَّهٗ مُحَالٌ وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْاِتِّحَادُ هُوَ ظُهُوْرُ
سُلْطَانِ الْحَقِّ عَزَّ وَعَلَا عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُهٗ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُ مَنَابَهٗ
وَهِيَ اِشَارَةٌ اِلٰى مَعْنَى الْحَدِيْثِ الصَّحِيْحِ حِكَايَةً عَنِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ كُنْتُ سَمْعَهٗ وَبَصَرَهٗ
وَاِذَا ظَهَرَ سُلْطَانُ الْحَقِّ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى الْعَبْدِ بِحَيْثُ يَعْزِلُهٗ عَنِ التَّصَرُّفِ وَيَنُوْبُهٗ
مَنَابَهٗ يُرٰى فِي الْحِسِّ ظُهُوْرُ الصِّفَاتِ وَالْاَفْعَالِ مِنَ الْعَبْدِ وَهِيَ فِي الْحَقِيْقَةِ لِمَوْلَاهُ
عَزَّ وَجَلَّ الْمُتَصَرِّفِ بِصِفَاتِهِ الذَّاتِيَّةِ فِي الْعَبْدِ عَلٰى مَا وَرَدَ فِي خَبَرِ كُنْتُ لَهٗ سَمْعًا وَّبَصَرًا
چنانچہ حضرت خواجہ پارسا علیہ الرحمہ در فصل الخطاب افادہ فرمودہ پس این چنین اتحاد را
از ادب و انصاف دور دانستن یا گستاخی وگزاف شمردن غلط فہمی است امر دوم حقیقت
محمدی در اصطلاح صوفیہ هِيَ الذَّاتُ مَعَ التَّعَيُّنِ الْاَوَّلِ فَهُوَ الْاِسْمُ الْاَعْظَمُ كَمَا فِي مُصْطَلَحَات
حضرت مجدد رحمہ اللہ در رسالہ مکاشفات غیبیہ مے فرماید باید دانست کہ قابلیت اولی
کہ معبر بحقیقت محمدی است علیہ الصلوٰۃ والسلام والتحیہ قابلیت ذات است مر اعتبار علمی را
کہ متعلق شود بر سبیل اجمال بآن ہمہ کمالات کہ در شان کلام بلکہ در قرآن مجید بتفصیل یافتہ و
این قابلیت رب محمد است علیہ الصلوٰۃ والسلام و تواند بود کہ کلام بعض صوفیہ کہ فرمودہ
اند کہ رب آن علیہ الصلوٰۃ والسلام شان العلم است راجع بہمین معنی باشد و باعتبار این
قابلیت اولا بہ افادہ نسبت او تعالیٰ متحقق گشت و ارباب متابعان کمل او کہ بر قدم
وے اند علیہ الصلوٰۃ والسلام اولا و علیہم ثانیا قابلیات اعتبار مذکور ند کہ کالاجزا اند مر این قابلیت
جامعہ را و ارباب انبیا اولے العزم وغیرہم من الانبیاء والرسل غیر از پیغمبر ما علیہ وعلیہم
الصلوٰۃ والتسلیمات قابلیت ذات است مر اتصاف جمیع صفات را علی سبیل الاجمال
و ہمین قابلیت بہ بعض اعتبارات متبعض شدہ حقایق متعددہ ایشان گشتہ علی تفاوت در
درجاتہم و جماعہ کہ بر قدم ایشان اند ازین مقدم بہرہ دارند لیکن حقایق ایشان سائر صفات اند

حدیث مشہور ۱۲

کہ در تحت ہمین قابلیت اخیرہ واقع شدہ اند واین قابلیت برزخست میان ذات وصفات
او جل شانہ و قابلیت اولی برزخ است میان ذات وشیونات ذاتیہ وسیان آن قابلیات
کہ کالاجزا اند مرآن قابلیت راو برزخ چون حکم ہمتین خود مے کرد لاجرم در قابلیت اخیرہ حکم
حجابیت پیدا شد چہ جہتہ اخیر وصفاتند کہ زاید اند برذات وموجود اند بوجود زاید برذات
کما ہو مقرر عند علمأ اہل الحق شکر اللہ تعالیٰ سعیہم والحق ہمچنین است ولا معنی للحجاب الزائد علے
الشی وقابلیت اولے چون جہتہ تحتانیہ او قابلیات اند کہ زائد نیستند برذات الا بالاعتبار
المحض پس انصباغ ان قابلیت ازان جہتہ موجب حجابیت نباشد آرے اینجا ہم حجاب علمی پیدا
شد بخلاف در صورت اولی کہ حجاب عینی وخارجی است لیکن باید دانست کہ رفع حجاب علمی
ممکن ہست بلکہ واقع است ورفع حجاب خارجی ممکن نیست فمن ہہنا وقع الترقیات
للمحبوبین والعروجات لہم من اربابہم الی رب الارباب فلا جرم یکون التجلی الذاتی
مخصوصا بہ وبمتابعیہ علیہ وعلیہم الصلوٰۃ والتحیات ویکون شہودہم بلا حجاب فتامل
ودر حجاب صفات وقابلیات ان عروج از ظلال وارباب خود ممکن نیست چہ این حجاب مرتفع
نمی شود وتا عروج ممکن باشد کما مر وبعضے از صوفیہ کہ حقیقت محمدی را علیہ الصلوٰۃ والسلام
قابلیت اتصاف ذات بجمع الصفات علی سبیل الاجمال گمان کردہ اند منشاء ان گمان نسبت
کہ اجماعہ در خانہ صفات اند وازان مقام بہرہ دارند وقابلیت آن مقام قابلیت مذکورہ
است کما مر پس بضرورت آن مقام عالی را بان سرور نسبت کردہ اند الحق فاذکرا اولا واللہ سبحانہ
اعلم وھو یہدی السبیل وہمچنین است حکم ایشان باآنکہ این قابلیت فوق شیونات است
وشیونات را در تحت او اثبات نمودہ اند ان شیونات نیستند بلکہ صفات اند کہ در تحت آن
قابلیت اند وچون نظر آن طائفہ ازان خانہ نگذشتہ است صفات را شیونات دانستہ اند و
ازین جہت زیادتی صفات را ہم منکر آمدہ بلکہ شیونات عین ذات اند وصفات زاید برذات اند
انتہی چون فرق میان شیون وصفات امرے نیست کہ بجز رجوع بعلم تصوف یا محنت مجددیت

مشایخ نقشبندیه میسر میتوان شد لهذا ذکرش خالی از فائده نیست حضرت مجدد رحمه الله در
رساله معارف لدنیه می فرماید حق سبحانه وتعالی شیون ذاتیه خود را که عین ذات اویند در
خارج در مرتبه واحدیت جدا جدا دانست و چون علم مقتضی تمیز است آن شیونات در خانه علم
تمیز پیدا کردند و هر شانی مقتضی تمیز خاص و تشخیص علاحده گشت و این شیونات متغایره در
علم ممکنات یافتند چه ممکن آنست که وجود و عدم در وی متساوی باشد و در ایشان همچنین
است زیرا که اینها برازخ اند بین الوجود والعدم بنسبت بذوات خویش رو بوجود دارند چه
شیون در خارج عین ذات اند و بنسبت به تمیز و تشخیص او بعدم دارند چه تمیز وجود بعد مم است لعدمها بتمیز الاشیاء
و این صور علمیه اصلا در خارج وجود ندارند و از خانه علم بر نیامده اند بلکه حق سبحانه و تعالی با آثار و احکام ایشان
در خارج ظاهر است پس این صور در علم ثابت اند و احکام آثار ایشان در خارج لیکن این آثار و احکام در خارج
عین ذات اند زیرا که در خارج جز احدیت مجرده نیست فَطَاقُ الظُّهُوْرِ عَلَيْنَا لِلْوُجُوْدِ وَمُطْلَقُ الظُّهُوْرِ بِحُكْمِ الْأَشْيَاءِ
و آنکه می نماید که این صور نیز در خارج چند توهمی است محض و تصوریست واهی کما یشهد له
به ذَوْقُ أَرْبَابِ الْكَشْفِ وَالْعِرْفَانِ و منشاء این توهم آنست که حق سبحانه و تعالی بقدرت
کامله خود این صور علمیه را بظاهر وجود بنسبت مجهول الکیفیت بخشید و خلق عبارت از ایجاد آن بنسبت است
آن بنسبت نمایندگی در خارج شد چنانکه صورت شخصی را بنسبتی با آئینه که محاذی اوست پیدا می شود
که سبب نمایندگی آن صور در آئینه می گردد و آئینه همچنان بر بیرنگی و صفائی خود است فهو
سُبْحَانَهُ الْآنَ كَمَا كَانَ فِي الْأَزَلِ وَلَا شَيْءَ مَعَهُ اصلا شیون در علم غیر از تمایز یکدیگر رنگ دیگر
قبول نکرده اند و آنچه در خارج سوای تمایز ایشان ظاهر است از احکام و لوازم خارجیه ایشان است
و لهذا سالک چون بعین ثابت خود میرسد و آن عین ثابته بر و منکشف می شود از اشکال
خارجیه هیچ چیز در وی نمی یابد و غیر از معنی متمیز چیزی دیگر بر وی ظاهر نمی شود و اگر ورای تمیز رنگی
دیگر پیداست ظاهر میداشت و انبساطی که می نماید بواسطه اشتمال اوست بر شیونات
متعدده و کرویه بواسطه آنست که شکل طبعی بسیط کرویست امر سیوم در معارف لدنیه

مذکور است فنا عبارت از نسیان ما دون حق است سبحانہ بواسطہ استیلاء شہود ہستی
او جل ذکرہ بیانش آنست کہ روح انسانی مع ما تضمنہ من المراتب من السر والخفی
والاخفیٰ پیش از تعلق بہ بدن بصنائع خود جل سلطانہ علمی داشت ونحوے از توجہ
بآنجناب قدس اورا متحقق بود وچون در نہاد او استعداد ترقیات نہادہ بودند وظہور آن
استعدادات منوط بود بہ تعلق بہ بدن عنصری لاجرم اولا اورا صفت تعشق ومحبت عطا
فرمودند وروے اورا ثانیا باین پیکر ہیولانی گردانیدند وارتباط حبی بروجہ کمال درانیجا پیدا
آوردند پس روح بواسطہ این تعلق حبی بسبب کمال لطافت خویش خود را درین محبوب
ظلمانی گم ساخت ووجود خود را با توابع آن وروے فانی گردانید لہذا بسیاری از عقلا خود
را غیر از جسد ہمی انکار ند وراے جسد امرے دیگر اثبات وحضرت حق سبحانہ کہ ارحم الراحمین
است از کمال رحمت خویش بالسنہ انبیاء کہ رحمت ہاے عوالمند صلوۃ اللہ تعالی وتسلیماتہ
علی جمیعہم عموما وعلے افضلہم وخاتمہم خصوصا ایشان را بہ جناب قدس خود دعوت فرمود
وازان تعلق ظلمانی منع نمود وقال اللہ سبحانہ قل اللہ ثم ذرہم ہر کسے را
سعادت ازلی درکار گشت رجوع قہقری نمود وداع صورت عالم سفلی کرد وروے بعالم علوی
آورد وساعت فساعت محبت قدیم غلبہ کرد ودوستی حادث روی بزوال آورد تا آنکہ نسبت آن
تام بنسبت این محبوب ظلمانی بیسر شد واثرے از محبت او نماند آن زمان فناء جسدی
متحقق گشت واز دو خطوہ کہ درین راہ اعتبار نمودہ اند کہ خطوتان وقد وصلت یک خطوہ
بانجام رسانید بعد ازان اگر بمحض فضل ایزدی جل سلطانہ ترقی ازان مقام واقع شود شروع
مے افتد در نسیان وجود نفس روح وتوابع وجودی او وآنا فآنا این نسیان ازدیادے
پیدا می کند تا آنکہ خود را اتمام نسیئے می گرداند وجز شہود حضرت واجب الوجود جل جلالہ ہیچ
نمے ماند این نسیان تعبیر بفناء روحی است کہ خطوہ دویمی است ازان دو خطوہ مقصود از
فرود آمدن بعالم سفلی تحصیل این قسم اخیر فناء بود وبدون این دولت میسر نمی شد الیتم الغامض

فی ذلک خیر مخفی علی کمّل اهل الله وذلک السرّ هو ان الروح لابدّ له نسیان
نفسه من شدة المحبة وکمال المودة مع الغیر والمحبة کما تکون غیبتها
فی الشهادة لایکون فی الغیب مثلها فاکتسب فی اشهاده کمال المحبة المقتضی لنسیان الروح
اولا ثم اعمل فی الغیب بفناء نفسه ثانیا وهذا سر غامض لایعرفه الا الاکابر من العرفاء بقی القلب المعبر
بالحقیقة الجامعة وهو تابع للروح فلما ارتقی من مکانه الی مکان
الروح حصل له هذا النسیان بتبعیة الروح وفناء بفنائه

واما نفس پس ترکیه او برسیدن است در مقام قلب بعد از ارتقاع قلب بمقام روح وصاحب
عوارف که شیخ الشیوخ است نسیان مذکوره را درباره نفس اثبات نمی کند وکمال طهارت اورا
جز وصول بمقام قلب نمی گوید اما این ضعیف می گوید که نسیان مذکور درباره نفس نیز متحقق
می شود لیکن بعد از ارتقاع نفس از مقام قلب بمقام روح پس نفس را هم فنا متحقق مے
شود چنانکه قلب را این نفس است که بعد از حصول اطمینان رجوع برب خود کرده است
واز مقام قلب بقلب قلب پیوسته وراضی مرضی گشته حق سبحانه وتعالے درشان او
می فرماید یَا اَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِیْ اِلٰی رَبِّکِ رَاضِیَةً مَّرْضِیَّةً تارسیدن او در مقام
ای نفس المطمئنہ رجوع کن بسوی پروردگار خود خوشنود
قلب است که شیخ الشیوخ از آن خبر داده است وانرا مطمئنه نامیده است نسیان مذکور در
حق او مفقود است بلکه اسم اطمینان نیز دران موطن او را می شاید مرکبی شده است اما
تا با طمینان نه پیوسته است مقام قلب موطن بقلب است اطمینان ضد اوست پس خروج از آن
مقام شرط اطمینان باشد فهم هرکس اینجا نرسد ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰهِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ
این بخشش خداست میدهد هرکرا میخواهد
وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیْمِ اما معامله که با قالب است سوای اعمال جوارح که شریعت مصطفویه علیه
واللہ صاحب بخشش بزرگ است
وعلی آله الصلوٰة والسلام والتحیة بآن ناطق است از دائره ولایت معروفه خارج است
واز هر دو طریق جذبه وسلوک بیرون است زیراکه ورای تصفیه قلب وتزکیه نفس است
اطلاع نداده بر علوم ومعارف این مقام مگر اقل قلیلی را از اکابر اولیاء الله وچون هیچکس درین باب

به تفصیل سخن نه رانده است و در کلام ربانی و احادیث نبوی اگرچه مذکور است اما باشارت
و رموز است این ضعیف نیز درین اوراق از آن مقوله سخن نمی[۵] راند و اقتصار بر مراتب افنیه
مرتبه ولایت معروفه می نماید اگر ورثاء الحال و مستعدان فهم این سخن دریافت باندازه دریافت
خود و فهم مستعدان درین باب خواهد راند ان شاء الله تعالی وهو سبحانه الموفق للصواب باید دانست
که لازم نیست که هر کرا فناء روحی میسر شود فناء قلبی هم میسر شود این قدر هست که قلب را میلی
بجانب روح که در رنگ پدر است مراد را پیدا می شود و اعراض از نفس که در رنگ مادر است او
حاصل می گردد و اگر این میل وی غلبه کند و تمام او را بجانب پدر بکشد و بمقام او رساند
آنزمان بصفت پدر که فناست متحقق می شود و هم چنین است حال نفس که فناء روحی و قلبی مستلزم
فناء او نیستند غایة ما فی الباب نفس را بجانب پسر که قلب است میلی و کششی پیدا می گردد و اگر
این میل غلبه کند و بمرتبه پسر باز که بمقام پدر صالح رسیده است برساند ناچار بصفت پسر که
متخلق بخلق پدر است متصف گردد و فنای حاصل کند و مراتب ثلاثه که فوق روح اند همین
حال دارند که فناء روح مستلزم فناء آنها نیست آری در وقت هبوط روح آن مراتب ثلاثه
کلا او بعضا بمرافقت روح هبوط کرده باشند و غلبهٔ محبت روح در آنها سرایت کرده باشد
بمرتبه نسیان نفس آنها رسانیده بود می شاید که در وقت رجوع قهقری فناء نسبت بایشان
کلا او بعضا راه یابد و در رنگ روح خالی گردند پوشیده نماند که رفع خواطر از قلب بالکلیه علامت

---

[۵] گروهی را اندرین معنی غلطی افتاده است و پندارند که این فنا بمعنی فقد ذات و نیست گشتن شخص است و این بقا آنکه بقاء حق به
بنده پیوندد و این هر دو محال است و اندر هندوستان مردی دیدم که مدعی بود بتفسیر و تذکیر و علم با من اندرین مناظره کرد چون
نگاه کردم وی خود فناء و بقاء را نمی شناخت و بقاء قدیم را از محدث فرق نمی دانست کردن و از جهال این طایفه بسیار
اند که فناء کلیت روا میدارند و این مکابره عیان بود که هرگز فناء اجزاء طینتی و انقطاع آن روا نباشد مر این مخطیان جهال را میگویم که
بدین فنا چه میخواهند اگر گویند فناء عین محال بود و اگر گویند فناء وصف روا داریم فناء صفتی ببقاء صفتی دیگر که حواله هر دو صفت
به بنده باشد و محال باشد که کسی بصفت غیری قایم باشد ۱۲ کشف المحجوب ۱۲

نسیان اوست هر ما دون حق سبحانه زیرا که خطره قلبی عبارت از حصول شئ است از اشیا و خطور آنست در خاطر ابتدا او ندکرا و حصول و خطور نفس علم است و چون خطره بالکل منتفی شد تا بحدے اگر بہ تکلف بیارند نیاید و اگر یادش بدهند یادش نیاید پس علم بالکلیه زایل گشت و زوال علم همان نسیان است که در فنا معتبر است انیست نهایة مقام فنا از مشایخ هیچ کس باین تفصیل درین مقام سخن نکرده است و پیش از نسیان ما دون حق سبحانه از فنا تعبیر نموده و هنوز گنجایش نیست سخن بسیار است اگر توفیق خداوندی جل سلطانه مدد فرمود ازین هم بتفصیل تر سخن خواهد کرد که این مقام محل غلط طلاب است والله سبحانه اعلم بالصواب گاه باشد که نظر سالک بر عالم ارواح افتد و آن عالم را بواسطه مناسبت بمرتبه وجوب اگرچه آن مناسبت بحسب صورت باشد حق مے انگارد و شهود آن عالم را شهود حق جل سلطانه تصور می نماید بآن محظوظ و متلذذ مے گردد و چون عالم ارواح را بعالم اجساد نحوی از تعلق حاصل است شهود آن عالم را درین عالم شهود وحدت در کثرت می ماند و حکم بإحاطه ذاتیت و معیت ذاتیت می کند و باین تخیلات راه ترقی و وصول بمطلوب حقیقی بر سالک مسدود می گردد و احسرتا اگر او را ازین مرتبه بگذرانند و از باطل بحق بعضے از مشایخ درین مقام سی سال روح را بخدائی پرستیده اند و چون ازان مقام گذرانیده اند شناعة انرا دانستند امر چهارم عبارت فقرات این است اگر پرسند که اتحاد چیست بگو استغراق در هستی حق انتهی این کلام نهایت مختصر و لطیف است مگر مراد ازان همان معنی فنا است که مذکور شد و این فنا منافی وساطت و حیلولت است ولو کان الاتحاد اعتباریا

امر پنجم آنچه قول اهل فنا مذکور شد

	جامی برسی گز تو دوئی برخیزد		تو او نه شوی و لے اگر جهد کنی	

پس هرگاه توئی و دوئی که پیش از فنا گم شدن در و سے بود زائل شده پس لامحاله این معنی منافی وساطت و حیلولت خواهد بود چه وساطت و حیلولت مقتضی دوئی است فان الواسطة لا تكون بين الذات و نفسها پس این صریح اعتراف است بقول حضرت

نقاش ہر نقشم عیان من عاشق دیرینہ ام	دیگر کسے نے درمیان من عاشق دیرینہ ام
من ہم نسیم ہم سما من با تو ہستم جملہ جا	من آفتابم ہم ضیا من عاشق دیرینہ ام

امر ششم اتحاد و انطباق را عین توسط گفتن معنی محصلی ندارد و این عینیت نہ باعتبار ذات است نہ مفہوم امر ہفتم ہرگاہ معنی حقیقت محمدی بیان کردہ شد پس ادعاے این امر کہ حقیقت محمدی را عارفان واسطہ می دانند محمول است بر عدم فہم معنی حقیقت محمدی و انتساب غلط بسوے عارفان مع انہم بریئون عن ھذا الانتساب و این معنی ظاہر است کہ حقیقت محمدی بمعنی مذکور نزد عارفان چگونہ واسطہ در وجودات تمام اشیاء و صفات و کمالات از جواہر و اعراض کہ وصول بحق و شہود وے نیز ازان جملہ است خواہد بود چہا ہا کہ بہ آن حقیقت رسیدہ و در وے فانی گشتہ و حکم اتحاد گرفتہ و چہ بخیر آن و العجب کل العجب کہ نسبت توسط بطائفہ اولے و النسب و اقرب و اظہر دانستہ شدہ و این معنی نہ تصوریدہ شد کہ ہرگاہ انتہا بآن حقیقت رسیدہ و در وے فانی گشتہ و حکم اتحاد گرفتہ پس چگونہ حقیقت متحدہ حقیقت متوسطہ خواہد بود فشتان بینہما اللھم الا ان یقال قد خفی ھذا الامر عندہ لغموضہ ودقتہ عندہ وان کان ظاہرا فی نفسہ عند الفحول

اگر ز کاوش مژگان او دلم خون شد	خوشم کہ بہر من اسباب گریہ افزون شد

امر ہشتم براے دفع خدشات حضرت معترض رحمۃ اللہ علیہ حضرت خواجہ معصوم رحمۃ اللہ

سرہ از فرزندان حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بودہ اند و ولایت محمدی المشرب داشتند در عمر شانزدہ سالگی بہ تحصیل علوم مروجہ بعلوم باطنی متوجہ شدند و در آخر عمر حضرت مجدد رحمۃ اللہ با وصف کم عمری حضرت خواجہ معصوم رحمہ اللہ تربیت مریدان خویش بالیشان تفویض فرمودند و وصیت کردند کہ ہمین کہنہ بوریای خانقاہ را تخت سلطنت دانستہ بہ قناعت بپردازند و از صحبت اغنیا و بادشاہان محترز باشند پس ہمچنان بوقوع آمد شاہ جہان بادشاہ بمصاحبت وی بسیار میل کرد لیکن میسر نشد اورنگ زیب معتقد حضرت شد و ارادت آورد و دوام صحبت می خواست میسر نشد حضرت قبول نداشتند در کشف مقامات الٰہیہ حضرت ایشان پاے بلند داشت نہ صرف

دریکتوب ہشتاد وہشتم کہ بمولانا محمد حنیف شرف صدور یافتہ مے فرماید بگوش ہوش استماع نماید قال عز من قائل وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ذات حضرت واجب الوجود جل سلطانہ وہمچنین کمالات ذاتیہ او تعالے از بندہ بہ بندہ نزدیکتر است پس سیریکہ باین مراتب متعلق شود ورائے سیر آفاقی وسیر انفسی باشد ونیز ورائے جذبہ وسلوک بود چہ سلوک سیر آفاق است وجذبہ سیر انفسی سیر آفاقی را البعد در بعد فرمودہ اند وسیر انفسی را ہرچند قرب در قرب گفتہ اند لیکن آن قرب ظلی است ازین قرب اتحاد باید گذشت تا معاملہ اقربیت روئے نماید وچنانچہ زوال علم حصولے اشیا کہ عبارت از فنار قلبی است بے تمامی سیر آفاقی ممکن نیست وبے شروع در سیر انفسی میسر نہ ہمچنین زوال علم حضورے شخص کہ بذات وصفات او متعلق است وفی الحقیقۃ فنائے نفس است بانتہائے سیر انفسی وادخول در مراتب اقربیت مربوط است ودر سیر انفسی علم حضوری عارف برجاست چہ انفس درین موطن بعنوان حقانیت پیدا است واز قیدان بہ تمام رہائے بحصول نہ پیوستہ تا وصول بمطلوب حقیقی پیدا آید چہ مطلوب بموجب کریمہ سابقہ ورائے انفس است وانچہ در انفس نمودار است از آیات واللہ است چنانچہ قرآن مجید بآن مشعر است سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ وچون علم حضوری عین عالم است ناچار بزوال آن زوال نفس عارف خواہد شد واثری از وے نخواہد ماند وزوال علم حضوری باین معنی است کہ علمی تعلق بذات عارف داشت از انجا کندہ بواجب تعالی متعلق شود وحاضر در ان موطن حق باشد سبحانہ ذات او بیانش آنست کہ ہر کمالیکہ در ممکن نمودار است ہمہ مستفاد ومستعار از مرتبہ وجوب است تعالت از وجود وحیوۃ وعلم وقدرت وامثال آن وممکن این کمالات را از خود فہمیدہ خیانت در امانت نمودہ است وچون عارفے را بمحض فضل وکرم باین دید عاریتے بنوازند عزۃ ثانیۃ تواند بود کہ بحکم إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا امانات را درست بہ اہل امانات بسپارد وچون علم حضوری او پرتوے است از حضور ذاتی مطلوب این حضور بآن حضور

گفت خدای تعالے من نزدیکترم بسوے بندہ از رگ گردن ۱۲

ای بآن اللہ تعالے

ہر آئینہ نمایم ایشان را نشانہائے خود را در آفاق و در نفسہای ایشان تا آنکہ ظاہر شود ایشان را کہ او حق است ۱۲

ہر آئینہ خدا امر میکند بشما کہ برسانید امانتہا را بہ اہل آن

فانی ملحق خواہد شد در رنگ سائر کمالات کہ باصول خود ملحق می گردد درین ہنگام عارف خود را اخا
محض خواہد یافت و بعدم صرف ملحق خواہد دید نہ ذکرے درخود احساس نماید و نہ توجہے و نہ یافتے
بود و نہ حضوری بعد از لحوق باصل اگر یافتست از خود بخود است و اگر حضوریست ہم از خود
بخود کِاَنَّ الْحَادِثَ اِذَا قُوْرِنَ بِالْقَدِیْمِ لَمْ یَبْقَ لَہٗ اَثَرٌ درین موطن کہ موطن فنائے
نفس است بروجہ کمال اطلاق کلمہ انا عارف زائل مے شود و عارف از خود بہ انا نمے تواند
تعبیر کرد زیراکہ بعد از فناء نفس کہ مورد کلمہ انا بود انا را مورد دے نماند کہ بران اطلاق یابد نہ
باین معنی کہ انا بر حق اطلاق شود و خود را حق بیند کہ خودی درمیان نماندہ است و انانیت بر
کندہ **سوال** ہرگاہ علم حضوری عین عالم باشد و آن علم بعد از کمال جہل خود کہ علم حضوری
واجب است ملحق می گردد و مقرر است کہ لحوق ہر کمال بجہل خود کائن است نہ بامرے کہ مبائن
اصل آن باشد لازم می آید کہ حقیقت ہر شخص مبداء تعین او علم بود و حال آنکہ صفات دیگر نیز
مبادی تعینات خلایق است چنانچہ بطور حضرت ایشان با قدسنا اللہ بسرہ الاقدس تکوین مبداء
تعین حضرت آدم است و کلام مبداء تعین حضرت موسیٰ و قدرت مبداء تعین حضرت عیسیٰ علی
نبینا و علیہم الصلوٰۃ و التسلیمات و جمعے کہ داخل ولایات این بزرگواران اند مبادی تعینات
شان جزئیات این صفات اند و جزئیات جزئیات این صفات علی تفاوت الدرجات **جواب**
حقیقت محمدی علے مصدرہا الصلوٰۃ و السلام و التحیہ چنانچہ مقرر این طائفہ است اجمال
حضرت علم است و حقایق سائر خلایق تفصیل این اجمال است پس نظر باین معنی توان گفت کہ
حقایق جمیع خلایق علم است چہ ہمہ خلایق ظہور و تفصیل آن حضرت است علیہ و علی آلہ الصلوٰۃ
و السلام غایۃ ما فی الباب آن حقیقت جملی را در مرتبہ تفصیل حصص لا تحصی است باندازہ کمالات
مفصلہ علم کہ در حضرت اجمال اندراج و اندماج داشتند پس حقیقت ہر شخصے از اشخاص سوای آن
سرور علیہ و علے آلہ الصلوٰۃ و السلام حصہ بود از حصص علم کہ تعلق علم در مرتبہ تفصیل بہ کمالے
از کمالات مندرجہ اجمال حاصل گشتہ است مثلاً مبداء تعین حضرت ابو البشر علی نبینا علیہ الصلوٰۃ و السلام

حصه است از علم که از تعلق آن بصفت تکوین که در اجمال مندمج بود بحصول پیوسته است علی
هذا القیاس سائر الحقایق لیکن چون تمیز میان حصص و حقایق بآن کمالات است حقیقت هر شخصے
مسمی بکمالے ازان کمالات که نسبت خاص بآن شخص دارد که سبب تمیز او شده است نموده آید
پس علم اشرف صفات شد و برکات آن شامل جمیع موجودات آمد جواب دیگر آنکه اتحاد شئے
باشئے مستلزم آن نیست که شی اول حقیقت شی ثانی باشد چنانچه خاصه را با ماهیت نسبت
اتحاد است با آنکه از عوارض است اگر گویند برین تقدیر که علم ذات و حقیقت انسان نبود حقایق
جمیع موجودات را تفصیل حقیقت محمدی گفتن چگونه راست آید چه حقیقت محمدی علم است گویم در کار
نیست که اجمال ذاتی تفصیل بود چه انواع مندرجه تحت حیوان را تفصیل ماشئے توان گفت هرچند
ماشئے ذاتی آن نیست و لو سلم گوییم که حقیقت محمدی را اجمال و کل همه حقایق گفتن باعتبار اشتمال
و جامعیت علم است مر آن حقایق را با آنکه گوییم تواند بود که حقیقت محمدی عبارت از جمیع کمالات
ذاتیه بود که متعلق علم است علی وجه الاجمال نه نفس علم من حیث هو لیکن چون دران مرتبه علم
را ازان کمالات تمیزے نیست و غیر از حضور و انکشاف امرے دران موطن هویدا و مفهوم
نه لهذا آن مرتبه را وحدت گویند و قابلیت محض خوانند و نیز علم را با معلوم بطور بسیاری
از محققان اتحاد که این است ناچار تعبیر ازان حقیقت بعلم نموده اند لهذا در مرتبه تفصیل همان
کمالات متمیزه حقایق سائر اشخاص اند و برین تقدیر تقابل اجمال با تفصیل بے تکلف می افتد و
بغیر آن نه چنان و مؤید این توجیه است که نزد حضرت ایشان با قدسنا الله سبحانه بسره
الاقدس حقیقت محمدی اجمال تعین وجودی است با تعین حبی که تعین علمی ازان بمراتب پایان
است چنانچه تحقیق آن در جاے دیگر ثبت یافته است اگر گویند که کلام بعضے اکابر ناطق
است با آنکه علم حقیقت انسان است چنانچه مولوی قدس سره فرمود ~

اے برادر تو همین اندیشهٔ الخ

و از حضرت ایشان نیز در بعضے اوقات مثل آن مسموع گشته گوییم تواند بود که این اکابر

بر سبیل تجوز و مبالغه فرموده باشند یعنی عمده در تو همین فکر و اندیشه است باید که آن در
غیر مطلوب حقیقی مصروف بنود بلکه بتمام مصروف آنجناب مقدس گردد تحقیق درین مقام
آنست که حضرت ایشان با افاده نموده اند جائے که فرموده اند ازین بیان لازم آید که
در علم حضوری هم صورت معلوم با وجود حضور نفس معلوم کاین است که حاضر نفس معلوم
خالص نیست اعتبارے دروی راه یافته است که از نفس بصورت آورده است فهم هر کس
باین وقت نرسد و تا بذات بحت وصل نشود بوصول حقیقی این دقیقه را در نیابد انتهی مختصراً
ازین تقریر ظاهر شد که حقیقت محمدی در اصطلاح صوفیه اجمال حضرت علم را گویند و از فنای
این مقام هیچگونه اساءت ادب لازم نیاید و همچنان معنی اتحاد هم مذکور شد سلمنا که معنی اتحاد
فنا است چنانکه اتحاد بذات مطلق را فنا می گویند و میان اتحاد اعتبارے و حکمے و مغایرت
حقیقی و نفس الامر منافات نیست لیکن هر گاه توئی برخیزد البته این معنی منافی وساطت و
حیلولت خواهد بود و این اتحاد را بعین توسط گفتن هرگز بخیال نمی آید و هر گاه این وصل بجهت
غلبه بیخودی و فنا دریافت این وساطت نمی تواند پس اگر او انکار وساطت نماید چه
باک خواهد بود نظیرش برائے توضیح پیش میکنم نگریستنی است که در سکنجبین سرکه و انگبین را باهم
بنوعے مخلوط می کنند که اشاره حسیه بسوی احدی ازین اجزا عین اشاره بسوی دیگرے
می باشد مگر نمی توان گفت که سرکه انگبین گردیده یا انگبین بقلب ماهیت لباس سرکه پوشیده
آنچه ادعائے این معنی نموده شد که حقیقت محمدی را عارفان واسطه می دانند مبنی است بر
عدم اطلاع بر اصطلاح صوفیه کرام چنانکه مذکور شد **قال** قولکم انجا که اتحاد است معامله
بشرکت است این نیز خالی از غرابتے نیست چه شرکت دوئی را می طلبد و شریک در امرے
دو کس مے باشند و حقیقت اتحاد خود اصلاً بشرکت جمع نمی شود و بمعنی فنا و غیبت نیز که
اتحاد حکمی است فانی و غایب از میان رفت و حکم عدم گرفت شرکت از وے چه صورت دارد تو سطر را گفتند که دوئی
می طلبد شریک و شرکت نیز همچنین است **اقول** هر گاه حضرت مجدد توجیه کلام خود فرموده باشد پس ضرورت این معنی چیست

که آنرا تسلیم نساخته بمعنی دیگر محمول کرده قایل باستحاله شوند اتحاد بمعنی فنا است و شرکتے
که هست مثل شرکت خادم است با مخدوم ملاحظه فرموده شود اگر بتبعیت مخدومی خادمی بـبارگاه
شاهنشاهی درآمد در شرکت منزل کلامی نخواهد بود مع فقدان التوسط زیرا که در یک محل جا گزیند
تحقیق مقام این است که مراد حضرت مجدد رحمة الله علیه صورت ثانی است مثلاً کسے در سیر سلوک
خود را بحقیقت محمدی متحد یافت و هر فیضے که می آید بیک حقیقت میرسد ظاهراً واما در ضمن او
حقایق دیگر هستند که بهمه میرسد پس معامله بشرکت گفتن راست شد و همین لفظ معامله قرینه
است چرا انصاف از دست داده شود

یا مرا صبرے دهد چندانکه استغناے تو	کاش گردون از سرم بیرون برد سودای تو

قال قولکم طریقه جذبه را چون کشش از جانب مطلوب است و عنایت الهی متکفل حال طالب
است ناچار قبول وسائط نمی کند و در طریق سلوک چونکه انابت از جانب طالب است
از وجود وسائط چاره نبود این عین مدعاست و سخن بے دلیل است طریقه جذبه و مرادی
و محبوبی چنانکه سابق بیان رفت زیاده بر آن نیست که لطف الله تعالے بنده خود را پیش
از انکه طلب کند و سلوک نماید جذب می کند و انجذاب بهم اجمالی است که بدان سلوک آسان
می گردد و قرب و وصول و حصول مراتب و مقامات آن بعد از سلوک حاصل می گردد و این
منافات بوجود وسائط ندارد بلکه چون جذبه تنها کار نمی آید و سلوک بے وسایط نمی باشد
لازم آید وجود وسایط چنانکه مقرر قوم است و خود هم گفته اند که در نفس جذبه هرچند وسائط درکار
نیست اما تمامی آن منوط به سلوک است که اگر سلوک نباشد جذبه ناتمام وابتر است اقول
این کلام از اول تا آخر مخدوش است خدشه اول هرگاه حضرت مجدد رحمة الله علیه درین
باب مناط کلام بر عوارف شیخ الشیوخ نهاده و این تقریر همان است که از عوارف منقول شد
پس این را عین مدعا و سخن بے دلیل گفتن از آداب مناظره بعید است برای ناقل کلام شیخ
الشیوخ دلیلے است کافی مهندا هر که قدم در بادیه عشق نهاده و در اتفاق ملاحظه ناز و نیاز

معشوق افتاده است نیک می داند که هرگاه جذب از جانب مطلوب است ضرورت ساطت نمی باشد مطلوب را جذب طالب بیک اشاره چشم کافی است ؎

حکایت کنانند و لب با خموش	دو تن را که باشد بهم جان و هوش

خدشه دوم این کلام معترض رحمة الله علیه مخالف آن است که پیش ازین به تعریف مجذوب سالک برنگاشته چه در تعریف لفظ نخست تحریر فرموده که بمعنی بیواسطه است فتذکر ما سلف، خدشه سوم کشش مطلوب را ذریعه آسانی سلوک تصور بدن ترقی معکوس است و نه صرف منافی عقل است بلکه نقل خلاف آنست کما هر کلام السهروردی رحمة الله علیه فی تحقیق المراد والمرید خدشه چهارم قرب و وصول و حصول مراتب و مقامات مرادین را منوط بر سلوک داشتن هم غلط است کما هر خدشه پنجم آنچه نوشته شده که چون جذبه تنها بکار نمی آید و سلوک بی وسائط نمی باشد لازم آید وجود وسایط محمول است بر عدم فهم کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه درین مقام چه از سلوک معنی مصطلح متصوفین مراد نیست بلکه مراد از سلوک اتیان شریعت است از توبه و زهد و غیرها چنانکه خود حضرت مجدد رحمة الله علیه بالتصریح فرموده وَالْعَجَبُ خِفَائُهٗ عَلَی الْمُعْتَرِضِ مَعَ تِبْیَانِ مَعْنَاهُ اندرین صورت ادعای لزوم وسایط دعوی باطل است والعجب کل العجب که معترض در نقل عبارت تحریف فرمود عبارت اینست اگر سلوک که عبارت از اتیان شریعت است از توبه و زهد و غیرها با جذبه منضم نگردد جذبه ناتمام و ابتر است بسیاری از هنود و ملاحده را دیده ایم که جذب دارند اما چونکه بمتابعت صاحب شریعت علیه و علی آله الصلوة والسلام متحلی نگشته اند خراب و ابتر اند و غیر از صورت جذب نصیبی ندارند انتهی اگر این عبارت سالم النقل می فرمود یا بامعان نظر آن را مطالعه می کرد بنای اشکال منهدم می شد غرض اینست که متابعت شریعت موقوف علیه مرادین است و این مستلزم وسائط نیست وَمَا هُوَ مُسْتَلْزِمٌ لِلْوَسَائِطِ لَیْسَ مُرَادًا هٰهُنَا فَارْتَفَعَ الْاِشْکَالُ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِحَقِیْقَةِ الْحَالِ اگر گویند که احتیاج در طریقه جذبه بسلوک و وسائط پیش از وصول است و بعد

از وصول بر طرف می شود بخلاف طریقه سلوک که انجا بعد از وصول نیز واسطه می ماند چنانکه
گفته اند که در طریقه جذبه اگرچه بتوسط متابعت شریعت که عبارت از سلوک است وصول مطلوب
میسر شود بیواسطه حلول امرے خواهد بود گوییم چه دلیل است برین دعوی مفهوم جذبه وحصول
طریقه وے خود مقتضی این نیست چنانکه معلوم شد و مدعاے دوم که در طریقه سلوک از وسایط
چاره نبود مارا که قایل بوجود توسطیم مطلقا دخل در آن مناسب نیست ولیکن بطریقه بحث و
مناظره گفته آید که چرا انجا هم بعد از وصول بوجود وسائط واسطه بر طرف نشود بوجود جذبه
بعد از سلوک بلکه همچنین باید بقول ایشان که خاصیت جذبه عدم وسایط است وسقوط
انها است و در کلام شما نیز اشاره به آن واقع شده است انجا که گفته اند در طریق سلوک از شیوخ
هر که در میان آمده است متوسط وحاجب شهود سالک است وای اگر در آخر حال جذبه تدارک
نماید یعنی وسایط از میان بر ندارد حاصل انکه در طریقه جذبه وسلوک هر دو پیش از وصول
وسایط در کار است وانکه در طریقه جذبه بعد از وصول وسایط ساقط گردد و در طریق سلوک
میماند تحکم است چرا در هر دو جا باقی نماند وچرا در هر دو جا ساقط نگردد سخن در همین جا است واگر
گویند که این امر کشفی ووجدانی است بحث فایده ندارد آن چیز دیگر است اما شما مقید باستدلال
شده اید و توجیه نموده اید که چون در طریقه جذبه کشش از جانب مطلوب است وعنایت الهی
متکفل حال طالب است ناچار قبول وسایط نمی کند و در طریق سلوک چون انابت از طالب
است از وجود وسایط چاره نبود وخود جذب وسلوک بر هر دو تقدیر فرق بتاخر وتقدم فایده
ندارد واگر گویند مدعا ودلیل هر دو کشفی است چنانکه یکبار از شما مثل این سخن شنیده شده
است این گریزگاه خوب است وبعد از ان در اثبات عدم توسط وتقریر ان طرف دیگر بیان
کرده اند یکی وصول از راه معیت که حق را با بنده است ناچار بے توسط امری خواهد بود
مناسب معیت است واگر واسطه است در سلسله تربیت است که عبارت از سلوک است
اقول این قول سرتاپا مخدوش است ومبنی است بر عدم فهم معنی جذبه وسلوک وتوسط

خدشہ اول ہرگاہ حضرت معترض در مفہوم جذبہ لفظ نخست تحریر ساختہ پس مفہوم جذبہ
وحصول وے مقتضی عدم توسط است ٥

خوش آن مجلس کہ آنجا تو بہ خود چون کنم ظاہر	مرا ساقی گریبان گیرد و مے در گلو ریزد

خدشہ دوم حصول کدامی امر بدون واسطہ محل استبعاد نیست اگر بکتب قوم رجوع
نمودہ آید آشکارا میتوان شد کہ در بعض امور توسط را بار نیست وایجاب جزئی تناقض
سلب کلی است امام شعرانی در مقدمہ طبقات می آرد وَکَانَ الشَّیْخُ اَبُوْ یَزِیْدَ الْبِسْطَامِیُّ[له]
رَحِمَہُ اللّٰہُ یَقُوْلُ لِعُلَمَاءِ عَصْرِہٖ اَخَذْتُمْ عِلْمَکُمْ مِنْ عُلَمَاءِ الرُّسُوْمِ مَیِّتًا عَنْ مَیِّتٍ وَاَخَذْنَا عِلْمَنَا
مِنَ الْحَیِّ الَّذِیْ لَا یَمُوْتُ در فتوحات مکیہ نیز این حکایت منقول است این کلام بسطامی رحمۃ اللہ علیہ
ناطق است بر عدم توسط امام شعرانی در یواقیت میفرمایند[له] قُلْتُ فَهَلْ یَکُوْنُ الْاِلْهَامُ
بِلَا وَاسِطَةٍ فَالْجَوَابُ نَعَمْ قَدْ یُلْهَمُ الْعَبْدُ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ الَّذِیْ بَیْنَ کُلِّ
اِنْسَانٍ وَبَیْنَ رَبِّهٖ عَزَّ وَجَلَّ فَلَا یَعْلَمُ بِهٖ مَلَکُ الْاِلْهَامِ لٰکِنَّ هٰذَا الْوَجْهَ
یَتَسَارَعُ النَّاسُ اِلٰی اِنْکَارِهٖ وَفِیْهِ اِنْکَارُ مُوْسٰی عَلَی الْخَضِرِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ
فَعُلِمَ اَنَّ الرَّسُوْلَ وَالنَّبِیَّ یَشْهَدَانِ الْمَلَکَ بِرُؤْیَةِ بَصَرٍ وَغَیْرُ الرَّسُوْلِ یُحِسُّ بِاَثَرِهٖ وَلَا
یَرَاهُ فَیُلْهِمُهُ اللّٰہُ تَعَالٰی بِوَاسِطَتِهٖ مَا یَشَاءُ اَوْ یُعْطِیْهِ مِنَ الْوَجْهِ الْخَاصِّ
بِارْتِفَاعِ الْوَسَائِطِ وَهٰذَا اَجَلُّ الْاِلْقَاءِ وَاَشْرَفُ وَیَجْتَمِعُ فِیْ هٰذَا الرَّسُوْلُ وَالْوَلِیُّ

له شیخ بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ می گفت بہ علمای زمان خود کہ شما علم خود از علمای رسوم حاصل کردہ اید کہ یکے بعد دیگرے
مردہ اند و من علم خود را از زندہ حاصل کردہ ام کہ ہرگز نمیرد یعنی از اللہ تعالے حاصل کردہ ام ۱۲ له اگر بگوئی کہ آیا الہام
بدون واسطہ می باشد جواب آنست کہ بدون واسطہ می باشد گاہے الہام بندہ را مے شود بوجہ خاص کہ در انسان و خداوند
تعالے مے باشد فرشتہ الہام راہم بآن خبر نمی باشد مگر مردمان بانکارش متوجہ شوند و درین انکار موسی است بر خضر
علیہ السلام پس دانستہ شد کہ رسول و نبی بچشم سر فرشتہ را می نگرند و غیر رسول نشانہائے فرشتہ می یابند و نمے نگرند ۱۲

ہرگاہ الہام بلا واسطہ شود و درین محذوری عاید نگردد پس اگر در جذب ہم واسطہ نباشد چہ
باک بود شیخ عبدالکریم جیلی در کتاب مناظر الہیہ می نویسد الشہید عن الاسماء والصفات
یکون ہو فی نفسہ ذاتا ساذجا فلا یکون بینہ وبین ذات اللہ تعالیٰ واسطۃ اسم وصفۃ
و در موضع دیگر ازین کتاب می نویسد و ہو مع الذات وکلما تجلی علیہ صفۃ
رجع عنہا الی الذات بما ہو اکمل منہا وفی ہذا المشہد رایت الامام
ابا الحسین النوری ومعروف الکرخی وجماعۃ من المشائخ این عبارت بدیدۂ امعان نگریستنی است
کہ چہ قدر حجاب وساطت رامی درد قطب ربانی محی قدس سرہ در مکتوبات خود می نویسد کہ ہر
مقصود را با حق تعالیٰ دو راہ است در یک راہ واسطہ میان بندہ و حق ثابت است
و در راہ دیگر ہیچ واسطہ درمیان نیست این بعینہ ناظر بہمین تحقیق است کہ حضرت ایشان
نوشتہ اند کہ واسطہ در راہ سلوک است نہ در راہ جذبہ چون اقوال ائمہ فن بسماعت در
آمد پس گوش شنیدنی است کہ مفہوم جذبہ و حصول طریقہ وے مقتضی عدم توسط است چنان
مفہوم سلوک و حصول طریقہ وے مقتضی توسط جذبہ یعنی کشیدن است چون مطلوب طالب را بہ
توجہ خاص بسوے خویش کشد احتیاج توسط چیست البتہ طالب را بوصول مطلب احتیاج
زنایج و توسط می افتد ہرگاہ سلوک وصل مطلوب شود تا آنکہ جذب نباشد بدون توسط چارہ
نبود ہرگاہ جذب پدیدار آمد پس رفع توسط از جذب خواہد بود نہ از محض سلوک برای تصدیق
قلب این مسئلہ را بعالم ظاہر و دربار سلاطین چرا قیاس نکنند و چرا بر حالات ملوک نظر نہ اندازند
کہ ہمہ امیدوارے را شوق لقاے پادشاہ برای انجاح حاجات و عرض معروض در سرے
افتد اول اسباب کہ برای حصول ملازمت سلطانی مقرر است از جامہ و بیمہ و دستار و قبا و
عبا تیار کنانیدہ بر تن خود راست می کند و کمر را از کمر بند زرین محکم برمے بندد و نذر برای
سلطان مہیا می دارد و ببارگاہ وزیر رسا سے حاصل می کند چون وزیر دران ساماں
ولیاقت کہ برای حضوری بہ پیش سلاطین درکار می باشد ملاحظہ می فرماید موقع یافتہ بہ پیش

سلطان عرض می دارد سلطان او را طلب می سازد و او با وزیر تا وقت دربار حاضر می باشد
باز او را باریابی حاصل نمی شود اگر حاصل بشود بهمین طور که همراه وزیر رفت و واپس آمد مگر
سلطان را بوی میلانی خاص نمی باشد و نه بطور خود او را اجازت حضوری می باشد گاهی
شخصی باطاعت وزیر طبیعت وزیر را چندان بخویش مائل می کند که وزیر بدرگاه سلطانی
چنان عرض میدارد که این شخص لیاقت آن دارد که او در سلک خاص محرمان و جلیسان
سلطانی منسلک کرده آید پس سلطان بوساطت وزیر یا بطور خود او را طلب داشته از خواص
محرمان و جلیسان خویش بسازد پس درین هر دو صورت هیچ محذور شرعی یا عرفی نیست اگر
بنیک ملاحظه رود اول نظیر سلوک است و ثانی طریق جذب این نظیر برای تفهیم شخصی که از کشف
بهره ندارد بسند است اگر چشم بینا داشته باشد این معنی او را از کشف و وجدانیات من قبیل
مرئیات خواهد بود چون حالت جذب و سلوک متفاوت است و هر دو متقابل بوده اند پس هیچگونه
حالت یکی از ان مثل دیگری خواهد بود یعنی اگر واسطه باشد در هر دو جا و اگر ساقط شود در هر دو
جا بلکه در سلوک واسطه خواهد بود نه در جذب به خدشه سیوم کشفی بودن اصلا گریزگاه نیست
چنانکه معقولات از اوهام مدرک نمیشود و موهومات در دام خیالات در نه آید و تخیلات به
ضبط حواس نرسد امری که بعین یقین معاینه کرده می شود ادراکش بعلم الیقین از دائره امکان
خارج باشد حضرت معترض در رساله تحصیل التعرف از شیخ عبد الوهاب نقل فرموده بنی العلم
علی البحث والتحقیق و بنی الحال علی التسلیم والتصدیق و حضرت خواجه محمد پارسا در تحقیقات
می فرماید بعد ازان علوم خواطر و علوم مشاهدات و مکاشفات که علم اشارت عبارت ازان علوم
است پدید آید و این ان علوم است که طایفه متصوفه بدان مخصوص گشته اند بعد از جمع حصول
سائر علوم مذکوره اما این علوم را بدان سبب علوم اشارت خوانند که از مشاهدات قلوب و مکاشفات
اسرار عبارت نتوان کرد چه در تقریر نگنجد بلکه معرفت این علوم بمنازلات و مواجید که در باطن
سالک طالب پدید آید توان یافت و حقیقت این علوم را جز آنکس که بمقام مشاهده و مکاشفه

۵۱ بنی علم بر البحث والتحقیق است و بنی حال بر التسلیم والتصدیق ۱۲

رسیده بود و این معانی حال او شده نتوانند شناخت و ادراک نتوان کرد سعید بن مسیب روایت
کرد از ابی ہریره رضی اللہ عنہ قال[۱] قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم إن من العلم
کہیئة المکنون لا یعلمها إلا اہل المعرفة باللہ سبحانہ فإذا نطقوا بہ لم ینکرہ إلا اہل الغرة باللہ سبحانہ
و عبد الواحد بن زید گفت از حسن بصری سوال کردم کہ علم باطن چیست حسن گفت از حذیفہ
الیمان پرسیدم از علم باطن او گفت کہ از رسول صلی اللہ علیہ وسلم پرسیدم از علم باطن فقال[۲]
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سألت جبرئیل علیہ السلام عن علم
الباطن فقال جبریل علیہ السلام سألت اللہ جل ثناؤہ عن علم الباطن فقال ہو
سر من أسراری أجعلہ فی قلب عبدی لا یقف علیہ أحد من خلقی قال و گفته اند که
راه معیت یکے از طریق جذبه است انتهی پوشیده نماند که ہرگاه راه معیت یکی از طرق جذبه
باشد و قرار یافت که در طریق جذبه از سلوک چاره نیست پس در طریق معیت برای حصول
نیز سلوک در کار خواہد بود و از وسایط ناگزیر و کلام در وے ہم چنان خواہد بود که در طریق
جذبه گذشت **اقول** این تقریر خارج از داب مناظره است تقریر معیت را حضرت مجدد
رحمة اللہ علیہ از حضرت خواجہ رحمة اللہ علیہ نقل میفرمایند و بر ناقل تصحیح است نه نقض بر
تقدیر تسلیم گفته شود که درین شک نیست که راه معیت یکے از طرق جذبه است و
در جذبه از سلوک چاره نیست پس در راه معیت از سلوک یعنی تبعیت چاره
نخواہد بود دیگر سلوک مصطلح موقوف علیه یا متوسط جذب نمی باشد و من[۳] ادعی فعلیه
الاثبات **قال** دیگر مثال ظل با اصل نموده اند که ہم طریقے است اگر بعنایت الہی ظل را

---

[۱] فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم کہ بعضے از علم مثل ہیئت پنہان داشته شده است که آنرا بجز اہل معرفت کسے
نه داند ہرگاه اہل معرفت بیان کلام کنند آنرا کسے انکار نه کند مگر شخصے که او را نا آشنائی باشد به خداوند کریم ۱۲ [۲] گفت
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم که از جبرئیل علیه السلام پرسیدم که علم باطن چیست گفت من ازین از باری تعالی پرسیدم گفت
او راز یست از رازہای ما که در قلب بنده خود می اندازم ہرآن کسے مطلع نمی شود ۱۲ [۳] و ہر که دعوی کند بر و اثبات است ۱۲

باصل میلے پیدا شود کششے بوے ہویدا گردد و آن ظل را باصل وصولی حاصل شود ہر آئینہ
بے حیلولت امری خواہد بود چون آن اصل اسمے از اسماء الٰہی است ناچار در میان اسم
و مسماے وی حایلی نخواہد بود و وصول ظل ازین راہ باصل الاصل کہ مسمای آن اسم
است بے واسطہ امری خواہد بود انتہے پوشیدہ نماند کہ ظاہر آن است کہ این نیز از طرق
جذبہ خواہد بود چنانکہ در طریق معیت پس این نیز محتاج بہ سلوک خواہد بود چنانکہ طریق
جذبہ اینجا نیز ہمان کلام است کہ آنجا است دیگر کشش ظل باصل مسلم و اتصال اسم بامسمی
نیز ہمچنین اما وصول ظل باصل الاصل کہ مسماے ان اسم است چرا بواسطہ ان اسم نباشد
بَلِ الْاَمْرُ کَذٰلِکَ **اقول** آنچہ دعوے ظہور نمودہ شد در محل خفا است محتمل است کہ این غیر
طریق جذبہ باشد چہ در جذبہ کشش از اصل باشد و این کشش از ظل است باصل فَاِذَا جَاءَ
الْاِحْتِمَالُ بَطَلَ الْاِسْتِدْلَالُ و اگر تسلیم نمودہ شود کہ این از طریق جذبہ است پس چون نفس جذبہ
را توسط سلوک درکار نیست این را ہم درکار نخواہد بود باے حال اینجا نیز ہمان کلام است
کہ آنجا است بہ عقل ہیچ عاقل نمی رسد کہ اسم از اسماے الٰہی را اصل چیزے قرار دہند و گویند
کہ در وصول آن چیز بامسمای آن اسم این واسطہ است بر تقدیر تسلیم مراد از عدم حیلولت
آن است کہ پردہ مشہود نشود ہمچنانکہ در توسط نبی صلے اللہ علیہ وسلم گفتہ شد نہ آنکہ اصلا و
قطعا واسطہ نباشد **قال** قولکم ایضا ہر کہ واصل ذات است تعالی بوصول بیچونی توسط و
حیلولت امرے در حق او مفقود است و ہرگاہ در صورت وصول بحضرت ذات سبحانہ حیلولت
و حجابت صفات واجبی مرتفع گردد حیلولت و حجاب غیر ذات چہ گنجایش دارد انتہی پوشیدہ
نماند کہ امرے مقرر است کہ صفات پردہ ذات است کہ ہرگز نمی افتد اگر یک پردہ برخاست
پردہ دیگر می نشیند ذات را جز در پردہ صفات نمی توان دید و مشہود گردد و دریافت لیکن
صاحب شہود ذات را بجہت غلبہ انجذاب و توجہ تمام بسوی او صفات ملحوظ و منظور نمے
افتد و بر ہر تقدیر پردہ درمیان است دریابد یا در نیابد **اقول** کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ

صفات پردہ ذات است

براصول صوفیه است خصوصاً نقشبندیه که طالبان خود را بذات بحت بدون ملاحظه صفات
متوجه می گردانند و صفات را از ماسوے می انگارند چنانکه در حدیث اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَعُوْذُبِكَ
مِنْكَ بآن اشارت شده است البته فهم این معنی بر کسیکه مذاق صوفیه ندارد خیلے دشوار است
اکنون بگوش حقیقت نیوش شنیدنی است که این کلام منقوض است تسلیم می کنم که صفات پرده
ذات است که هرگز نمی افتد و اگر یک پرده برخاست دیگرے می نشیند و ذات را جز در پرده صفات
نمی توان دید ذات حق سبحانه تعالے کافیست از اعتبار صفات بلکه مستغنی است از نفس
صفات یعنی آنچه بر صفات مترتب می شود ذات مجرد از صفات در ترتیب آن کافیست مثلا
امورے که بصفت حیات و علم و قدرت و اراده وابسته است اگر این صفات اصلاً متحقق نشوند
ذات تنها کار آنها کند نه بآن معنی که صفات اصلا موجود نیستند یا در علم موجودند نه در خارج چه
این مخالف قول اهل سنت است بلکه صفات باوجود استغناء ذاتی موجوداند در خارج
بوجود زاید بر ذات عز سلطانه کما هو مذهب اهل الحق این مثالے وضح گردد گویم آب بالذات
از بلندی احتراز نموده به پستی مایل است و این میل را میل طبیعی مے گویند پس ذات آب
کار علم و حیوة و قدرت و اراده مے کند چه اگر علم می داشت هم به پستی می آمد و کار ارادت
که تخصیص احد المتساوین است نیز کرد و از این حرکت ارادیه کار حیوة قدرت هم شد و همین
آب چون در مرتبه تنزل خر و حیوان می گردد باوجود این میل طبیعی بصفات زائده هم متصف
می شود این امور را باوجود صفات طبیعه زایده هم مے کند وَلِلّٰهِ الْمَثَلُ الْاَعْلٰى ذات
عز شانه باوجود استغناء ذاتی و کفایت او از صفات در مرتبه الوهیت بصفات زائده موجوده
متصف می گردد و امورے که ذات در تحصیل آن کافی بود باین صفات از قوة لفعل مے
آرد پس چنانکه در آب مجرد از صفات نمیتوان گفت که صفات او عین ذات اویند بلکه آنجا
ذات نیست و بس صفت اصلاً گنجایش ندارد همچنین در ذات واجب تعالے نمی توان گفت که
صفات عین ذاتند چه آنجا صفت نیست تا بعینیه حکم کرده شود و چون باعتبار صفت امد عینیه برخ

شد اگرچه اعتبار علمی باشد پس واضح گشت که سخن متکلمین و اثبات صفات زایده موجوده
در واجب تعالی درست تر است از سخن بعض صوفیه که بعینیه صفات قائلند صفات زاید
موجوده اثبات نمی کنند تنبیه حکم بعینیه صفات و نفی زیادتی آنها بر ذات عز شانه مبنی بر عدم
وصول است بحقیقة الحقایق چه ذات تعالی هنوز در پرده این صفات مشهود این جماعت است
و چون ذات را در آئینه صفات می بینند بحکم اختفاء مراة صفات از نظر اینها مختفی می گردند
حکم بعدم آنها می کنند و اگر شهود ایشان ازین پرده برآمد صفات از ذات جدا می دیدند
و حکم بوجود آنها می کردند و همین سر است در حکم کردن ایشان بوحدة وجود زیرا که شهود
ایشان از پرده برآمده است بلکه در پردهٔ ماسوی است لاجرم ماسوی از نظر ایشان بتمام مختفی
شده است این اختفا بحکم عدمیت آن رساینده و چون در مراة شهود مراة مفقود است و علم
است و علم آن موجود در ماسوای نیز باعتبار این دو حالت نفی وجود خارجی و ثبوت علمی کرده
اند لهذا فنای ایشان اتم نمی شود به شعور ماسوی می ماند و شهود آن برطرف می شود عدم شعور
ماسوی وقتی متحقق شود که شهود ایشان از مراة ماسوی بتمام برآید و لیس فلیس بقاء
ایشان نیز اکمل نیست چه اکملیت آن باعتبار اتمیت فنا است این جماعت بعد از بقا خود را
حق می یابند و منشاء این علم نیز مکر است اگر بکمال بقا مشرف گشتند خود را چنانکه هستند عبد
مملوک لایقدر علی شیء بینند جماعت دیگر از جماعات نیز اثبات علم و قدرت و سایر صفات می کنند و ثبوت آنها
باعتبار سریان فی انی می دانند وهو سبحانه لا یتحیز فی شیء و احاطته بالاشیاء احاطة علمیة
والذات المنزه لا نسبة له مع العالم اصلا الا انه خالقهم و رازقهم و مالکهم و مولاهم
در حقیقت این سخن بالا مذکور شد در مبحث ذات آیهٔ میل طبعی آن و ایشان باندازه علوم خود برنگ دیگر
حکم نموده اند و الله یحق الحق و هو یهدی السبیل منقول است در مجلس خواجه
یوسف همدانی که پیر حضرت خواجه عبد الخالق غجدوانی است که سر حلقه سلسله حضرات خواجها
است قدس الله تعالی اسرارهم روزی از احوال بعضی اعزه شخصی مذکور ساخت فرمودند که

خَیَالَاتٌ تُرَبّٰی بِهَا اَطْفَالُ الطَّرِیْقَةِ بالجملہ احکام شرعیہ و علوم ماخوذہ از مشکوٰۃ خاتمیہ
این خیالاتے اند کہ ان طفلان طریقت پرورده میشوند ۱۲
علی صاحبہا الصلوۃ والتحیہ علی ظواہرہا المرادۃ ونصوصہا المستفادۃ بر مرکز عدالت و استقامت
اند و خلاف انہا ولو کان بالتوجیہ والتاویل او بالکشف مستلزم اعوجاج و بے استقامتی است
قَالَ سُبْحَانَهٗ اِنَّ هٰذَا طَرِیْقِیْ مُسْتَقِیْمًا فَاتَّبِعُوْهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ الآیۃ چنانچہ در مکاشفات
غیبیہ مذکور است ہرگاہ صفات زاید بر ذات باشد پس پردہ ذات بود و ذات بدون پردہ صفات
مشاہد گردد و انچہ این معنی و رموزات قوم نگاشتہ شدہ مرجوع است در ہمین رسالہ جائے
دیگر می فرماید زیادتی شیون بر ذات تعالے شانہ بمجرد اعتبار است و زیادتی صفات بر ذات عز
سلطانہ بوجود خارجی است زیرا کہ صفات در خارج موجود اند بوجود زاید بر ذات کما ہو مذہب
اہل الحق و فرق درمیان شیون و صفات بسیار دقیق است کمل محمدیان را برین فرق اطلاع
است و بسیاری ازین طائفہ بواسطہ عدم علم باین فرق شیون را عین صفات دانستہ منکر وجود
صفات فی الخارج گشتہ اند و ہو کما تری مخالف اہل السنۃ والجماعۃ رضوان اللہ تعالے علیہم
اجمعین این حقیر فرق مذکور را بتفصیل و بعضے از مسودہائے خود نوشتہ است و بہ تنظیر
و تمثیل روشن ساختہ المقصود شیون دخل دائرہ اصلند ہیچ ظلیتے بانہارا ہ نیافتہ قابلیات
کہ در تحت این شیون اند کالطفلان اند مر این شیون را حقایق محمدیان است علی حسب
تفاوت درجاتہم و مراتبہم حقیقت محمدی اجمع جمیع اینہا است علے مظہرہا الصلوات والتحیات
والتسلیمات والبرکات او علی طراکمل نہایت عروج اقطاب ایشان تا نہایت مرتبہ قابلیتہ اولی
است کہ حقیقت محمدی است صلوۃ اللہ تعالے وسلامہ علیہ و مقام این اقطاب گویا در
نقطہ مرکز این قابلیتہ است ہر قطبے باشد مدار یا ارشاد و چون فرود می آید از ہمانجا فرود می
آید ایشان را ترقی ازان مقام تا مقام فوق نیست اگر واقع است بعضے را ثی الجملہ واقع است
و ترقی ازان مقام و وصول در دایرہ اصل مخصوص بافراد این امت است رضوان اللہ تعالے
و تقدس علیہم اجمعین و تا مقام فردیت نرسد ازین کمال بے حاصل است آرے بعضے کمل را بواسطہ

صحبت افراد و تاثیر آن در ایشان ازان کمال بهره میرسد بے آنکه بمقام فردیت برسند و بے
آنکه داخل دائره اصل گردند چه این دخول مخصوص بافراد است اما نصیبے ازان مقام دیگران نیز ہم
بواسطه مناسبت بافراد حاصل ہست و در افراد نیز تفادتها بسیار ہست بعد از دخول در
دائره اصل چه شیون نیز داخل دایره اند اگرچه عین ذات تند اما بالاعتبار المحض زیادتی در
ایشان حاصل ہست ؎

فراق دوست اگر اندک است اندک نیست | درون دیده اگر نیم مو است بسیار است

شهود ذات همه را حاصل است خواه در مرتبه شیون است خواه اصل ذات لَعَلَّ اِلْکَاتُ اِد اُخَلَّ
فِی تِلْکَ الدَّائِرَۃِ لفظ شهود وغیره از تنگی عبارت است والا شهود را دران موطن مدخلے
نیست و ایضاً صورت آن کیفیت خاص در عالم مثال بصورت شهود و نگرانی متمثل است و
بآن اعتبار این الفاظ و امثال اینها اطلاق کرده می شود نگرانی مذکور نیز بے دخول در دائره اصل
متصور نیست طایفه که غیر داخل اند و از مراتب ظلیه تمامها گذشته اند شهود اینها دائره اصل
است که جامع حضرت ذات تعالی شانه و شیونات تند شهودات فقط بے مشارکت شیون مخصوص
بافراد است باید دانست که واصلان ذات ازین بزرگواران که بافراد ملقب اند نیز اقل قلیل
اند اکابر صحابه و ائمه اثنی عشر از اهل بیت رضوان الله تعالے علیهم اجمعین باین دولت فایز اند
و از اکابر اولیاء الله غوث الثقلین قطب ربانی محی الدین شیخ عبد القادر جیلانی است قدس الله
تعالے سره الاقدس باین دولت ممتاز اند و درین مقام شان خاص دارند که اولیاء دیگر ازان
خصوصیت قلیل النصیب اند و همین امتیاز فضل باعث شان ایشان شده است که فرموده اند
قَدَمِیْ هٰذِهٖ عَلٰی رَقَبَۃِ کُلِّ وَلِیِّ اللّٰہِ اگرچه دیگران راهم فضایل و کرامات بسیار ہست اما قرب ایشان
بآن خصوصیت از همه زیاده تر است در عروج بان کیفیت کسے بایشان نمیرسد باصحاب و ائمه
اثنی عشر درین باب مشارکند ذٰلِکَ فَضْلُ اللّٰہِ یُؤْتِیْهِ مَنْ یَّشَآءُ وَاللّٰہُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِیْمِ وَمِنْ بَعْدِ هٰذَا مَا یَدِقُّ صِفَاتُهٗ وَمَا کَتْمُهٗ اَحْظٰی لَدَیْهِ وَاَجْمَلُ

انتہی قاضی ثناء الله[۱] پانی پتی در ارشاد الطالبین میفرماید هر چند صفات حقیقیه حق تعالے هفت اند یا هشت اند چنانچه علماء کلام بدان تکلم کرده اند اما جزئیات آن صفات وغیرها نهایت ندارند حق تعالے می فرماید وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ یعنی اگر تمام اشجار زمین قلمها شوند و دریا و هفت دریاے دیگر این چنین سیاهی باشند کلمات الهی بپایان نرسد یعنی کلمات مدح که بر صفات وکمالات دلالت دارند تمام نه شوند چنانچه سعدی گفته ؎

نه حسنش غایتے دارد نه سعدی را سخن پایان	بمیرد تشنه مستسقی و دریا همچنان باقی

چنانچه صفات حق تعالے غیر متناهی اند ظلال صفات هم غیر متناهی اند حق تعالے می فرماید آیه مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ یعنی هر چه نزد شما است فانی است و هر چه نزد خدا است باقی است پس اگر در ولایت صغری و مراتب ظلال کسے به تفصیل سیر کند ابدالآباد منقطع نشود ولیکن هر کس در مراتب ظلال هر قدر که در حق او مقدر است سیر می کند ظل را ظلے باشد و آن را ظلے دیگر در مرتبه ثانیه و ثالثه و رابعه الی ما یشاء الله می باشد صوفی در مرتبه ترقی عروج کرده با صل خود میرسد و در ان فانی میشود و از ان ترقی کرده در اصل آن فانی میشود همچنین هر ظل که میرسد خود را در ان فانی و مستهلک می بیند و بوجود آن باقی مے ماند همچنین

[۱] نقشبندی مجددی بود و از خلفاے کبار حضرت مرزا جان جانان رحمة الله علیه لنسب وے بجلال الدین پانی پتی مے رسد قاضی در علوم عقلی و فضلی و کمالات ظاهری و باطنی از ممتازان وقت بود تفسیر مظهری از عمده یادگار دست این چنین تفسیرے در هند نگاشته نشده ما لا بد منه ارشاد السالکین تذکره الموتی و القبور از تصانیف اوست ارشاد السالکین و دیگر رسایل تصوف او در تحقیق معارف حضرت مجدد رحمه الله بوده است قاضی رساله بجواب ایرادات شیخ عبد الحق دهلوی نگاشته محتوی تحقیقات مگر در مطالعه فقیر نه در آمده شنیده شد که در رامپور پیش بعض اکابر موجود است شعر داد بیم ترا گنج مقصود نشان گر ما نرسیدیم تو شاید برسی ❀ قاضی در اوائل حال مرید شیخ الشیوخ محمد عابد نقشبندی مجددی شده به توجهات وی به فنای قلبی رسیده باز حضرت ارشاد الیشان خدمت حضرت مرزا رحمه الله حاضر آمده به نهایت مقامات طریقه مجددیه احمدیه رسیده ندوا...

۹ بشارت سر عت سیر و شوق و علو همم سلوک این طریقه در پیچاه توجه با تمام رسانیده و هژده ساله بود که فراغ از تحصیل علم ظاهر و خلافت طریقه یافته باشاعت علم و فیض باطن پرداخت و بخطاب علم الهدی از زبان حضرت شیخ ... [illegible] ... در ۱۲۲۵ انتقال فرمود

۱۲

است معانی بیت مولانای رومی کہ گفتہ ع

ہفتصد ہفتاد قالب دیدہ ام	ہمچو سبزہ بارہا روئیدہ ام ؎

بعد ازان اگر عنایت شامل حال صوفی شود از انجا عروج واقع شود و بمتابعت پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وسلم دخول در دائرہ اسماء صفات می گردد کہ اصل این دوائر ظلال است و سیری کہ دران
واقع شود سیر فی اللہ خواہد بود و شروع در ولایت کبری خواہد بود کہ ولایت انبیا علیہم السلام
است دیگران را بہ تبعیت این دولت رسیدہ ہر کرا رسیدہ نہایت عروج لطایف پنجگانہ عالم
امر نہایت این دایرہ است بعد ازان بمحض فضل الٰہی جل شانہ ازین مقام عروج واقع شود
سیر دائرہ حصول اینہا خود بود و اگر گذشت آن دایرہ حصول و بعد از طے آن دایرہ فوقانی
ظاہر میشود حضرت مجدد الف ثانی میفرمایند کہ چون غیر قوسی ظاہر نشد بہمان قوس اختصار کردہ
اندرین سیری خواہد بود کہ بران اطلاع نبخشیدند و این اصول سہ گانہ اسماء صفات کہ
مذکور شدند مجرد اعتبارات اند در حضرت ذات تعالی و تقدس حصول کمالات این اصول سہ
گانہ مخصوص بنفس مطمئنہ است و حصول اطمینان نفس ہمدرین موطن میسر گردد و درہمین مقام
شرح صدر حاصل میشود و سالک باسلام حقیقی مشرف میگردد و نفس مطمئنہ برتخت صدور
جلوس میفرماید و بمقام رضا ارتقا می نماید این موطن منتہاے ولایت کبری انبیا است حضرت
مجدد میفرمایند کہ چون سیر تا باینجا رسانیدم متوہم شد کہ کار تمام شد ندا دادند کہ این ہمہ
کہ تفصیل اسم الظاہر شد کہ یکبال از دو بال طیران است و اسم الباطن متعلق از مبادی تعینات
ملاء اعلی است و شروع درین سیر نمودن قدم نہادن در ولایت علیا ولایت ملائکہ حضرت
مجدد رحمہ اللہ فرماید کہ بعد از حصول دو جناح اسم الظاہر و اسم الباطن چون طیران واقع شد
معلوم شد کہ ترقیات بالاصالت نصیب عنصر نار نیست و عنصر ہوائی و عنصر آبی ملائکہ را ازین
عنصر سہ گانہ نصیب است چنانچہ وارد شدہ کہ بعضے از ملائکہ از نار و ثلج مخلوق اند و تسبیح شان
سُبْحَانَ مَنْ جَمَعَ بَیْنَ النَّارِ وَالثَّلْجِ است و فوق آن بفضل الٰہی چون سیر واقع شود

[illegible]

شروع در کمالات نبوت خواہد بود حصول این کمالات مخصوص انبیا است علیہم السلام وناشی از
مقام نبوت است کمال تابعان انبیا را نیز بہ تبعیت ازان کمالات نصیب است و در میان لطایف
انسانی حظ وافر ازین کمالات بعنصر خاک است وسایر عناصر ولطایف عالم خلق وعالم امر تابع
آن ہستند وچون این عنصر مخصوص بہ بشر است خواص بشر از خواص ملائکہ افضل گشتند کمالات
جمیع ولایت صغری وکبری وعلیا ہمہ ظلال کمالات نبوت وشبح ومثال آنست ودر دایرہ کمالات
نبوت چون بمرکزش می رسد آن مرکز بصورت دایرہ ظاہر می شود وان دائرہ کمالات رسالت است
کہ بالاصالت بانبیاء مرسل مخصوص است دیگر ہر کرا میسر شود بطفیل وتبعیت میسر شود وچون بمرکز
ان دایرہ ثانی رسیدہ میشود آن مرکز ہم بصورت دایرہ ظاہر میشود کہ ان دایرہ کمالات الوالعزم
است عالیت از مثالیت انبیاء الوالعزم را چون این منصب دہند قیام اشیا بوی باشد بعضے
صاحب دولتان از اولیاء باشند کہ بہ تبعیت انبیا این منصب بوی عطا می شود حضرت مجدد رحمہ اللہ
میفرمایند کہ چون این سیر با نجام رسانید قسم بہ شہود گشت کہ اگر بالفرض قدم دیگر در سیر افزاید در عدم محض
خواہد افتاد اِذ لَیْسَ وَرَائَہٗ اِلَّا الْعَدَمُ الْمَحْضُ ای فرزند ازین ماجرا در توہم نہ افتی کہ عنقا
در شکار آید فَہُوَ سُبْحَانَہٗ بَعْدُ وَرَاءَ الْوَرَاءِ ثُمَّ وَرَاءَ الْوَرَاءِ یعنی حق تعالی
ہنوز وراء الوراء پس وراء الوراء است این وراءیت نہ باعتبار حجب است چہ حجب تمام مرتفع گشتہ بلکہ باعتبار
ثبوت عظمت وکبریاست کہ مانع ادراک است فَہُوَ سُبْحَانَہٗ اَقْرَبُ فِی الْوُجُوْدِ وَاَبْعَدُ
فِی الْوِجْدَانِ یعنی حق تعالے در وجود قریب تر است ودر ادراک بعید تر بعضے کمل مرادان
باشند کہ درون سراوقات عظمت وکبریا بطفیل انبیا علیہم السلام ایشان را جای دہند ومحرم
بارگاہ سازند فَعُوْمِلَ مَعَہُمْ مَا عُوْمِلَ این معاملہ مخصوص بہیئت وحدانی انسانی است کہ
از مجموعہ عالم خلق وعالم امر ناشے گشتہ مع ذلک رئیس درین موطن عنصر خاک است کمالات
این مقام مخصوص بہ ہیئت وحدانی است این چنین کس بعد قرون متطاولہ ہزارہا سالہ پیدا می شود

ے او سبحانہ قریب تر است در وجود وبعید تر است در وجدان ۱۲ ے پس معاملہ کردہ شد بایشان آنچہ کردہ شد ۱۲

انتهی اگرچه هنوز در دل حکایتها[۵۰] باقی است فاما بخوف ملالت بر همین قدر اکتفا میرود ـ۵

	سعدی از داغ جگر پنبه مکش		مکشا روزن آتش کده را	

قال وقولکم تحقیق این مقام آن است که توسط سرور کائنات علیه وعلی آله الصلوة والسلام بدو معنی تواند بود یکی آنکه او صلی الله علیه وآله وسلم حائل و حاجب بود درمیان سالک و میان مطلوب و معنی دوم آنست که سالک بطفیل وی و بتوسط و تبعیت و متابعت وی صلی الله علیه وآله وسلم بمطلوب واصل گردد و در طریق سلوک و پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بهر دو معنی کاین است بلکه می انگارم که درین طریق از شیوخ هرکه درمیان آمده است متوسط و حاجب و مشهود سالک است وای اگر در آخر حال جذبه تدارک ننماید و معامله به بی پردگی نکشد زیرا که در طریق جذبه و بعد از رسیدن بحقیقت الحقائق توسط بمعنی ثانی است که بطفیل و تبعیت است نه حیلولت حجاب که پردهٔ شهود گردد و مشایخ طریقت در توسط و عدم توسط آن سرور اختلافها دارند جمعی بتوسط رفته و گروهی بعدم توسط انتهی پوشیده نماند که در توسط و تبعیت و طفیل هیچ کس را جای سخن نیست و متفق علیه است و جمهور عرفاء محققین برانند که توسط بمعنی حیلولت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم درمیان سالک و شهود و مطلوب نیز ثابت است و هیچ شهودی بی توسط روحانیت آنحضرت صلعم حاصل نیست و قول مخالفت لایعبأ به[؟] و ناشی از کوته نظری است و ایشان می گویند که توسط روحانیت آنحضرت در جمیع مراتب وجودی و شهودی یعنی جمهور عرفاء وعیانی و معادنی بتمامه عوالم جسمانی و روحانی ثابت است و این توسط داخل حجابی نیست که از آن پرده بر روی شهود نشیند بلکه موجب انجلا

۵۱ در کشف المحجوب مذکور است مرتعش گوید الصوفی لایسبق همه خطوته البته صوفی آن بود که اندیشهٔ وقت با قدم وی برابر باشد یعنی جمله حاضر بود دل انجاکه تن و تن انجاکه دل و قول انجاکه قدم و قدم انجاکه قول و این نشان حضوری بود بی غیبت برخلاف آنکه گویند از خود غایب است و بحق حاضر بلکه بحق حاضر و بخود حاضر و این عبارت از جمع الجمع بود و از انچه تا رویت خود بخود بود غیبت نبود از خود و چون رویت برخاست حضوری بی غیبت بود ۱۲

وانکشاف است در رنگ حیلولت عینک در ابصار عالم ظاهر مثلا وجود ادراک وشهود ذات بے پرده ممکن نیست ع در پرده عیان باشم وبے پرده نهان ❊ ومیگویند که حقیقت الحقائق بودن آنحضرت واحاطه بجمیع ماهیات مخصوص بجواهر وذات نیست بلکه عام وشامل است مر صفات ومعانی را که شهود مجذوبان ومحبوبان ومرادان یکے از انجمله است ومیگویند که در وقت این شهود وحضور که در قرب ووصول حاصل است روح پر فتوح سید المرسلین ومحبوب رب العالمین حاضر است وواسطه است واز ذات حق مفارق نیست چه محب ومحبوب از یکدگر جدا نشود خصوصا این محبوب که محبوبیت وے بذات بحت بے ملاحظه جمیع شیون و اعتبارات بود از جهت بودن او مظهر جامع قَالَ بَعْضُ الْعَارِفِيْنَ مَا اَرْسَلَ الرَّحْمٰنُ اَوْ يُرْسِلُ مِنْ رَّحْمَتِهٖ تَصْعَدُ اَوْ تَنْزِلُ فِيْ مَلَكُوْتِ اللّٰهِ وَمُلْكِهٖ مِنْ كُلِّ مَا يَخْتَصُّ اَوْ يَشْمَلُ اِلَّا بِوَاسِطَةِ الْمُصْطَفٰى عَبْدِهٖ وَنَبِيِّهٖ وَمُخْتَارِهِ الرُّسُلِ وَاسِطَةٌ فِيْهَا وَاَصْلٌ لَهَا يَعْلَمُ هٰذَا كُلُّ مَنْ يَّعْقِلُ واین شامل جمیع مراتب شهودست وقال اِنَّ رُوْحَ النَّبِيِّ مَا غَابَتْ مِنْ نُفُوْسٍ بِاللّٰهِ فِي اللّٰهِ طَابَتْ وَقَالَ فِيْ وَصْفِهٖ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُحَقِّقُ الْمَحْكُوْمُ بِالْجَهْلِ عَلٰى كُلِّ مُدَّعِيْ مَعْرِفَةِ اللّٰهِ مُجَرَّدَةً فِيْ نَفْسِ الْاَمْرِ عَنْ نَفْسِهِ الْمُحَمَّدِيِّ

ومیگویند که این مشاهده مجذوب یا سالک تواند که بجهت قصور معرفت وتمیز یا بجهت غلبه فنا وبیخودی از ادراک ودریافت آن قاصر وذاهل باشد اما در نفس الامر ثابت ودایم وقایم است وآن ذهول در حقیقت از قبیل عدم علم بعلم است چنانکه در مواضع دیگر گفته آمد از ین همه گزشتیم ومسلم داشتیم که مشایخ طریقت در توسط وعدم توسط ان سرور اختلاف دارند اما ان گروه که قایل اند بعدم توسط ایا دعوی شرکت وهمسری وهم پیرگی واجتبا وعدم مدخلیت آن حضرت در حق ایشان وعدم توجه ایشان با نجناب چنانکه گفته می کنند ومشایخ درینجا هم اختلاف دارند سخن درینجا است حاشا وکلا همه متفق اند در رعایت بندگی ونیازمندی و سرافگندگی واحتیاج بآن جناب **اقول** آخر رفته رفته کار بجای رسید که حضرت شیخ رحمه الله

چند عبارات حضرت مجدد علیہ الرحمہ چنان نقل فرمودکزان اصل مرام کالشمس فی رابعۃ
النہار آشکار گردید وخس وخاشاک شبہاتے کہ از اول تا آخر در صدد اثبات آن بوده برہوا پرید
فالحمد للہ علی ذلک ہمانا این چنین امور حضرت شیخ را بر رجوع مجبور کردہ باشد فماذا
بعد الحق الا الضلال (پس نیست بعد حق مگر گمراہی) کنون وقت آنست کہ از انوار وبرکات روحانیت حضرت شیخ رحمہ اللہ
انصاف جوئیم و در راہ کشف حال وتوضیح مقال پوئیم ؎

سراپا نازمن از تربتم دامن کشان مگذر		مبادا غافل از حالم برار وآرزو دستے

ہرگاہ از عبارت منقولہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ ظاہر وباہر است کہ توسط روحانیت آنحضرت
صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب وجودی وشہودی ثابت است مراتب توسط وحجابی نیست
کہ ازان پردہ بر روے شہود نشیند بلکہ موجب انجلاء وانکشاف است واین معنی
را بہ حیلولت عینک تشبیہ دادہ پس این توسط را بمعنی حیلولت وحجاب قرار دادن نہایت
بعید است ہمچنان ہرگاہ حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ حقیقۃ الحقایق بودن آنحضرت را چنان عام قرار
دادہ اند کہ شامل است مر صفات ومعانی را کہ شہود مجذوبان ومحبوبان ومرادان یکے ازان
جملہ است وروح پر فتوح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را از ذات حق متفارق نمیدانند تا آنکہ ہیچ
شہود وحضور نخواہد بود کہ دران روح پر فتوح صلے اللہ علیہ وسلم متفارق باشد تا آنکہ
اگر کدامی مجذوب یا سالک مدعی این معنی شود کہ او معرفت ذات باری تعالے بوجہے نمودہ
کہ نفس محمدی بوے متقارن نبود این را محمول بر قصور معرفت وی نمودہ پس اکنون کدام
موقع خدشہ خواہد بود آیا این تقریر بہتر است یا اصرار واستبداد برین معنی کہ ذات پاک
سرور عالم صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ بمعنی حجاب است ؎

نہ گویم حال دل از حال من گو بے خبر باشد		بہ بے دردان بیان درد دل دردِ دگر باشد

البتہ در مرتبہ سلوک کہ مرتبہ مبتدی است ذات سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم بمعنی واسطہ وحجاب
می باشد در مرتبہ جذبہ ومعیت وظل ہرگز واسطہ باین معنی نے باشد بلکہ بوجہے میباشد کہ برو

توسط روحانیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم در جمیع مراتب ثابت است

اطلاق واسطہ نتوان[1] شد چنانچہ مذکور شد این شبہ و شغب از عدم فہم مراد حضرت مجدد علیہ الرحمہ است
واللہ ہیچکس بہتر و بیشتر در معارف ازین سخن نتوان گفت حضرت خواجہ احرار کہ مظہر کلام ربانی
و کاشف اسرار حقانی اند برین معنی تصریح کردہ اند کہ حضرت رسول خدا صلے اللہ علیہ وسلم حجاب
و پردہ شہود سالک نیستند فقرہ حصول آنچہ مقصود است از خلقت انسانی جز بتجرید قلب
از شواغل نیست در دل چیزے ماندہ اند اگر تصفیہ تجرید دل از ہر چہ است حاصل شود آنچہ ظاہر
شود ہیچ چیز مقابل آن چیز نیست جز تجلی ذاتی و درین تجلی فنای کلی از خود و ہمہ حاصل شدہ
شعورش از کثرت خلقیہ بلکہ از کثرت صفاتیہ منقطع شدہ ملحق بہمین شود و اگر خواہند کہ او را
چنان سازند کہ از و دیگران بہرہ مند شوند او را رہائی از خود حاصل شود او را قوتے از نزد
خود حق سبحانہ بدہد تعبیر ازین معنی بہ بقا بعد الفنا و وجود موہوبی حقانی کردہ اند و بعضے
قایل بآن شدہ اند کہ در وجود قلب احجار می باشد مثل حجر بہت و غیر آن تعبیر ازین حجر بہ نکتہ
ذاتیہ فی القلب کردہ اند بسبب حجب غلیظ ظاہر نمی شود و گفتہ اند این نکتہ ذاتیہ مثل مردم
چشم است و مثل ساعتے است کہ در روز جمعہ پنہان است و گفتہ اند اگر بر دوام ذکر و تلاوت اعمال خیر
دل صافی و منزکی شود وفالھا ما یقابل سوی الحضرۃ الحق الذاتیۃ فینتشر من ذلک الحجر
نورہ من احد التجلی فیسیر فی ما یا الجسم فیھت العقل و فارہ و تیتھم ذلک النور المنفھوم من ذلک
الحجر و تشعشانہ ولا یظھر لھم متصرفیہ و احکام لا ظاہرۃ ولا باطنۃ ولھذا سمی الحجر البھت فاذا

[1] شیخ محی الدین بن عربی در تحقیق این مسئلہ در کتاب الفتوحات در باب ہفتاد و سیوم تحریر مے فرماید کہ اصحاب ایمان در صفت
سیر دو قسم اند یکے گروہے اند کہ مربوط کردہ اند ہمت خود را برین کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم نیست مگر منبہ و معلم بطریق وصلت
بجناب حق عز و جل و چون علم بدان حاصل آید واسطہ از راہ برخیزد و تخلیہ می شود میان آنہا و میان خدای تعالے پس آن گروہ
چون مسارعت و مسابقت کنند بسوی خیرات نمی بینند پیش خود ہا قدم احدے از مخلوقات و آنہا چون در آیند در مجالس حالت
خطاب می کند حق با آنہا بکلام الہی بغیر واسطہ زبان معین و دیگرے گروہے است کہ متمکن کردہ اند در نفوس خود ہا کہ نیست راہ بسوے
خدای تعالے مگر کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم واسطہ است و حاجب است پس اینہا مشاہدہ نمی کنند امرے را از خدای تعالے مگر کہ می بینند پیش
خود ہا قدم پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم و آنہا را خطاب میکند خدا ے تعالے مگر بزبان رسول و لغت او

اَرَادَ اللّٰهُ اَنْ يُبْقِيَ هٰذَا الْعَبْدَ اُرْسِلَ عَلٰى قَلْبِهٖ سُبْحَانَهٗ تَكُوْنُ مَا تَحُوْلُ بَيْنَ النُّوْرِ الْمُنْفَهِقِ مِنْ تِلْكَ النُّكْتَةِ وَبَيْنَ الْقَلْبِ فَيَنْتَشِرُ النُّوْرُ اِلَيْهَا مُنْعَكِسًا وَيَنْشَرِحُ الْاَرْوَاحُ وَ الْجَوَارِحُ وَذٰلِكَ هُوَ التَّثْبِيْتُ فَبَقِيَ الْعَبْدُ شَاهِدًا اٰمِنًا وَرَاءَ تِلْكَ السُّبْحَانَةِ لِبَقَاءِ الرَّسْمِ وَبَقِيَ التَّجَلِّيْ دَائِمًا لَا يَزُوْلُ اَبَدًا مِنْ ذٰلِكَ الْحَجَرِ وَلِهٰذَا يَقُوْلُ كَثِيْرًا اَنَّ الْحَقَّ مَا تَجَلّٰى بِشَيْءٍ قَطُّ ثُمَّ احْتَجَبَ عَنْهُ بَعْدَ ذٰلِكَ وَلٰكِنْ تَخْتَلِفُ الصِّفَاتُ

انتہی این عبارت بغور ملاحظہ فرمودہ شود کہ نفی تمام وسائط می نماید تا آنکہ واسطہ را ہم می فگند بدآن ارشدک اللہ تعالے کہ در کلام صوفیہ صافیہ ذکر مقاماتے وحالاتے کہ حجاب توسط را آبی است بیش از بیش واقع است استبعاد بسبب فقدان ذوق صحیح است درہیچو مواقع لب انکار کشادن حریفان را در ورطہ تحیر انداختن است ؎

میان من وتو چہ جای میان است
میان من وتو میان ورنہ گنجد

کتاب مستطاب تحقیقات حضرت خواجہ محمد پارسا علیہ الرحمہ ازان مالا مال است چنانچہ امورے چند درین محل بمعرض بیان درآوردہ مے شود ؎

چہ خوش است از دو یک دل سر حرف باز کردن
سخن گذشتہ گفتن گلہ را دراز کردن

امر اول چون سالک محدثات وموجودات را در تحت اشعہ انوار قدم زایل شدہ ودر عین ذات احدیت مستہلک بیند ہمچنانچہ حق بود وباوے ہیچ چیز غیرے ومقارن وجود نبود چنان مشاہدہ کند کہ حق موجود است وبس وحدہ لاشریک وسالک ومسلوک الیہ وسلوک وعشق وعاشق ومعشوق بلکہ ہرچہ در عالم اسم غیریت بران اطلاق کند ہمہ را عین ہویت الٰہیہ داند کہ در مراتب مختلفہ از جبروت وملکوت وملک در ہر صورتے ظہورے کردہ ودرین حالت حال سالک چنان باشد کہ ہرچہ بیند حق بیند وچنان داند کہ حق است کہ خود بخود ناظر است در صورت ناظری ومنظوری وہرچہ گوید وشنود چنان داند کہ حق است کہ گویاست بخود وشنواست از خود در صورت قایل وسامع ودرین حال وجود بندہ فی نفس الامر متحقق است ولیکن بیند کہ عبد است مغلوب تجلی نور ظہور حق است

وجز وجود حق مشاہده نمی کند و بمرتبه ارواح ہمه رسیده است که در جمال الله متحیر ندا مر دوم حسین بن علی علیه السلام را پرسیدند که عارف را کے مشاہده شود گفت که چون شاہد ظاہر گردد و شواہد فانی گردند و حواس نماند و اخلاص مضمحل شود یعنی شاہد حق ظاہر گردد و آن افعال و الطاف حق است که در ازل با تو کرده است از انواع نیکوئیہا و کرامت ہا و معرفت و توحید و ایمان بدو که ترا بخشیده است رویت این نعمتہاے حق تعالے ترا در خود فانی گرداند از دیدن افعال و نیکوئیہا و اطاعت ہاے خود تا بسیاری از افعال و طاعت ہاے خود را اندک انچه از ان حضرت بود مستغرق یابی و انچه از او بود اندک نباشد و انچه از تو بود بسیار نبود اما شواہد انست که رویت خلق از تو ساقط شود یعنی نه ضرر از ایشان بینی نه نفع و نه ذم و نه مدح اما معنی ذہاب حواس انست که حواس در نور حق فانی گردد تا تو بنور حق بینی و بشنوی و بگوی چنانکه رسول پیغمبر باید[51] حِكَايَةً عَنْ رَبِّهٖ فَبِيْ يَسْمَعُ وَبِيْ يُبْصِرُ وَبِيْ يَنْطِقُ امر سیوم چون بحق سبحانه و تعالے نزدیک گردد و حق عز و علا از مقام عزت به بنده نزدیک شود گویا در یک منزل جمع شده اند این را مقام منازله گویند امر چہارم ابن عطا گفت رحمه الله تصوف انست که حال خود را بحق تعالے فروگذارد تا متصرف و در حال خبر او تعالے نبود امر پنجم جنید رحمة الله علیه را پرسیدند که تصوف چیست گفت تصوف پیوستن سر است بحق سبحانه و تعالے و این معنی خبر بفناء نفس از اسباب و وسایط و قوت روح و قیام بحق دست ندہد امر ششم ارباب احوال و اصحاب کمال اند که عقائد صافیه ایشان بنا بر اصول صحیحه است از کتاب و سنت و اجماع است و موید است بدلائل نقلیه و شواہد عقلیه و با این ہمه اہل ذوق و وجدان و کشف و عیان اند قد[52] اَقْبَلَ سُبْحَانَهٗ وَتَعَالٰى عَلَيْهِمْ بِلُطْفِهٖ وَجَذَبَهُمْ عَزَّ وَجَلَّ اِلَيْهِ بِعَطْفِهٖ

[51] بطور حکایت از پروردگار عالم از من مے شنود و از من مے نگرد و از من مے گوید [52] متوجه شد الله تعالے بایشان بمہربانی خود و کشید ایشان را بسوی خود بعنایت خویش بایشان مہربانی باری تعالی متوجه گردید پس قصد کردند ایشان به الله سبحانه و سیر کردند بسوی وے روی گردانید ند ایشان از ما سوی الله سبحانه انوار ایشان پاره کرده

سَبَقَتْ لَهُمْ مِنْهُ الْحُسْنٰى وَاَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوٰى فهموا عن الله سبحانه وساروا
الى الله سبحانه واعرضوا عما سوى الله سبحانه خرق الحجب انوارهم وحالت حول
العرش اسرارهم امر ہفتم[1] جمعیت دل چنان باید کہ غیر حق نہ بیند و موجودات را بکلی در
تحت اشعہ ظہور انوار قدم ناچیز و مستہلک یابد و ہرچہ بیند حق بیند و چنان داند کہ حق است کہ
خود بخود ناظر است در صورت ناظری و منظوری و ہرچہ گوید و شنود چنان داند کہ حق است گویا
بخود و شنوا است از خود در صورت قایل و سامع بندہ چنان مغلوب حق است در این حیثیت
کہ چیزے جز وجود حقایق مشاہدہ نمی کند و بمرتبہ ارواح ہمہ رسیدہ چہ ممکن است کہ حق سبحانہ و
تعالے سلطنت محبت بر دل بندہ چنان مستولی گرداند و بغلبہ و افراط آن عقل و طبایع از حمل
آن عاجز گردند و امروے از کسب وی ساقط شود کہ غیر را در مقام وی راہ نبود ہمہ حجابہا و کمالہا
در حضور وے بستہ است و غیب از خود راہی است بحضوری با حق سبحانہ و المتجلی[2] لہ لا یشعر
بنفسہ فضلا عن غیرہ واختفاء الاغیار عند ظہور الحق فی نظر المتجلی لہ
کاختفاء الکواکب عند طلوع الشمس مع بقاء اعیانہا واھل الله سبحانہ قد
یجری علی السنتہم فی غلبات الاحوال انہم الحق ای انہم متحققون بالحق
فانون فیہ من قال انا الحق فھو یاحد لثاء یلین اما ان یکون جاریا ذالک
علی لسانہ فی معرض الحکایۃ عن الله تعالٰی فی سکر و غلبات حال واما ان یکون
مستغرقا بالحق سبحانہ حتی لا یکون فیہ متسع لغیرہ واذا المتجلی فی القلب

---

[1] حضرت خواجہ معین الدین رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ اند کہ شیخ عثمان ہارونی رحمۃ اللہ علیہ فرمودند کہ حق سبحانہ را دوستانند کہ اگر یک ساعت در دنیا از محبوب مانند نابود گردند ۱۲ سفینۃ الاولیا

[2] شخصیکہ بروی تجلی گردد نفس خود را نہ داند دیگرے را کے داند و غیر در نظر وی انچنان متواری گردد چنانکہ ستارگان بوقت برآمدن آفتاب حالانکہ ستارگان موجود باشند کاہی بر زبان اہل اللہ در غلبہ احوال کلمہ انا الحق جاری شود یعنی ایشان موجود بحق و فانی بودہ اند
در آن انا الحق را دو تاویل است یکی آنکہ در سکر و غلبہ حال بطور حکایت عن اللہ جاری شدہ دیگر آنکہ قایل چنان مستغرق و فانی بحق

الاجلال الله وجماله حتی صار مستغرقا به بصیر کانه هو لا انه هو تحقیقا فیعبر عن هذه الحالة بالاتحاد علی سبیل التجوز ونعنی به الاستغراق و علیه ینبغی ان یحمل کلام ابی یزید رحمه الله حیث قال انسلخت من نفسی کما تنسلخ الحیة من جلدها فنظرت فاذا انا هو ویکون معناه انسلخت من نفسی انه من ینسلخ من شهوات نفسه وهواها وهمها فلا یبقی فیه متسع بغیر الله سبحانه ولا یکون له هم سوی الله سبحانه واذا لم یحل فی القلب الاجلال الله سبحانه وجماله حتی صار مستغرقا به یصیر کانه هو لا انه هو تحقیقا فیعبر اذا ما بالنور عن المنور مجازا وفرق بین قولنا کانه هو وبین قولنا هو هو ولکن قد یعبر بقولنا هو هو عن قولنا کانه هو کما ان الشاعر تارة یقول کانی من اهوی وتارة یقول انا من اهوی ومن اهوی انا وهذه مزلة الاقدام فان من لیس له قدم راسخ فی المعقولات ربما لم یتمیز له احدهما عن الاخر فینظر الی کمال ذاته وقد یتزین بما تلألأ فیه من حلیة الحق سبحانه فیظن انه هو الحق سبحانه وقد غالط غلط النصاری حیث راوا ذلک فی ذات عیسی علیه السلام فراوا اشراق نور الله سبحانه قد تلألأ فیه فغلطوا فیه کمن یری کوکبا فی مرآة او فی ماء فیظن ان الکواکب فی المرآة او فی الماء فیمد الیه الید لیاخذه وهو مغرور والصبی اذا رای انسانا فی المرآة ظن ان الانسان فی المرآة فکذلک القلب خال عن الصور فی نفسه وعن الهیئات والماهیة قبول معانی الهیئات والصور والحقائق فیما یحل القلب یکون کالمتحد به لا انه متحد به تحقیقا اعلم انه لا یجوز فی طور الولایة ان یظهر من العبد ما یقصر العقول باستحالته نعم یجوز ان یظهر فی طور الولایة ما یقصر العقل عنه بمعنی انه لا یدرک بمجرد العقل فانه امر عیانی رای المتجلی له فی ذاته عند تجلیه سبحانه بذاته فیفنی تارة ویبقی اخری

درقول شاعر واقع شده که گاہے میگوید کانی من اهوی یعنی گویا منم آنکه دوست میدارم او را و گاہے میگوید انا من اهوی ومن اهوی انا یعنی منم آنکه دوست میدارم او را و آنکه دوست میدارم منم و این محل لغزش اقدام است چه کسیکه قدم راسخ در معقولات ندارد گاہے تمیز نمیکند میان هر دو و نظر بکمال ذات خود میکند که متزین است بآنچه تجلی کرده است در وی از حلیه حق پس گمان میبرد که او حق است ... (حاشیه فارسی، ناخوانا در بخشی)

یعنی چون در حق نیست شوند کمالات ذاتی که از حق در وے سرایت کردہ بحق راجع میشود و باز چون
وجود حقانی او را ارزانی می کنند آن ہمہ باز بوے عود می کند این بود مقام اہل خصوص ۱۲ ومن
لا یُفرِّقُ بین ما یحیلُهُ العقل و بین ما لا یناله العقلُ فهو اخسُّ من ان یخاطب
بها فیترکُ وجهلهُ و کلمات الصوفیة بناء علی مشاهداتٍ انفتحت لهم فی طور الولایة و مجرد العقل
اقتصر عن دَرکِ ذالک ۱۲ امر ششم ابو یزید رحمة اللہ علیہ گفت عالم کسے ہست که علم از خداوند خود
بگیرد ہر وقت که خواہد بے حفظ روایت و درس کتاب وهذا هو العالم الربانی و الیٰ مثله
الاشارة و آتیناهُ من لدُنّا علماً مع ان کلَّ علمٍ من لدُنه ولکن بعضها بواسطة تعلیم
الخلائق فلا یسمّٰی ذلک علماً لدُنّیاً ۱۲ و علم لدنی علمے بود که اہل قرب را بہ تعلیم
الٰہی و تفہیم ربانی بے واسطہ معلوم و مفہوم گردد و آن علم را بمعرفت ذات و صفات حضرت عزت
تعلق باشد آن علم را حق سبحانہ تعالی در عالم غیب در دل ایشان اندازد و آن علم بشہادت
وجد و ذوق بود نہ بدلالت عقل و نقل و این در وقتے باشد که نور حقیقت ظہور کند و مباشر دل
گردد بے حجاب صفات بشریت و لوح دل از نقوش علوم روحانی و عقلی و سمعی و حسی بکلی صاف
شدہ باشد و بندہ از وجود بشریت بیرون آمدہ و از لدن خویش بلدن حضرت حق سبحانہ تعالی
رسیدہ از ان صفت در معرفت ذات و صفات او جل ذکرہ ادراک معانی و فہم کلمات تواند
امر نہم قال حجة الاسلام نبوت ولایت یکی از درجات دل آدمیست و حاصل آن سہ خاصیت است
یکے آنکہ عموماً آنچہ خلق را بخواب چیز با کشف افتد یعنی ظاہر نمودہ شود وے را در بیداری کشف
افتد دوم آنکہ نفس عموم خلق جز در تن ایشان اثر نکند نفس وے را جائیکہ خارج تن وی است اثر
کند بر طریقے کہ صلاح خلق دران باشد و فسادی نہ بود سوم عموم خلق را آنچہ از تعلیم حاصل
شود و را بے تعلیم از باطن خویش حاصل شود ہر کس کہ این سہ خاصیت را جامع شود وی از
پیغمبران بزرگ بود اگر یکے بود ازین ہر سہ یکی رجہا و را از نبوت یا ولایت حاصل بود در غیر نبی ہر کس
را آن سہ درجہ حاصل بود از اولیاء بزرگ بود و در ہر یکے ازین درجات تفاوت بسیار

شدہ و تجرد عقل از ادراک آن قاصر است ۱۲

است کسی باشد که وے را از ہر یکے اندکی بود وکسے بود که اورا بسیار بود وکمال این درجه

بتمامی رسول ما را بوده است صلی الله علیه وآله وسلم ودر ایشان ہرسه بکمال بوده طائفه از اولیا

چنانند که ذات وہستی خود را از خود نه بینند بلکه خودی خود را از خود نه بینند این طائفه را نه ذات

بود ونه صفت ونه فعل ونه حال ونه مقام ونه اثر در ہر دو عالم خبرے ندارند واین وصف که ہیچ

ندارند ہم ندارند محو ومحو ایشان داشت یعنی افعال ایشان را افعال حق نیست شده ومحق

فی محق یعنی صفات ایشان در صفات حق نیست شده وطمس فی طمس یعنی ہستی ایشان در

ہستی حق نیست شده وہمانا که اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ که خواجه علیه السلام فرموده اشارت بدین فقر

است واز این فقر است که صوفیه ورای ہیچ مقام ثبوت نکرده اند وصاحب این فقر را در دو کون

ہیچکس نشناسد جز حق سبحانه چه خداوند سبحانه غیور است اولیاء خود را از نظر اغیار مستور دارد

تا غایتے که از نظر خودشان نیز مستور دارد واولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری بیان حال

ایشان است ولا ینبغی للشخص الهیا الا ان یکون ما اخذ العلوم الا عن الله سبحانه

من الفتوح والمکاشفة بالحق + گفته اند که بنای این کار بر نفس می باید نهاد ونفس

عبارت ہست از دوام حال مشاہده وتواتر وتعاقب امدادان که حیات قلب اہل محبت بدان

مربوط ہست برمثال تواتر وتعاقب انفاس ہست که بقاء حیات قالب بدان مشروط است

چنانکه اگر ساعتے مدد انفاس جدیده واثر ترویح ان از صورت قلب منقطع شود از شدت حرارت

غریزی دل سوخته گردد وہر دو ہلاک شود اگر یک لحظه ولمحه مدد شهود از حقیقت قلب مشتاق منقطع گردد

از شدت تعطش وحدت شوق بسوزد قالوا افضل الاعمال عد الانفاس مع الله سبحانه

حجاب ہا ہمه از بندگان است وگرنه حق تعالی منزه ہست از حجاب وہیچ چیز حجاب حق تعالی

نتواند شد آنچه نورانی بود بروحانیت تعلق دارد وآنچه ظلمانی بود به نفس تعلق دارد اصل ہم

اصل در محبت نادیدن وناشنودن بود که محب غیر دوست نه بیند واز غیر دوست نشنود نہی

	سبحانان زنده ام الحمد لله		زہے ہستی مرده ام الحمد لله	

اولیائی من نور قبائی من رب نی شناسد ایشان را سوا من ۱۲ منه شخص الہی ... فتوح ومکاشفه ... باشد ۱۲ منه گفته اند که ...

زفضل ز رحمت و توفیق یزدان — بذوره برده ام الحمد لله
زجام مصطفی شرب الهی — مصفا خورده ام الحمد لله
تولایم بمحبوب است و از خود — تبرا کرده ام الحمد لله
درخت وصل را در باغ وصلش — ببار آورده ام الحمد لله
ندارم پرده با معشوق و از خلق — اگر در پرده ام الحمد لله
زفاسم پردهٔ در پیش دل بود — فنا شد پرده ام الحمد لله

اگر همه اش مسلم داریم پس شنیدنی است که هرگاه باعتراف حضرت معترض مشایخ در توسط و عدم توسط اختلاف میدارند پس درین مسئله کلام حضرت مجدد محل اعتراض نماند ؎

آرزو دارم که پرسم از تو بعد از آشتی — بے سبب از خالص بیچاره رنجیدن چه بود

باقی ماند این معنی که اکنون صرف اعتراض بر دعوی شرکت و همسری وغیره است این محمول است بر عدم اطلاع بر معانی این الفاظ کما قد فصلناها فارجع الیها حتی یاتیک الیقین
چنانکه تفصیل و شرح نگاشته ام پس رجوع کن بسوی وے تا ترا یقین اید ۱۲

سعدیا این همه فریاد تو بے چیزے نیست — آتشے هست که دود از سر آن مے آید

قال محقی نماند که توسط آنحضرت در شهود و وصل موجب عظمت و جلالت و سبق و تقدم او است در درگاه عزت و عدم توسط بسبب تاخیر و سقوط و قصور حاصل حکایت عدم توسط بآن راجع می گردد که سالک همیشه خادمانه همراه آنحضرت بتبعیت و طفیلی سیر رفت و اقتباس انوار از وے میکرد چون بقرب درگاه رسید بیشتر رفت و درون در آمد و آن حضرت را پس انداخت و بیرون در گذشت و از میان ساقط گردانید و خود در مجلس در آمد و بر منصهٔ قرب و وصال به نشست و کامران شد و می گوید که من و تو برابریم من هم بنده و تو هم بنده و ترا توسطے در میان من و خدا نماند اگرچه در اصل بنده تابع تو و خادم تو بودیم و بواسطه تو رسیدیم الآن تو هیچ دخل و توسط نداری اقول همین خیال حضرت شیخ رحمه الله را کشان کشان بر سر انکار آورده بنای این خیال تغلیط است میان معنی توسط بالا بیان شده است که توسط آن سرور کائنات علیه السلام

اله الصلوة والسلام بدو معنی تواند بود معنی اول اینست که او صلی الله تعالی علیه وعلی اله وسلم
حائل و حاجب بود در میان سالک و در میان مطلوب و معنی دوم اینست که سالک بطفیل او
وتوسط وتبعیت و متابعت او علیه وعلی اله الصلوات والسلام بمطلوب واصل گردد و در طریق سلوک
پیش از رسیدن بحقیقت محمدی توسط بهر دو معنی کاین است چون فرقے را که میان هر دو توسط
است از دست دادند صورت تخیله که مذکور شد پدیدار آمد مثال توسط بمعنی اولی اینست که وزیر
شخصے را پیش پادشاہے حاضر آرد و پادشاه بذریعه وزیر از وی کشف حال نماید و هرچه گوید وزیر
خدمت شاه رساند مثال توسط بمعنی ثانی این است که بر حال یکے از مقربان وزیر سلطان اطلاع
باشد پس باین جهه که او مقرب وزیر است سلطان بر وزیر توجهے خاص است سلطان نیز و آن مقرب وزیر را پیش خود طلب دارد و بر وے
التفات فرماید واین سر حاصل نه شود مگر شخصے را که به اقصے درجه متابع باشد اگرچه این معنی خود ظاهر است مگر
چون از چشم ظاهربینان خفای داشت شبه را بیان فرموده دفع ساخت چنانچه میفرماید گفته
نه شود که این عدم توسط اگرچه بیک معنی بود قصورے بجناب حضرت خاتمه علیه وعلی اله الصلوة
والتحیة لازم می آید گوئیم که این عدم توسط مستلزم کمال آنجناب است علی صاحبها الصلوة والسلام
نه مستلزم قصور در وجود توسط است زیراکه کمال متبوع آن است که تابع او بطفیل و تبعیت او
بجمیع درجات کمال برسد وهیچ دقیقه فرو نگذارد واین معنی در عدم توسط کاین است نه در
وجود توسط که آنجا شهود بے پرده است که اقصای درجات کمال است وآنجا در پرده پس کمال
در عدم توسط بود و قصور در توسط انتهے پیش ما مردم این افاده از قبیل بدیهات است انرا
تخیل محض و از قضایاے شعریه قرار دادن تحکم محض است وقبیح باد که پیش ازین بچند بار معنی
توسط گذارش نموده ام پس بار بار ضرورت باعاده ان نبود ه

بانجنت من طریق مروت فرو نداشت	یار و بشاهراه طریقت گذر نه کرد
گفتم مگر بگریه دلش مهربان کنم	در سنگلاخ قطرهٔ باران اثر نه کرد

معهذا این مسئله را بچیزے توضیح بر نگارم ملاحظه فرموده شود و وصول باین مقام عالی نمودے

دارد و حقیقتِ صورتش اینست که سالک از جهت کثرت اشتغال بذکر مستغرق در ذکر شده هستی او و غیر
او از شعور سالک پوشیده شود و این پوشیده شدن در اصطلاح قوم عدم میگویند بسبب این عدمیت هستی
مذکور ظهور می کند که سالک شاهد اوست و همین هستی مذکور را وجود عدم میگویند در اصطلاح قوم و در همین هستی
است که گفته اند وجود عدم احتمال دارد که بوجود بشریت عود کند چراکه وجود بشری
سالک از نظر دل سالک پوشیده شده بود از جهت استغراق او در ذکر و نه زایل مثل مغمی علیه
و احتمال دارد که از سالک تقصیری واقع شود که از استغراقش باز ماند که ساتر وجود بشری
او بود و وجود بشری او ظاهر شود و وجود مذکور عود کند اَللّٰهُمَّ احْفِظْنَا مِنْ هٰذَا و گفته
اند وجود فنا احتمال عود ندارد و سرش اینست که فنا مربوط است بکشف حقایق اشیا که درین آیه
کریمه هُوَ الَّذِیْ خَلَقَکُمْ مِّنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ یُخْرِجُکُمْ طِفْلًا الآیة
وَقَدْ خَلَقْتُکَ مِنْ قَبْلُ وَلَمْ تَکُ شَیْئًا و درین حدیث شریف اَللّٰهُمَّ اَرِنِیْ حَقَائِقَ الْاَشْیَاءِ
کما هی و تفکر ساعةٍ خیرٌ من عبادة سنةٍ اشارت است برین معنی بلکه جمیع قرآن دلالت
بر نفی وجود می کند و این فنا که عبارت از کشف حقایق است موهبت محض است و گفته اند که
مرشد را هیچ مدخل نیست و اما مرتبه عدم بتعلیم مرشد حاصل میشود و صورت تجلی این معنی اینکه
وجود عالم ظل حقیقت محمدی است اینست که سالک بذوق کشف میکند که این وجود او ظل
مضغه است و مضغه ظل علقه است و علقه ظل نطفه است و نطفه ظل طعام حتی بحقیقت محمدی میرسد
و جمیع عالم دران حقیقت مضمحل میشود و کشف علم مخلوق تا اینجا است و همین حقیقت مثل نور
منبسط منکشف میشود که محیط همگی عالم است و نهایت مقام ولایت خاصه است و علم با اشیا
علم حضوریست که در ولایت عامه علم حصولی بود و این همه مراتب جذب است و ازین مقام نیز
ترقی واقع شود و معلوم میشود که این هم وجود ظلیست حقیقی سیرش بمراتب وجوب می افتد که
تعبیر ازین مراتب بسی مشکل است مشتی نمونه ازانها اشاره شود و اگر تفصیل در تقریر افتد [illegible] مرتبه اول شیونات الٰهی است
مقتضیات مراتب اسما و افعال است این قوم اینها را تابیه و مرتبه احدیت گویند و این مراتب وصول مراتب جلوه است

منشار این حصول اسم العلیم است که حقیقت محمدی است در مراتب اسما و مربی حقیقت مخلوقی اوست صلی الله علیه وسلم و این مراتب وجوب در مرتبه غیب الغیب است و مکشوف هیچ احدے نمیشود چراکه این مندمج در اسم العلیم است و اسم العلیم مندمج در صفت علم است و صفت علم مندمج در ذات است و معلوم است که ذات مدرک کسے نیست لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ نص قاطع است سُبْحَانَكَ مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ خبر صحیح و این همه گفتگوے ذوق است شما اگر همین را کشف میگوئید شما دانید و سالک را اگرچه وجود حدوثی او مضمحل شده است از ذوق او ولیکن اصل او در مراتب وجوب هست که علم حق است و چیزے که اصل او در مرتبه علم باشد هیچ معدوم نمیشود ولیکن از صفتے بصفتے متبدل میگردد و فناء اتم حاصل نیست و اگرچه این فناء اتم نصیب انبیاء است و خصوصًا سید انبیاء علیهم السلام ولیکن امت را الطفیل و تبعیت بهره هست و از ینجا هم ترقی واقع شده است که این مرتبه هم ظل صفت علم است که در اصطلاح قوم علم تجلی و مرتبه حدوث و حقیقت محمدی گفته اند گویا این نسبت نسبت ولایت انبیاء علیهم السلام که ولایت خاص الخواص و ینجا علم باسرار ایشان حضوری علم هست چنانکه در ولایت خاصه علم حضوری بود و از ینجا هم ترقی نماید داند که این مرتبه نیز ظل است و داند که اصل همه ذات است و جمیع مراتب اعتبارات ظل این مرتبه بوده اند مضمحل و مستهلک شده در ذات لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ از آثار چیزے نماند و گویا لِي مَعَ اللهِ وَقْتٌ عبارت از همین مقام باشد ع

چشمم همه اشک گشت و چشمم گریست	در عشق تو بے چشم همے باید زیست
از من اثرے نماند این عشق از چیست	پس من همه معشوق شدم عاشق کیست

و این است فنای اتم که امت را الطفیل پیغمبران بهره و حظ وافر هست هر کدام را بقدر تبعیت او معلوم شد که در فنا زوال وجود بشری سالک است از علم سالک و بجای وجود بشری او وجود حقانی آمده است و مراد از وجود فنا همین وجود حقانیست و این وجود حقانی احتمال عود بوجود بشری ندارد و هیچگونه احتمال داشته باشد که حقیقت خود را دانسته سالک که او ظل

بیش نبوده است و حق را بحق دارد و فارغ شد از دعوی همی و این فانی مثل مجنونست و این است معنی ثنا و صلواتی که از بنده صادر میشود و حقیقت ثنا علم او تعالی بجمیع کمالات او کما هو هو است و حقیقت صلوة تفصیل صفات اوست تعالی نبات او کما هو هو لا اُحصی[۵۱] ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ وَقِفْ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَبَّكَ يُصَلِّي اشارت باین باشد و گویا این است نسبت مرتبهٔ نبوت و ازین معنی بجز حضور در حضور و حضور بحیث بچیز دیگر تعبیر نمیتوان کردن و این است معنی کلام بزرگان که گفته اند از حقیقت محمدی عبور شده و یا از مراتب وجوب گذرانیده و یا حقیقت محمدی حایل و پرده شهود نیست نه آن خیالات فاسده که بواسطهٔ تو رسیدم تو از میان رفتی و حالا من و تو برابر شدم و میان من و تو فرق نیست تو هم بنده و من هم بنده وغیره وغیره بلکه این همه مبنی است بر عدم خدمت علم تصوف و پیران و خواجگان نقشبندیه علیهم الرضوان که این معنی از وظایف ایشان است ؎

باس تو گفتن نتوانستم	یا من بود گفتن نتوانستم	رفتم چو من از میان تو ماندم	تا من تو بود گرامی دانستم

قال قولکم و از ینجاست که آن سرور فرموده است عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ[۵۲] این را بران نکته چه متفرع و مترتب ساخته اند از بیان سابق خود لازم آید که فرمایند عُلَمَاءُ أُمَّتِي كَأَنَا زیرا که شما ایشان را اقصی درجات کمال ثابت گردانیدید و در تمامه کمالات شریک آن گردانیدید این خود بالاتر از مرتبهٔ انبیاء بنی اسرائیل است زیرا که هیچ یکے از ایشان شریک آن حضرت صلی الله علیه وسلم در تمامه کمالات نیست و حق آنست که مرتبهٔ علماء امت بمرتبهٔ انبیاء بنی رسد و تشبیه باعتبار خلافت و نیابت در تبلیغ احکام و شرایع است چنانچه انبیاء بنی اسرائیل تابع توریت بودند و بعد موسی علیه السلام تبلیغ احکام آن مے کردند نه در قدر و مرتبه و نزدیک محدثین این حدیث بصحت نرسیده است و حدیث العلماء ورثة

[۵۱] ضبط نمی کنم ثنای تو برتو تو شایان آن هستے که ثنای خود کرده و بایست ای محمد خدای تو نماز می گذارد ۱۲ [۵۲] علمای امت من مثل انبیاء بنی اسرائیل بوده اند ۱۲ [۵۳] علمای امت من مثل من ۱۲

الانبیاء[۵۱] صحیح است عجب که اینجا بصرف از ظاهر وارتکاب خلاف آن راضی شده اید
اقول این کلام از سر تا سر مخدوش است اما اولا پس[۵۱] وجه تفریع نهایت ظاهر است چون
شرکت دولت از تبعیت است و علماء است نه تبعیت مثل انبیاء بنی اسرائیل باشند فرموده و
از اینجاست که فرموده انحو اما ثانیا[۵۲] پس انتساب دعوی شرکت تمامی کمالات با سرور عالم صلی الله
علیه وسلم افترا محض است اما ثالثا پس از کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه یافته نمی شود که تشبیه
در قدر و مرتبه است اگر این چنین هم باشد محذورے نیست چه تشبیه مقتضی مساوات در
ما به التشبیه نیست در فتوحات مکیه در وصایا مذکور است علیك[۵۳] یا ابا هریرة بطریق اقوام
اذا فزع الناس لم یفزعوا واذا طلب الناس الامان من النار لم یخافوا قال
ابو هریرة من هم یا رسول الله حلهم وصفهم لی حتی اعرفهم قال قوم من امتی
فی اخر الزمان یحشرون یوم القیمة محشر الانبیاء اذا نظر الیهم الناس ظنوا انهم
انبیاء مما یرون من حالهم حتی اعرفهم انا فاقول امتی امتی فتعرف الخلائق انهم
لیسوا الانبیاء فیمرون مثل البرق والریح تغشی ابصار اهل الجمع من انوارهم
فقلت یا رسول الله مرلی بمثل عملهم لعلی الحق بهم فقال یا ابا هریرة
رکب القوم طریقا صعبا لیلحقوا بدرجة الانبیاء الحدیث
اما رابعا پس ملا علی قاری در موضوعات کبیر سطر ازده حدیث علماء[۵۴] امتی کانبیاء بنی اسرائیل
قال الدمیری والعسقلانی لا اصل له وکذا قال الزرکشی وسکت عنه السیوطی

[۵۱] علماء وارث انبیاء بوده اند ۱۲ [۵۲] ای ابا هریره لازم گیر طریقه قومی را که بروزیکه فریاد خواهند قوم ایشان فریاد نخواهند
و هرگاه مردمان امان خواهند از آتش ایشان نه ترسند گفت ابو هریره ایشان کیستند یا رسول الله وصف ایشان بیان کن تا بشناسم
ایشان را فرمود ایشان قومی اند از امت من در آخر زمان که بروز قیامت در محشر انبیاء مبعوث شوند هرگاه مردم ایشان را
بینند از حالت ایشان ایشان را انبیاء پندارند من ایشان را بشناسم و امتی امتی بگویم پس خلایق بدانند که ایشان انبیاء نیستند
ایشان مثل برق و ریح گذرند که از انوار ایشان چشمهای مردم خیره شود گفت ابو هریره یا رسول الله مثل ایشان بمن فرما تا کوشش

واما حدیث العلماء ورثة الانبیاء فرواه الاربعة عن ابی الدرداء[۹۱] و حافظ سخاوی مقاصد حسنه
می نگارد و قال[۹۲] شیخنا یعنی الحافظ ابن حجر والذهبی والزرکشی انه لا اصل له زاد
بعضهم ولا یعرف فی کتاب معتبر و قد مضی فی اکرموا حملة القران کاد حملة
القران ان یکونوا الانبیاء الا انهم لا یوحی الیهم ولابی نعیم فی فضل العالم العفیف
بسند ضعیف عن ابن عباس رفعه اقرب الناس من درجة النبوة اهل العلم والجهاد
هرگاه میان حفاظ و انبیاء علیهم السلام همین فرقی باشد که بر حفاظ وحی نازل نشود و انبیاء
مهبط انوار وحی باشند و اهل علم از درجه نبوت قریب تر باشند پس در صحت معنی این حدیث
ریبی نیست از همین جاست که صوفیه کبار این را نقل کنند چنانچه شیخ محی الدین ابن عربی
قدس سره در باب چاردهم از فتوحات مکیه می فرماید و قد[۹۳] ورد الخبر عن النبی صلی الله
علیه وسلم علماء هذه الامة کانبیاء بنی اسرائیل یعنی فی المنزلة التی اشرنا الیها
فان انبیاء بنی اسرائیل کانت تحفظ علیهم شرائع رسلهم و یقومون بها دینهم
وکذلک علماء هذه الامة و ائمتها یحفظون علیها احکام رسولها صلی الله
علیه وسلم کعلماء الصحابة و من نزل عنهم من التابعین کالثوری وابن عیینة
وابن سیرین والحسن و مالک وابن ابی رباح و ابی حنیفة و من نزل عنهم

---

[۹۱] المقاصد الحسنة فی کثیر من الاحادیث المشهورة علی الالسنة از شیخ ابی عبدالله سخاوی المتوفی ۹۰۲ھ ۱۲ [۹۲] گفت شیخ
من حافظ ابن حجر و ذهبی و زرکسی این را اصل نیست بعضی گفته اند که در کتاب معتبر نیست و گذشت در حدیث تعظیم کنید حفاظ
را که قریب درجه نبوت اند مگر آنکه بر ایشان وحی نازل نمی شود و ابی نعیم در فضل عالم پارسا از ابن عباس مرفوعا روایت کرده
که قریب تر او میان بدرجه نبوت اهل علم و جهاد بوده اند ۱۲ [۹۳] از رسول الله صلی الله علیه وسلم مروی است که علمای این امت
مثل انبیاء بنی اسرائیل اند یعنی در مرتبه که بآن اشاره کردیم انبیاء بنی اسرائیل شرایع پیغمبران خود را محفوظ می داشتند و دین
بایشان قایم بود همین کیفیت علماء این امت است که احکام رسول الله صلی الله علیه وسلم را حافظ بودند مثل علماء صحابه و آنکه
بعد صحابه اند از تابعین مثل ثوری و ابن عیینه و ابن سیرین و حسن و مالک و ابن رباح و ابی حنیفه و آنچه بعد ایشان اند[م]

مثل شافعی ابن حنبل کسانیکه بر طریقه ایشان رفتند در حفظ احکام یکی بعد دیگری ۱۲

کالشافعی و ابن حنبل و من جری مجری هؤلاء الی هلم جرا فی حفظ الاحکام اما خامسا

پس از تقریر بالا ظاهر شد که درینجا نیز بهر صرف در ظاهر روایت کتاب خلاف ظاهر نیست فعلی

المعترض الاثبات قال فرزندی شیخ نور الحق میگفت که یکبار نزد ایشان قول مشهور الولایة افضل من النبوة مذکور

شد فرمودند هر چند توجیهات و تاویلات است و درست دارد اما موهم خلاف حق است نباید گفت

این تناقض است و تناقض در کلام ایشان بسیار است و بالجمله در عقاید اهل سنت و جماعت مقرر شده است

بدرجه نبی نرسیده **اقول** در تسلیم این نقل ازین وجه تامل ها واقع است که در مقدمه آنچه مسلک

حضرت مجدد رحمة الله علیه مذکور شده از آن ظاهر است که این کلام از سکریات است و فی نفسه

صحیح نیست اگر تسلیم کنیم پس تناقض را تسلیم نمی کنیم زیرا که بعض تاویلات که در مقدمه مذکور

شد ازان سخن راست و درست می نماید اگرچه موهم خلاف حق است این چه تناقض است در

کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه تناقض واقع نیست و اگر تناقض بلحاظ مقامات متبادر گردد آن

فی نفسه تناقض نخواهد بود **قال** و فرمودند در حدیث آمده که بنده چون به نماز داخل میشود و

حجابیکه درمیان بنده و خدا است مرتفع می گرداند لهذا صلوة معراج مومن آمده و حظ وافر

ازان نصیب منتهی واصل گشت چه رفع حجاب مخصوص به واصل منتهی است پس ارتفاع حیلولت

و توسط ثابت گشت انتهی این خود صحیح است ولیکن این معنی ببینند که در تشهد که آخر وقت

ادای نماز است موقت اهلیت و انتیت شهود است می گوید السلام علیک ایها النبی

و بعد از وصول باتم و اکمل مستغنی و فارغ نه نشینند از توسط به جمال و کمال آنحضرت و نیاز و

تسلیم و توجه بدرگاه وی پس هنوز توسط و توسل مرتفع نگردیده است و این حجاب که در وقت

نماز مرتفع میشود حجابها است که بنده بدان از مقام قرب و حضور دور افتد نه حیلولت و توسط

حقیقت محمدی که وی با خدا است دائم **اقول** الحمد لله که حضرت معترض اعتراف این معنی

نمودند که در نماز حجاب مرتفع می گردد درین هیچ شبهه نیست که مصلی کامل در وقت ادای نماز

گویا از دنیا که از دولت قربت قلیل النصیب است اگر نصیبی دارد قرب ظلی دارد می براید و به آخرت

که موطن قرب اصلی است می پیوندد و دولتی که بآن نشاء مربوط است مناسبت آن فرا می گیرد
و متعطشان بوادی حیرت و فراق درین نشاء از سرچشمه زلال نماز مانوس و سیراب اند و ستوبیان
بیدای کبریای و جلال امروز در سراپرده محفل عروسی او بهوش بوی وصال رسول الله صلی الله علیه
وسلم فرموده است اِذَا اَقَامَ الْعَبْدُ فِی الصَّلٰوۃِ فُتِحَتْ لَہٗ اَبْوَابُ الْجِنَانِ وَکُشِفَتِ
الْحُجُبُ بَیْنَہٗ وَبَیْنَ رَبِّہٖ وَاسْتَقْبَلَتْہُ الْحُوْرُ الْعِیْنُ مَالَمْ یَتَمَخَّطْ پس حجب و استار که میان
عبد و معبود است مرتفع گردد و جلوه قرب پدید آید و تشهد حکایت معراجیه است در صلوة که معراج
مومن است این را جواب نباید گفت ظاهر است که اول بنده بمقام قرب رسید و ثنا گفت بسیله التحیات
بکلمه التحیات لله الی اخره و التفات بمقربان درگاه کرده گفت السلام علیک ایها النبی این مقام گویا مثل
مقام ثم دنا فتدلی است بنده ازین مقام ترقی کرده بکلمه السلام علینا الخ طلب اجازت عرض حال
کرده میگوید اَشْهَدُ اَنْ لَّا اِلٰہَ یعنی نیست موجود و فاعل و معبود اِلَّا اللّٰہ یعنی بجز ذات تو و
اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُہٗ وَرَسُوْلُہٗ یعنی محمد صلی الله علیه وسلم که بنده تو و رسول و فرستاده تست
و وسیله ما است که بنده نوازی کرده فرستاده از برای هدایت با بندگان بی راه و داور از قرب
داد حق خدمت بجای آورده با بندگان دورمانده را بتو رسانید و اورا با حق است و ادا حق گذاری
او هم برست که چراکه بنده مالک چیزی نیست گویا گفت اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی الی اخره و این مرتبه گویا
مثل مقام قاب قوسین است و اگر این معنی بذوق معلوم نیست بالفاظ رجوع بکنید که بجه معنی منقول
اند و اسرار و عنع چیست شیخ معترض در رساله تحصیل البرکات بعض اقوال منافی توسط نگاشته چنانچه
می نگارد که چون و رود این کلمه در اصل یعنی در شب معراج بصیغه خطاب بود دیگر تغیرش نداد ند
و بعد وفات سرور عالم صلعم صحابه می گفتند السلام علی النبی نه به لفظ خطاب انتهی و ظاهر است
که این تقریر منافی این مقام است انچه گفته شد که توسط و توسل مرتفع نگشت این چه اعتراض است
چرا گفته نشود که تشریع نماز به توسط سرور انبیا است علیه الصلوة والسلام توسط را بمعنی توسل گفتن این نتیجه پیدا کرده
هرگز صحیح نیست که چنانچه حقیقت محمدی با خدا دایم است چرا توسط را دخل حجاب نکنند چنانکه عینک که این حجاب

۱ه برگاه ایستاده پیغمبر نماز کشاده می شوند بروی دروازه های بهشت و برمیخیزد حجابها که در میان او و میان پروردگار اوست ۱۲

نیست و متوسط است و چرا حقیقت محمدیہ را حقیقت الحقایق نہ گویند فافہم و تذکر **قال** انکہ نوشتہ اندکہ رویت اخروی بے توسط و حیلولت احدی خواہد بود بے موقع است زیراکہ سخن در رویت و شہود دنیاوی است و این بے پردہ نمی باشد لااقل پردۂ صفات درمیان است و تحقیقت رویت اخروی نیز بے پردہ صفات نخواہد بود و صفات حق منفک از ذات نیست و بنا بر عرف است دیدن ذات را با صفات در عرف دیدن ذات میگویند کسیکہ زید را می بیند با چندین صفات از طول و عرض و لون و شکل و غیر آن میگویند زید را دید و ہیچ کس نگفتہ است کہ در آخرت ذات بحت مجرد از صفات را خواہند دید پس اگر روح محمد صلے اللہ علیہ وسلم کہ با ذات حکم صفات دارد نیز باشد چہ مانع است **اقول** برین کلام نقض تفصیلی وارد می شود صفات امر معنوی است کہ قایم بذات است پس چگونہ حایل ذات باشد در رویت بصری آری در رویت قلبی جایز است چراکہ بدولت

صفات ذات مطلق در تعقل نمی آید ؎

فہم سخن تا نہ کند مستمع | قوت طبع از متکلم مجوے

و اثار صفات کہ ظہور او در خارج ذات است و خارج از مراتب صفات است می تواند کہ حایل رویت بصری شود و در آخرت این حایل نباشد تا مزیت لازم آید و فرق شود و آن حجاب عشق کہ بہ احاطہ ذاتی بے کیفی قایل اند گویا رویت بصری در پردہ را در دنیا قایل اند چنانکہ شیخ عبد اللہ

بلیانی قدس اللہ سرہ گفتہ ؎

تا حق بدو چشم سر نہ بینم ہر دم | از پاے طلب می نہ نشینم ہر دم
گویند خدا بچشم سر نتوان دید | آن ایشانند من چنینم ہر دم

و بر تقدیر تسلیم می گوییم کہ کلام در ضرورت و عدم ضرورت توسط است عام از ینکہ دنیاوی باشد یا اخروی و ہرگاہ دیدن ذات را با صفات در عرف دیدن ذات گویند و بر توسط صفات نظر نمی افتد و صفات را توسط نمی گویند پس اگر رویت اخروی را کہ تجلی بصفات باشد بی توسط حضرت گویند ازان ہیچگونہ محذور لازم نیاید و در کلام حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ این معنی مذکور نیست کہ

در آخرت ذات بحت مجرد از صفات را خواهند دید این معنی مبنی بر فهم معترض است اندرین صورت
اگر روح محمد صلی الله علیه وسلم که با ذات حکم صفات دارد نیز باشد هیچ مانع نیست بلکه اگر عباراتیکه
پیش ازین حضرت معترض از حضرت مجدد رحمة الله علیه نقل فرموده اند بغور ملاحظه فرموده شود از ان واضح شد نیست که
همین مدعاست فرق این است که حضرت مجدد رحمة الله علیه روح محمدی را حجاب نمیگویند و حضرت معترض
بحجاب[۱] و پرده تعبیر می نمایند پس آنچه رعایت اداب در کلام حضرت مجدد رحمه الله بوده است بوی
از ان از کلام معترض بمشام نمیرسد قال قولکم این معرفت از خواص معارف لدنیه این فقیر است
که حق سبحانه وتعالی بمحض فضل وکرم آن را عطا نموده بحقیقت ان تحقیق ساخته است و این معرفت
اشارت است بآنچه گفته اند که عدم توسط موجب کمال است و توسط موجب نقصان که آنجا شهود بی پرده
است و اینجا در پرده و این کمال تابع است و گفته اند که کمال و شوکت و عظمت مخدوم و متبوع است که
تابع و خادم او بجای رسیده که او انجا رسیده است و بتبعیت او شریک دولت او شده سبحان الله
این چه تمثیل و توهم است و سرور و ابتهاج است و در لوازم این سخن نمی نگرند که چها است اسقاط
رسول خدا است از میان و دعوی مساوات بلکه ترجیح اولیاء بر انبیاء علی نبینا وعلیهم السلام
چنانچه تقریر آن گذشت حاجت به تکرار نیست اما همین یک سخن باز تکرار کرده میشود که واسطه
کرا میگویند و کرا می خواهند محمد رسول الله را می خواهند که محبوب رب العالمین و مقصود دنیا
و دین است و آنحضرت را پرده میگویند و حجاب نام می نهند زهی سعادت آن عارف و کمال
آن مشاهد که حق را در مرآت محمدی مشاهده کند جانها فدای عشق این پرده باد سبحان الله این
نقصان است کدام کمال بالاتر ازین باشد که جمال محمد صلی الله علیه وسلم و کمال حق هر دو
مشهود شود و منظور گردد محمد صلی الله علیه وسلم را حق برای آن آفریده است که در آئینه جمال
و کمال وی قدس ذات را مشاهده کنند و در خلوت خانه حقیقت وی در آمده با ذات و صفات
حق مواصلت نمایند که هر چه هست در انجا هست قال بعض العارفین[۲] لا یتجلی اشعة الله
بقلب الا من مرآة سره وهو النور المطلق و پردهای که دور باید کرد پردهای ظلمانی و روحانی و انفسی

[۱] بنگاه حضرت معترض قابل حجابیت باشند مثل ... سبب نا حجابی ... حجاب قابل ... اولیا است ... قابل حجاب باشند پرده و تمامی حجب ... حضرت ... بعض ... نقل ... چند اشعار ... خلعت ... تا حصبا ... الی ... ۱۲

[۲] ... و سینا ... بالواد المقدس ... طور سینا ... شریعت ... کلم بعض ... بحجاب ... ۱۲ منه ... بعض عارفین گویند که ... باری تعالی ... شود ... مطلق است ۱۲

وافاقی است کہ حجابِ مقصود پردۂ شہود شوند نہ آنکہ ذات محمد صلی اللہ علیہ وسلم را پردہ گویند واز
میان ساقط گردانند و چیزہا گویند کہ نباید گفت این قضیہ انشاء اللہ تعالی در روز حشر مشخص گردد
بلکہ در عالم برزخ نزد آنحضرت مذکور شود اگر من پیش از شما از عالم رفتم اول شکایتیکہ از شما پیش
آنحضرت کنم این خواہد بود و اگر شما رفتید نخست گرفت و گیر کہ بر شما شود این خواہد بود واللہ اعلم و
اگر درین دنیا بوقایع و معاملات ہم مطلع شوید نیز دور این است **اقول** این معرفت را منحصر در
امرے داشتن قصور است چرا تمامی تحقیقات را مرجع قرار نہ دہند چہ این ہمہ ہذر از افادات حضرت
مجدد است علیہ الرحمہ کہ ہیچ یکے بآن پے نہ بردہ و آنچہ در باب کمال و شوکت و عظمت مخدوم متبوع
فرمودہ شد کہ تابع او در ہیچ مقامے از وے تخلف نہ کند و بہ تبعیت او شریک دولت ہمگنان او گردد
از غبار محذور پاک و صاف است عام ازینکہ فی ذاتہ باشد یا بلوازمہ این را اسقاط رسول خدا
صلی اللہ علیہ وسلم یا دعوی مساوات اندیشیدن خیال غلط است ساعتے عینک انصاف بر
دیدہ حق بین نہادہ ملاحظہ فرمایند کہ ہرگاہ تابع بہ تبعیت مخدوم متبوع بجائے رسیدہ است
پس این اثبات مخدومیت و متبوعیت انحطاط مرتبہ تابع را مقتضی است نہ اسقاط و مساوات
را محو حیرتم کہ بار بار از ذکر الزامے کہ پا در ہوا دارد چہ سود یا از اعادۂ این چنین الزام بے
سر و پا عام ازینکہ ہزار بار باشد غبارے بر دامن می نشیند حاشا و کلا بلکہ قائل مردمان این
را محمول بر نفسانیت می کنند چہ اگر خطا است یکبار دو بار نہ از اول تا آخر بریک خطا این قدر
استبداد و اصرار ضرورت چیست کہ آنحضرت را پردہ و حجاب نام نہند چرا موجب انجلاء و انکشاف
نہ دانند و حقیقة الحقائق نہ گویند زہے سعادت آن عارف و کمال آن مشاہد کہ حق را در مرات
محمدی مشاہدہ کنند نہ آنکہ پردہ و حاجب انگارند و میان این و آن فرق زمین و آسمان است
چہ در صورت اول جمال محمد و کمال حق ہر دو مشہود شود و منظور گردد محمد صلی اللہ علیہ وسلم
را حق برائے آن آفریدہ است کہ در آئینہ جمال و کمال وی قدس ذات را مشاہدہ کنند و در
خلوت خانہ حقیقت وی در آمدہ با ذات و صفات حق مواصلت نمایند کہ ہر چہ ہست در انجا

ہست قال بعض العارفین لا یتجلی اشعۃ اللہ بقلب الحمر مراۃ سرہ وھو النور المطلق
در صورت ثانی واسطہ و پردہ حجاب است کہ در جذب محبت برافتد و معاملہ عیانا مشاہدا افتد و
درین صورت اول عجب کیفے پیدا کند و اللہ علی کل شیء قدیر
پس ذات محمد را پردہ گفتن مستلزم استفاط ست و ہیچ صور و ہر کہ چشم بینا دارد
این قصہ پیش وے از مرئیات تشخیص وے را بروز جزا محول ساختن طالبین تحقیق را
تا این مدت چشم براہ انتظار داشتن ست چون در تحقیق مراحل تصوف
راہ استدلال بر بستہ اند و بنائے وے بر ریاضت و مجاہدہ نہادہ اند
پس چرا در مجاہدہ کمر ہمت بر نہ بندند و بنگرند کہ در ہر دو صورت چہ فرق است الحمد للہ
کہ در عالم دنیا حضرت معترض مبشر شدند و غشاوۃ بشری از دل انوار منزل حضرت ایشان زایل
گردید اگر چنین اتفاق نمی افتاد در عالم برزخ ذات حقیقۃ الحقایق را صلی اللہ علیہ وسلم مظہر انوار
رحمانی ملاحظہ نمودہ اعتراف بقول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ می نمودند نوبت بہ شکایت نمیرسید
و آنچہ امر حق را مستحق گرفت و گیر تصور یدہ شد بجوابش ہمین قدر کافی است ؎

بدم گفتی و خرسندم عفاک اللہ نکو گفتی	جواب تلخ مے زیبد لب لعل شکر خارا

سعہذا الغایت ادب عرض پردازم کہ حضرت معترض در رسالہ تحصیل التعرف تحریر می فرماید
کہ آنچہ بعض علما کتب در رد اصحاب صوفیہ صافیہ تصنیف فرمودہ اند تا سالکان را از راہ غلط
و مواضع ابہام آگاہ سازند و ایشان در ورطہ بدعت و غفلت نہ افتند ازین کتب ہیچ یکے مستفید
نمی تواند شد تا آنکہ جامع سہ شرایط نہ باشد اول آنکہ معترض عالم محقق متورع مجتہد باشد
تا در صورت خطا مثاب باشد دوم آنکہ تاویل قول قایل بر خود لازم گیرد و بر محملے حمل
کند کہ اعتراض و انکار را بوے یار نباشد و بقول انما صدر ہذا القول و الفعل عن غلبۃ
حال او طغیٰ سکر و المغلوب لا ضبط و لا اختیار لہ و یا گوید کہ درینجا غلطی و خطا واقع شدہ
و لیس مجال الکلیس بمعصوم یا گفتہ شود کہ قایل ازین مسئلہ واقف نبودہ است

ولیس العلم بالکل من شرط الولایة یا اور ازلت سله در علم و عمل حاصل شده بعدم العصمة و غلبة تقدیر الله

سبحانه آنکه نظر او در خویش مقصور دارد و نقص خود را متهم سازد و از توبه و استغفار سیداوانش بپردازد و آن ۱۲ از

تا وافقین فن تصوف بیان نه نماید لانه سله اذا سمع ما یشعر بعیوب الاکابر انحل عقدة

اعتقاده و یشوش علیه اعتقاده الذی ربما کان سبب نجاته

حضرت معترض امرے دیگر بران افزوده که آن امر چهارم است یعنی آن را ذریعه فضل خویش

نگرداند و برائے اظهار علم خویش آنرا در مجالس و مجمع مردمان بیان نکند و اگر احیاناً بسبب غرض

صحیح ضرورت ذکر باشد پس صرف قول نقل کند و نام قایل در میان نه آرد تا منجر بسوے تحقیر

و تهوین نگردد اذ ستر زلل سله الائمة والاکابر واجب فلا یهتک سترهم چون صیانت

دین واجب است تخالف ازان نه ورزد و لاکن بداند که رعایة الانصاف و عدم التجاوز

عن طریق الحق لازم فلا یتعصب و لا یکابر و لا یضیق فی دیانته یتبع هواه

فلا یتکلم بالنفسانیة انتهی محصله پس اگر ادنے تامل بکار رود ازان

واضح می توان شد که رساله شیخ فاقد شروط بوده است زیرا که حضرت شیخ مجتهد نبوده است

و بالقصد مطالب اصلیه را گذاشته به مطالبش که سیاق بلکه تصریح حضرت مجدد رحمه الله مخالف

آن است محمول می سازد تا اعتراض برو وارد کرده شود و بر غلبه حال و سکر محمول نمی کند تا آنکه

عذر حضرت مجدد رحمة الله علیه درین باب به قضایاے شعریه لایق قبول ندارد پس کسے اورا

محمول بر تقلیدات نفس توان کرد بلکه این را که فضل باید تصور باید و تحقیر و تهوین خود پیدا

است پس لامحاله محمول بر تعصب و مکابره و هواے نفس خواهد بود والله اعلم قال می

بلیم که همه زبان حال و قال بتوسل و گدا گری و استمداد و استفاده ازان جناب کشاده خبر بندگی

و نیاز و شکستگی و سگی و غلامی می نمایند برروے الیشان نمیدانیم که کدام در معرفت کشاده

اندورو ی حقیقت نموده که این چنین سخنان بوجود آمده و سر بر زده است خیرت است

ظاهر نیست که شاه دغا خورده اید نمیدانم گدا ز دست که خورده اید والله اعلم والعاقبة بالخیر

سله یعنی شرط ولایت نیست که ولی بر همه مسائل مطلع باشد ۱۲

سله ولی معصوم نمی باشد و تقدیر باری تعالی غالب باشد ۱۲

سله زیرا که اگر ناقص برگاه بر عیوب اکابر مطلع گردد عقده اعتقاد او بکشاید و اعتقادی که سبب نجات او بود پراگنده گردد ۱۲

سله [illegible]

سله [illegible]

اقول معاف دارید حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ را می بینیم کہ ہمہ زبان حال و قال بتوسل و گدائی
و استمداد و استفادہ ازان جناب کشادہ کہ بندگی و نیاز و شکستگی و سگی و غلامی مے نمایند
بر روی معترض نمیدانم کہ کدام در معرفت کشادہ اند و روے حقیقت نمودہ کہ این چنین سخنان
بوجود آمدہ سر بر زدہ است حیرت است ظاہر آنست کہ شما دغا خوردہ اید نمیدانم کہ از دست کہ خوردہ

وَاللّٰہُ اَعْلَمُ وَالْعَاقِبَۃُ بِالْخَیْرِ

در حضور غیر با من این ہمہ دشنام چیست	ای بقربان تو من این لطف بے ہنگام چیست

قال شیخنا مجدد ما طریق صواب است کہ قطع نظر ازین تفصیلات و تحقیقات معارف کہ مذکور
است نمودہ بے تردد و تفصیل گویند کہ ہمہ فیوض و فتوح در اول و آخر ظاہر و باطن قبل الوصول
و بعدہ مریدان را و مرادان را و محبان را و محبوبان را ہمہ بتبعیت و طفیل و توسل آنحضرت است
دیگر سخن نیست زیادہ چہ گوید اقول جناب ما مکتوبات شریف بغور ملاحظہ فرمودہ شود در
مکتوبات شریف چند جا تصریح باین معنی رفتہ است کہ ہمہ فیوض و فتوح در اول و آخر ظاہر و باطن
قبل الوصول و بعدہ مریدان را و مرادان را و محبان را و محبوبان را ہمہ بتبعیت و طفیل و توسل
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم حاصل است و اگر کدامی مطلب بتفصیل بیان کردہ شد مضایقہ
ندارد قال عجب کہ این آیہ کہ در شان کافران و مکذبان قران وارد شدہ بَلْ كَذَّبُوا
بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ در شان این فقیران صرف کردہ اید و ایشان ہم اگر این
آیہ را بخوانند وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ چہ شود قال قول حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ اقتباس
است کہ در کلام عرب از متقدمین و متاخرین شایع و ذایع است لطف این است کہ در این آیت
صرف بیان واقع است و لفظے نیست کزان ہتک شان شان گردد و عجب کہ حضرت شیخ از طرف
ایشان وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰى عِلْمٍ برخوانند این معنی از ادب شیخ بغایت بعید است

ہر دم آزردگی غیر سبب را چہ علاج	با گذشتیم ز لطف تو غضب را چہ علاج

حضرت خواجہ محمد پارسا رحمۃ اللہ علیہ در تحقیقات در ذیل آیہ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ

وَاَضَلَّهُ اللّٰهُ عَلٰی عِلْمٍ می فرماید وَمَا دَامَ فِی السَّالِکِ اَدْنٰی تَطَلُّعٍ اِلَی الْغَیْرِ فَبِقَدْرِ
ذٰلِکَ التَّطَلُّعِ الْیَسِیْرِ یَنْقَطِعُ عَنْ تَطَلُّعِهٖ اِلٰی مَحْبُوْبِهٖ وَیَنْقَطِعُ عَنْ وَصْلِهٖ وَقُرْبِهٖ
فَاِنْ عَرَفَ بِالْیَقِیْنِ اَنَّ الَّذِیْ اتَّخَذَهٗ اِلٰهًا هُوَ فَانٍ وَهَالِکٌ رَجَعَ مِنْ ضَلَالِ
الالتفات الیه الی هدی الاعراض عنه والاقبال بکلیته علی من علمه الٰها حقیقیا ومحبوبا اصلیا
فاذا عرف هذا وافنی ذلک القدر الیسیر من بقایا کثرة نفسه بحیث یظهر وحدة
قلبه ویتجلّی فیه حضرة محبوبه فی وحدة توحیدا علی البصرة وانتفی عنه اثر اثبات الغیر وفی
نظره شهود الکثرة فیظهر ولکن مع ذلک اذا رجع بحکم ضرورة النشاءة الی نفسه وجسمه
وعقله فزال عنه ظهور الواحد فظهر له شهود الغیر بحیث یزعم ویدعی ان هذا الغیر
ثابت فلم یثبت السالک فی مقام التوحید ما لم یمح اثبات الغیر ودعواه ایاه اگر حضرت
مخدوم را اطلاع برین معنی مے بود درین محل تلاوت این آیه را خلاف مقصود خود مے دانست

خود مے کند خرام و خود از دست میرود		با صد کرشمه آن بت بدمست مے رود

والسلام علی من اتبع الهدی **قال** ونوشته اند که بکشف صحیح والهام صریح بیقین پیوسته
است که هیچ دقیقه از دقایق این راه و هیچ معرفتے از معارف این قوم بیواسطه وبے متابعت
او صلی اللہ علیه وسلم میسر نیست ومنتهی را در رنگ مبتدی فیوض وبرکات این راه بے
تبعیت وبی طفیلی حاصل نشود انتهی این امرے مجمع علیه است در دین احتیاج بکشف
والهام چه دارد چه کمالات دین وصفات مسلمانی همه موقوف برین است وگویا تخصیص به

سلے تا آنکه سالک را ادنی وقوفے بسوی غیر باشد بقدر آن از وقوف محبوب نقصان یابد و از وصل وقرب وی محروم ماند پس
هرگاه بیقین دانست که امری را که او اله قرار داده است نیست خواهد شد از گمراهی التفات وی رجوع خواهد کرد و به اله حقیقی
و محبوب اصلی متوجه خواهد شد پس چون این معرفت حاصل گردید و آن قدر قلیل المقدار نیست گردید و بجز اله حقیقی در دلش
نماند پس توحید حقیقی متمکن گشت و اثبات غیر زائل گردید و شهود کثرت در نظر وے باشد لیکن هرگاه بسوی نفس وحس وعقل خود
رجوع آورد پس ظهور واحد نماند و غیر مدخل یافت پس سالک در مقام توحید نمی ماند تا آنکه اثبات غیر و دعوی وے باقی ماند ۱۲

دقایق و معارف بجہت ان است کہ سخن درو ست بلکہ مقصود از بیان آن است کہ ہر کہ این
دقایق و معارف بیان میکند و مخصوص بشرح و بیان آن است بہ یقین باید دانست کہ
بکمال متابعت موصوف است و زبان رد و اعتراض از وے قاصر است چنانکہ در اول مکتوب
افادہ نمودہ اند بعد از ان زبان چندان بمدح و ثنائے رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و احتیاج
کلی بتوسط و توسل وے صلی اللہ علیہ وسلم کشادہ اند کہ جان را سلیب و دل را شادات میگرداند
و دفع تمام توہمات و سوء ظن میکند اما با وجود این رفع وسایط و استثناء آن از میان دقایق
و معارف و کلمات دیگر ناظر در سوء ادب و گستاخی چیست **اقول** اگر کدامی امر مجمع علیہ از
کشف و الہام ہم دریافتہ شود دران مضایقہ نیست و این معنی کہ منتہی برنگ مبتدی است
امر یست محتاج بکشف و الہام واضح باد کہ مراتب علم باہم اختلافہا دارد اگر سورہ اَلْهٰكُمُ التَّكَاثُرُ
و آخر اذا وقعت تلاوت نمودہ شود این معنی ظاہر خواہد شد در حدیث است لَيْسَ الْخَبَرُ
كَالْمُعَايَنَةِ **نقل** است کہ روزے علامہ تفتازانی از حضرت خواجہ نقشبند پرسیدند کہ عقیدہ
شما مردم چیست ایشان فرمودند کہ عقیدۂ اہل السنۃ و الجماعۃ علامہ گفتند کہ اگر ہمچنین است
خود را ممتاز ساختن چیست ایشان فرمودند تا امور ظنی بہ یقین برسد اگر قائلی گوید کہ امور
دینی ہمہ بوحی است ظن چہ احتمال دارد میگوییم کہ حضرت ابراہیم در جواب اَوَلَمْ تُؤْمِنْ گفتند بَلٰى
وَلٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِيْ و حواریین گفتند در جواب حضرت عیسیٰ وَتَطْمَئِنَّ قُلُوْبُنَا وَنَعْلَمَ اَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا
بر ناظرین مکتوبات شریف مخفی نیست کہ مکتوبات شریف از ذکر احتیاج کلی بہ توسط و توسل وے
صلے اللہ علیہ وسلم مالا مال است برین یک مقام حصر نیست ؎

آن دو کمند عنبرین مے بردم کشان کشان	من نہ باختیار خود میروم از قفاے او

از ہمین جا است کہ طریقہ نقشبندیہ مجددیہ در اتباع سنت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم ممتاز
است و میان اقران سرافراز تبعیش شریعت گرفتار این سلسلہ اند و متولہین طریقت زلہ ربای
این طریقہ ؎

لیلے وموی مشک بو ہر کس کہ دیدش ہو بہو ۔ داند کہ زنجیر از چہ رو در گردن مجنون بود

الحمد للہ کہ حضرت معترض را ہم رفع تمامی توہمات وسوء ظن گردیدہ لسبیلے جان وشادابی دل رسانیدہ درین مقام ہمین قدر برائے شکریہ حضرت معترض کافی دانسم ؎

ادای حق محبت عنایتے است ز دوست ۔ وگرنہ عاشق مسکین ہیچ خرسند است

جزاہ اللہ عنا وعن سائر المجددین خیر الجزاء بحرمۃ نبیہ سید الانبیاء

معہذا آنچہ شکایت رفع وسایط واستشنار آن از بیان دقایق ومعارف وکلمات دیگر کہ ناظر در سوء ادب وگستاخی است نمودہ شد محل تعجب است چہ این معنی خود تناقض است ؎

وے بہ تیغم می زد و می گفت پنہان زیر لب ۔ این سزائے آنکہ اظہار محبت میکند

وپیش ازین مرۃ بعد اولے وکرۃ بعد اخرے کیفیتش معروض داشتہ ام وصد بار بعبارات مختلفہ برنگاشتہ ام اگر حضرت معترض پے بحقیقت کلام می بردند ومتمسک بدامن تصوف زدہ از مقالات عقلی وتوجیہات دور از کارے گذشتند این توہم را گنجائشے نمے ماند ؎

دل اندر زلف لیلی بند کار از عقل مجنون کن ۔ کہ عاشق را زیان دارد مقالات خردمندی

لاکن چون خیال میکنم کہ اخر الامر غشاوت بشری زائل شد ہیچگونہ شکایت را موقعی نمے یابیم زیادہ ازین چہ عرض داشتہ شود

من ہیچم وکم ز ہیچ ہم بسیارے ۔ وز ہیچ وکم از ہیچ نیاید کارے

قال مقرر است کہ ارباب صحو مفضل اند بر ارباب سکر وارباب سکر محکوم وقت اند وحال حاکم است بر ایشان وایشان را ابن الوقت گویند واز تنگنای نفس واحوال بر نیامدہ وایشان را اصحاب صحو کہ ازین مضایق برآمدہ وحاکم وغالب شدہ اند بر وقت وایشان را ابو الوقت گویند چہ نسبت **قال** ۔ اولا تعریف سکر وصحو در میزان عقل سنجیدنی است پس از ان اختلافیکہ درین مسئلک واقع است شنیدنی شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ در عوارف المعارف می طرازد السکر استیلاء سلطان الحال

والصحو العود الی الترتیب بالافعال وتھذیب الاقوال برین تعریف تقریر مذکور راست می آید شیخ
محی الدین بن عربی در فتوحات مے طراز وھو علم الاحوال[۵۱] واھل الایکون الا لمن قام الطرب
والالتذاذ پس صاحب فتوحات برای سکر سہ مرتبہ قرار دادہ سکر طبعی وسکر عقلی وسکر الہی چنانچہ
میفرماید فالسکر الطبعی[۵۲] سکر المؤمنین وسکر العقلی سکر العارفین وبقی سکر
الکمال من رجال اللہ وھو السکر الالھی قال فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم اللھم زدنی فیک تحیرا والسکران حیران فالسکر الالھی
ابتھاج وسرور بالکمال وقد وقع فی التجلی فی الصورۃ سکر فتلک سکر حق کما قال
بعضھم ۔ واسکر القوم دور کاس ٭ وکان سکری من الساقی
ازین تقریر آشکارا شد کہ تفضیل ارباب صحو بر ارباب سکر عموما قابل تسلیم نیست تمامی ارباب
سکر محکوم وقت نہ باشند وحال حاکم بر ایشان نباشد چہ سکر الہی این چنین نباشد قال
پس آنچہ از بعضے اقطاب کہ قدوہ ارباب صحو وتمکین اند مفاخرتے ونسبا ہاتے وتفضیلے بر
مشایخ دیگر واقع شدہ است بہ امر الہی است نہ بغلبہ سکر چنانکہ حضرت غوث الثقلین امام الطریقین
شیخ عبد القادر جیلانی فرمودہ اند قدمی ھذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ وبزرگے دیگر
فرمودہ است من تحت خضراء السماء[۵۳] مثلی وامثال آن بامر الہی است کہ در باطن اولیاء
اللہ میباشد نہ صادر بغلبہ سکر وطفح حال وسکر حیرت وبے تمیزیست واشارت ہذا منافی
آنست کہ در بعضے احوال ومقامات حضرت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم قدم ایشان را

---

۵۱ سکر علم احوال است از ہمین جا است کہ سکر نمے شود مگر کسے را کہ حرکت وشوق والتذاذ داشتہ باشد ۱۲ ۵۲
سکر طبعی سکر مومنین است وسکر عقلی سکر عارفین وسکر کمال سکر الہی است رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ کہ الہی
در خویشتن مرا تحیر عطا فرما سکران سرگشتہ می باشد سکر الہی خوشی است بکمال ہر کسیکہ تجلی باری تعالی پر توے افگند سکر
طاری مے شود این سکر حق است بعضی گویند کہ قوم از دور شراب سکر آور رندند وسکر من از ساقی است ۱۲
۵۳ نیست زیر آسمان مثل من ۱۲

براقدام خود نهاده فرموده اند که این قدم تو قدم من است پس گفت حضرت شیخ قَدَمِی هٰذِهٖ
علی رقبة کل ولی الله پس آن حضرت امتثال امر الهی که به تحدیث نعمت واقع شده است
قول الحمد لله که تحدیث نعمت الله امتثال امر الهی قرار داده شد ـ ۵

	نسیم عاطفتے زان دیار مے آید		درین چو یار ازان زنده ام که گاهے	

اکنون شنیدنی است که آنچه از حضرت غوث اعظم رضی الله عنه قدمی هذه علی رقبة کل ولی
الله منقول است دران سه مسلک است مسلک اول در حالت صحو فرموده بامتثال امر الهی تحدیثا
بنعمة الله مسلک دوم در حالت سکر فرموده همین است مسلک حضرت شیخ شهاب الدین سهروردی
علیه الرحمه چنانکه بیاید انشاء الله تعالی مسلک سوم در حالت سکر بامتثال امر الهی فرموده این
است متمسک امام یافعی رحمة الله علیه قال اگر گویند پس چیست تفاوت واختلاف احوال
مشایخ واولیا از ارباب صحو وتمکین از صحابه وغیرهم رضوان الله علیهم اجمعین که بعضی گفته وبعض
نگفته اند گوییم ایشان تکلم نمی کنند مگر باذن خدای عزوجل وامر وی جل وعلی پس هر که امر کرده شد
گفت وهر که امر کرده نشد نگفت چنانکه آمده است که از مشایخ وقت پرسیده شد که آیا شیخ عبد القادر این کلمه
را بامر گفت گفتند نعم بامر گفت بی کیفیت وگفتند این نشان قطبیت است واز اقطاب در هر
زمانے کسے است که امر کرده میشود بسکوت وگنجایش ندارد در اگر سکوت وبعضے امر کرده می
شوند بقول پس گنجایش ندارد ایشان را جز قول واین اکمل است در مقام قطبیت زیرا که این لسان
شفاعت است وشیخ صاحب عوارف رحمة الله علیه بمقتضای قیاس عقل ومبلغ علم خود این سخن
را وامثال این سخن را بر شطح سکر وغلبه حال واستغراق نفس حمل کرده وحمل کلام شیخ بر قصد محمدت
این قول وعدم قصوران چنانکه شما برای مصلحت وقت که درین مکتوب بترجیح وتفضیل
سکر واقع شده است حمل کرده اید بران ظاهر عبارت شیخ سیاقا وسباقا مخالف است فهم شیخ
درینجا این چنین رفته چه توان گفت وقول وی درینباب مخالف اقوال کبار مشایخ آنوقت
مثل شیخ ابومدین وشیخ ابو النجیب سهروردی که پیر شیخ شهاب الدین سهروردی است واقع شده

است و دیگر مشائخ عظام که عمدة الشان موجب اطناب است چنانکه در بہجة الاسرار که کتاب معتبر[1] است و دیگران است در کتب قوم در طبقات ذہبی[2] که از مشاہیر علماء محدثین است و شیخ محمد جزری که قدوه علماے متاخرین است وغیر آن مذکور است مصنف آن بدو واسطه بحضرت غوث الثقلین میرسد و در کتب دیگر مثل روضة المناظر فی مناقب الشیخ عبد القادر که تالیف شیخ مجد الدین فیروزآبادی صاحب قاموس است و در کتب امام عبد الله یافعی وغیره مذکور است **اقول** شیخ شہاب الدین سہروردی علیه الرحمه مسلک ثانی را اختیار فرموده و برین مسلک صرف حضرت شیخ نرفته بلکه دیگر اکابر نیز ہمین مسلک اختیار فرموده اند در عوارف المعارف میفرماید[3] فقل ان ینفک مرید فی مبادی ظهور سلطان الحال من العجب حتی لقد نقل عن جمع من الکبار کلمات موذنة بالاعجاب وکل ما نقل من ذلک القبیل من المشائخ لبقایا السکر عندهم وانحصارهم فی مضیق سکر الحال وعدم الخروج الی فضاء الصحو فی ابتداء امرهم وذلک اذا حدق صاحب البصیرة نظره یعلم انه من استراق النفس السمع عند نزول الوارد علی القلب والنفس اذا استرقت السمع عند ظهور الوارد علی القلب ظهرت بصفتها علی وجه لا یخفوا علی الوقت وصلافة الحال فیکون من ذلک کلمات موذنة بالعجب کقول بعضهم من تحت خضراء السماء مثلی وقال بعضهم قدمی

[1] ابو عبد الله ترکمانی معروف به ذہبی از حفاظ محدثین است در سنه ۶۷۳ ہجری متولد شد در دمشق روز دوشنبه سوم ذیقعده سنه ۷۴۸ ہجری انتقال کرده [2] قال فی کشف الظنون قال الشیخ عمر بن عبد الوہاب القرشی الحلبی فی ظهر النسخة من نسخ البہجة ذکر ابن الوردی فی تاریخه ان فی البہجة امور الا تصح ومبالغات فی شان الشیخ عبد القادر لا تلیق الا بالربوبیة انتهی ومثل هذه المقالة قیل عن الشہاب ابن حجر العسقلانی واقول یا المبالغات التی نسبت الیه مما لا یجوز علی مثله وقد تتبعتها فلم اجد فیها نقلا الا وله متابعون وغالب ما اورده فیها نقله الیافعی فی اسنی المفاخر وفی نشر المحاسن وروض الریاحین وشمس الدین الزکی الحلبی ایضا فی کتاب الاشراف واعظم شئ نقل عنه انه احیی الموتی کاحیائه الدجاجة ولعمری ان هذه القصة نقلها تاج الدین السبکی ونقل ایضا عن ابن الرفاعی وغیره وانی یعنی جاہل حاسد ضیع عمره فی فهم ما فی السطور وقنع بذلک عن تزکیة النفس واقبالها علی الله سبحانه وتعالی ان یفهم بالبعطی الله سبحانه و

[margin:] بقایا سکر ایشان می باشد و این از انکه در فضاء صحو بر آمده اند ہنوز استراق سکر باقی است و دلیل برین دعوی آن است که چون نیک نگریسته شود و معلوم می گردد که ہرگاه وارد بر قلب نزول کند از ننگی نفس ہمچنین سخنان از زبان بر آید که وقت و بے اندازه رفتن حال مسیح آن نمو دانند پس کلمات سر زند کز آن خود بینی ظاہر گردد چنانکه بعضے از کبراے مشائخ درین حالت فرموده اند کہ زیر آسمان مثل من کسے نیست و بعضے از کبار مشائخ فرموده اند کہ قدم من بر گردن ہمہ اولیاء الله است

علی رقبة جمیع الاولیاء وہمین قول حضرت مجدد دم استثنا کردہ اگر گفتہ شود کہ درحوالہ و استناد عوارف کہ بہ
نسبت خاص ارشاد جناب محبوب سبحانی رضی اللہ عنہ کردہ شدہ است برین جزم نمودن
باطل است در عوارف نام نامی جناب محبوب سبحانی مذکور نیست و نہ ذکر خاص قول حضرت
و نہ کلام عوارف بر اقوال و احوال حضرت عموماً یا خصوصاً منطبق میتوان شد چہ در عوارف
ذکر مبتدیان اہل سکر و مغلوبین وقت می باشد پس ارشاد منتہیان اہل صحو و تمکین را کہ باہم
ربانی باشد دران داخل نمودن از عقل و دیانت دور است علاوہ بران ہرگاہ شیخ الشیوخ
حضرت شیخ نجیب الدین سہروردی این قول را تسلیم کردند و اطاعت فرمان نمودند و قایل
این معنی شدند کہ این امر ربانی است پس اگر احیاناً در عوارف این محمول بر سکر سے
نمودندے ہرگز قابل ترجیح و تسلیم نمی شد خواہم گفت کہ این قول از سر تا پا مخدوش است
زیرا کہ در عوارف نام نامی قایل بسبب شہرت گذاشتہ شدہ علاوہ بران این قول مختص است
بحضرت محبوب سبحانی بہ نہجے کہ از حضرت غوث رحمة اللہ علیہ منقول است از کسے دیگر مروی
نیست در بہجة الاسرار مروی است از شیخ ابی المفاخر عدی بن شیخ ابی البرکات بن صخر قدس
سرہ کہ خبر داد مرا پدر من کہ پرسیدم از عم خود شیخ عدی بن مسافر اموی قدس سرہ آیا دانستے
ہیچ یکے از مشایخ متقدمین کہ گفتہ باشد قدمی ھذا علی رقبة کل ولی اللہ جز شیخ
محی الدین عبد القادر رضی اللہ عنہ گفت نمیدانم انتہی و در عبارت عوارف اگرچہ ذکر مبتدیان
است مگر این ہم مذکور است وکل ما نقل من ذلک القبیل من المشائخ لبقایا السکر و درین کلیہ
تمامی منقولات مندرج است سوای این در عوارف مذکور است و من اشکل علیہ ذلک
ولم یعلم انہ من استراق النفس السمع فلیزن ذلک بمیزان احوال اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم وتواضعھم واجتنابھم امثال ھذہ الکلمات واستبعادھم
ان یجوز للعبد التظاھر بشیٔ من ذلک حضرت مجدد کہ استناد
بقول عوارف نمودہ مقصودش ہمین است کہ این کلام از سکر سرزدہ آنچہ بخیال عوام این

ازین قبیل از مشایخ منقول شدہ از بقایاے سکر است ۱۲
شیخ شہاب الدین ابو حفص عمر بن محمد البکری ابو النجیب عم خود تصوف از امام و وعظ آموخت عوارف را درمکہ تصنیف کردہ ہرگاہ پیش آمدی نجی تعالے جل شانہ رجوع آوردی در مجلس قدمی حاضر بود در ۶۳۲ھ انتقال فرمود ۱۲
یعنی ہرکہ

معنی مستبعد می نماید آنرا دفع میکند و میفرماید که مرادش قصور این قول نیست کما توہم که
آن عین محمدت اوست بلکه بیان واقع نموده است یعنی صدور این قسم سخن که مبنی از مباہات
و افتخار است بی بقیہ سکر کاین نیست که در صحو خالص به امثال این سخنان تکلم نمودن دشوار
است انتہی امام یافعی در نشر المحاسن می طرازد إنَّ القوم وردوا بحرًا لَيسَ لَهُ ساحلٌ
وكل احد من المنكرين عليهم من ذلك المورد وما حصل بما فيه من جواهر المعارف
والاسرار والحكم جاهل وسقوا بكؤس الوصل راح المحبة التي لم يشم ريحها
من لم يقض من قتل نفسه نحبه فاخذ ينكر عليهم من لا يعرف تلك الجواهر التي
لا يعرفها الا من هو في ذلك البحر ماهرٌ وصدرت عنهم الفاظ في حال السكر
فاخذ ينكرها من لا يعرف القدر وذلك بجهله بالاسرار التي في تلك المعارف
والراح التي في تلك المعارف وها انا وان كنت جاهلا بذلك اومن به واسلك
في الجواب المذكور سبعة مسالك المسلك الاول الاعتذار عنهم بالسكر ذلك
ان الشطحيات الصادرات عنهم منها ما وقع لما وقع منهم في حال السكر الغيبة
بواردات الاحوال والسكر لسبب مباح ليسقط التكلفُ في الشرع بالشرط
المعروف في كتب الفقه المسلك الثاني الاعتذار عنهم بصدور ذلك منهم على سبيل
الحكاية عن اللهِ سبحانهُ المسلكُ الثالث الاعتذار عنهُم بالامر اعني انَّ من الشطح
المذكور ما امروا به فصدر عنهم امتثالا للامر ويكونُ ذلك الامر تنويهًا بفضلهم
وبيانًا لعلوِّ شانِهم وتعريفًا للجاهل بكبير قدرِهم وارشادًا الى التعلقِ بهم والتوسل
برفيع جاهِهم وغير ذلك من المصالح ومن ذلك ما روى في كتاب مناقب الشيخ
عبد القادر رضى الله عنه من طرق كثيرة بروايات شهيرة عن جماعةٍ من المشائخ الاكابر
والعلماء الافاضلِ والاخيار الثقات واشتهر واستفاض حتى في الجهات البعيدات
في مجلسه وهُوَ على الكرسي يتكلم على الناس قدمي هذه على رقبة كلِّ وليِّ اللهِ

امام یافعی ارادتی که بجناب بزرگان دین عموماً و حضرت غوث انام رضی الله عنهم خصوصاً دارد
از تصنیفاتش همچو خلاصة المفاخر فی انتخاب مناقب الشیخ عبد القادر رضی الله عنه و تاریخ مرآة
الجنان وغیره ظاهر است کلامش نگریستنی است که قول قدمی را بحالت سکر و بی امتثال الٰهی
میگوید و حاشا که غبار منقصت بر دامان کلام قدسی نظامش نشیند چه هر امرے که اظهارش
به امتثال امر الٰهی بوده باشد تا مردم علو شانش دریابند و عظمت جاه وے شناسند و از وے
در مهام خویش توسل کنند به استراق نفس بنهار محمول نخواهد بود و بر مردم اتباع آن حکم لازم
خواهد بود و منکران روے خسران و خذلان خواهند دید حضرت قدوة ارباب طریقت سید
آدم بنوری رحمه الله در کتاب[۱] خلاصة المعارف و اسرار العقاید تحریر میفرماید که مرتبه کمال در ولایت
اولیاء است که ولایت خاصه است بکمالات غوثیت است و اکملیت درین مرتبه غوثیت
جن و انس است و این نصیب خاصه حضرت شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله تعالی عنه است
که غوث الثقلین است و لهذا غوث الاعظم اکمل حقیقی است و خود اهل ولایت انبیاست که فوق
این باشد و اهل این مرتبه را که اهلیت ولایت انبیاست مرتبه امام باشد اگرچه مخفی باشد و
داخل دوازده امام نباشد اما در همه اولیاء است تا این آن هر دوازده امام این امام باشد در
هر عصرے که باشد سر قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله ازینجا توان جست بهر دو معنی
یکے بمعنی کمال غوثیت و دیگر به نظر ظاهر ولایت خاص الخواص که در ایشان نسبت بهمه اولیا

---

[۱] کتابی است در تصوف محتوی بر فواید عجیبه و سید آدم بنوری از اعاظم خلفای شیخ احمد مجدد الف ثانی است رحمة الله علیه و در ابتدای طریق از حاجی خضر تعلیم طریقه فرمود بعد ازان باجازت حاجی خضر بخدمت حضرت مجدد رحمة الله علیه مشرف شده بدرجات عالی رسید و در اوایل حال بهره از علوم ظاهری نداشت روزے در واقعه دید که از هاتف غیب ندا می شود که ای شیخ آدم قرآن چرا نخوانده عرض کرد که الٰهی تو قادری حالا هم تعلیم فرمائی فی الحال دست نورانی پدید آمد و بر سینه بی کینه وی مس کرد و قرآن حفظ نمود و علوم ظاهری را تعلیم گرفت و بکمال استقامت شریعت معروف بود و در خانقاه وی زیاده از هزار کس طلبا و در مره جمع می بودند که نان در وقته ایشان از لنگر شیخ آدم بود و بنور موضعی است از توابع سرهند مادر وے بنوری بود گویند که در عهد شیخ صد کس اولیاء کامل و مکمل

تکمیل ظاهری و باطنی کرده بخرقهٔ خلافت و اجازت طریقت یافتند و تعداد مریدان تا یکصد هزار رسیده بود و شیخ آدم پدر و مادر زاد بود و اول به سپاه گری اشتغال داشت چون جاذبه حقیقی او را بجود کشید ترک کرده فقر اختیار نمود از مامت وی حالے پیدا است ندارد و مشتری از تصانیف دارد در تصوف به تاریخ سیزدهم شوال ۱۰۵۳ هجری بمدینه منوره وفات یافته در جنت البقیع قریب روضه حضرت عثمان رضی الله عنه مدفون است
[illegible]

اولین واخرین غیر از اصحاب کرام رضی الله عنهم غالب ظهور آمده بود و لفظ کل ولی الله بدین
معنی فرموده باشد پس در اولیاء اهل ولایت خاصه نظر اماست که بوصول ولایت انبیا
منوط است اگرچه مخفی باشد قدم آنحضرت بر رقبه هر ولی اهل مرتبه عامه و خاصه ولایت مطلق باشد
یعنی توفیق ایشان بران همه دیگران واقع باشد و اولیاء اهل کمال باطن مرتبه اخص الخواص
و خاص الخواص ولایت مطلق ازین زیر قدمی بیرون باشند و چون نادر است که در اولیاء
است فردے بولایت انبیا برسد که این مرتبه خاص الخواص از ولایت مطلق است بلکه بولایت
ملأ اعلی هم که این مرتبه اخص از ولایت مطلق است پس حکم مر اکثر راست لاچار کل اولیا هم
توان گفت در سیدن لیکن بکمالات ولایت انبیا آسان ندانند که بر حالش آنچه پیش ازین
نوشته شده است در کتب و رسایل اکثر اولیاے امت نایاب است و دیگر اکابر قدس
اسرارهم بنظر کل مطلق مخصوص بر زمانه ایشان گفته اند و معلوم این مسکین آن معانی گشتند
که مذکور شد و یک روز پیش تر از روز نوشتن این حقیقت قبل ازین بچند سال همین هر دو وجه
که بالا مسطور گشت بخاطر می گذشتند که اندران وقت روح آن حضرت غوث الثقلین حاضر
شد و باین فقیر این عبارت فرمود که فرزندا باین هر دو وجه خود هیچ غلطی نیست بعد ازان
معلوم شد که این کلمه از آنحضرت بے نظر و تفکر بطریق بے قصدی بالقاء ربانی از غیب ظاهر
شده است و حضرت شیخ الشیوخ هم در عوارف فرموده است قدس سره که این کلمه از حضرت
شیخ عبدالقادر در سکر بر آمده اے برادر نزد این فقیر بر تقدیر سکر این سکر ممدوح است نه مذموم
ازین جهت که هیچ ترقی خالی از حالت مستی مطلق نمی شود مستی جلی باشد یا خفی و چون آنحضرت
بدان مراتب خاصه مخصوصه خود مشرف شده اند بقدرت الله سبحانه بی تکلف و بی قصد
بالقاء غیر فرمودند قدمی هذه علی رقبة كل ولی الله حسب شان تفوق ظاهر ولایت که بر وجه تامه
نصیب خود یافتند و روشن است که در کلام صوفیه ظهور سکر عبارت ازان حالت است که حیا
استحالت نتواند پوشیدن چیزی را آن چیز پیش ازان حالت لایق ولازم بوده است پس واضح شد

که حضرات اصحاب کرام و حضرت مهدی و بعضے افراد دیگر ہم من حیثیت کمال باطن مرتبہ خص خاص
الخواص ولایت ازین زیر قدمی بیرون باشند و فوق بلکه افوق بوند اگرچه از ہر ہمہ اولیاء
اولین و آخرین غیر اصحاب کرام من حیث جمع آن ہر دو وجه مذکوره که کمال ظاهر ولایت خاص
الخواص و کمال غوثیت باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبہ خاص الخواص و کمال غوثیت
باشد که منصب اکمل مستوجب بکمال مرتبه خاص ولایت تفوق آنحضرت غوث الثقلین مع واقع
باشد اما کسانے که من حیث کمال باطن ولایت خاص الخواص برابر ایشان باشند یا بر ایشان
تفوقے داشته باشند اہانت پیدا نمی کند و آن تفوق مستلزم افضلیت غوث الثقلین بر
ایشان نمی باشد فَافْهَمُوا اَسْرَارَ کَلَامِ الْاَوْلِیَاءِ یَا اِخْوَانِیْ و اگر این وجه مخصوصه را بگذاریم
و بر حکم علی العموم آئیم عامه اولیاء آنوقت باشند از مبتدی تا منتهی ولایت مطلق چنانچه حضرت
حماد دباس ہم که پیر صحبت ایشان بوده اند فرموده اند که این عجمی را قدمیست که در وقت وی
بر گردن ہمه اولیاے آن وقت خواهد بود ہر آئینه مامور شود تا آنکه بگوید قدمی هذه علی
رقبة کل ولی الله ہمه اولیا گردن نهند و بدانند که لفظ مامور بنظر اثبات سکر که حضرت شیخ
الشیوخ علیه الرحمه فرموده است مراد بامر معنی باشد تقدیرا و اراده بامر جلی الهاما و آنکه حضرت
حماد دباس گفت که این عجمی را قدمے است الخ دلیل بمرتبه مخصوص ظاهر میکند از مراتب ولایت مطلق
که قدمی گفت بقید حرف یا قدم تکلم کرد و معتبر ساخت یعنی چنانچه اشارت مرتبه بغوثیت تامه
که اکملیت مرتبه خاص است با وجود مرتبه خاص الخواص از ولایت مطلق و نیز از عبارت شیخ حماد
مذکور قید زمانه ایشان بعبارت وقت ایشان ہویدا نیست و نیز نقل است که از حضرت شیخ فریدالدین
چشتی قدس الله تعالی سره شخصے پرسید که شیخ عبد القادر جیلی رحمة الله علیه قدمی هذه الخ فرموده
است شما چه میفرمائید فرمودند که اگر من در آنوقت می بودم بر چشم خود میگرفتم پس تابعان
شیخ فریدالدین گفته اند قدس سرہم که این اشارت بتخصیص زمانه ایشان نیست بنظر کل مطلق
اولیاے آن زمانه و زمانه عبارت از مدت صد سال است و نیز چون مجدد آن مانه خود ایشان

بودند و درانوقت دیگرہم قرین ایشان واقع نباشد لاچار قدم ایشان برگردن ہمہ اولیار آنوقت بود یعنی دران زمانہ تفوق ایشان بر ہمہ آن اولیار واقع باشد واین تفوق نہ مثل تفوق دیگر است بلکہ سخت تفوق است دیگر باید دانست کہ لازم نیست کہ در ہر ما ہیچکس دیگر افضل از مجددان مائہ نبود چنانچہ حضرت شیخ با قدس سرہ کہ مجدد این الف ثانی است و مہدی این الف حضرت مہدی افضل واکمل از ایشان وہمہ اولیای است مبعوث شدنیست انشاء اللہ تعالی انتہی در حیدرآباد دکن کہ ما وارد انیم از سنہ ١٣١٣ ہجری تا این زمان کہ سنہ ١٣١٦ ہجری است در قول قدمی ہذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ معرکہ ارا در پیش است برخی از فضلاے سلسلہ قادریہ می فرمایند کہ حضرت غوث انام رحمۃ اللہ علیہ این جملہ را در حالت صحو فرمودہ و درین کلام توقیت نیست و بعضے حضرات از سلسلہ چشتیہ قایل بہ توقیت بودہ اند و سلسلہ تحریر از طرفین بس دراز است بینیم کہ آخر الامر کدام مسلک بر کرسی اثبات می نشیند و کدام فریق روی فتح و نصرت می بیند ازین خیال بر ہمین تقریر اکتفا ورزیدم اگر کسے را زیادہ تحقیق منظور نظر بودہ باشد رسایل علماے معاصرین ملاحظہ فرماید **قال** ومریدان شما را درین سخنان شما سہ قسم یافتم جمعے میگویند کہ ما چہ دانیم کہ ایشان چہ میگویند و ما را کجا مجال فہم سخنان ایشان است ہرچہ گفتہ اند اعتقاد می کنم کہ حق است وجماعۃ میگویند کہ اینہا از سکر و بیخودی است و فرقہ میگویند کہ ہرچہ ایشان میگویند و میکنند ہمہ بامر الہی است ومن ہم برین مے باشم اگر براہین قاطعہ از کرامات وآیات کہ ازان بزرگان منقول ومشہور است مشاہدہ کنیم و بے انہم بحکم تحسین ظن مجوز و متوقفم الا این حرف کہ در وی نسبت بسرور کائنات صلے اللہ علیہ وسلم گستاخی و بے ادبی لازم می اید این را بی شک منکر میدانم اِنَّ اللّٰہَ لَا یَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْکَرِ **اقول** آنچہ در باب مریدان گفتہ شد کیفیتش این است کہ مریدانیکہ ہنوز بپایہ تکمیل نرسیدہ بودند و فہم و درک مطلب مکتوبات شریف نمی داشتند بعضے از ایشان گفتہ باشند کہ ما چہ دانیم کہ ایشان چہ میگویند و ما را کجا مجال فہم سخنان ایشان است

هرچه گفته اند اعتقاد میکنم که حق است و بعضی از ایشان ظاهر کرده باشند که از سکر و بیخودی است
و فرقه که میگوید که انچه ایشان میگویند و میکنند همه بامر الهی است این قول محقق و صواب
است و برای تسلیم این دعوی انچه ضرورت براهین قاطعه از کرامات و آیات گفته شد اگر مراد
از ان عنایت الهیه است که موجب استقامت بر احوال سنیه و اعمال صالحه باشد پس حضرت
شیخ را خود بران اعتراف است و از زبان حضرت باقی بالله قدس سره نیز شنیده اند و اگر مراد
از کرامت معنی متعارف است پس کیفیتش از مقدمه باید جست قال و بهر تقدیر چنانکه عادت
این فقیر است توقف و تسلیم و تجویز درمیان داشت که صدور آن ناشی از مقام صحو و تمکین
باشد اما شما بزبان شریف خود اعتراف کردید و گفتید که هرکه مثل این قسم سخنان گفته منشاء آن
سکر است و سکر را ترجیح بر صحو کرده اید و گفته اید که صحو صرف بی امتزاج سکر عین قصور است و صحو
خالص نصیب عوام است این سخن اختراعی است و خلاف اصطلاح قوم و اجماع مشایخ است که صحو مرتبه
ایست که صاحب آن بکمال تمیز و اطلاع بر مراتب و مقامات متصف شده و هیچ حال سکر که
بی تمیزی و بی اطلاعی است از تمامه اشیاء ممزوج نگردد و در حقیقت صحو و سکر ضدان اند که
جمع نمی شوند صحو خالص که آنرا نصیب عوام گفتند کدام است سخن در مقام عارفان و کاملان
و اهل الله خصوص میرود و از کلام ایشان معلوم میشود که از بزرگان آنها که صحو ایشان بسکر
ممزوج نیست و صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکرده اند داخل عوام اند این چه سخن
است اقول انچه حضرت مجدد رحمة الله علیه فرموده اند عین صواب است اعراض از ان
بسبب عدم مجاهده است یا عدم اطلاع است بر اقوال صوفیه کرام تا انکه ازین دو امور کامل
حاصل نشود در معرکه تصوف قدم نهادن خالی از خطر نیست

	که از شگفتن گلها تو هوا نرسد		بباغ می روی و هیچ بید می لرزم	

درین مقام اول حقیقت سکر و صحو مذکور می شود سکر در عرف صوفیان عبارت است از رفع
تمیز میان احکام ظاهر و باطن بسبب اختلاف نور عقل در اشعه نور ذات و بیان این سخن آن است

که اهل وجد دو طایفه اند محبان ذات و منشاء وجد ایشان ذات بود و محبان صفات که منشاء
وجد ایشان عالم صفات در وجد محبان صفات فترات و وقفات بسیار اتفاق افتد بخلاف وجد
محبان ذات بسبب عموم ذات و خصوص صفات و نیز وجدی که از عالم صفات بود آن قوت
ندارد که وجدی که از آثار انوار ذات دارد پس واجد ذات در بدایت وجد بجهت قوت
و غلبه که دارد مغلوب سلطنت حال گردد و عقلش که رابطه تمیز و بصر قلبی است در تواتر اشعه
انوار ذات و غلبه آن متخطف و مستطاهر شود و سررشته از دست تصرف و اختیارش مسلوب
گردد و چنانکه محل حکم ظاهر که تفرقه است از محل حکم باطن که جمع است باز نشناسد و به افشاء اسرار
ربوبیت که مکنون خزینه عزت اند مبالات نماید و مثل سبحانی و انا الحق زبان انبساط دراز
کنند و صوفیان این وجد را باعتبار تواتر و قوت غلبه حال خوانند و باعتبار رفع تمیز سکر و
اما صحو عبارت است از معاودت قوت تمیز و رجوع احکام جمع و تفرقه با محل و مستقر خود و
بیانش آن است که چون وجود سالک در نهایت حال بغلبه انوار ذات فانی و مستهلک شود
حق سبحانه در نشاة ثانیه او را وجودی باقی بخشد که از لمعان انوار ذات متلاشی و مضمحل نگردد
و هر وصفی که از وی فانی شده باشد اعادت کند پس عقل نیز که رابطه تمیز است معاودت
نماید مطهر از لوث حدوث و باقی به بقاء حق تعالی و برزخی گردد میان روح و نفس تا هیچ یک
در عروج از حد خود تجاوز ننماید و بر یکدیگر نفی نکنند و حکم جمع را با مستقر خود که عالم روح است
راجع گرداند و حکم تفرقه را با محل خود که عالم نفس است رد کند و ترتیب افعال و تهذیب اقوال
و حفظ آداب و کتم اسرار هر یک دیگر باره باز آمده بر وجهی که از آفت زوال ایمن بود چون
معنی سکر و صحو منقش خاطر شریف شد بذکر خدشاتی که بر کلام حضرت معترض مستنبط میشود
متوجه میشوم خدشه اول هرگاه کلام صوفیه کرام گاهی از صحو و تمکین و گاهی از سرچشمه سکر سر
بر میزند پس عموماً حمل کلام این طایفه بر صحو و تمکین نشاند خدشه دوم صحو صرف بی
مزج سکر را عین قصور گفتن و صحو خالص را نصیب عوام دانستن سخن اختراعی نیست و نه

خلاف اصطلاح قوم و اجماع مشایخ بلکہ از ائمہ صوفیہ منقول است شیخ محی الدین بن عربی
رضی اللہ عنہ در فتوحات میفرماید ولما کان الصحو انکشافاً فالمراتب الاموس قدمناه فی التفضیل
علی السکر ای صاحبہ مقبول الحکم لمعرفتہ بالمواطن وان کان السکران صاحب
حق الا تری الصحو فی السماء اذا صحت السماء ای زال غیمها وانکشف لیعطی الشمس
من حرارتها لا یخرج من الارض من النبات وتستحسن العالم ان لها اثر فی ذلک کما اعطی الغیم
ما فی قوتہ من الرطوبة فی الارض لاجل ذلک النبات فانا وحال السکر وحال الصحو فی
الطبیعة فاذا لم یقع فائدة عند السکران فی الطریق ولا عند الصاحی فما هو من اهل
الطریق بل یکون کالصحو الذی معه القحط عند العرب مسلماً تشبیہ صحو و سکر بچشم غور نگریستنی
است گیاہ و اشجار کہ بر سطح زمین میرویند او از زمین از بارش رطوبت کسب میکنند پس ہرگاہ مطلع صاف میگردد و در زمین
حرارتی پیدا میشود مادہ روئیدگی در زمین حاصل میگردد و گیاہ و اشجار میرویند اگر بارش
دائماً بارد عالم غرقاب گردد و اگر ہموارہ مطلع صاف باشد از قحط حیوانی و انسانی باقی نماند
صفائی مطلع مشابہ است بصحو و غیم بسکر و طبیعت مثل زمین است پس برای حصول مادہ طبع
ضرور است کہ بقدر مناسب صحو و سکر باشد زیرا کہ سکر محض آفت است و صحو خالص
نصیب عوام است و اگر بجز صحو خالص ہیچ نباشد پس میان سایر مردم و ارباب صحو خالص
امتیازی نخواہد بود لہذا کدامی از بزرگان دین صحو خالص نداشتہ اند اگر این تصحیح ابن
عربی خلاف اصطلاح صوفیہ صافیہ و خارق اجماع است فلا بد من اثباتہ و دونہ خرط
القتاد خدشہ سیوم صحو را بر سکر باتفاق ائمہ تصوف ترجیح نیست در کشف المحجوب مذکور
است سکر و غلبہ عبارتیست کہ ارباب معنی کردہ اند از غلبہ محبت حق تعالی و صحو عبارتی از
حصول مراد و اہل معانی را اندرین معانی سخن بسیار است گروہی این را بر آن فضل نہند
و گروہی آن را برین مزیت دہند آنانکہ سکر را فضل نہند بر صحو آن ابو یزید است و
متابعان وی گویند صحو بر تمکین و اعتدال صفت آدمیت صورت گیرد و آن حجاب

اعظم بود از حق و سکر بر زوال آفت و نقص صفات بشریت و ذهاب تدبیر و اختیار وے و
فنا و تصرفش اندر خود به بقاے معانی و قوای که اندر وی موجود دارد بخلاف جنس وے
و آن ابلغ و اتم و اکمل آن حال بود چنانکه داؤد صلوٰة اللہ علیه اندر حال صحو بود فعلے از وے
بوجود آمد خداوند تعالےٰ فعل وے را بدو اضافت کرد و گفت وقتل داؤد جالوت و پیغامبر
صلے اللہ علیه وسلم اندر حال سکر بود فعلے از وی در وجود آمد که خداوند عز وجل او را
بخود اضافت کرد و گفت وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى چون بنده بخود قایم بود چنان بود که چون
داود را علیه السلام یکنظر بجاے افتاد که می نبایست یعنی بر زن اوریا دید آنچه دید و چون بنده بحق
قایم بود چنان بود که پیغامبر را صلی اللہ علیه وسلم یکنظر افتاد هم از آن جنس زن زید بر زید حرام شد از آنچه آن نظر
در محل صحو بود و این نظر در محل سکر بود و باز آنانکه صحو را[۵۱] افضل نهند بر سکر و آن جنید است رحمة اللہ علیه و متابعان وے
گویند که سکر محل آفت است از آنچه تشویش حال است و ذهاب صحت و گم کردن سر رشتهٔ خویش در لطایف اشرفی مذکور
است حضرت قدوة الکبرا میفرمودند در طیفوریان و جنیدیان اختلاف است در تفضیل ارباب
صحو و اصحاب سکر طیفوریان[۵۱] بر آنند که اهل سکر فاضل اند بر اهل صحو چه سکر از مواهب
الهی و صحو از مکاسب بندهٔ درگاهی هر آئینه مواهب عالی باشد از مکاسب جنیدیان بر آنند
که صحو اعلی بود از سکر چه در سکر طریق ترقی بمدارج و سبیل تلقی بمعارج منقطع بخلاف صحو که

---

۵۱ آنچه حضرت معترض در زبدهٔ اسرار اتفاق مشایخ برین معنی نگاشته که عموماً اهل صحو برارباب سکر تفضیل دارند مبنی است بر
عدم اطلاع برین معنی که مشایخ را درین باب اختلاف است در مسئلهٔ مختلف فیه دعوی اتفاق نازیبا است وخیلے بعید علی هذا
آنچه حضرت معترض دران رساله نگاشته که تفضیل خود بر غیر در مقام صحو واقع میشود زیراکه اهل سکر در مقام مشاهدهٔ احدیت
ذات میباشند که از نفس خود غایب میباشند هرگاه ذات خود را مشاهده نکنند پس غیر را کے ملاحظه خواهند کرد قابل تسلیم نیست
زیراکه چون در سکر نشاط کثیر و ذوق وافر پیدا گردد آنچه بر زبان ایشان بر می آید بخود دانه و مستانه سر بر میزند و در حالت صحو که
بشرایط علم متصف میباشند ظهور این چنین کلمات عقل تسلیم نکند و سبحانی ما اعظم شانی ولیس فی الدارین غیری ولیس فی جبتی
سوی اللہ و انا الحق هم از کلمات سکر یا بقایای سکر است و در این کلمات را یا مثل این کلمات را صحو خالص مخصوص

ورود سے حصول مراتب الٰہی و وصول لبناسب نا متناہی ہر لحظہ ممکن الوجود است پس مرتبہ
اول را منقبت اخرچہ نسبت در رسالہ قشیری آوردہ است سکر بر صحو فضل دارد چہ صاحب
سکر اہل انبساط و مواجید بود و از لطایف جمال در سکر کشف یابد و بندہ در سکر بشواہد
حال قایم باشد و در حالت صحو بشرایط علم در مقام سکر بے تکلف بود و در وقت صحو بی تصرف
و ہر کرا صحو بحق بود سکرہم بحق در ترجمہ عوارف اوردہ است کہ سکر ارباب قلوب را باشد و
آن استیلاء حال است از مشایخ کبار و شیوخ نامدار بعضے وقت کلماتی متضمن عجایب اسرار
و غرایب آثار در وجود آید ان بواسطہ لقایاے سکر بود صاحب صحو را اینجا راہ نیست و نیز
سکر بر دو نوع است یکی سکر از محبت باشد و آن بے علت بود و توارد آن بر رویت منعم باشد
یعنی بینندہ خود ندیدہ باشد و این از لوازم مقتدیان است دوم سکر از شراب
مودت بود و آن معادل باشد از رویت نعمت کہ خود بیند و این را بر صحو فضل نتوان نہاد و
صحو نیز بر دو نوع است یکے بر اقامت محبت کشفی بود و دیگر صحو بغفلت است و این ہر دو صحو
بتدیان است این صحو یان سکر فضل نباید انتہی خدشہ چہارم ادعاے این معنی کہ صحو
و سکر ضد آنند کہ جمع نمی شوند خلاف تصریح اکابر صوفیہ است در بحر المعانی می گوید سکر و
حیرت در طایفہ اہل سکر بر سہ وجہ است سکر محبت و سکر مہابت و سکر حمیت و ہر کلمہ کہ
ازین مقام از مستان بر آید و در شریعت مقبول نباشد از ان کلمہ بر ایشان مواخذہ و عتاب
نباشد سکر محبت مر خلیل ابراہیم علیہ السلام را بود در ان روز کہ او را جانب آتش بخرد می
استحان حضرت صمدیت بود ہمچنین گوشت زہر آلودہ در شکم حضرت رسالت صلی اللہ علیہ و
سلم ہیچ اثر نکرد زیراکہ در دہ صلے اللہ علیہ وسلم در سکر محبت پر بود و ہمچنین ابو الطیب

سلہ و کشف المحجوب است اما سکر بر دو گونہ باشد یکے بشراب مودت و دیگر بکاس محبت و سکر مودتی معلول باشد کہ تولد
آن از رویت نعمت بود و سکر محبتی بے علت بود کہ تولد آن از رویت منعم بود پس ہر کہ نعمت بیند بر خود بیند خود را دیدہ باشد و ہر کہ
منعم بیند بوی بیند خود را ندیدہ باشد اگرچہ اندر سکر بود و سکر وی صحو باشد و صحو نیز بر دو گونہ باشد یکے صحو بر غفلت و دیگر

حجام چون حضرت رسالت را صلی الله علیه وسلم حجامت کرد همه خون حضرت رسالت پناه آشامید
سکر دوم مهابت است چنانکه عمر رضی الله عنه ردای مبارک حضرت رسالت علیه السلام گرفته
بروی می کشید و مانع می شد و می گفت که یا رسول الله بر جنازه عبد الله ابی که او از منافقان
بود نماز نگذار و حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم بر عمر هیچ مواخذه نکرد سبب آنکه
در وی از سکر مهابت بود سوم سکر حمیت چنانکه موسی علیه السلام سر هارون علیه السلام
را گرفته می کشید علماء ظاهر که ایشان از عالم جبروت که عالم انبیا است محروم اند گویند که این
چنین سکر در انبیا جایز نیست پس سکر محبت بمنزله غفلت است و حیرت چنانکه در مستی خمر و
در خوردن خمر مراد مستی نیست بلکه مقصود شارب انس و نشاط و ذوق است پس انبیا را
علیهم السلام را علی التواتر و توالی وارد است و حاصل است از مستی معصوم اند که بیخبر
باشند اما ذوق و انس و نشاط از بیخبری نیست بلکه کرامت من الله است پس سکر اولیا را
نیز همین طریق است که اولیا در مقام اقتدا و متابعت اند و انبیا علیهم السلام در مقام
مسند مقتدا و امامت اند بدانکه سکر شراب محبت با انسیات و ذوقیات بر انبیا علیهم السلام
نیز جایز است بی هیچ قیل پس اگر این چنین سکر در اولیا قدس الله اسرارهم صادر شود انکار
نباید کرد ششم پنجم استعجاب از ین معنی که بزرگانی که صحو ایشان بسکر ممزوج هست و
صحو صرف دارند و باین نوع کلمات تکلم نکرده اند داخل عوام اند مبنی است بر عدم رجوع به
کلام ائمه تصوف در عوارف المعارف مذکور است فالسالک المجرد لا یوهل للمشیخة
ولا یبلغها لبقاء صفات نفسه علیه فیقف عند حظه من رحمة الله
تعالی فی مقام المعاملة والریاضة

از حادثات بر در آن صوفیان گریز — کز بود نا خوش اندوز تا بود شادمان
ز ایشان شنو حقایق فقر از برای آنکه — تصنیف را مصنف نیکو کند بیان

قال و گفته آید که سکر بسطامی که بی تحاشی قول لوائی ارفع من لواء محمد ازان بوجود

۱۲

آمد ازین عبارت مدح سکر و اعلاء شان آن مفهوم است و دران مکتوب گفته آید که سبحانی بسطامی لیس فی جبتی سوی اللہ... سبحانی ... اسب [illegible] در اسباب تن مساس ندارد که آن از دایرهٔ انفس و آفاق برآمده واین ورای انفس و آفاق است و آن از سر چشمه جوش سر زده واین از عین صحو برآمده اینجا بترجیح صحو نموده مفاخرت ومباهات بدان کرده اید و گفته اید که سکر ظاهر شدن حالی است بر دل که ولی نتواند که پوشیده دارد چیزیرا که پوشیدن آن واجب بود وپیش از ظهور آن حال واین محتمل دو قسم است یکی آنکه آن چیز منکر و قبیح است و پوشیدن وی ازین جهت بود یا صحیح است لیکن در ستر وکتمان آن مصلحت دینی بود و لازم نیست که آنچه در کلام اهل اللہ واقع شود البته ازین قبیل باشد نه از قسم اول از جهت عدم عصمت و خود ترک واجب که کتمان سر و رعایت مصلحت است بر هر تقدیر لازم آمده است و صاحب سکر معذور است اگر بے اختیار محض گردد و اختیار و تکلف را مدخل نبود بعد ازان سکرها را که در کلام اکابر واقع شده است عدکرده تحسین نموده اید و مسلم داشته اید و وی[۵۱] پیر میگفتند که این بیچارها پے باصل نبرده گرفتار ظل مانده اند

اقول درین کلام حضرت شیخ رحمه اللہ در صدد بیان معارضاتے و منافاتے بوده است که در کلام حضرت مجدد رحمة اللہ علیه واقع است فاما هر کسیکه بر مصطلحات صوفیه کرام اطلاعی و وقوفی دارد نیک میداند که هیچ اختلاف بمیان نیست و آنچه ظاهر کرده شد مبنی بر عدم اطلاع است بر کلام صوفیه صافیه قدس اللہ اسرارهم در پرده مباد که صاحب فتوحات تعریف صحو باین عبارت فرموده الرجوع[۵۲] الی الاحساس بعد الغیبة بوارد قوی وارد قوی سکر است سکر و صحو هر دو فی نفسها قوتی دارند چون سکر صاحب محل است او لا بر طبیعت مستولی گردد محل بلحاظ نسبت و استعداد خود گاهے صحو را خواهد پس صحو طاری گردد این توارد ضعف و قوت یکی بلحاظ دیگری نیست بلکه بخیال نسبت و استعداد محل است ازین تقریر آشکارا شد که هر صحو بعد سکر باشد اگر صحو قبل سکر باشد باصطلاح صوفیه آن را صحو نخواهند گفت در فتوحات مکیه می طراز د[۵۳] انه لایکون صحو فی هذا الطریق الا بعد سکر و اما قبل السکر فلیس بصاحب سکر

[۵۱] همچنین در چند نسخه یافته شد و در نسخهٔ مطبوعه که در سنه ۱۳۰۰ هجری طبع کنانیده اند بعض سکران واقع است واللہ اعلم ازان چه مراد است ۱۲ منه

[۵۲] ای که بسوی احساس رجوع کند بعد غیبت [illegible] ۱۲ منه

[۵۳] [illegible] ۱۲ منه

وَلٰا هُوَ صَاحِبُ صَحْوٍ بلکه بخنین صحو را صاحب حضور و بقا خواهند گفت در حالت سکر تمایزی در میان اموری که لایق اذاعت و اشاعت است و یا اختفا و استتار است باقی نماند و لیسا باشد که اموری که لایق استتار است بر زبان آمد چون بحالت صحو در آیند تمایز تام حاصل گردد و آنچه قابل اذاعت است بر زبان آرند آنچه لایق استتار است مخفی دارند ازین سبب قول صاحی مقبول است و قول سکران مقبول نیست اگرچه قول سکران هم حق باشد لیکن این کلیه نیست مشهور است که حضرت شبلی رحمة الله علیه فرمودند که ما و منصور حلاج[۱] از یک کاسه نوشیدیم پس حلاج سکر آورد و محبوس و قتل گردید چون بحلاج این خبر رسید گفت که اگر شبلی نوشیدی آنچه نوشیده ام حالتش همان شدی که من دارم یا همان گفتی که من گوییم چون شبلی از ارباب صحو و تمکین بود و حلاج از ارباب سکر قول شبلی را بر قولش ترجیح دهیم چون حالت صحو حالت امتیاز است پس صاحب صحو استغفار کند از آنکه بحالت سکر امر پوشیدنی را برملا گفته چون سکران مثل نایم یا مجنون نمی باشد بلکه او را فی الجمله احساس باقی باشد لهذا استغفار کند و عرفا شطحیات را تاویل کنند چون این امر منقش خاطر شریف گردید پس دانستنی است که در کلام حضرت مجدد رحمة الله علیه تعارضی و تخالفی نیست چون در مکتوب شریف اندراج یافته بود که ارباب

---

[۱] منصور حلاج با شیخ ابو القاسم جنید و غیره مشایخ صحبت داشت ابو حامد غزالی در مشکوة الانوار کلمات منصور را مثل انا الحق و ما فی الجبة الا الله را محامل حسنه بر آورده و گفته که این از فرط محبت و شدت وجد صادر شده روزی در مجلس حامد بن عباس وزیر امام مقتدر بحضور قاضی ابی عمر کلامی از منصور سر زد قاضی و فقها و حاضر مجلس قلم بفتوای قتل وے بر داشتند منصور ایشان را منع کرد و گفت که من مسلمان هستم و از اهل سنت از فتوای قتل اجتناب ورزید ایشان هیچ اصغا نکردند منصور بار بار همین کلام را اعاده میکرد دیگر ایشان فتوای قتل بنگاشتند حلاج همان وقت مقید کرده شد وزیر بمقتدر از تمامی کیفیت مجلس اطلاع داد مقتدر حکم داد تا ایشان را هزار تازیانه زنند اگر باعث هلاکت شود فبها و الا باز هزار تازیانه زنند بعد از آن گردنش زنند وزیر بجلادش داد و گفت که دو بار حسب حکم مقتدر او را تازیانه زند پس دستش بریده شود پس پایش پس دست دیگرش پس پاے دیگرش پس گردنش زده شود و جسمش سوخته شود اگر ترا الفریبد که من فرات [illegible] کردند و خاکش در دجله انداختند در سن[illegible] بر پل بغداد آویزان کردند ۱۲

سکر اگر این قسم سخنان شطح امیز نویسند گنجایش دارد و امّا از ارباب صحو اظهار این سخنان بسیار مستبعد است بران شبهه می شد که از ارباب صحو چگونه کلمات شطحیه صادر شد بجوابش افاده فرمود که درین سخنان مزج سکر است و در سکر مراتب کثیر ند صحو با سکر باشد و درین مقام شطحیات حضرت بسطامی و حضرت جنید علیهما الرحمه ذکر کرده و انچه در مکتوب هشتاد و هفتم فرمود که سبحانی بسطامی بسبحانی من مساس ندارد وجهش مفصلاً سابقاً گذشت ۵

مبتدا عارفی زخود رسته	بمقامات قرب پیوسته
شده از قید خویشتن مطلق	ذات او وصف او شده همه حق
هرکه افتد بآب و گل نظرش	شود از خود تصور بصرش
چون شود کشف سر ربانی	سر زند زو صدای سبحانی

قال و از زبان حضرت خواجه شنیده شده است که میفرمودند که شیخ عبدالله انصاری فرموده اند که بر بایزید دروغها بسته اند یکی ازان جمله انکه گفت خیمه بر پهلوی عرش زده ام وَلَوَائِي اَرْفَعُ مِنْ لِوَاءِ مُحَمَّدٍ ﷺ هم ازان جمله خواهد بود بلکه اشنع واقبح است از اول و قول سبحانی را تاویل مشهور است که در عوارف مذکور است که آنرا حکایت عن الله گفته است و اقوال که از شیخ جنید بغدادی آورده اند که هو العارف والمعروف ولون الماء لون انائه والمحدث اذا قورن بالقدیم لم یبق له اثر بر تقدیر صحت صدور ان از ایشان از باب فنا فی التوحید است و این مذهب حال و مقام این قوم است اینجا سکر چیست شیخ ابن عربی که بیان وحدت وجود و اثبات آن میکند بران نهجی که معتقد اوست از سکر نیست مذهب و معتقد ایشان همین است و مذهب شیخ جنید اگر همین است خیر و الا اشارت است باصالت و حقیقت وجود حق سبحانه و فرعیت و عاریت وجود خلق و فنا و اضمحلال این وجود در نظر شهود و در مقابله وجود حقیقی و غلبه و سطوت این بر آن وَلَوْنُ الْمَاءِ لَوْنُ اِنَائِهِ تمثیل و تصویر است برای ظهور صفات و افعال وی تعالی

مکنونات بحسب استعداد و قابلیت ایشان و ظهور ذات وی تعالی و تقدس در مرایا و مظاهر چنانکه اهل وحدت وجود می گویند اقول همین کلمات و دیگر کلمات که بطور شطح بسوی حضرات عارفین مشار الیهم بالبنان منسوب اند مردم اختلافها دارند بعضے نسبت به بعض کلمات گویند که دروغ بر بسته شده و برخے بسوی تاویل متوجه شوند مگر قول جمهور عرفا همین است که این چنین کلمات از سرچشمه سکر بر آمده اند اگر بالفرض نسبت بعض اطمینان حاصل گردید که دروغ است فاما نسبت بعض دیگر چه توان گفت بجز آنکه گردن تسلیم خم کرده آید و اگر نسبت بعض قایل بسکر شدند چار ناچار تسلیم قول حضرت مجدد رحمة الله علیه لازم می آید تسلیم کردم که نزد بعض چنان است که در انتساب کلمات توحید بر حضرت بایزید بسطامی قدس سره دروغها بسته اند فاما درین شبهه نیست که بعض عرفا می گویند که آن کلمات از سرچشمه سکر بر زده پس محتاج به تاویل خواهند بود چنانکه شطحیات را تاویل کنند قول حضرت جنید رحمة الله علیه هو العارف والمعروف ولون الماء لون انائه از قبیل فنا فی التوحید نیست و الا در زمره متصوفین مذکور می شد و محتاج بتاویل نمی شدند پس از شطحیات باشد و درین مکتوب بحث از شطحیات شیخ محی الدین عربی نیست تا ضرورت ذکر مذهب وی می بود معهذا شیخ محی الدین بن عربی نسبت بدیگران لب به شطحیات بیشتر می کشاید و این مسئله را حضرت مجدد رحمة الله علیه در مکتوب دویست و هفتاد و یکم از جلد اول بشرح و بسط تحریر فرموده سطری چند از ان درین مقام نقل کرده میشود اول کسیکه تصریح بتوحید وجودی کرده است شیخ محی الدین ابن العربی است عبارات مشایخ ما تقدم هر چند که از توحید و اتحاد خبر می دهد اما قابل حمل اند بر توحید شهودی چه هرگاه غیر حق را جل شانه نبیند بعضے گویند لیس فی جبتی سوی الله و بعض ندائے سبحانی زنند و بعض لیس فی الدار غیره دیار اندا در دهند این همه گلها است که از شاخ به یک بینی می شگفد هیچ کدام را دلالت بر وحدت وجود نیست فی آنکه مسئله وحدت وجود را مبوب و مفصل ساخته اند و در رنگ صرف و نحو تدوین نموده شیخ محی الدین

رضی اللہ عنہ است و بعضے از معارف غامضہ این مبحث را مخصوص بصحو گردانیدہ حتی کہ گفتہ
خاتم النبوت بعضے از علوم و معارف را از خاتم الولایت اخذ می کنند و خاتم الولایت محمدی
خود را می داند و شراح در توجیہ آن گفتہ اند کہ بادشاہ از خزینہ دار خود چیزے بگیرد چہ نقصان
دارد انتہی در مکتوب ہشتاد و نہم از جلد ثالث مذکور است چون نوبت بشیخ بزرگوار محی الدین ابن
عربی قدس سرہ رسید او از کمال معرفت این مسئلہ دقیقہ را شرح ساخت و
مبوب و مفصل گردانیدہ و در رنگ صرف و نحو در تدوین آورد مع ذلک جمعی ازین طایفہ
مراد او را نفہمیدہ تخطیہ او نمودند و مطعون و ملام ساختند و درین مسئلہ در اکثر تحقیقات شیخ
محق است و طاعنان او دور از صواب بزرگی و وفور علم شیخ را از تحقیق این مسئلہ باید
دریافت نہ رد و طعن او باید کرد انتہی تفصیل در مقدمہ گذشت **قال** و فرمودہ اید کہ اگر صحو
خالص بود کہ افشای اسرار اینجا کفر بود و خود را از دیگرے بہتر دانستن شرک بود انتہی سابقاً
معلوم شد کہ این کلیہ نیست کہ اگر بصحو باشد و با مر باشد کفر نیست اگر صحیح است در اظہار آن
فوت مصلحتے نیست و اگرنہ وقوع آن از اہل صحو ممنوع است و خود را از دیگرے بہتر دانستن
شرک چرا باشد ظاہرا سہو قلم است و صحیح کبیر است **اقول** سخت مشکل است کہ حضرت مجدد
رحمۃ اللہ علیہ سخن از معارف گوید و حضرت شیخ اعتراض حسب مذاق علماء ظاہر میفرماید اگر
حضرت شیخ بر اصطلاح صوفیہ توجہ فرمودی لیکن چنین اعتراض نکشادی ؎

وانکس کہ سر نہاد بپاے تو بر نداشت		انکس کہ پا نہاد بسوے تو سر نداشت

فی الواقع در صحو افشای اسرار کہ اخفای آن ضروری باشد نشاید چہ مقتضاے صحو آن
است کہ اسرار مخفی داشتہ شود آنچہ در حالت سکر از اسراری کہ اخفای آن لازم بود بر
زبان رفتہ باستغفار تدارک نمودہ آید در فتوحات مکیہ میطراز د و معنی الصحو[سلہ] انہ یکشف لہ
حق اللہ فی الامور التی استفادھا فی حال سکرہ و یرد علیہ فیعلم عند صحوہ ما ینبغی
ان یذاع منھا فی العموم والخصوص وما ینبغی ان یستر فان کان قد ذاع منھا

سلہ معنی صحو آن است کہ اسرار نہانی بر و امورے ظاہر فرماید کہ در حالت سکر رود وارد شود پس باید کہ از ان چیز قابل افشا بود و کدام لایق اخفا پس اگر در عالم او امرے را فاش گفتہ کہ اخفای او لازم در ینصورت استغفار کند و اظہر درین محل مقبول است برای استغفار دہ مقام است

مقام اول ... امری ... استغفار ...

فی حال سکرہ شیئا فیعطیہ الصحو ان یستغفر اللہ من ذلک وعذرہ مقبول وان الاستغفار عندنا فی طریق اللہ یکون فی مقامین المقام الاول ما ذکرناہ وھو ان یبدو منہ ما یکون مستورا فیجب علیہ الاستغفار من ذلک وقد یقع الاستغفار ممن لا یبدو منہ شئ یوجب الاستغفار فیستغفر من ھذا مقامہ ای یطلب ان یسترہ اللہ فی کشف عنایتہ ان یبدو منہ بحکم ذلک الحال ما ینبغی اَنْ یَستُرہ وھذا ھو المقامُ الثانی الذی لاھل الاستغفار فیندبون طلب الستر عن اللہ عز وجل عن حکم یوجب علیھم الاعتذار من وقوعہ وَھٰذَا ھُوَ اِستِغفَارُ الاَکَابِرِ مِنَ الرِّجَالِ المَعصُومِینَ

وشرک درین مقام حسب اصطلاح متصوفین است نہ متکلمین از عدم مزاولت کلام صوفیہ این چنین خدشات وارد کردہ میشود نزد صوفیہ رویت غیر را شرک گویند پس خود را از غیر بہتر دانستن چرا شرک نباشد در کشف المحجوب مذکور است ابوبکر شبلی رضی اللہ عنہ گوید التصوف شرک لانہ صیانۃ القلب عن رؤیۃ الغیر ولا غیر لتصوف شرک است از آنچہ آن صیانت دل بود از رویت غیر و وجود غیر نیست یعنی اندر اثبات توحید رویت غیر شرک بود و چون اندر دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مر او را از ذکر غیر محال بود و نیز گوید انتہی مولانا جامی قدس سرہ فرماید

تا کہ باشد یاد غیری در حساب ۔۔۔ ذکر مولی باشد از تو در حجاب
تا بود یک ذرہ از ہستی بجای ۔۔۔ کفر باشد گر نہی در عشق پای
گر ہمہ عالم ثواب تو بود ۔۔۔ چون تو باشی آن عذاب تو بود
گر شوی چون خاک در رہ پایمال ۔۔۔ تا ابد جان را بدست آری کمال
تا تو با خویشی عدد بینی ہمہ ۔۔۔ چون شوی فانی احد بینی ہمہ

مولانا عبد الرحمن جامی در نفحات در ذکر ابوبکر شبلی می آرد عبد الرحمن خراسانی گوید کہ شخصی بدر سرای شبلی آمد در بزد شبلی فرا در آمد سر برہنہ و پای برہنہ گفت کرا می خواہی گفت

شبلی علیہ الرحمہ را گفت نہ شنیدی کہ مات[1] کافرا الا رحمہ اللہ شیخ الاسلام گفت کہ لقمہ درا
مے گفت خوش گفت ہر آنکہ گفت ؎

ہر آن کو غافل از حق یک زمان است	در آن دم کافر است اما نہان است

قال و نوشتہ اند کہ این فقیر کہ این ہمہ دفاتر در بیان علوم و اسرار این طایفہ علیہ نوشتہ
است ظاہر اً بخاطر شما قرار یافتہ است کہ از روی صحو خالص نوشتہ است بی مزج سکر حاشا
وکلا کہ آن حرام و منکر است و گزاف و سخن باقی است انتہی سبحان اللہ تا اکنون گمان این
بود و از کلامہای شما نیز کنایت و مشافہۃ معلوم میشد کہ ایشان صاحب صحو و تمکین
اند و از سکر و تلوین منزہ و مبرا اند درین وقت چنین معلوم میشود کہ صاحب سکر بودہ اند مقرر
است کہ مرتبہ اہل سکر سافل و نازل است پس تحقیقات و تدقیقات کہ کردہ اید بنا اثبات سکر کردہ آید یا برای
تصحیح و تصدیق آنچہ واقع شدہ است باین سکر برای اثبات سکر چہ معنی دارد و اگر آنچہ واقع شدہ
است باین سکر صحیح و موسس بر قواعد طریقت و موافق قرارداد اہل حقیقت است چنانکہ از بیان
کردن حقایق و معارف برای اثبات او ظاہر میشود چہ تخم دارند و چہ احتیاج باعتذار و انکسار
است والا از اول می بایست گفت کہ معذور دارید چیزے از مستی و بیخودی واقع شدہ است
و بعد از نشستن غبار مستی آن سخنان را از حیز اعتبار و صفحہ روزگار می تراشیدہ و محو نمودہ
و توبہ کردہ وَکَلَامُ السُّکَارٰی یُطْوٰی وَلَا یُرْوٰی[2] و عجب است ازین طور کسیکہ جمیع فضائل و کمالات
محمدی علیہ افضل الصلوۃ والسلام و اکملہا حاصل کردہ و باقصی الغایات مراتب متابعت و
کمال رسیدہ در قرب و وصول بجای رسیدہ کہ ہمہ را پس انداختہ و حقیقت را بی پردہ دیدہ و در یافتہ
گرفتار باشد بہ سکر دیگران خود چہ کار کنند کہ باصل نرسیدہ گرفتار ظل ماندہ اند و مجو بند ایشان
اگر بجہت بقاے حجاب سکری و بے تمیزی واقع شود عجب نباشد اقول این کلام از سر تا پا مخدوش
است اما اولا پس اگر تا اکنون این گمان بود کہ حضرت مجدد رحمہ اللہ صاحب صحو و تمکن اند
بدون مزج سکر پس این گمان فاسد بود صحو خالص نصیب عوام است و حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ

سلہ شبلی کافر م د اسو ... اورا حم کرنے ۱۲

سلہ حضرت معترض در رسالہ زبدۃ الاسرار نگاشتہ و باتفاق المشائخ المحققین ارباب الصحو مفضلون

سلہ ارباب السکر ... این نقل معترض ... است ۱۲ ... باتفاق ...

... سکر ... مقصود ... ۱۲ ... سکر ... ارباب سکر ... شود ۱۲

بجای دعوی این امر کرده اند که صحو خالص در «وَمَنِ ادَّعٰی فَعَلَیْهِ الْبَیَان» اما ثانیا
هرگز مقرر قوم نیست که مرتبه اهل سکر نازل و سافل است بلکه این مسئله مختلف فیها است چنانکه مذکور
شد اما ثالثا پس آنچه حضرت مجدد رحمة الله علیه تحریر فرموده اند نه برای اثبات سکر است و نه
برای تصحیح و تصدیق این معنی که آنچه واقع شده بسکر بلکه تحقیق این معنی است که بزرگان سکر
کلام کرده اند و کلام سکر قابل ملامت نیست فاین هذا من ذالک درین کلام از حضرت
مجدد رحمة الله علیه اعتذار و انکسار و انستن غلط فهمی است از حضرت مجدد رحمة الله علیه هیچ جا کلامے
صادر نشده است تا گنجایش این قول باشد که سعد و رد اربا چیزے از مستی و بیخودی واقع
شده است بدیده تامل بنگرند که جواب بعد از تسلیم بطور قضیه شرطیه است و کدامی شرطیه
مستلزم تحقق مقدم نیست میفرمایند هی و ما این قسم سخنان که مبنی از افشاے اسرار باشد و از
ظاهر مصروف در هر وقتے از مشایخ طریقت قدس الله تعالی اسرارهم بظهور آمده است و عادت
مستمره این بزرگواران گشته امری نیست که این فقیر آن را ابتدا کرده باشد و اختراع نموده
لیس هذا اول قارورة کسرت فی الاسلام پس این همه شور و غوغا چیست اگر لفظ صادر
شده است که ظاهرش مطابقت بعلوم شرعیه ندارد و آن را باید که توجیه از ظاهر مصروف
نموده مطابق باید ساخت و مسلمانی را متهم نباید کرد اشاعت فاحشه و تفضیح فاسق هرگاه در
شریعت حرام و منکر باشد تفضیح مسلمانی بمجرد اشتباه چه مناسبت بود نخ اما رابعا پس بر
تقدیر تسلیم میگوییم که حضرت مجدد رحمه الله در معارف لدنیه می فرمایند باید دانست که در هر
مقامے از مقامات ولایت و شهادت و صدیقیت علوم و معارف جدا است که مناسبت
آنمقام است در مرتبه ولایت علوم سکر آمیز بسیار است که سکر غالب است و صحو مغلوب و در مرتبه
شهادت که ثانی درجه است از درجات ولایت سکر مغلوبیت پیدا می کند و صحو غالب می آید
اما زوال سکر بالکلیه نیست و در درجه صدیقیت که ثالث مرتبه است از مراتب ولایت و نهایت
درجات ولایت است و فوق آن درجه ولایت نیست بلکه مرتبه نبوت است علوم آن درجه

از سکر تمام برآمده اند و مطابق علوم شرعیه گشته صدیق همین علوم شرعیه را بطریق الهام اخذ مے
کند چنانکه نبی علیه الصلوٰة والسلام وآله بطریق وحی اخذ می نماید صدیق و نبی را تفاوت در
طریق اخذ است نه در ماخذ که هر دو از حق سبحانه و تعالی اخذ می کنند اما صدیق بتبعیت نبی باین
درجه میرسد نبی اصل است و صدیق فرع او و نیز علوم نبی قطعی است و علوم صدیق ظنی و نیز
علوم نبی بر غیر حجت است و علوم صدیق بر غیر حجت نیست ؎

در قافله که اوست دانم نرسم	این بس که رسد ز دور بانگ جرسم

صلوات الله تعالی و تسلیماته علی نبینا و علی جمیع الانبیاء والمرسلین و علی
الملائکة المقربین و علی اهل الطاعة اجمعین پس اگر درین رساله بعضے از علوم و معارف طریق
منافی و تباین بایکدیگر واقع شده باشد حمل باید کرد تباین علوم را به تباین درجات ولایت
که هر عالم را علم جدا است حقیقت علوم توحید مناسب بدرجه ولایت وارند و از علوم درجه شهادت
اگر خواهی معلوم کنی پس معرفتے را که در میان کریمه لیس کمثله شیئ مذکور شده است نیک
دریاب علوم آن مقام از علوم مرتبه شهادت اند چون در ان موطن خود را و صفات خود را مستے یابد
لاجرم آن مقام اسقلب بقلب شهادة کرده اند و علوم صدیقیه خود بعینها علوم شرعیه است چنانکه
بالا گذشت والعلوم الصحیحة والمعتبرة هی المطابقة بالعلوم الشرعیة یثبتنا الله سبحانه
علی الشریعة الغراء بحرمة صاحبها علیه و علی آله الصلوٰة والسلام
انتهے پس کلامیکه از عالم ولایت سر برزده باشد و یا سکر ممزوج باشد در ان متقضے نیست ؎

اندکے پیش تو گفتم غم دل ترسیدم	که دل آزرده شوی ورنه سخن بسیار است

قال نوشته اند که سخن با قافان بصحو خالص متصف اند بسیار اند چرا این قسم سخن نیافتند
و دل های مردم از جا نه برند اگر مراد دلهای خواص است مثل این سخنان آن را از کجا از جای
برند و محظوظ مے سازند اگر دلهاے عوام است دلربائی و فریفتن آنها چه مقصود است و چه
اعتبار دارد و در اصل سخن اعتبار ندارد و مدار بران نیست بسا کس که سخنان کاملان گویند و کامل

نباشند و بساکس که حرف زدن نداند و کامل باشند الحمد لله انجا که ایشان اند هم کمال است و هم سخن سخنان خوب شما بسیار اند و دل ربا انما ما این سخن شنیع که نسبت بآنحضرت صلی الله علیه واله وسلم بے ادبی و گستاخی کرده اید آنها را مے پوشد و بدنام مے سازد **اقول** مراد از مردم عام است خواص باشند یا عوام اگر حضرت معترض ازان محظوظ نه شوند آن قصور سخن نیست ؏

سخن شناس نه دلبرا خطا اینجا است ‖ چو بشنوی سخن اہل دل مگو که خطا است

مگر ہرگاه خود حضرت شیخ بیشتر سے از سخنان حضرت مجدد را خوب و دلربا تجویز کنند و نیز ہم خود صرف چند سخن را محمول بر بے ادبی و گستاخی نموده اند باعث بدنامی خیال کنند پس استفسار از مردم که خواص اند یا عوام لغو و باطل خواہد بود ؏

می نماید که سر عہد شکستن داری ‖ خشم این بار تو چون رنجش ہر بار تو نیست

و بے اعتباری اصل سخن موجب فراوان تعجب است کلام حضرت غوث صمدانی رضی الله عنه که جن و خضر و ارواح انبیاء الله برای استماع آن حاضر مے شدند کما بسطه من بهجة الاسرار فال است برایت سخن ؏

تا مرد سخن نگفته باشد ‖ عیب و ہنرش نهفته باشد

منقول است که روزی حضرت غوث الاعظم رضی الله عنه بر سر منبر بیان علوم و معارف میفرمودند درین اثنا گذر حضرت خضر واقع شد حضرت فرمودند ای اسرائیلی بیا کلام محمدی بشنو بلکه اگر در کلام ملک العلام بدیده بصیرت نگریسته شود ازان ظاہر خواہد شد که کلام در اصلیت کلام ہیچ اصلے ندارد حضرت مجدد رحمة الله علیه در رساله مکاشفات غیبیه می فرماید صفت کلام بلکه شان کلام که کلام ما در آنست برای آن محتاج الیه است که افاده بے آن متصور نیست پس جمیع کمالات ذاتیه و شیونات ذاتیه اولا در مرتبه آن صفت بلکه شان فایض مے شوند و ازانجا بعالم افاده می آیند مثلا شخصے که کمالات بسیار دارد می خواہد که آن کمالات را ظاہر سازد اولا آن را در قوه کلامیه فرود می آرد و ازانجا اظہار آن می نماید پس در واجب تعالی و تقدس در مرتبه

شیونات کہ زاید بر ذات نیستند الا باعتبار شان کلام باین معنی مخصوص گشت و ہرچہ از کمالات
در مرتبہ ذات و شیونات متحقق بود تمام در شان کلام فایض گشت حاصل تمام حقیقت آن
شان ہمین قران است و پس ہمین عبارت عربی و ترتیب معہود مکتوب در مصاحف و ہم
کتابیکہ بر نبی صلے اللہ علیہ وسلم منزل شدہ است جزولیست از اجزاء این قران کہ از بعض
عبارات او بہ بعض وجوہ مستفاد است و تخلیق جمیع مکنونات من الاول الی الآخر مستفاد از
فَاِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَیْءٍ اِذَا اَرَدْنَاہُ اَنْ نَقُوْلَ لَہٗ کُنْ فَیَکُوْنُ مصداق این قول است و این قران باین عظم
شان داخل دایرہ اصل است ہیچ ظلیت باو راہ نیافتہ و ہمانا کہ آنچہ بعضے اکابر اولیاء اللہ رضی
اللہ عنہ میفرمودند کہ قران از مرتبہ جمع است ناظر این معنی است و قابلیت اولی کہ معبر بحقیقت
محمدیہ است علیہ من الصلوۃ اتمہا و من التحیات اکملہا ظل این قران مجید است
پس این قابلیت نیز جامع جمیع کمالات ذاتیہ و شیونات ذاتیہ باشد لیکن بطریق ظلیۃ نہ
بطریق اصالۃ و قران بطریق اصالت جامع است و ہمین مناسبت قران مجید بران سرور
منزل گشت و او را باین نعمت عظمی مخصوص گردانید و ہمانا کہ اشارت حضرت عایشہ صدیقہ
رضی اللہ تعالے عنہا کہ حضرت صلی اللہ تعالی علیہ وعلی آلہ وسلم در شان او فرمود خُذُوْا شَطْرَ
دِیْنِکُمْ مِنْ ھٰذِہِ الْحُمَیْرَاءِ در بیان خلق آن سرور علیہ الصلوۃ والسلام والتحیہ فرمودہ کَانَ خُلُقُہٗ
الْقُرْاٰنَ بہمین مناسبت است کہ اصالۃ او ظلیۃ است و بزرگی شریعت او را علیہ الصلوۃ
والسلام از ہمین قیاس باید کرد کہ متابعت او را سرمایہ جمیع سعادات می باید دانست ع
این کار دولت است کنون تا کرا دہند ٭ این علمیست کہ مخصوص ببعضے احاد افراد
است کہ بہ خلق قرانی او را تخلق گردانیدہ اند و بنور او دیدہ بصیرت او را مکتحل ساختہ قطعات
را نظر تا بانجا می رسد و از مراتب ظلیت نفوذ می کند۔ دقایق علوم مقامات ظلیہ مخصوص
بہ بعض افراد اقطاب است بلکہ اقطاب ارشاد مدار را کار دیگر در پیش است و بخدمت
تامہ مخصوص اند قطبی و علو من جمع بین المرتبۃ القطبیۃ والفردیۃ کجنید البغدادی سید

برا سہم ۱۲ ... گفتم اراداہ او کردم کن گفتم پس با بوجود آمد ۱۲ منہ و ہم ... دین خود از عایشہ بگیرید ۱۲ منہ خلق او قران بود ۱۲ منہ پس خوبی باد برای محقق کہ جمع کرد در میان مرتبہ قطبیت و فردیت

شرح ... کالشیخ عبد ... جنید بغدادی ... حضرت ... ۱۲ منہ

الطایفه رضی الله تعالی عنه و این نسبت فردیت او را از شیخ محمد قصاب حاصل گشته و پیر او در تحصیل نسبت قطبیه شیخ سری سقطی است رضی الله تعالی عنهم و سید الطایفه نسبت قطبیه را در جنب نسبت فردیه فراموش کرده میگوید هر دم میدانند که من مرید سری ام من مرید محمد قصاب ام بر اصل آن سخن رویم و گوییم که در قرآن الفاظ ماضی و استقبال برای آنست که جمیع ازمنه ازلیه و ابدیه از ظهور رامده اند بعضے ازان بماضی تعلق دارند و بعضے دیگر بحال و بعضے اخر باستقبال و او شامل کل است پس مضی و استقبال بنسبت بقرآن نباشد بلکه بنسبت بعضے ازمنه باشد که قرآن شامل است بران مثلا شخصے از احوال گذشته خود تعبیر بماضی می کند پس ان ماضویه نسبت بزبان حال آن شخص است نه بنسبت آن شخص شخص جامع جمیع ازمنه است والله سبحانه اعلم بالصواب الملهم بطریق السداد والله یحق الحق وهو یهدی السبیل پس مصدق قرآن مطالع احکام بر طبق آن مصدق جمیع کتب سماوی است و حاوی کمالات جمیع شرایع انبیا صلوات الله تعالی و سلامه علیهم اجمعین و مکذب این کلام الله مکذب جمیع کتب منزله است و عدم اتیان بموجب این شریعت مستلزم حرمان عظیم است ؎

محتسب سر بی کابروی هر دو سراست	کسے که خاک درش نیست خاک بر سراو

انتهی قال این کلمات بقصد استفسار و استکشاف حال و دفع تالم عارض بیان و تسکین حرقت صدر نوشته شد و قصد ان داشت که چیزی بنویسد و بالزام نفس خود و افحام راضی باشد اصل غرض نصیحت و خیر خواهی و کشف حال است که الدین النصیحة این را در چند مجلس املا نموده و هر بار استخاره بجناب حق و استفاده از شر نفس و شیطان و تبری از حول و قوت بمبالغه اکید و الحاح تمام می نمود و می نوشت امید که معذور باشد بلکه ماجور گردد اقول تحریرے که بقصد استفسار و استکشاف حال میباشد دران اطالت و درازنفسی روا ندارند ازین رو از سر تا سر ظاهر است که انچه گفته شد بطور الزام است و نقض و ابرام ؎

مارا بغمزه کشت و قضا را بهانه ساخت	خود سوی ما ندید و حیا را بهانه ساخت

ازان که داعی
پس سری دکان را گذاشتند
دیگجا رسیدند در سنه ۲۵۱ هجری
انتقال فرمودند ۱۲
الله تعالی داناتر بصواب
است و در دل افگنده

جهان نگردد تا بدل وحدت شیسال | تا نباشد در دوئی تغییر حال
کی تجلی تا منت تواند کرد گل | جلوهٔ طاوس شوخی مصلح کل

حکایت

اندرین گلشن تماشا گشت اساس | بود ارباب دل معنی شناس
از تقدس طبع او آئینه خیز | وز صفا قدسیان را آب ریز
وحدت ایجادی ز هستی پرفشان | از صنم سوی حرم محمل کشان
مست جام ساقی آن بزم بود | تا هزاران جلوه در مستی نمود
نزد او شد بوالفضول خام کار | وحشت ایجاد طلسم اعتبار
از بهار معرفت رنگی نداشت | بلبل آسا شوق آهنگی نداشت
گفت کای فیض تو نور نشا دل | نوریان از پاکی طبعت خجل
یک نگاه لطفت بر روسیم بکن | دام چین و صید آهو یم بکن
کین دل از نیرنگ دنیا مایل است | از دم اعجاز کیشان غافل است
در جوابش گفت کای محو هوس | مرغ بال افشان کی اید در قفس
کین قفس بستان اهل دل بود | کی از وطنج هوا مایل بود
کی ز وحشت آهوان اید بدام | کی بود اهل هوس از بند رام
چون شنید این نکته شورش خیز شد | از تمنا اضطراب انگیز شد

سله ۵ بوالهوسی نزد عارف آگاه درآمد و استدعای بیعت نمود عارف ابا کرد چون استبداد وش ملاحظه فرمود گفت که در فلان گلشن بود و درختان آتش اند و بعید باغبان مانع بوالهوس چون شنید سهل دانست دران گلشن رفته درختانش سوخت و باغبان را بسیار نرم کرد باغبان بیر پاسته او آتشا گفت که گلشن را سوختی و مارا از دی گکا سل بحال تو هو یا است امروز بیا ما هم تا بست ... داستان بیان کردیا ... گفت بود چون علم شل او دانستی بیعت ... ۱۲ سله ۵ قوله وحدت ایجاد است الخ وحدت ایجاد یعنی

افشان الخ یعنی مرغ زنده
در قفس کی آید و تو نیز
در ما هوا و هوس مایلی پس
در دام ز ... خواهی آمد ۱۲

گفت شیخا شهید واست گشته ام | بهر تسخیر تو راست گشته ام

آتشم از الفت افروختم | خرمن حرص و هوا را سوختم

هر چه فرمایی بجان آماده ام | شعله سان در پیش تو استاده ام

چون بپیش اهل دل این قصه راند | مرد دانا اندکی خاموش ماند

گفت چون باد اندرین گلشن خرام | هر کجا باشد در آنجا شاد کام

نورسان باغ او یکسر بسوز | در رگ هر گل چو برق آتش فروز

بعد از ان آن باغبان را چو بیان | تا شود فریاد و شورش فگن

رفت آن مردک بشوق امتثال | چون خزان بر گلشنش بکشاد بال

سرو در حیرت شد از نیرنگ او | بلبلان در ناله از آهنگ او

گل بحالش زهر خندی می نمود | لاله از جان نبض خوناب کشود

یاسمن جیب و گریبان چاک زد | صد طپش نبض خس و خاشاک زد

غنچه از زخم جگر جان خون نمود | سوسن از خاموشیش حیرت فزود

چون بباغش آتش افروزی نمود | نبض برق از هر رگ برگی کشود

جان بلبل غیرت فریاد شد | چون رگ گل ها طپش ایجاد شد

تا گلستان گشت اندر سوختن | آتش گل را بگشت افروختن

باغبان چون شعله خاموش بود | گر هزاران برق در آغوش بود

تا بحال او جفاکردار شد | بر تن او زخم ها گل بار شد

چون بشد فارغ ز حال باغبان | رفت بیرون از فضای گلستان

باغبان چون دید در پایش نهاد | گفت کای والا نفس قدسی نهاد

عرض کلیت تو جانم را بسوخت | گرچه جان گلستانم را بسوخت

بحضرت مشایخ گفتند کرنگا و جبرا بردا شتم اما برداشت این کلمات از طاقت حال این فقیر بیرون
است **اقول** چرا ظن جمیل و محبت نباشد چرا حضرت مجدد و طریقۂ ایشان عزیز نداشته شود
که از زبان حضرت خواجه رحمۃ اللہ علیہ اثبات حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ شنیدہ اند ازین جہات
که مجددیان عموماً و فقیر خصوصاً بحضرت شیخ راسخ الاعتقاد می باشیم ہمانا شکی نیست که شیخ تراجم
احادیث و سیر که بزبان فارسی نمودہ ازین کتب چشم ہندیان نوری و در دل شان سرورے
پیدا شدہ اگرچہ برخے از طائفۂ علیۂ مجددیہ مثل حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی و حضرت شاہ عبد العزیز
رحمۃ اللہ علیہ دہلوی و قاضی ثناء اللہ پانی پتی در تنقید احادیث و وسعت علم و قوت تحریر
و تقریر از حضرت شیخ تقدم بالشرف می داشتند با این حضرت شیخ را بر ایشان تقدم بالزمان مسلم است[۵]

کمر در خدمت عمر بیست می بندم چہ شد قدرم	برہمن می شدم گر این قدر زنار می بستم

اما انتساب سواد بیاضی است بر فہم کلام تصوف و اصطلاح متصوفین حضرت خواجہ محمد پارسا در
تحقیقات می فرماید باز این طایفۂ منصورہ را اصطلاحاتے است مشہورہ فی ما بینہم که بان متفرد
اند و عبارتے است و کلماتی است متداولہ بینہم در اثنار محاورات ایشان با یکدیگر علی ان مضمون
ما یتضمن تلک العبارات والکلمات وکنہ حقائقہا لا یدخل تحت الالۃ اسرۃ فضلاً عن
الکشف بالعبارات فان مکاشفات القلوب ومشاہدات الاسرار لا یمکن العبارۃ عنہا
علی التحقیق ولا یعرف الامن نازل تلک الاحوال وحل علوم تلک المقامات علوم این طائفہ علوم الاحوال
بود و احوال مواریث اعمال ہست و کسی از علوم احوال میراث برد که اعمال را درست کردہ باشد
و بحق آن قیام نمودہ **قال** و ہمیشہ دعای این فقیر در خلوت و جلوت بعد از صلوۃ و سایر
اوقات این بود و ہست اللہم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعہ وارنا الباطل باطلا وارزقنا[۱۲]
اجتنابہ اللہم آمین و بعد ازان که آوازہ کمالات شما در میان است ان شاء اللہ سبحانہ و تعالیٰ
این مرد از کمالات خود این چنین خبری دہد اگر صادق است ما را دلیل صدق و حقانیت او
الہام فرمایا او را تصرفے در ما پیدا آید که رفع شبہ و التباس کند و اگر چنین نیست او را بر سر

[۵] علاوہ ازانکہ مضمون این عبارات و کلمات و کنہ حقائق آنہا تحت اشارہ نمی توان آمد بعبارات چگونہ کشف آن می توان شد و مکاشفات قلوب و مشاہدات اسرار ممکن نیست که از عبارت تعبیر کردہ شود ہمین است مذہب تحقیق این [illegible] و علوم این مقامات را حل کردہ [۱۲] خداوندا بنما راہ حق را حق و اتباع او روزی ما کن و باطل را باطل بنما و اجتناب ازان روزی ما کن خداوندا قبول فرما ۱۲

انصاف آرد ازین روش باز دارد اقول مجیب الدعوات بفضل خود دعاے حضرت معترض علیہ الرحمہ را باید وہ اجابت مقرون داشت وغشاوت بشری از ایشان زائل شد در واقعہ رسالت پناہ صلے اللہ علیہ وسلم را دیدہ کہ میفرمایست ہر کہ اخلاص بما دارد با ایشان نیز داشتہ باشد و بشارت بحضرت مجدد علیہ الرحمۃ فرمود و کیفیت رجوع بہ تفصیل در مقدمہ مذکور شدہ

نقصان زوال است وگرنہ علے الدوام ۔ فیض سعادتش ہمہ کس را برابر است

قال بکرات شنیدہ شد کہ نسبت بہ فقیر این آیہ مے خوانند وَاِنْ یَّکُ کَاذِبًا فَعَلَیْہِ کَذِبُہٗ وَاِنْ یَّکُ صَادِقًا یُّصِبْکُمْ بَعْضُ الَّذِیْ یَعِدُکُمْ اقول اولاً مردمان سخنان از کجا تا بکجا می رسانند کدامی خودغرض بامید اشتعال طبع حضرت معترض این خبر بخدمت وی رسانیدہ باشد پس لایق اعتماد نباشد ثانیاً ہرگاہ ہواخواہان حضرت معترض بمجالس با حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ کیفیت شکایت معروض داشتہ باشند حضرت مجدد رحمۃ اللہ علیہ بطور اقتباس این آیت را تلاوت فرمودہ باشد پس غور فرمودنیست کہ بدایت از کیست ہرگاہ بدایت از حضرت معترض است پس محل رنجش نباشد

چو تیر انداختی بر روے دشمن ۔ حذر کن کاندر آماجش نشستی

قال التماس آنست کہ اگر این طریق کہ مردم دست آویز انکار شما ساختہ اند ترک دہید و اعلام نمائید دوستان ہمہ در ربقہ طاعت و انقیاد بلکہ دشمنان نیز براہ محبت و اعتقاد آیند اقول

اکنون کہ گفتہ نظرے ہست باش ۔ ای روزگار فرصتے اے مرگ مہلتے

ای برادر درین باب چہ گفتہ شود کہ انکار بزرگان دین از قدیم الایام جاری است امرے محدث نیست نمی بینی کہ علامہ ابو الفرج ابن جوزی کہ از کبراے محدثین و نقادان حدیث است و در تصانیف ید طولانی دارد و ترا۔ جم و طبقات محدثین از مدایح او مالا مال است چہ قدر منکر حضرت غوث الاعظم رضی اللہ عنہ بود چنانچہ خود حضرت معترض در رسالہ

انکار علامہ ابن جوزی بر حضرت غوث الاعظم

تحصیل التعرف فی معرفة الفقه والتصوف مے طرازد کان ابن الجوزی[١٥١] فی زمن سیدنا
ومولانا القطب الرباني والغوث الصمداني الشیخ محی الدین عبد القادر الجیلانی وکان
یسلک معه رضی الله عنه طریقة الاجتناب فی الاستنکار محجوبا وما عن کان محبته حسن عقیدته
با آنکه ابن جوزی بپاداش انکار با وصف رفعت پایه بادیت پنجسال محبوس شد مگر انکارش از
تلبیس ابلیس توان سنجید نقشعر منه جلود الذین یخشون ربهم[١٥٢] ابن جوزی اگرچه بظاهر
عذر می آرد که انا لم نقصد[١٥٣] ببیان غلط الغالط الا تنزیه الشریعة والغیرة علیها من الدخل
وما علینا من القائل والفاعل وانما نودی بذلک امانة العلم وما زال العلماء یبین
کل منهم غلط صاحبه قصد البیان الحق ولاظهار عیب الغالط ولا اعتبار بقول جاهل یقول
کیف ترد علی فلان الزاهد المتبرک به لان الانقیاد انما یکون الی ما جاءت به الشریعة لا الی الاشخاص
مگر اگر بر جوش کلامش نظرے انداخته شود عیان خواهد شد که این مقتضاے جبلت وی بود
چنانچه در رساله تحصیل التعرف مذکور است والظاهر من[١٥٤] حاله ان هذا تلبیس منه وهو قائم
دائم علی الانکار ونظیره[١٥٥] کتبه بکلامهم انما هو لاستیفاء غرضه باتمام نصا ینفیه
وجاے دران رساله مذکور است ورئیسهم[١٥٥] ومقدمهم واشدهم فی الانکار ابو الفرج بن
جوزی رجل من اعیان العلماء والمحدثین وقع فیهم وافضی هذا القوم وانکر علیهم اشد
انکار فی شدة وخشونة وصنف فی ذلک تصنیفا سماه تلبیس ابلیس فذکر فیه مداخل
الشیطان فی الناس فاختلف ظاهر السنة عموما خصوصا فی هذا القوم وذکرها فانا الله تعالی من ذلک

---

[١٥١] ابن جوزی معاصر حضرت غوث پاک بود وبا وی مخالفت داشت لهذا از صحبت وحسن عقیدت وی محروم بود ابن جوزی از
کبار محدثین وواعظین بود در وعظ وی یک لک مردم جمع شده اند که دران سلاطین ووزراء وامراء بودند هزار جلد کتاب از
دست خود نگاشته وکلے مردمان بر دست وی توبه کردند وبیست هزار مردم ایمان آوردند در ٥٩٠ هجری از قید خانه واسط
خلاص یافت ودر بغداد بروز جمعه دوازدهم رمضان ٥٩٧ هجری قضا کرد ١٢ [١٥٢] راست می شود از ان جوی کسانیکه از خدا
خود مے ترسند ١٢ [١٥٣] یعنی انچه غلطی غلط کنندگان بیان کرده ام از ان صرف همین مقصود است که شریعت را پاک کنم وکسے

چون بعض ارباب علم بدام غشاوت بشری گرفتار آمده مضامین عبارت نافهمیده بقالب
تار است درآورند پس تصور صوفی چیست ؎

هر چه هست از قامت ناسازی اندام ماست
ورنه تشریف تو بربالای کس کوتاه نیست

بجاست که خیال طایفه صوفیه بمیرسد که مردمان حلقهٔ طاعت وانقیاد بگوش نهند بلکه ایشان
مهما امکن از آبادانی دور از مردمان نفور مے باشند و انکار منکرین را اصلاً بخیال نیارند از ین
جاست که توفیق ایزدی بجوش آمده متکفل حال ایشان می باشد بنگرید که شور و شغب ابن
جوزی ضرری در عظمت و جلال حضرت غوث الاعظم نرسانید و دامن پاکش به عیبے ملوث
نگردانید بلکه خود ابن جوزی بمکافات آن روی سخن دید و مطعون و ملام گردید همچنین نسیم
توفیق ایزدی غبارے که در دیده حضرت معترض بود در ادنی تحریک و اهتزاز زدود سینه و
چشم را صاف و پاک نموده عقیدت بر عقیدت افزود تا آنکه از احفاد حضرت معترض حضرت
حافظ محمد حسن قدس سره داخل طریقه علیه نقشبندیه شده بعالمے از توجه خود فیض رسانیدند
و جهانیان را آب پاشی انوار و برکات سیراب گردانیدند منقول است که چون ایشان خدمت
عروة الوثقی حضرت خواجه محمد معصوم رحمة الله برای حصول برکات طریقهٔ مجددیه حاضر شدند
حضرت خواجه استفسار فرمودند که به اقرار آمدید یا انکار ایشان از غایت انفعال سر در پیش نهاده
و زبان معذرت کشاده عرض داشتند بل برای استمداد حضرت شیخ محمد احسان ابن حافظ محمد
محسن رحمة الله علیه در عنفوان شباب انحرافی از طریقه مجددیه داشتند آخر الامر پشیمان شده بدست
حضرت مرزا جانجانان قدس سره بشرف توبه و ارادت فایز شده بدرجات علیا رسیدند
فَلْنَخْتِمْ هٰذَا التَّحْرِيرَ بِذِكْرِ هٰذَا التَّحْرِيرِ

عمر بگذشت و حدیث درد ما آخر نشد
شب بآخر شد کنون کوته کنم افسانه را

اَللّٰهُ مَعَكُمْ اَيْنَمَا كُنْتُمْ

ضعف غالب شده از ناله فرو مانده دلم
دگر از حال من او را که خبر خواهد کرد

مثنوی

ہزاران شکر بر توفیق باری / کہ کردم ختمش از رنگین نگاری
بہ تحقیق مضامین نقش بستم / کز و رنگ تعصب را شکستم
مرا از شیخ نامی نیست پرخاش / شدم از لجۂ تحقیق در پاشش
(عبدالحق دہلوی)
ندارم ہمسری در پیشۂ او / بہ بینم آفتاب از شیشۂ او
دلم شیدائی معشوق بیانش / دماغم محو افسون زبانش
بہ تصنیفات خود قول بدیعش / با ستدلال میدارم ودیعش
نمی کوشم بہ تغلیط کلامش / نہ میجوشم برد و انتقاصش
ولے باشد عجب کین شیخ ذی شان / ز اسرار تصوف چشم پوشان
کمر بربست از کین حقانی / بتردید مجدد الف ثانی
ندیدہ اصطلاحات تصوف / تصوف را نبود از وی تعرف
دل او محو ایراد شکایت / تصوف را نباشد زین حکایت
بہ اول سعے او در رد و ایراد / ولے آخر چو او را دیدہ بکشاد
عیان شد جوہر آئینۂ او / طپیدہ برق راز سینۂ او
بکرد از رد و ایرادش رجوعے / نوشتہ نامہ از عجزے خضوعے
کہ ما را شد نصیب از فکر عالے / بتحریرات او رنگین خیالے
نہ بینم در نکات شان خلافے / نفہمم در کلام شان گزافے
کنون این سینہ ام بسیار صافست / مرا اصلا نہ با وے اختلافست
بنور الحق چنان بنمود تحریر / بشود در آب آن تقریر دلگیر
کہ در رد کلام شیخ احمد / بمکتوبے شدہ از من بتقید
چو او خود از کلام خویش برگرد / ز عاجز شد بجا گر رد او کرد
(شیخ عبدالحق)

المعاصرۃ سلسلہ فقرہ ۱۲

مرا نیرو سے صحبت میشود چیست — دلیل من قوی برهان او ست
باپرا وش مرا تردید زیباست — که جان بر خانمانش محو شید است
دل من مستفید خاندانش — خیالم مستفید دودمانش
بدنیا گرچه جانم پست باشد — بهر او دلم سرمست باشد
اگر روز است جولانم بسویش — وگر شب هست جانم محو رویش
بدل شوقست تا از مرشد انم — بدیدم رنگ فیض از دو استانم
نخستین پیر من اشرف علی هست — ازان در خاطرم کشف جلی هست
زسعد الله دل او نکته آموز — بهر راز خفی شد فیض اندوز

۵۱ قدوه ارباب تفرید صاحب کشف خفی وجلی حضرت مولانا مولوی میر اشرف علی صاحب ابن حضرت مولوی میر سلطان علی صاحب جامع علوم ظاهر و باطن بودند. سوای فن ادب تصوف و حدیث و اسماء الرجال و فقه ید طولانی داشتند. چون میر سلطان علی صاحب در بدو امر ملازم ٹیپو سلطان رئیس کرناٹک بودند حضرت میر اشرف علی صاحب در فن سپهگری نظیر خود نداشتند. آخر الامر دنیا را گذاشته سرمایه دنیاوی بحکم پیر مرشد خود صرف فرمودند و بکمال توکل سرگرم افادت بودند و اصلا میل بدنیا نه فرمودند. بتحقیق پیوسته که حضرت ایشان را در کلامی هفته را یا پیچ بار اتفاق خورد و نوش نه افتاده تا هیچ کس را باین خبر نمی شد. از کسب خود آنچه حاصل میشد بمصرف خود می آوردند و همواره بارشاد طالبان مصروف می بودند. نواب افضل الدوله بهادر که سخاوت و فقر نوازی طینت و جبلت داشتند چند بار اشتیاق ملاقات ظاهر کردند مگر حضرت ایشان بر جاده توکل مستقیم بوده از ملاقات انکار نمودند. مصارف خانقاه و طلبا که روز افزون بود حق تعالی جل شانه از خزانه غیب خود کفالت آن می نمود. حضرت ایشان شهرت را نمی پسندیدند و همواره بکتمان اسرار میکوشیدند. روزی در ایام وبا که در شهر حیدرآباد از بس شایع بود و مردمان تلف می شدند فقیر بخدمت حضرت ایشان رسید ارشاد فرمودند که این وقت بر چهره ایشان پریشانی نامی یابم. عرض کردم که آنچه درین ایام عارضه وبای شایع است حضرت را معلوم است. اندکی توجه فرمودند. تمامی پریشانی دل زائل گشت. بعد ازان تبسم فرموده از پریشانی دل استفسار ساختند. عرض کردم بحمد الله بهیچ وجوه قلب را تسکین حاصل است. هیچ پریشانی نیست. حضرت ایشان روزی از فقیر فرمودند که هیچ کار بدون استخارت و اجازت حضرت شاه سعید احمد صاحب نکنم. عالی به بیعت حضرت مشرف شده کامیاب شده. بتاریخ ۱۹ ذیقعده روز جمعه سنه ۱۲۹۰ هجری واصل بحق شدند. در گنبد حضرت شاه سعد الله صاحب بجانب غرب مدفون گردیدند. تاریخ انتقال از مولوی غلام حسین صاحب حنفی طیبت حیا و طیبت میتا. این اقتباس است از جمله که از زبان حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه بعد رحلت سرور عالم صلی الله علیه وسلم بر آمده بود. واین از عمده تواریخ است که عزیزان گفته اند. فقیر حقیر گفته سنه شیخنا شیخ الطریقة سیدی اشرف علی ٭ کان ذا الالطاف ذا الاکرام ذا الخلق الحسیم ٭ موته خطب عظیم قلت فی تاریخه ٭ حسن فی روح و ریحان و جنات النعیم ٭ قطعه تاریخ از مولوی عبد الحکیم صاحب آلاسه نایب مستار سعد الله شاه نقشبند شاه رفت زین دار فنا چون بگلگشت جنان ٭ زد رقم سال وصالش کلک الهی حزین ٭ سید اشرف علی شد متکی مولا الجهان ٭ ۱۲۹۰

۵۲ حضرت شاه سعد احمد صاحب قدس سره ساکن بنگلی علاقه کابل. بعد تحصیل علوم ظاهری تا مدت مدید و عرصه بعید بخدمت مرشد خود در خانقاه دست حاضر بوده. بعد حصول خلافت بیعت و زیارت حرمین شریفین مشرف شده حسب الحکم حضرت ایشان به دکن مامور شدند و به حیدرآباد رونق افروز گردیدند. علما و فضلا و اقاصی و ادانی بر دست حق پرست حضرت ممدوح به بیعت خاندان نقشبندیه و قادریه و چشتیه وغیره شرف حاصل کردند. نواب صدر الدوله بهادر ...

زعبداللہ دل او گشت رنگین	زمرزا مظہر او آموخت آئین
دلش پرنور از نور محمد	زمحسن بود او را اسم احمد
زسیف الدین او را آب و تابے	که بود او معرفت را آفتابے

سـ۵ حضرت مرزا مظہر جان جانان از سادات عظام علوی بوده اند آبا و اجداد حضرت ایشان از امرای نامدار بادشاہی بوده اند و قرابت به سلاطین تیموریه داشتند حضرت ایشان میل به بنانه فرمودند و مشغول سخن گشتند در نظم فارسی و ارده و استاد زمانه خود بودند چنانچه دیوان فارسی و ارده و مشہور است و در علوم ظاہری دستگاہی داشتند که علمای زمانه مثل قاضی ثناء اللہ پانی پتی و غلام یحییٰ بہاری و مولوی محمد نعیم بہرائچی و حضرت غلام علی شاہ صاحب دست ارادت بدامان حضرت ایشان زدند چون مولانا بحر العلوم لکھنوی بدہلی تشریف فرما شدند بجامع مسجد شاہجہانی حضرت ایشان را دریافتند از مقام محمود پرسیده و جواب حضرت مرزا لب بتالیشہا کشادند مولانا قمر الدین اورنگ آبادی که از مشاہیر وقت خود بوده ند برای درک صحبت حضرت مرزا سفر دہلی اختیار کرده مشرف یاب بملازمت شدند حضرت مرزا بسیار نازک مزاج و حسین بودند و طبع ظریف داشتند چنانچه دریں باب حکایات مشہور است چون در آن ایام در دہلی سلطنت اسلامی رو بزوال آورده بود و فرقه شیعه غلوی تمام پیدا کرده بود بعضے کسان ازین طایفه بر قتل حضرت مرزا و مولانا فخر الدین چشتی و شاہ ولی اللہ صاحب محدث و میر درد که دران وقت ہمین چہار تن از مشاہیر علما و عرفا بودند کمر جہد بربستند چون حضرت مرزا مرد فقیر بودند که قتل حضرت ایشان آسان تر بود این گروه ناحق پژوه بشب ہفتم محرم بخدمت حضرت ایشان رسیده قرابین سر کردند غلوله بر سینه رسید ازین زخم کاری به نہم محرم بروز جمعه ۱۱۹۵ ہجری شربت شہادت چشیدند در عالم اضطراب این شعر ورد برزبانش بود **شعر** بنا کردند خوش رسمے بخون و خاک غلطیدن * خدا رحمت کند این عاشقان پاک طینت را * شاہ عالم بادشاہ دہلی التجا کرد تا انتقامے از قاتل بدہند بکمال استقلال و ثابت قدمی پاسخ دادند که فقیر کشته راه خدا است و قتل مرده داخل قتل نیست اگر سراغ قاتل بدست آید از سزایش دست برداشته شود تاریخ انتقال عاش حمیدًا مات شہیدًا بر دروازه حظیره مبارک کنده است و این شعر ہم حسب حال کنده است **شعر** بلوح تربت من یافتند از غیب تحریری * که این مقتول را جز بیگناہی نیست تقصیرے * آنچه بعضے کسان در تذکره آب حیات می نویسند که کدامی سنی ازین وجه شہید کرد که اکثر اشعار حضرت مرزا در مدح جناب امیر علیه السلام موزون می فرمودند از اغلاط عوام است از شعرای سنیان آنچه اشعار مناقب جناب امیر علیه السلام مشہور است آن قدر از حضرت مرزا رح یافته نمی شود در آب حیات صرف دو شعر در مدح جناب امیر علیه السلام نگاشته شده پیش چہ را کسے باور ندارد خصوصًا وقتیکه مدح جناب امیر علیه السلام داخل خمیر سنیان بوده باشد و حضرت مرزا نسبًا علوی باشند آنچه انتساب این حکایت بسوئے حکیم قدرت اللہ نموده شد بر تقدیر تسلیم در سنیت حکیم مذکور محل کلام است و تاریخ سودا گوید سے مرزا کا ہوا جو قاتل اک مرتد شوم * اور آگئی ہوئی خبر شہادت کی عموم * تاریخ ز روی درد یہ سن کے کہی * سودا نے کہ ہائے جان جانان مظلوم * و این فقیر چند بار به زیارت مزار حضرت مرزا مشرف شده است ۱۲

سـ۵۲ سید محمد بداؤنی عالم بودند بعلوم صرف و نحو و منطق و معانی و حدیث و تفسیر و علوم شریعت و طریقت و رموز حقیقت و معرفت خرقه فقر و اجازت از شیخ سیف الدین بن محمد معصوم بن شیخ احمد مجدد پوشیدند از حافظ محمد محسن و دیگر خلفای معصومی نیز بہره کامل حاصل کردند و بمدارج بلند رسیدند و استغراق کامل و جذب قوی داشتند پانزده سال در حالت سُکر و محو ہوشی گذرانیدند و اتباع سنت بکمال داشتند که یکبار بخلاف سنت پای چپ پیش از پای راست در بیت الخلا نہادند ازین تا سه روز انقباض حال دری بوقوع آمد و قوت چند روزه بیک آیت مبارک خود می پختند و نگاه میداشتند و بوقت شدت جوع پاره از آن نان خشک بکار می بردند از کثرت مراقبه پشت مبارک خم شده بود [illegible] از اہل دنیا بعافیت بیگانه [illegible] آن نمی پرداختند [illegible] از صحبت دنیاداران [illegible] تصرفات قوی [illegible] برآمدن حاجات مخلصان [illegible] بتاریخ یازدهم ذیقعده ۱۱۳۶ ہجری انتقال فرمودند ۱۲ سـ۵۳ حافظ محمد

ازاولاد شیخ عبدالحق محدث دہلوی بودند [illegible] چنان رتبه عالی در علوم ظاہری [illegible] سلیمان احمد [illegible] ہدایت ربانی [illegible] شیخ محمد معصوم [illegible] کامل و مکمل [illegible] وفات حضرت ایشان [illegible] بودند بیان علوم ظاہری [illegible]

رموز از خواجہ معصوم آموخت
دلش بگرفت نورِ جاودانی
دماغش مستِ خُمِ عبد باقی
دل از امکنگی او میداشت پرنور
ز درویش محمد اقتباسش
محمد زاہدش میکرد تعلیم
دل از یعقوب چرخی فیض میداشت
علاؤالدین بجانش آب میداد
بہاؤالدین بجانش نقش می بست
ز مشکوٰۃِ دلِ سیّد امیرش
ز باباے سماسی بوے نور
بنوران علی شمع عزیزان
درخشِ رازہائے خواجہ محمود
ضمیرِ او ز نور خواجہ عارف
ز عبدالخالق او آموخت اسرار
بر یوسف جان زلیخا وار میداشت
فروغ بوعلی جانش برافروخت
ز مصباحِ ضمیرِ پیر بسطام
چو نورِ جعفرِ صادق طپان شد
ز اشراقاتِ قاسم بن محمد
بہ تنویراتِ سلمان داشت اشراق
ز خورشیدِ دلِ صدیق اکبر
محمد سرورِ اولادِ آدم

ہزاران گنجِ فیضِ قدس اندوخت
ز مشکوٰۃِ مجدّدِ الفِ ثانی
دلِ او بادہ نوشِ جامِ ساقی
زبان مشعل نماے شعلۂ طور
ز وحدت بود در دل اقتباسش
بجانش از عبیداللہ تفہیم
ز اسرارِ تقدّس تخم میکاشت
کہ باغِ بیخران شد نزہت ایجاد
دلش از خُمِ وحدت بود سرمست
فروزان بود انوارِ ضمیرش
دلش از فیضِ عرفان بود مسرور
دلش پروانہ آسا شعلہ ریزان
بجانش صد ہزار آئینہ بنمود
عیان میداشت اسرار و معارف
درخشانید از دل برق انوار
ز عشقش سینہ آتش زار میداشت
دلش از بوالحسن سرمایہ اندوخت
ہزاران داشت اسرار شرفام
ز طبعش مرغِ ہستی پرفشان شد
درخشید از دلش انوارِ احمد
بدل از اقتباسِ فیضِ اطلاق
دلِ او بود دائم نور پرور
منور شد ز فیضش چشمِ عالم

دلش تابید از نور الهی ۞ گزو تابانست ازمه تا بماهی ۞

ازین پیران دلم را آب و تاب است ۔ فروغم مثل روی آفتاب است

خداوندا دلم پرنور گردان ۔ نظر محو چراغ طور گردان

گره بکشا ز کار بستهٔ من ۞ شفاے دہ بجان خستهٔ من

ز ضعف و کاہلی بے دست و پایم ۔ وزین بے دست و پاے دہ شفایم

بہ غفلت مگذران عمرم شب و روز ۔ بجانم شمع آگاہی بر افروز

ز خواب غفلتم بیدار ئے دہ ۔ ازین بدمستیم ہشیاری دہ

سرے دہ کاندرو باشد ہوایت ۔ دلے دہ کاندرو نبود سوایت

بدہ چشمے کہ گریان تو باشد ۔ بدہ آن دل کہ بریان تو باشد

بنہ در سینہ ام از عشق داغے ۔ ازین آتش بیفروزم چراغے

بہ آہِ عاجز خستہ افسردہ ۔ نہال آرزویش را تمردہ

تمت

الحمد للہ علی احسانہ و نوالہ کہ دریں زمان فرخی اقتران کتاب مستطاب فیض انتساب افضل الفضلا اکمل الکملا عالم یلمعی نحریر لوذعی جناب مولانا مولوی محمد وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی سلمہ الولی از اہتمام احقر الانام محمد عبد الاحد عفا اللہ الصمد ۹ شعبان المعظم سنہ ۱۳۱۱ھ در مطبع مجتبائی دہلی طبع گردید

فہرست کتاب مستطاب ہدیہ مجددیہ از تصانیف جناب مولوی حکیم وکیل احمد صاحب سکندرپوری نقشبندی مجددی رفع اللہ تعالی مقامہ

صحت نامہ ہدیہ مجددیہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲	۵	نارشکرہ	نارشکفہ
۶	۱۳	اشارت	اشارات
۱۳	۲	بیشش	پیشش
//	۱۵	نغز	ولغز
۱۴	۸	دگرے	دیگرے
۱۵	۳	یواقیت	الیواقیت
۲۰	۱۳	بیارانید	بیارامند
۲۱	۸	بدانند	انبیابدانند
۲۲	۱۵	مگرتبود	مکربود
//	۲۴	مرادر	مراورا
۲۳	۱۱	دوست	دوست است
۲۵	۱۶	نعمہائے	نعمائی
۲۷	۳	نعمت باشد	نعمت باشد شکر نعمت باموہبہ باشد پس اظہار نعمت
۲۹	۱	خلقنی	خلقنی ورزقنی
//	۱۱	الافکار	الانکار
۳۰	۱۸	خطیرہ	حظیرہ
۳۴	۱۲	اگر	اگرچہ
//	۱۷	نکیشے	بکیشے
۳۸	۱	اگر	اگرچہ
//	۶	شد	باشد
۳۹	۵	تابع	تابع لہ
//	۸	عقد	عقائد
۴۴	۷	فرہ	نرہ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۷	۳	الاتحاد	الاتحاد بل شبہ الاتحاد
۵۵	۱	سرہ	سرہ گفتہ
۵۶	۲	مشرک	شرک
۶۶	۶	خیر	خیر
//	۱۰	ایمانہم	ایمانہم
۷۱	۱	رتحجیۃ	لتحجیۃ
//	۱۱	مصباح	مصابیح الاقوال
۷۳	۳	آنگہ	آنکہ
۷۵	۱۲	اووا	اورا
۸۰	۱۸	بجشی	نخشبی
۸۹	۴	فلق	قلق
۹۳	۱۲	اوستادنا	استادنا
۹۵	۱	وصحابہ	دور زمان صحابہ
//	۲	والچشتیہ	والچشتیہ کثیر التداول
۱۰۶	۷	ایرادت	ایرادات
۱۰۹	۱۵	آنتہ	آنہ
۱۱۰	۱	الرزائیل	الرذائل
۱۱۲	۱۲	ہدائیت	ہدایت
//	۱۹	حضرت	مقولہ حضرت
۱۲۱	۳	مجاہدات	ومجاہدات
//	۱۱	ازین	ازین راہ
۱۲۷	۱۸	نوشتہ	ناقص نوشتہ
۱۲۸	۳	مقربات	مقربان
//	۱۲	معاملہ	ومعاملہ
۱۳۲	۱۴	اطمینان	اطمینان نفس

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۳۹	۹	اطاعت عین	عین اطاعت
۱۴۰	۲	ریاضت	ریاضات
؍؍	؍؍	نمائید	می نمایند
؍؍	۸	شرط	شرط راه
۱۴۲	۱۵	ظاہر شد	ظاہر خواہد شد
۱۴۶	۱۹	منکه	که من
۱۴۷	۴	زغیر	غیر
؍؍	۸	بر	با
۱۴۸	۹	متوازی	متواری
؍؍	۱۶	الکرا	الکبرا
۱۴۹	۴	الکرا	الکبرا
؍؍	۱۷	الہی	الہی واصل شدند
۱۵۱	۴	والمعرفة والمتعلقة	والمعرفة المتعلقة
۱۵۲	؍؍	قص	قض
۱۶۱	۱۱	میدان	مندان
؍؍	۴	المحض	المخلص
۱۶۹	۲	یا الله	با الله
۱۷۰	۷	داولش	داوِلش
۱۷۵	۶	افردا	افرد
۱۷۶	۱	زبیده	نه زبیده
۱۸۲	۱۳	اُنّه	اِنّه
۱۸۵	۳	تقلید	وتقلید
۱۸۷	۸	تیغ	تیغ دقیقه
۱۸۸	۱۴	بربائی	مربائی
۱۹۲	۷	بجوش	بحث
۱۹۲	۱۲	صبر	سیر
۱۹۳	۱۳	شبستے	تبسمی
۱۹۵	۹	یارسول	بارسول
؍؍	۱۰	ہم رسول	ہم پہره رسول
۱۹۶	۵	تکال	.
؍؍	۱۰	ملاحلان	ملاحان
۱۹۷	۷	لعنت	لغنت
۲۰۱	۵	شد	شده
۲۰۲	۱۱	یاعبد	باعبد
۲۰۹	۱۳	تخنیه	تخیلیه
؍؍	۱۸	رین	درین
۲۱۰	۲	پیر	بدپیر
۲۱۲	۱۰	بربہر	ہربہر
۲۱۳	۱۳	آرای	آری
۲۱۴	۲۰	گرود	نگرود
۲۱۷	۱۶	بامریدان	یامریدان
۲۲۱	۱۴	نیافتند	نبافند
؍؍	۱۶	مخدومان	مخدوما
۲۲۲	۳	درراه اصلاح	دراصلاح
۲۲۴	۸	سیر	شیر
؍؍	۱۵	ندہن	بدہن
۲۲۵	۱	گرود	گرد
۲۲۶	۹	سگیتم	گنتم
۲۳۰	۲	نشاید	شاید
۲۳۱	۱۹	اورا	اوراند
۲۴۰	۲۰	دو	.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۲۴۲	۴	دصفاتند	اوصفاتند
۲۴۳	۱۲	را	راکه
۲۴۶	۲	ابتدا او مذکر	ابتدار مذکر
۲۵۵	۱۰	میلهم	میلهم
۲۶۹	۱۹	گو	کو
۲۷۱	۶	واسطه	واسطه صفات
۲۷۲	۱۳	و در	وارد
۲۷۸	۱۹	نداشت	بداشت
۲۸۳	۱	مقاصد	درمقاصد
۲۸۴	۲	درظاهر	ازظاهر
//	۶	بدرجه	که هیچ ولی بدرجه
۲۸۸	۵	دوراس ست	دورنیست
//	۱۴	قال	قال قال
۲۸۹	۳	درین صورت	درین وقت صورت
//	۵	مرئیات	مرئیات است
//	۱۸	خطا	خطا هم
۲۹۰	۱	غلیط	غلبة
۲۹۵	۵	الالہی	الالہی
۳۰۱	۱۶	تقدیر سکر	تقدیر سکر هم
۳۰۵	۲۰	نشاند	نشاند
۳۰۶	۴	انکشف	انکشفت
//	۵	اثرا	اثرا
//	۶	فاتاو	فافاو
۳۱۲	۸	بسرش	بشرش
۳۱۳	۱۰	سرچشمه	سرچشمه سکر

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳۲۴	۱۱	گیربیان	گریبان
۳۲۵	۱۱	هو	هوا
۳۲۷	۴	مشارت	اشارت
۳۲۸	۴	مادت	تمادت
۳۲۹	۹	اهتزار	اهتزاز

صحتنامه حاشیه مجیدیه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۸	۱۸	سنه ۱۶۴	سنه ۲۴۲
۱۱	۷	اسلام	سلام
//	۱۹	گفته	گفت
//	۲۴	سنه ۱۲۷	سنه ۱۶۷
۱۴	۱۲	الربا	الربا
۱۵	۸	سنه ۹۶۳	سنه ۹۷۶
۱۹	۳	قرص	دوقرص
۲۴	۱	غرامت	غرم
//	//	غرم	غرامت
//	۵	علت	عدت
۲۸	۱۰	شرحی است	عمدهٔ شرحی است
۳۳	۷	نمی نشود	نمی شود
//	۱۸	ابن دید	ابن درید
۳۹	۲۳	سنه ۳۸۰	سنه ۴۲۹
//	۲۴	صولی	اصولی
۴۰	۱۱	چلیست	نیست

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۲	۲۷	نہ چنان نیست	نہ چنان است
۴۳	۵	بمعنی	یعنی
۴۶	۱۲	کر	سکر
۴۷	۱	سلہ	،
〃	۵	شا اتحاد	سشبہ اتحاد
〃	۱۸	سکہ	سہ
〃	۲۳	شود	شود کہ
۴۹	۲۲	استادن	استادند
۵۱	۴	قربات	قریات
〃	۲۴	لو	او
۵۵	۲۷	زبد	زید
۵۹	۳	دانستہ	دانستہ عام از ین کہ بران ثواب مترتب بشود یا نشود مثل مباح و فضل کلی عبارت از کثرت و زیادتی
〃	〃	〃	ثواب است
۶۹	۵	در	فی
۷۱	۸	شوی	شود
۸۴	۱	سنہ ۲۶۸	سنہ ۴۶۸
۹۹	۴	کہ	ملکہ
۱۰۶	۵	قصوص	فصوص
۱۲۲	۱	ریا	ریا
۱۲۳	۱۴	کہ اگر بیش	اگر بیش
۱۲۴		باخود	ربا خوار
۱۲۵	۱۶	باشتہ	نگاشتہ
〃	۲۱	بر تفقہ	وقفہ
۱۵۰	۲	بکمال	بکمال التصرف
۱۶۲	۱	ضد	سد
〃	۳	حائل	حائل
〃	۴	مردم	کہ مردم
۱۶۷	۳	منغریگیہ	منغربا
۱۶۸	۱	سنہ ۱۹۳	سنہ ۱۵۳
۱۸۶	۱۳	سنہ ۵۸!!	سنہ ۱۱۵۸
۲۳۴	۴	متعرض	معترض
۲۷۱	۴	فقہ	فقر
〃	۱۷	درعیال	واثنان
۲۷۳	۱۹	انہ	در
۲۷۴	۱۶	اصہ	سہ آئینہ
۲۸۲	۶	محمد دین	مجدد دین
۲۸۵	۲	بندہ	بندہ در نماز
۲۹۰	۱	معنی از	معنی از شرط
۳۱۱	۲	الجنۃ	الجنۃ
۳۱۳	۲۶	سنہ ۳۹۹	سنہ ۲۹۷
۳۱۵	۱۴	نیگرید انتہی	انتہی نیگرید
۳۲۵	۳	الظام	آن ظالم
۳۳۱	۱۲	سعید	سعد
〃	۱۴	حسن	سخن
〃	۱۷	علمائی	از علمائی